

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI DÖNEMDE UYGULANAN
EKONOMİK VE SOSYAL POLİTİKALAR TEMELİNDE
YOKSULLUK SORUNU
“ANKARA'DA UYGULAMALI BİR ARAŞTIRMA”**

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Banu METİN**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Eyüp BEDİR**

Ankara-2011

ONAY

Baru METİN tarafından hazırlanan "Türkiye'de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk Sorunu 'Ankara'da Uygulamalı Bir Araştırma" başlıklı bu çalışma, 02.05.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

(Unvanı, Adı ve Soyadı) (Başkan)

Prof. Dr. Eyup Bedir

(İmza)

(Unvanı, Adı ve Soyadı)

Prof. Dr. Emine Luvay Kepkan

(İmza)

(Unvanı, Adı ve Soyadı)

Prof. Dr. Feriye Turcan Özpınar

(İmza)

(Unvanı, Adı ve Soyadı)

Prof. Dr. Feriye Turcan Özpınar

(İmza)

(Unvanı, Adı ve Soyadı)

Prof. Dr. Süleyman Ardemir

ÖNSÖZ

Türkiye’de 2000 ve 2001 ekonomik krizlerinin ardından yaşanan ekonomik gelişmeler ve uygulanan sosyal politikalar temelinde yoksulluk sorununun analiz edildiği çalışma kapsamında, Ankara’da mutlak yoksullara yönelik olarak yürütülen alan araştırmasıyla, kriz sonrası dönemdeki gelişmelerin mutlak yoksulluk içinde yaşayan kesimlerin yaşam koşullarına ne ölçüde yansıdığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda, çalışmamız, 1990’lı yıllardan itibaren yoğunluk kazanmaya başlayan ve önemli bir kısmı yoksulluğun tanımlanması ve ölçülmesi üzerine odaklanan yoksulluk araştırmalarından farklılık göstermektedir.

Çalışma kapsamında Ankara’da geniş ölçekli bir alan araştırmasının yürütülmesi, bu çalışmanın zor taraflarından birini oluşturmaktadır. Alan araştırması kapsamında ulaşılabilecek yoksul hanelerin tespitinden, anket formunun hazırlanmasına, uygulanmasına ve araştırma sonucunda elde edilen bulguların değerlendirilmesine uzanan bir süreçte, her aşama titiz bir çalışmayı gerektirmektedir.

Bu çalışmayı yürütürken, çalışmanın teorik ve uygulama bölümlerinin her aşamasında görüş ve önerilerini esirgemeyen, getirdiği yapıcı eleştirilerle çalışmanın şekillenmesinde büyük katkıları olan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Eyüp Bedir’e içten teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın alan araştırması bölümünün en önemli aşamalarından birini oluşturan anket formunun hazırlanmasında, soruların çalışmanın amaçlarına uygunluğu ve istatistiksel olarak ölçülebilirliği noktasında getirdikleri öneri ve eleştirileriyle çalışmaya önemli katkı sağlayan Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü Öğretim Üyeleri, Prof. Dr. Jülide Yıldırım Öcal ile Yrd. Doç. Dr. Murat Atan’a ve Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bülent Bayat’a sonsuz teşekkürler. Son olarak, araştırma bulgularının değerlendirilmesi sürecinde, istatistiksel ilişki analizlerinin yapılması aşamasındaki yardımları nedeniyle Ekonometri Bölümü Arş. Gör. Furkan Emirmahmutoğlu’na teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVEDE YOKSULLUK

I. YOKSULLUK İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	7
A. Mutlak Yoksulluk – Görelî Yoksulluk.....	7
B. Objektif Yoksulluk – Sübjektif Yoksulluk	16
C. Gelir Yoksulluğu – İnsani Yoksulluk	17
D. Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma.....	22
E. Yeni Yoksulluk.....	23
II. YOKSULLUĞUN ÖLÇÜLMESİ.....	25
A. Yoksulluk Sınırı Türleri.....	26
B. Yoksulluk Sınırının Hesaplanması.....	27
1. Gıda-Enerji Alımı Yöntemi	27
2. Temel İhtiyaçlar Maliyeti Yöntemi.....	29
3. Gıda/Gelir Oranı Yöntemi.....	30
4. Ortalama Gelirin Yarısı Yaklaşımı.....	30
5. Leyden Yoksulluk Sınırı.....	30
C. Yoksulluk Ölçüm Yöntemleri.....	31
1. Kafa Sayısı Endeksi.....	31
2. Yoksulluk Açığı Endeksi.....	33
3. Sen Endeksi.....	34
4. Foster – Greer – Thorbecke (FGT) Endeksi.....	35

III. İKTİSAT TEORİLERİNDE YOKSULLUK.....	37
A. Klasik Teorinin Yaklaşımı.....	37
B. Marksist Teorinin Yaklaşımı.....	46
C. Keynes'in Yaklaşımı.....	49
D. Arz Yanlı İktisat Teorisinin Yaklaşımı.....	55
IV. REFAH DEVLETİ VE YOKSULLUK	58
A. Refah Devleti Kavramı.....	59
B. Refah Devleti Modelleri (Refah Rejimi Türleri).....	61
C. Refah Devletinin Gelişim Sürecinde Yoksulluk.....	66
D. Temel Gelir Tartışmaları Ekseninde Yoksulluk.....	72
1. Temel Gelir Kavramı.....	72
2. Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak Temel Gelir.....	74
V. KÜRESELLEŞME VE YOKSULLUK	80
A. Uluslararası Gündemde Yoksulluk.....	83
B. IMF ve Dünya Bankası'nın Yoksulluğa Yaklaşımları.....	87

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI VE YOKSULLUK ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN YAPISAL FAKTÖRLER

I.TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI.....	97
A.Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları	98
B. Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Sınırları.....	104
C. Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Oranları	106
D.Hanehalkı Fertlerinin Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları.....	108
E. Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna Göre Yoksulluk Oranları	110
F. Hanehalkı Türüne Göre Yoksulluk Oranları	115
G. Hanehalkı Fertlerinin İktisadi Faaliyetine Göre Yoksulluk Oranları	116

II. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN YAPISAL FAKTÖRLER.....	120
A. Gelir Dağılımı.....	120
B. Göç.....	125
C. İşgücü Piyasası.....	130
1. Demografik Gelişmeler.....	132
2. Türkiye'de İşgücü Piyasası Gelişmeleri 1988-2009..	133
D. Ekonomik Krizler.....	137
1. Yaşanan Ekonomik Krizlere İlişkin Bir Değerlendirme	139
a. Krizlerde Etkili Olan Dış Faktörler.....	139
b. Krizlerde Etkili Olan İç Faktörler.....	142
2. 1990 Sonrası Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerindeki Yansımaları.....	145
E. Sosyal Güvenlik Sistemi.....	148
1. Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Genel Özellikleri	149
2. Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetlerde Mevcut Durum....	152
a. Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Kavramları.....	152
b. Sosyal Yardım Faaliyetleri.....	153
c. Sosyal Hizmet Faaliyetleri	155
F. Eğitim.....	158
1. Gelir Yoksulluğu Açısından Eğitim – Gelir İlişkisi.....	160
2. İşgücünün Eğitim Durumu ve Eğitim – İstihdam İlişkisi..	164
3. İnsani Gelişme ve İnsani Yoksulluk Açısından Eğitimin Önemi	167
a. İnsani Gelişme ve Eğitim.....	167
b. İnsani Yoksulluk ve Eğitim	169
G. Aile ve Dayanışmacı Unsurlar.....	171

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 2000, 2001 EKONOMİK KRİZLERİ, KRİZ SONRASI DÖNEMDE UYGULANAN EKONOMİK VE SOSYAL POLİTİKALAR VE YOKSULLUK

I. KASIM 2000, ŞUBAT 2001 EKONOMİK KRİZLERİ ve GÜNÜMÜZE KADAR OLAN GELİŞMELER.....	175
A. Kasım 2000 Ekonomik Krizi.....	178
B. Şubat 2001 Ekonomik Krizi	182
C. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.....	184
D. Temel Ekonomik Göstergeler (1999-2009).....	187
E. 2002-2007 Ekonomik Büyüme Döneminin Temel Özellikleri.....	190
1. Spekülatif Amaçlı Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Girişine Bağlı Olarak Artan Cari Açık.....	192
2. Ekonomik Büyümenin İstihdam Yaratma Kapasitesinin Zayıflığı (İstihdamsız Büyüme).....	194
F. 2008 Küresel Ekonomi Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri.....	200
1. Küresel Ekonomik Krizin İstihdam Üzerindeki Olumsuz Etkisinin Giderilmesine Yönelik Bakanlar Kurulu Kararıyla Getirilen Yatırımlarda İstihdam Teşviki	204
2. İstihdam Teşvikine Yönelik Diğer Düzenlemeler...	207
a. 18-29 Yaş Arası Erkek ile 18 Yaşından Büyük Olan Kadın Çalıştıran İşverenler İçin İstihdam Teşviki	207
b. Sigorta Primleri İşveren Hissesinde Beş Puanlık Kısımının Hazinece Karşılanması Şeklindeki İstihdam Teşviki	210
c. Özürlü İşçi Çalıştıran İşverenlere Yönelik İstihdam Teşviki.....	210

II- TÜRKİYE'DE 2000/2001 KRİZ DÖNEMİ SONRASINDA YOKSULLUKLA MÜCADELEYE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR.....	213
A. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Yoksullukla Mücadeleye Yönelik Sosyal Politikalar.....	214
B. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Yoksullukla Mücadeleye Yönelik Sosyal Politikalar.....	217
C. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu.....	220
1. Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP).....	221
2. Türkiye'de Mikro kredi Uygulamaları.....	223
3. Yoksullukla Mücadelede ve Adil Gelir Dağılımında 2013 Vizyonuna Dönük Temel Amaç ve Politikalara İlişkin Sorun Alanları	224
a. Yoksullukla Mücadelede ve Gelir Dağılımı Adaletinin Sağlanmasında Etkili Bir Politikanın Bulunmaması	224
b. Yoksullukla Mücadelede ve Gelir Dağılımı Adaletinin Sağlanmasında Devletin Görev ve Sorumluluğunun Ön Plana Çıkarılmaması.....	226
c. Sosyal Yardım Kurumlarının Kapasitelerinin Yetersizliği ve Koordinasyon Eksikliği.....	227
d. Yüksek İşsizlik Oranları ve Kayıt Dışı Sektörün Büyüklüğü.....	228
D. 2000, 2001 Ekonomik Krizleri Sonrasında Kamu Kesimi Sosyal Harcamalarındaki Gelişmeler	228

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANKARA İLİ İLÇELERİNDE UYGULAMALI BİR ARAŞTIRMA

I. ARAŞTIRMA PROBLEMİNİN TANIMLANMASI.....	233
A. Konunun Önemi ve Gerekçesi	233
B. Araştırmanın Amacı.....	235
C. Araştırma Soruları.....	236
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	237
A. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	237
B. Veri Toplama Araçları.....	240
C. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	242
III. ARAŞTIRMANIN BULGULARI.....	243
A. Araştırma Kapsamındaki Hanehalkı ve Hanehalkının İkametgâhına İlişkin Bulgular.....	243
B. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde Yaşayan Çocukların Eğitim Durumlarına İlişkin Bulgular.....	257
C. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde Çalışma ve Gelir Durumuna İlişkin Bulgular.....	259
D. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde, Hanehalkı Yaşam Koşullarına İlişkin Bulgular.....	267
E. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde, Hanehalkının Tüketim Eğilimlerine İlişkin Bulgular.....	276
F. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde, Hanehalkının Sağlık Durumuna İlişkin Bulgular.....	278
G. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde, Yoksullukla İlgili Kanaatlere ve Geleceğe Dönük Beklentilere İlişkin Bulgular.....	280
H. Araştırma Bulgularının Çapraz Tablolar Halinde Verilmesi.....	291

SONUÇ.....	299
KAYNAKÇA.....	309
EKLER.....	330
ÖZET.....	342
ABSTRACT.....	344

KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

AGÜ: Az Gelişmiş Ülkeler

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

AR-GE: Araştırma-Geliştirme

BM: Birleşmiş Milletler

Bkz. : Bakınız

çev. : çeviren

CİB: Cari İşlemler Bilançosu

DB: Dünya Bankası

DGD: Doğrudan gelir Desteği

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

GEGP: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla

Hak-İş: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu

IMF: Uluslararası Para Fonu

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

İGE: İnsani Gelişme Endeksi

İş-Kur: Türkiye İş Kurumu

KDV: Katma Değer Vergisi

KHK: Kanun Hükmünde Kararname

KOSGEB: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayiyi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı

KÖY: Kalkınmada Öncelikli Yöreler

md. : madde

No. : Numara

s. : sayfa

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

ÖTV: Özel Tüketim Vergisi

SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu

SHÇEK: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu

SPSS : (Statistical Packages for Social Sciences)

SRAP: Sosyal Riskin Azaltılması Projesi

SYDGM: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü

SYDTF: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu

ŞNT: Şartlı Nakit Transferi

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TMSF: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

UNICEF: Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu

vb. : ve benzeri

Vol. : Volume (Cilt)

WHO: Dünya Sağlık Örgütü

WTO: Dünya Ticaret Örgütü

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Bütüncül ve Yoksulluk Odaklı Yaklaşımlarda Gelir ve İnsani Yaşam Bilgisi

Tablo 2: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları, Türkiye

Tablo 3: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları, Kent

Tablo 4: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları, Kır

Tablo 5: Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Sınırları, Türkiye

Tablo 6: Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksul Hanehalkı Oranı, Türkiye

Tablo 7: Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksul Hanehalkı Oranı, Kent

Tablo 8: Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksul Hanehalkı Oranı, Kır

Tablo 9: Hanehalkı Fertlerinin Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları, Türkiye

Tablo 10: Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna ve Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları, Türkiye

Tablo 11: Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna ve Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları, Kent

Tablo 12: Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna ve Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları, Kır

Tablo 13: Hanehalkı Türüne Göre Yoksul Hanehalkı Oranı, Türkiye

Tablo 14: Hanehalkı Fertlerinin Ekonomik Faaliyet Durumuna Göre Yoksulluk Oranları, Türkiye

Tablo 15: Hanehalkı Fertlerinin Ekonomik Faaliyet Durumuna Göre Yoksulluk Oranları, Kent

Tablo 16: Hanehalkı Fertlerinin Ekonomik Faaliyet Durumuna Göre Yoksulluk Oranları, Kır

Tablo 17: Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımı, 1963-2008

Tablo 18: Türkiye’de İşgücü Piyasası Gelişmeleri 1988-2009

Tablo 19: Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Oranları (1987-1994)

Tablo 20: Türkiye’de Eğitim Durumuna Göre İşgücü

- Tablo 21:** Türkiye, OECD ve AB 27’de İnsani Gelişme Endeksi (2007)
- Tablo 22:** Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde İnsani Yoksulluk Göstergeleri
- Tablo 23:** Temel Ekonomik Göstergeler (1999-2009)
- Tablo 24:** İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (%)
- Tablo 25:** 2007-2010 Ocak-Kasım Döneminde Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin ve İstihdamın Sektörel Dağılımı
- Tablo 26:** Kamu Kesimi Sosyal Harcama İstatistikleri
- Tablo 27:** Orantılı Tabakalı Örnekleme Yöntemi ile Örneklem Seçim Tablosu
- Tablo 28:** Anketin Uygulandığı İlçeler ve Hane Sayıları
- Tablo 29:** Hanede Yaşayan Kişi Sayısına Göre Hanelerin Dağılımı
- Tablo 30:** Hanehalkı Reisinin Yaşına Göre Hanelerin Dağılımı
- Tablo 31:** Hanehalkı Reisinin Cinsiyetine Göre Hanelerin Dağılımı
- Tablo 32:** Hanehalkı Reisinin Eğitim Durumuna Göre Hanelerin Dağılımı
- Tablo 33:** Hanehalkı Reisinin Medeni Durumuna Göre Hanelerin Dağılımı
- Tablo 34:** Hanede Birlikte Yaşayan Aile Sayısına Göre Hanelerin Dağılımı
- Tablo 35:** Birden Fazla Ailenin Yaşadığı Hanelerde Bir Arada Yaşama Süresi
- Tablo 36:** Ailelerin Bir Arada Yaşama Nedeni
- Tablo 37:** Ailenin (ilk yerleşen aile) Bu Kentte Yaşama Süresi
- Tablo 38:** Ailenin (ilk yerleşen aile) Bu Kente Gelme Nedeni
- Tablo 39:** 2000 Yılından Bu Yana Hanehalkından Birinin Başka Bir Yere Göç Etme Durumu
- Tablo 40:** Göç Eden Hanehalkı Üyesinin Göç Ettiği Yıl
- Tablo 41:** Hanehalkı Üyesinin Göç Etme Nedeni
- Tablo 42:** İkamet Edilen Konutun Türü
- Tablo 43:** İkamet Edilen Konutun Mülkiyet Durumu
- Tablo 44:** Konuta Ödenen Kira Miktarı
- Tablo 45:** Başkasına Ait Olan Konutun Kimin Mülkiyetinde Olduğu
- Tablo 46:** Hanehalkının Konutta Yaşama Süresi
- Tablo 47:** Önceki Konuttan Ayrılma/Taşınma Nedeni
- Tablo 48:** Salon Dâhil Konuttaki Oda Sayısı
- Tablo 49:** Konutun İçme Suyunun Sağlandığı Kaynak
- Tablo 50:** Konutta Banyo Mevcudiyeti

Tablo 51: Konutta Tuvalet Mevcudiyeti

Tablo 52: Konuttaki Isıtma Sistemi

Tablo 53: Konutta Kullanılan Eşyalar, Edinildikleri Yıl Aralığı ve Edinilme Biçimleri

Tablo 54: Okul Yaşında Olmasına Rağmen Okula Gitmeyen Çocukların Okula Gitmeme Nedenleri

Tablo 55: “2000 Yılından Bu Yana Maddi İmkânsızlıklar Nedeniyle Hanede Okulu Bırakan Çocuk Var mı?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 56: Hanehalkı Reisinin Çalışma Durumu

Tablo 57: Hanehalkı Reisinin Sağlık Güvencesi Durumu

Tablo 58: Hanehalkı Reisinin İşsizlik Süresi

Tablo 59: Hanehalkı Reisinin İş Arama Durumu

Tablo 60: Hanehalkı Reisinin İş Arama Süresi

Tablo 61: Hanehalkı Reisinin İş Aramama Nedeni

Tablo 62: İş Arayan Hanehalkı Reisinin Bugüne Kadar İş Bulamama Nedeni

Tablo 63: Çalışan Hanehalkı Reisinin Yaptığı İşin Türü

Tablo 64: Hanehalkı Reisinin 2000 Yılından Bu Yana Sigortalı Bir İşte Çalışma Durumu

Tablo 65: 2000 Yılından Bu Yana Sigortalı Bir İşte Çalışmış Olanların Bu İşten Ayrılma Zamanı

Tablo 66: 2000 Yılından Bu Yana Sigortalı Bir İşte Çalışmış Olanların Bu İşten Ayrılma Nedeni

Tablo 67: Hanede Çalışan Diğer Kişilerin Varlığı

Tablo 68: Hanede Çalışma Karşılığı Elde Edilen Gelir Miktarı

Tablo 69: Hanede 65 Yaş Aylığı Alanların Varlığı

Tablo 70: Hanede Dul/Yetim Aylığı Alanların Varlığı

Tablo 71: Hanede Emekli Aylığı Alanların Varlığı

Tablo 72: “Hanehalkı Son On Yılda Geçim Sıkıntısı Nedeniyle Herhangi Bir Eşya ya da Mal Sattı mı?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 73: Satılan Mal ya da Eşyanın Türü

Tablo 74: Geçim Sıkıntısının 2000 Yılından Bu Yana Hanede Yol Açtığı Sonuçlar

Tablo 75: “Geçim Sıkıntısı Nedeniyle Hanehalkı En Çok Hangi Yılda Yardım Almak Zorunda Kaldı?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 76: “Geçim Sıkıntısı Nedeniyle Hanehalkı En Çok Hangi Yılda Borçlanmak Zorunda Kaldı?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 77: “Geçim Sıkıntısı Nedeniyle Hanehalkı En Çok Hangi Yılda Kredi ile Borçlanmak Zorunda Kaldı?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 78: ŞNT Dışında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından Sağlanan Diğer Yardımlardan Yararlanma Durumu

Tablo 79: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Dışında Başka Bir Kurum ya da Kuruluşlardan Yardım Alma Durumu

Tablo 80: “Maddi bir zorlukla karşılaştığınızda yardım isteyeceğiniz ilk kişi kimdir?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 81: “Zorluk çekmeden yaşayabilmeniz için (bütün giderler dâhil) ortalama aylık geliriniz en az ne kadar olmalıdır?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 82: Yaşadığımız Ekonomik Krizlerin Hanehalkının Çeşitli Harcamaları Üzerinde Yarattığı Etkiler

Tablo 83: “Geçim sıkıntısı nedeniyle dışarıdan satın almayıp ihtiyaçlarınızı karşılamak için evde yaptığınız/ürettiğiniz gıda ve diğer ürünler nelerdir?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 84: Hanede Sürekli/kronik Hastalığı Olanlar

Tablo 85: Hanede Özü/Engeli Olanlar

Tablo 86: “Hanenizde biri hastalandığında ilk olarak ne yaparsınız?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 87: Devletin Engellilere/Bakıma Muhtaçlara Sağladığı Hizmetlerden Haberdar Olma Durumu

Tablo 88: “Son 10 yılı değerlendirirseniz, devletin yoksullara yönelik çabalarıyla ilgili ne düşünürsünüz? Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 89: “Son 10 yılı değerlendirirseniz, devletin yoksullara yönelik çabaları sonucu yoksulluğun azaldığı görüşü konusunda ne düşünürsünüz? Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 90: “Yoksulluğunuzun nedeni olarak aşağıda belirtilenlerden hangileri size uygundur?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 91: Yoksulluk Nedenlerinden En Önemli Üç Nedene İlişkin Değerlendirmeler

Tablo 92: Yoksulluğun Önlenmesinde Alınması Gereken Tedbirlere İlişkin Görüşler (Önem Sırasına Göre, En Önemliden En Az Önemliye Doğru Sıralama)

Tablo 93: “Yoksulluk kader değildir. İnsan isterse yoksulluktan kurtulabilir” İfadesine İlişkin Değerlendirmeler

Tablo 94: Yoksulluk Nedeniyle Sosyal Dışlanmaya Maruz Kalma Konusundaki Değerlendirmeler

Tablo 95: “Okula devam eden çocuklarınızın gelecekte sizden daha iyi bir hayat süreceğine inanıyor musunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 96: “Okula devam eden çocuklarınızın sizi gelecekte yoksulluktan kurtaracağına inanıyor musunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 97: “Maddi sıkıntılarınızın devam etmesi durumunda önümüzdeki birkaç yıl içinde memlekete dönmeyi ya da başka bir yere göç etmeyi düşünür müsünüz?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 98: “Önümüzdeki beş yılda hayatınız sizce nasıl olacak?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Tablo 99: Hanehalkı Reisinin Eğitimi ile Halen Bir İşte Çalışma Durumu

Tablo 100: Hanehalkı Reisinin Eğitimi ile İşsizlik Süresi

Tablo 101: Son On Yılda Devletin Yoksullara Yönelik Çabalarıyla İlgili Görüşler ile Önümüzdeki Beş Yıla İlişkin Beklentiler

Tablo 102: Hanehalkı Reisinin Sağlık Güvencesi Durumu ile Hanede Hastalanan Biri Olduğunda Ne Yapılacağına İlişkin Değerlendirmeler

Tablo 103: Hanehalkının Çalışarak Elde Ettiği Toplam Gelir ile Zorluk Çekmeden Yaşanabilmesi için İhtiyaç Duyulan En Az Aylık Gelir

Tablo 104: Hanehalkı Reisinin Halen Bir İşte Çalışma Durumu ile Yoksulluğun Nedeni Olarak Belirtilen “Yetersiz Yardımlar” Seçeneğine Katılma

GİRİŞ

Yoksulluk, en basit ifadesiyle, fiziksel, sosyal ve duygusal olarak yoksunluk içinde bulunma halidir. Yani bu durum; kişinin gıdaya, ısınmaya ve giyinmeye ortalama gelir düzeyindeki birine göre daha az harcama yapması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, bu durum neye harcama yapıldığı ile değil, neye harcama yapılmadığı ile de ilgilidir. Yoksulluk, bu anlamda evde oturmak, arkadaşlarını görememek, sinemaya gidememek, çocuklarını bir tatile veya geziye götürmemektir. Yoksulluk, aylarca, hatta yıllarca çok az miktardaki bir parayı idare etme stresiyle mücadele etmektir. Yoksulluk, toplumun tüketime yönelik baskısına karşı direnebilme zorunluluğu anlamına gelmektedir. Her şeyden önemlisi, yoksullar geleceklerini inşa etmek için ihtiyaç duydukları araçlara, bir başka ifadeyle yaşam fırsatlarına sahip olamamaktadırlar. Yoksulluk, insanları, geleceğe yönelik plan yapabilmekten ve kendi yaşamlarının kontrolünü sağlayabilmekten alıkoymaktadır. Bu nedenle yoksulluk, gerçekte potansiyel arasındaki mesafeyi genişletmektedir.¹

Köprü altlarında uyuyan evsiz insanlar, süpermarketlerde bozuk para denkleştirmeye çalışan emekliler, alacaklı korkusu, yardım kuyrukları... Hiç şüphe yok ki bunlar yoksulluğun değişik görüntüleridir. Bununla birlikte, başka hususlarda yoksulluğu tanımlamak zordur. Örneğin, İngiltere'deki yoksulluk Hindistan'daki yoksullukla nasıl karşılaştırılabilir? Yoksulluk algısı bir nesilden diğerine nasıl değişir? Bir aile için söz konusu olan yoksulluk bir başka aile için de aynı mıdır? Yoksulluk kadınlarda ve erkeklerde aynı şekilde mi yaşanmaktadır?² Aslında yoksulluğu tarif ve tasvir etmek, onu tanımlamaktan ya da bu tür soruların cevaplarını aramaktan daha kolaydır.

Yoksulluk neden tanımlanır ya da ölçülür? Neden sadece azaltılmaz? Yoksulluğu tanımlamanın ve ölçmenin en önemli nedeni, yoksulluğu azaltmak için kullanılan kaynakların etkinliğini artırmaktır. Özellikle, tecrübeli siyasetçiler için yoksulları, onların bir araya toplandıkları grupları ya da

¹ Carey Oppenheim, Lisa Harker, **Poverty: the facts**, 3. edition, London, CPAG Ltd., 1996, s. 4 – 5.

² Oppenheim, Harker, a.g.e., s.7.

bölgeleri tanımak kolay görünmektedir. Böyle bir durumda, neden bu tür gruplara yardım edecek proje ve politikaların yeterince uygulanmadığı ve daha ileri bir ölçme ya da tanımlama girişiminin akademik bir rahatlık olup olmadığı sorgulanmaktadır (yoksullara yardım etmek yerine onların sayısını bulmaya çalışmak). Bununla birlikte, yoksullara ulaşmak ve farklı yoksul gruplar için uygun politikalar seçmek görüldüğünden daha zordur. Yoksul olmayanların bir kısmı; belirgin, iyi organize olmuş ve yoksul görünmeye motive olmuşken, yoksulların önemli bir kısmı sessiz, uzak ve fark edilmesi zor bir konumdadır ya da yoksul olarak görünmemekten gururludur. Ancak, politika üreticiler, yoksulluğu azaltmada hangi politikaların maliyet etkinliği sağladığını bilmek ve bunu vatandaşlarına göstermek ihtiyacındadırlar. Bu durum, siyasetçilerin ve vatandaşların kimlerin yoksul olduğu ve dolayısıyla yoksulluğun ne olduğu konusunda görüş birliğine varmalarını gerektirmektedir.³

Yoksullukla ilgili çalışmalar incelendiğinde, yoksulluğun farklı yönlerine işaret eden yoksulluk kavramlarının geliştirildiğine tanık olunmaktadır. Yoksulluğun ne olduğuna ya da kimlerin yoksul olduğuna ilişkin tartışmaların Adam Smith'e kadar uzandığı ve zaman içinde, yoksulluğun, sadece yaşamı asgari düzeyde idame ettirmek için gerekli olan gelirden yoksun olma haliyle açıklanamayacağına ilişkin tartışmaların ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk, objektif yoksulluk ve sübjektif yoksulluk, gelir yoksulluğu ve insani yoksulluk, sosyal dışlanma, yeni yoksulluk gibi kavramlar yoksulluğun farklı yönlerine işaret etmektedir.

Dünya genelinde, yirminci yüzyılın son çeyreğinde yoksulluk sorununa yönelik tartışmaların ise daha çok küreselleşme kavramı etrafında şekillendiği görülmektedir. Konuyla ilgili bir çalışmada, yoksulluğun 20.yy.ın sonlarındaki küreselleşmesinin, dünya tarihinde bir benzerinin bulunmadığı dile getirilmektedir. Bu durum, "işsizliğe ve emek maliyetlerinin dünya ölçeğinde

³ Michael Lipton, "Defining and Measuring Poverty: Conceptual Issues", Poverty and Human Development, **Human Development Papers**, New York, 1997, s. 125, 126.

minimize edilmesine dayanan küresel aşırı arz sistemi” ile açıklanmaktadır.⁴ Üretimin hızla artması ve parçalanarak tüm dünyaya yayılması sonucunda, mal ve hizmet piyasaları küresel bir boyut kazanmaktadır. Bu süreçte, küresel pazarlara açılma kabiliyet ve hareketliliğine sahip olanlarla bu avantajlara sahip olmayanlar arasındaki mesafe giderek genişlemekte ve bu durumun toplumsal alandaki yansıması hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında gelir dağılımı eşitsizliğinin ve yoksulluğun artması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu gelişmelerle de bağlantılı olarak, yoksulluk sorununun uluslararası kuruluşların gündeminde 1990’lı yılların ortalarından itibaren önemli ölçüde yer etmeye başladığı görülmektedir. Yapısal uyum programlarının yoksulluk üzerindeki etkileri, Birleşmiş Milletler, OECD, ILO gibi uluslararası kuruluşlar tarafından değerlendirilmektedir. Ayrıca, yapısal uyum programlarının uygulayıcılarından Dünya Bankası da 1990’lı yıllardan itibaren yoksulluk sorununu gündemine almış, 2000/2001 Dünya Kalkınma Raporu’nu, “Yoksulluğa Saldırı” başlığıyla yayınlamıştır. Raporunda, yeni bir yüzyılın başında yoksulluğun büyük oranlarda küresel bir sorun olmaya devam ettiğine, 6 milyar dünya nüfusunun 2,8 milyarının günde 2 \$’ın altında ve 1,2 milyarının da günde 1 \$’ın altında yaşamını sürdürmekte olduğuna dikkat çekilmektedir.⁵ Dünya Bankası daha sonra yayınladığı kalkınma raporlarında da yoksulluk sorununa yönelik ilgisini devam ettirmiştir.

Türkiye’de yoksullukla ilgili literatür incelendiğinde, konuyla ilgili çalışmaların büyük ölçüde 1990’lı yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başladığına tanık olunmaktadır. Biraz önce ifade edildiği gibi, bu yıllarda yoksulluk sorununun uluslararası gündemde artan bir ilgi görmesinin, Türkiye’de bu sorunun gündeme getirilmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Türkiye’de yoksulluk sorunu üzerinde etkili olan birçok faktör bulunmaktadır. Her ülkede aynı görünüme sahip olmayan veya aynı boyutta ve şiddette yaşanmayan yoksulluk sorunu, ülkelerin kendi içi dinamiklerinden

⁴ Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İcyüzü**, çev. Neşenur Domaniç, Çiviyazıları, İstanbul, 1999, s.29.

⁵ World Bank, **World Development Report 2000/2001, Attacking Poverty**, Oxford University Press, New York, 2000, s.VI.

şekillenmekte, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısından kaynaklanan bir takım özellikler taşımaktadır.

Türkiye’de yoksulluk üzerinde etkili olan ve çalışmamız kapsamında incelenecek olan birçok yapısal faktör bulunmakla birlikte, özellikle 1990’lı yılların başından itibaren kısa aralıklarla yaşanan ekonomik krizlerin toplumsal alanda ortaya çıkardığı etkiler itibariyle yoksulluğu daha görünür hale getirdiği ve yoksulluğa yönelik ilginin artmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu krizler arasında yer alan ve ekonomide yaşanan ciddi orandaki küçülme ve artan işsizlikle birlikte, toplumsal alandaki yansımaları oldukça şiddetli olan 2000 ve 2001 yıllarındaki ekonomik krizlerin yoksulluğu ciddi bir soruna dönüştürdüğü ise kuşku götürmemektedir.

Çalışmamız, Türkiye’de 2000 ve 2001 ekonomik krizlerinin ardından yaşanan ekonomik gelişmeler ve uygulanan sosyal politikalar temelinde yoksulluk sorununu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de yoksulluk sorununu incelerken 2000 sonrası dönemin seçilmesinde, 2000’li yılların başında yaşanan ekonomik krizler sonucunda yoksulluğun daha görünür hale gelmesi ve mücadele edilmesi gereken sosyal sorunlardan biri olarak öne çıkmasının önemli bir payı bulunmaktadır. Ayrıca, kriz sonrası döneme ilişkin değerlendirmelerde bulunurken son derece önemli bir işlevi bulunan Türkiye genelinde yoksulluk istatistiklerinin başlangıç tarihinin 2000, 2001 ekonomik krizlerinin hemen sonrasına rastlaması da bu seçimde etkili olmuştur. Ancak, belirtilmesi gereken önemli bir husus, TÜİK’in yoksulluk istatistiklerinin başlangıç tarihinin 2000, 2001 ekonomik krizlerinin hemen sonrasına, 2002 yılına, rastlaması nedeniyle Türkiye genelinde yoksulluk oranlarının ekonomik kriz öncesi boyutuna ilişkin bir karşılaştırma yapma imkânının mevcut olmamasıdır.

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesinin ve teorik kısmının oluşturulmaya başlandığı dönemde, ABD’de baş gösteren ve 2008 ve özellikle 2009 yıllarında Türkiye ekonomisini de ciddi bir şekilde etkisi alan küresel ekonomik kriz henüz yaşanmamıştı. Bu çerçevede, 2000 ve 2001 yıllarındaki ekonomik krizlerin sonrasındaki ekonomik gelişmeleri ve yoksullukla mücadeleye yönelik sosyal politikaları yoksulluk sorunu açısından

incelemeyi hedef alan çalışmamız devam ederken, küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisinde özellikle üretim daralması ve işsizlik artışı yönünde ortaya çıkan etkilerini yoksulluk sorunu açısından değerlendirmek de kaçınılmaz olmuştur.

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin ardından özellikle 2002-2007 döneminde yüksek oranlı ekonomik büyüme ve enflasyon oranlarının tek haneli rakamlara gerilemesi başta olmak üzere olumlu ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. Bu olumlu ekonomik gelişmelerin Türkiye genelinde ve kent-kır ayrımında yoksulluk istatistiklerine ne ölçüde yansıdığı çalışmamız kapsamında analiz edilmeye çalışılmıştır. 2000 ve 2001 ekonomik krizlerinin ardından sağlanan ekonomik gelişmelerin ve yoksullukla mücadelede kapsamındaki uygulamaların yoksulların yaşam koşullarına ne ölçüde yansıdığını tespit etmek, yoksul kesimlerin kendi yoksulluklarının nedenlerine ilişkin kanaatlerini sorgulamak ve yoksullukla mücadelede öncelikli politikaların ne olması gerektiği konusunda politika yapıcılara yol gösterici bilgiler sunmak noktasında, bu çalışma kapsamında Ankara'da mutlak yoksulları hedef alan bir saha araştırması yürütülmüştür.

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda, çalışma dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, yoksullukla ilgili teorik çerçeve sunulmaktadır. Bu kapsamda, yoksulluğun kavramsallaştırılmasına yönelik çabalar sonucunda ortaya çıkan farklı yoksulluk kavramları, yoksulluğun ölçülmesi amacıyla geliştirilen yöntemler, başlıca iktisat teorilerinin yoksulluk konusuna olan yaklaşımları, refah devleti modelleri ve yoksulluk sorununa yaklaşımları ve son olarak da özellikle 1980'lerden itibaren küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı gelişmeler çerçevesinde, uluslararası gündemde yoksulluk sorununa yönelen ilgi incelenmektedir.

İkinci bölümde, öncelikle, Türkiye'de yoksulluğun genel görünümü, TÜİK'in yayınladığı istatistikler çerçevesinde ve çalışmanın amaçları doğrultusunda analiz edilmektedir. Daha sonra, yoksulluğun her ülkenin kendi iç dinamiklerinden şekillendiği ve dolayısıyla her ülkede aynı görünümde ve boyutta olmadığı gerçeğinden hareketle, Türkiye'nin sosyo-ekonomik

gerçekleri çerçevesinde, yoksulluk üzerinde etkili olduğunu düşündüğümüz yapısal faktörler incelenmektedir.

Üçüncü bölümde, çalışmanın amaçları doğrultusunda 2000 ve 2001 ekonomik krizlerinin ardından yaşanan ekonomik gelişmelere ve yoksullukla mücadelede öne çıkarılan sosyal politikalara yer verilmektedir.

Dördüncü ve son bölümde ise, Ankara'nın il merkezini oluşturan sekiz ilçesinde yürütülen ve 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizlerin sonrasında mutlak yoksulların yaşam koşullarında ortaya çıkan değişimin yönünü tespit etmeye çalışan saha araştırması sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVEDE YOKSULLUK

I. YOKSULLUK İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yoksullukla ilgili çalışmalar incelendiğinde, bu konuda herkesin üzerinde görüş birliğine vardığı tek bir yoksulluk tanımından söz etmenin pek mümkün görünmediği anlaşılmaktadır. Bunun başlıca sebebi de yoksulluğun esasında sübjektif bir kavram olmasıdır. Bu nedenle, yoksulluğun kavramsallaştırılması yönündeki çabalar sonucunda ortaya çıkan kavramların ve bunların dayandığı esasların incelenmesi, yoksulluğun farklı yönlerinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

A. Mutlak Yoksulluk – Göreli Yoksulluk

Yoksulluğun “mutlak” ve “görelî” modelleriyle ilgili olarak yapılan varsayımların en önemlilerinden biri, bunların sadece yoksulluk kavramlarına işaret etmediği, aynı zamanda belirli siyasal konumlara işaret ettiğidir. Buna göre, mutlak yoksulluk modeli sağ kanat siyasal tutumla ilişkilendirilirken, göreli yoksulluk modeli sol kanat siyasal tutumla ilişkilendirilmektedir. Sağ kanadın, yoksulluğu oldukça sınırlı bir sorun olarak görme eğiliminde olduğu ve devlet tarafından bu soruna getirilecek çözüm yollarının da sınırlı olacağı ileri sürülmektedir. Sol kanadın ise yoksulluğu daha yaygın olarak görme eğiliminde olduğu öne sürülmektedir. Buna göre, yoksulluk toplumdaki yapısal problemlerle ilişkilendirilmekte ve yoksulların dezavantajlarını ortadan kaldırmak için devlet müdahalelerinin geniş çaplı olmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tür analizlerde siyasetin iki boyutta ele alındığı görülmektedir. Ancak, siyaseti iki boyutta göstermeye yönelik herhangi bir girişimle ilgili olarak şüphelenmek için her zaman bir takım gerekçelerin olduğu da ileri sürülmektedir.⁶ Bu görüşe göre, ne “sol” ne de “sağ” kanat politikalar yekpare konumlar olarak görülemez. Örneğin, sol kanat, hem

⁶ Paul Spiclar, *Poverty and Social Security: Concepts and Principles*, London, 1993, s.5.

devlet lehtarı kolektivizmi hem de hükümete yönelik özgürlükçü mücadele örneklerini kapsarken; sağ kanat, hem liberal bireyselciliğin hem de gelenekçi otoriteryanizmin örneklerini kapsamaktadır. Burada, yoksulluk düşüncelerini sol ve sağ kanatla ilişkili olarak tarif etmede yaygın olarak görülen bir fikirler kümesinden söz edilmekte ve bu tür fikirlerin yoksullukla ilgili hüküm süren tartışma biçimlerini anlamak açısından önemli olduğu vurgulanmaktadır.⁷

Uygulamalı araştırmaların incelenmesi sonucunda, mutlak ve görelî yoksulluk kavramlarıyla ilgili olarak bazı tespitler yapılmaktadır. Bunlardan biri, kişi başına gelirin düşük ve yoksulluğun yüksek düzeylerde yaşandığı ülkelerde mutlak yoksulluğun öncelikli bir öneme sahip olduğudur. Buna karşın, dünyanın daha yüksek düzeylerde yaşam koşullarına ulaşılan yerlerinde ise mutlak yoksulluğun giderek kabul edilemez olduğu görülmektedir. Bu durumda, hızlı büyüme yaşayan, mutlak yoksulluk oranında gözle görülür azalışların olduğu ülkelerde yoksulluk giderek artan bir şekilde görelî kavramlarla ifade edilmektedir. Açlık tehdidinden uzaklaştıkça uygun bir gelir ve fırsat dağılımı ile ilgili sorunlar daha büyük bir öneme sahip olmaktadır. Bu durumda, yoksulluğun tanımlanması, asgari ya da fiziksel bir yaşam sürdürme düşüncesinden bir toplumdaki en yoksulun bile sahip olması gereken sosyal açıdan yaşamı sürdürme, yani “yaşam kalitesi” düşüncesine doğru bir değişime uğramaktadır. Sosyal katılım (social participation), sosyal içirme (social inclusion), sosyal dışlanma (social exclusion), sosyal vatandaşlık (social citizenship), güçlendirme (empowerment) düşüncelerini ortaya koyan farklı bir sözcük dağarcığı geliştirilmektedir. Görelî yoksulluk düşüncesi güçlü bir kavramsallaştırmadır, ancak aynı zamanda ihtilafıdır ve bu nedenle ekonomik, sosyal ve kültürel konuları içine alan yoksulluk tartışmaları her yerde oldukça çekişmelidir. Yoksulluğun, çözümüne yönelik eylem gerektiren bir sorun olması bu tartışmaları daha da karmaşık bir hale getirmektedir. Örneğin, bu konuda ortaya çıkan bazı sorulara cevap verilmesi gerekmektedir. Bu soruna çözüm bulmada sorumluluk yardımsever bireylerde midir? Eğer öyleyse, bu

⁷ Spiclar, a.g.e., s. 6.

durumda kim, ne ve nasıl soruları öne çıkmaktadır. Daha geniş bir çerçevede, bu ailenin veya toplumun sorumluluğu mudur? Devlet ya da hükümet bu sorunun çözümüne dâhil olmalı mıdır? Öyleyse neden ve nasıl? Bütün bu sorularla ilgili olarak insanlar bir bakış açısına sahiptir ve bu bakış açılarından biri diğeriyle uyuşmamaktadır.⁸

Bir bakıma yoksulluğu anlamının temelinde yatan şey, yoksulluğun tanımlanması konusudur. Yoksulluğun nerede ve ne zaman ortaya çıktığını teşhis etmeden ya da onu ölçmeye girişmeden ve onu hafifletmek için herhangi bir şey yapmaya başlamadan önce, yoksulluğun ne olduğunun bilinmesine ihtiyaç vardır. Yoksulluğun tanımı konusundaki tartışmalar hem yoksulluğun nedenleri hem de ona yönelik çözümler konusundaki tartışmalarla yakından ilişkilidir. Uygulamada bütün bu tanım, ölçüm, neden ve çözüm konuları birbirleriyle bağlantılıdır ve yoksulluğu anlamak bunların hepsi arasındaki karşılıklı ilişkinin değerlendirilmesini gerektirmektedir.⁹

Mutlak yoksulluğun objektif hatta bilimsel bir tanım olduğu iddia edilmektedir ve bu tanım, asgari geçim düşüncesine dayanmaktadır. Asgari geçim, yaşamı sürdürmek için ihtiyaç duyulan asgari düzeydir. Bu düzeyin altında olmak mutlak yoksulluk durumunu göstermektedir.

Mutlak yoksulluk tanımı böylece “asgari geçim”i tanımlama girişimleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu durumda, insanların yaşamlarını sürdürmeleri için neye ihtiyaç duyduklarının belirlenmesi gerekecektir. Mutlak ya da “asgari geçim” yoksulluğu düşüncesi Booth (1889) ve Rowntree (1901, 1941)’nin ilk çalışmalarıyla sık sık ilişkilendirilmektedir.¹⁰

Mutlak bir yoksulluk tanımı, bir kişinin biyolojik ihtiyaçlarına (yeme, giyinme ve barınma) dayalı asgari bir yaşam standardı tanımlamanın mümkün olduğunu varsaymaktadır. Burada daha geniş kapsamlı sosyal ve kültürel ihtiyaçlara değil de temel fiziksel ihtiyaçlara vurgu yapılmaktadır. İnsanlar bu düzeyin altına düştüklerinde – barınamadıklarında,

⁸ Stewart MacPherson, Richard Silburn, “The Meaning and Measurement of Poverty”, **Poverty : A Persistent Global Reality**, Edited by John Dixon, David Macarow, Routledge, 1998, s.1 – 2.

⁹ Pete Alcock, **Understanding Poverty**, Second Edition, Macmillan Press Ltd., London, 1997, s.67.

¹⁰ Alcock, a.g.e., s.68.

giyinemediklerinde ya da beslenemediklerinde – mutlak anlamda yoksuldurlar.

Seebohm Rowntree 1899 yılındaki “Poverty in York” çalışmasında bu çerçevede bir tanım kullanmıştır. Yeme, giyinme, ısınma, barınma gibi asgari düzeydeki ihtiyaçlara dayalı bir yoksulluk çizgisi ortaya koymuştur. Bununla birlikte, mutlak yoksulluk tanımında iki önemli nedenden dolayı bir takım sorunlar bulunmaktadır. İlk olarak, yaşam standartları zaman içerisinde değiştiğinde “yeterli” bir asgari düzeyi tanımlamak oldukça zordur.¹¹ Farklı insanlar, farklı yerlerde ve farklı koşullarda yaşamlarını sürdürmek için farklı şeylere ihtiyaç duyarlar. Nasıl barındığımız, giyindiğimiz ve beslendiğimiz yıllar boyunca değişmektedir. Ayrıca, yaşam standartları da farklı kültürlerde köklü bir biçimde değişiklik göstermektedir. İnsanların beklentileri de toplum tarafından oluşturulan talepler nedeniyle değişmektedir. Bu nedenle, asgari bir yaşam standardı toplumun bir bütün olarak davranış biçimiyle şekillenmektedir. Böylece, yeterli bir asgari standardın kendisi, toplumsal olarak kabul edilebilirin ne olduğu tarafından tanımlanmaktadır. İkinci olarak, mutlak bir yoksulluk tanımı sosyal ve kültürel ihtiyaçları hesaba katmamaktadır.¹²

Görelî yoksulluk tanımı ise bir toplumda belirli bir zamanda genel olarak kabul edilen bir yaşam standardı ile ilişkili olarak tanımlanmaktadır ve temel biyolojik ihtiyaçların ötesine geçmektedir. Bu bakış açısı aslında uzun bir geçmişe sahiptir. 18. yüzyıl düşünürlerinden Adam Smith’in bu konuda görüşleri bulunmaktadır:

“Tüketim malları ya zorunlu maddelerdir ya da şatafat (lüks) maddeleridir.

Zorunlu maddelerden; hem yaşamı sürdürmek için vazgeçilemeyecek kadar gerekli malları hem de, kendini bilen kimseleri, en alt tabakadan da olsalar, ülke âdetine göre yoklukları halinde edebe aykırı bir duruma düşürecek her şeyi anlıyorum. Örneğin, bir bez gömlek; doğrusu, yaşam için zorunlu bir madde

¹¹ Oppenheim, Harker, a.g.e., s.7 – 8.

¹² Oppenheim, Harker, a.g.e., s.8 – 9.

değildir. Yunanlılar'la Romalılar'ın çamaşırları yoktu ama öyle sanırım ki pek rahat yaşarlardı. Gelgelelim, şimdiki zamanda, Avrupa'nın çoğu yerinde, kendini bilen bir gündelikçi, bir bez gömleksiz ortaya çıkmaya utanır.

Gömleğin olmayışı, kötülükte gemi aziya almadan kimsenin kolay kolay içine yuvarlanamayacağı sanılan yüz kızartıcı yoksulluk derecesini gösterir varsayılır. Aynı tarzda, âdet, deri kundurayı, İngiltere'de yaşam için zorunlu bir madde haline getirmiştir. Kadın olsun erkek olsun, kendini bilen en yoksul bir kimse, herkesin önüne onsuz çıkmaya utanır. İskoçya'da, âdet, deri kundurayı, en aşağı tabakadan erkekler için yaşamın zorunlu bir maddesi haline getirmiştir. Ama hiçbir itibarsızlığa düşmeksizin, yalın ayak gezebilen aynı tabakadan kadınlar için öyle olmamıştır. Fransa'da, bunlar, ne erkekler ne kadınlar için zorunlu maddeler olmayıp, en alt tabaka; kadınlı erkekli, hiçbir söz gelmeksizin, kimi zaman tahta kundurularla, kimi zaman yalın ayak, herkesin içine çıkar. Dolayısıyla, zorunlu maddeler olarak hem doğanın hem yerleşmiş edep kurallarının halkın en alt tabakası için gerekli kıldığı şeyleri anlıyorum. Bütün öbür şeylere, şatafat malları (lüks mallar) adını veriyorum.”¹³

Yoksulluğa yönelik görelî bakış açısının güçlü temsilcilerinden biri Peter Townsend'dir. Townsend'in temel tezi, hem “yoksulluk” hem de “asgari geçim” (subsistence) kavramlarının görelî kavramlar olduğu ve sadece belirli bir zamanda belirli bir toplumun mensupları tarafından kullanılan maddî ve manevî kaynaklarla ilişkili olarak tanımlanabileceğidir.¹⁴

1901 yılında Seebohm Rowntree, yoksulluk içinde yaşayan aileleri, “toplam kazançları, sadece fiziksel yeterliliğin sürdürülmesinde gerekli olan

¹³ Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği**, çev. Haldun Derin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.984, 985.

¹⁴ Peter Townsend, “The Meaning of Poverty”, **The British Journal of Sociology**, vol. 13, no.3, September, 1962, (Erişim) <http://www.jstor.org>, 05.02.2007, s.210.

asgari ihtiyaçları elde etmek için yetersiz olan kişiler”¹⁵ olarak belirtmiştir. Rowntree, gıda, giyim, yakıt ve ev giderleri başlıkları altında bir liste düzenlemiş ve bunları satın almanın ne kadara mal olacağını hesaplamıştır. Konuyla ilgilenen diğer araştırmacılar da daha sonra benzer bir yaklaşım benimsemişlerdir.

Rowntree'nin yoksulluğa ilişkin tanımı daha sonra çeşitli değişikliklerle bir dizi araştırmada takip edilmiştir. 1941 yılında Lord Beveridge, savaş sonrası dönemde başlatılacak yeni sosyal güvenlik tasarısı kapsamında ödenecek yardım oranlarını planlamada bu araştırmaları kendisine rehber edinmiştir. Beveridge, ağırlıklı olarak Rowntree'nin çalışmalarını esas almıştır.¹⁶

Yoksulluğu mutlak anlamda ele alan Booth ve özellikle görüşleri daha sonraki yıllarda da geniş kabul gören Rowntree, Townsend tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmektedir.

Townsend, bir ailenin fiziksel yeterliliğini üç yatak odası bulunan bir evde olduğu kadar bir karavanda, barakada ya da hatta bir tren bekleme salonunda da sürdürebileceğini belirtmektedir. Ailenin erkenden yatarak, elektriğe hiçbir harcamada bulunmayabileceğini ve kömür satın almak yerine civar bölgelerden odun toplayabileceğini öne sürmektedir. Aileyi geçindiren kişinin trene binmek yerine işine yürüyerek giderse fiziksel olarak daha verimli olabileceğini ve sonu gelmez bir biçimde buna benzer örneklerin verilebileceğini belirtmektedir. Townsend bu tür örneklerle, yoksulluğun tanımlanmasında belirlenecek herhangi bir standardın sübjektif bir standart olacağını vurgulamaktadır.

Townsend ayrıca, bir ailenin gıda gereksinimlerinin tanımlanmasının her zaman daha bilimsel olarak belirlenebileceği düşünüldüğü için gıdanın “asgari geçim” ya da “yoksulluk”un ölçülmesinin en hayati bileşeni olarak kalmaya devam ettiğini öne sürmektedir. Akıllıca ve orijinal bir biçimde Rowntree'nin 19. yy'ın sonunda yoksul ailelerin yaşam standartlarını

¹⁵ B. Seebohm Rowntree, **Poverty: A Study of Town Life**, London, Macmillan, 1901, s. 86'dan aktaran Peter Townsend, a.g.m., s.215.

¹⁶ Townsend, a.g.m., s.211.

geçmişte olduğundan daha objektif bir biçimde ortaya koymak için beslenme uzmanlarının araştırmalarının sosyal araştırmalarda kullanılabileceğini gördüğünü belirtmektedir. Ancak, Townsend'e göre, asgari düzeyde beslenmek için gereken gelirin tespiti her zaman tehlikeli bir uygulama olmaktadır.

Townsend, İngiliz Tıp Derneğinin 1950 yılında yayınladığı beslenme ile ilgili bir rapora atıfta bulunarak beslenme biliminin henüz genç ve hızla gelişen bir bilim olduğunu ve birçok alanın hala keşfedilmediğini ya da kısmen keşfedildiğini öne sürerek bir kişinin ihtiyaç duyduğu besin maddeleri konusunda mevcut bilgilerde önemli boşluklar olduğunu belirtmektedir.¹⁷

Townsend'e göre, yapılan hatalardan biri, dikkatleri büyük ölçüde fiziksel yeterliliğin korunması üzerinde odaklamak ve zımnen bireylerin fiziksel yeterliliğinin onların psikolojik durumları ve toplumun düzeni ve yapısından ayrı tutulabileceğini varsaymaktır.

Başka bir hata, bir temel ihtiyaçlar listesi düzenlemek, bunu belirli bir gelire dönüştürmek ve adına "asgari geçim" demektir. Townsend'e göre, aslında, bütün yoksulluk uzmanları psikolojik ve sosyal ihtiyaçların bir ölçüde hakkını vermişlerdir. Ancak, kendi geçim standartlarının zaman ve mekânı dikkate almadan uygulanabilen mutlak gereklilikler listesinden oluştuğu yönündeki görüşlerini de ifade etme eğiliminde olmuşlardır.

Townsend'e göre, yoksulluk, statik olmayan dinamik bir kavramdır. İnsan, terkedilmiş bir adada yaşayan Robinson Crusoe değildir. İnsan, karmaşık ilişkiler ağı içinde sosyal bir varlıktır. Herhangi bir toplumda, herhangi bir zamanda o toplumun mevcut kaynaklarını, yapısını ve düzenini, fiziksel çevreyi hesaba katmaksızın; sağlığı ya da fiziksel yeterlilikleri sürdürmek için elzem olan bir "yaşamın mutlak gereklilikler listesi" yoktur.¹⁸

Son olarak, Townsend, yoksulluk teorilerinin gelişiminin sadece İngiltere'deki çalışmalara dayandırılmayacağını ve pek çok insanın bir toplumda yoksulluk olarak adlandırdığı şeyin bir başka toplumda karşılaştırmalı olarak zenginlik biçiminde adlandırılabilceğini öne

¹⁷ Townsend, a.g.m., s.216.

¹⁸ Townsend, a.g.m., s.218, 219.

sürmektedir. Townsend bunu bir örnekle açıklamaktadır: Rowntree tarafından 1899'da York'ta yoksulluğu tanımlamak için seçilen yaşam standardının bugün, Hindistan, Pakistan, Endonezya ve Bolivya gibi ülkelerin sahip oldukları ortalama standarttan en az iki ya da üç kez daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Birleşmiş Milletlerin yoksulluğun bu görelî durumuna dikkat çekmek ve ekonomik ve sosyal koşullarla ilgili karşılaştırmalı araştırmaları teşvik etmek için çok şey yaptığını ifade etmektedir. Benimsenen ölçütler içinde; kişi başına gelir, kişi başına enerji tüketimi, yaşam beklentisi, bebek ölüm oranı gibi ölçütler bulunmaktadır.

Townsend'e göre, belirsiz asgari geçim kavramı, kısmen bazı zamanlar iddia edildiği gibi bilimsel bir objektifiğe sahip olmamasından fakat, aynı zamanda statik bir kavram olmasından dolayı yoksullukla ilgili yetersiz ve yanıltıcı bir kavramdır. Ona göre, yoksulluk mutlak bir durum değildir. Görelî bir yoksulluk halidir. Toplumun kendisi sürekli olarak değişmekte ve mensupları üzerine yeni yükümlülükler getirmektedir. Yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır. Herkes tarafından kullanılabilen kaynaklardan aldıkları paya göre, insanlar yoksul ya da zengindirler. Bu durum, beslenme kaynakları için olduğu kadar parasal, hatta eğitim kaynakları için de geçerlidir. Townsend'in genel teorisi, zaman içinde, sahip oldukları kaynaklar, içinde yaşadıkları toplumdaki ortalama bireyler ya da aileler tarafından kullanılan kaynakların altında kalan bireylerin ve ailelerin yoksulluk içinde olduklarıdır.¹⁹

Görelî yoksulluk yetersiz gelirin neden olduğu sosyal dışlanma ile de ilgilidir. Bu durumda yoksulluk, sadece gıda ya da giyecek sıkıntısı içinde olmak değil, bir spor kulübüne katılamamak, çocuklarını okul gezisine gönderememek ya da arkadaşlarıyla dışarı çıkamamaktır.²⁰ Bununla birlikte, görelî bir yoksulluk tanımı da sorunsuz değildir. Jo Roll'un iddia ettiği gibi; "yoksulluğun sosyal yönlerini kabul edenler için bile belirli bir topluma göre tamamıyla görelî bir yoksulluk tanımı bir takım sorunlara sahiptir. Özellikle, eğer başka bir standart uygulanmıyorsa, görelî bir tanım herkesin açıktan

¹⁹ Townsend, a.g.m., s.224, 225.

²⁰ Oppenheim, Harker, a.g.e., s.10.

öldüğü ve herkesin yaşam standartlarının zorunlu olarak düştüğü bir ülkede yoksulluğun varlığını inkâr edecektir.”²¹

Amartya Sen de yoksulluk düşüncesinde ihmal edilemez mutlak bir özün olduğunu savunmaktadır. Eğer bir yerde açlık ve açlıktan kaynaklanan ölümler varsa, o zaman, görelî resim nasıl görünürse görünsün orada yoksulluk vardır. Kötü beslenme ve açlığı içinde barındıran bu tür bir yoksulluğun basit bir mantıkla daha zengin ülkelerle ilgili olmadığı düşünülebilir, ancak böyle bir yoksulluk bu tür ülkelerde daha az görünse bile, bu uygulamalı olarak netlikten uzak bir durumu yansıtır.

Sen’e göre, dikkatlerimizi açlıktan uzaklaştırarak yaşam standardının diğer yönlerine baktığımız zaman bile, yoksulluğun mutlak yönü kaybolmamaktadır. Bazı insanların diğerlerinden daha düşük yaşam standardına sahip olması, elbette eşitsizliğin bir kanıtıdır. Ancak, bu insanların gerçekte sahip oldukları yaşam standardı konusunda daha fazla şey bilmediğimiz sürece, bu durum yoksulluğun bir kanıtı olamaz. Bir toplumdaki diğer insanlar her gün iki Cadillac alabilecek durumda olduğunda, sadece günde bir Cadillac alacak araçlara sahip olduğu için bu toplumdaki herhangi birini yoksul olarak görmek anlamsız olacaktır. Yoksulluğun kavramsallaştırılmasında mutlak nedenler önemsiz görülmemelidir.²²

Yoksullukla ilgili çalışmalarda, özellikle yoksulluğun mutlak ve görelî olarak kavramsallaştırılması konusunda buraya kadar yapılan açıklamalardan da görüldüğü üzere bir takım tartışmalar ve görüş ayrılıkları bulunmaktadır.²³ Bu durum, yoksulluğu tanımlamakla ilgili tartışmaların önemli bir kısmının anlambilimle ilgili olduğunun da altını çizmektedir. Hatta bu durumun, bazen yoksulluğun var olduğunu ve ona yönelik harekete geçme gerekliliğini

²¹ Jo Roll, **Understanding Poverty, A Guide To The Concepts and Measures**, Family Policy Studies Centre, 1992’den aktaran, Oppenheim, Harker, a.g.e., s.11.

²² Amartya Sen, “Poor, Relatively Speaking”, **Oxford Economic Papers**, New Series, vol. 35, no. 2, 1983, (Erişim) <http://www.jstor.org>, 17. 04. 2007, s.158, 159.

²³ Yoksulluğun mutlak ve görelî olarak kavramsallaştırılması hususundaki farklılıklar, özellikle bu konudaki çalışmalarıyla konuyla ilgili yazına ciddi katkılar sağlayan Peter Townsend ve Amartya Sen arasında gerçekleşmektedir. Bu yöndeki tartışmaların ayrıntıları için; (bkz.) Peter Townsend, “A Sociological Approach to The Measurement of Poverty – A Rejoinder to Professor Amartya Sen”, **Oxford Economic Papers**, 37, 1985, s.659 – 668, ve Amartya Sen, “A Sociological Approach to The Measurement of Poverty: A Reply to Professor Peter Townsend”, **Oxford Economic Papers**, 37, 1985, s.669 – 676.

gizlemek ya da onu muğlâklaştırmak yönünde dikkatlerin odaklanmasına neden olduğu da öne sürülmektedir.²⁴

B. Objektif Yoksulluk – Sübjektif Yoksulluk

Objektif yoksulluk, tespit edilebilir ve doğruluğu kanıtlanabilir bir standart ya da standartlar setinin aşağısında kalma durumudur. Sübjektif yoksulluk ise gerekli ya da yeterli düzeyin altında olma konusunda kişilerin kendi değerlendirmelerine dayalı bir görüşe işaret etmektedir.²⁵

Bazı araştırmacılar toplumdaki kişilerin sübjektif yoksulluk algılarını incelemektedirler ve bu algıları araştırmanın amaçları için kullanılan yoksulluk tanımlarına dâhil etmektedirler. Bu şekilde, araştırmacının kendi değer yargılarını bir bakıma zorla kabul ettirmesinin engellenmiş olacağı öne sürülmektedir. Bunun, neyin yoksulluk olarak değerlendirileceği konusunda bir anlamda “demokratik” bir karara işaret ettiği de söylenmektedir. Yoksulluk araştırmalarında araştırma kapsamındaki kişilere, kendileri için nelerin gerekli olduğu ve hangi şeyler olmadan yaşayamayacakları yönünde bir takım sorular sorulmaktadır. Bu şekilde, üzerinde geniş ölçüde bir görüş birliğinin olduğu gereklilikler listesi tespit edilmiş olmaktadır. Eğer, bu kişilerin gerçek gelir düzeyleri kendileri için yeterli olarak düşündükleri miktarın altında ise bu insanlar yoksul olarak değerlendirilmektedir.²⁶ Böylece, ne kadar insanın kendi istekleri dışında bu gerekliliklerden yoksun olduğu belirlenmiş olmaktadır. Burada, sübjektif yoksulluğu objektif yoksulluktan ayıran husus, araştırmada önceden tespit edilmiş ve üzerinde görüş birliğine varılmış bir gereklilikler listesi kullanmak yerine, söz konusu kişilerin kendi görüşlerine yer verilmesidir.²⁷

Bazı araştırmacılar sübjektif memnuniyetin objektif koşullarla ilgili olmadığını belirterek sübjektif yoksulluk tanımına karşı çıkmaktadırlar. Buradaki karşı çıkışlar, yoksul olmanın kişilerin nasıl hissettiklerine değil,

²⁴ Oppenheim, Harker, a.g.e., s.12.

²⁵ Lipton, a.g.m., s.158.

²⁶ Graham Room, **New Poverty in the European Community**, Macmillan Pressed, 1990, s.42 – 43; Aldi Hagenars, Klaas de Vos, “The Definition and Measurement of Poverty”, **The Journal of Human Resources**, vol. 23, no. 2, 1988, (Erişim) <http://www.jstor.org>, 05.02.2007, s.215.

²⁷ Room, a.g.e., s.43.

nasıl yaşadıklarına bağlı olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu görüşe göre, sübjektif bir ölçümün kullanılması, kişilerin objektif durumları ile ilgili olarak çok fazla bir şey ortaya çıkaramayabilir.²⁸

C. Gelir Yoksulluğu – İnsani Yoksulluk

Gelir yoksulluğu, kişilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri ya da asgari bir yaşam standardında yaşayabilmeleri için ihtiyaç duydukları temel gereksinimlerini karşılayacak gelire sahip olmamaları durumu olarak tanımlanabilir. Gelir yoksulluğu hesaplanırken, genellikle asgari bir yaşam düzeyini sağlamak için gerekli olan gelir, yoksulluk sınırı olarak tanımlanmaktadır. Bu sınırın altında gelire sahip olan kişi ya da hane halkları da yoksul olarak adlandırılmaktadır.²⁹

İnsani yoksulluk kavramı, gelir yoksulluğundan farklı olarak yoksulların yaşam koşulları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak, insani yoksulluk kavramı insani gelişme kavramıyla da ilişkilidir. Bu nedenle, kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için insani gelişme kavramına da yer vermek ve insani yoksulluk kavramıyla olan ilişkisine değinmek gerekecektir.

1990'dan itibaren her yıl yayınlanmakta olan İnsani Gelişme Raporları genel olarak yaşanmaya değer bir hayat sürebilmek için dezavantajların ortadan kaldırılması ve fırsatlar yaratılması ile ilgilidir. Başlangıcından itibaren bu raporlar yoksulluk ve yoksunluk konusunda özel bir ilgiye sahiptir. Ayrıca, İnsani Gelişme Endeksi biçimindeki belirli bir gelişme endeksi bazı bütüncül (conglomerative) perspektiflere sahiptir. Örneğin, ortalama yaşam beklentisi İnsani Gelişme Endeksi'ni oluşturan unsurlardan biri olduğu için, ne kadar zengin olduğuna bakılmaksızın herhangi bir kesimin yaşam beklentisindeki bir yükseliş, o ülkenin ortalama yaşam beklentisinde de bir yükselişe neden

²⁸ Sheila B. Kamerman, Alfred J. Kahn, "The Problem of Poverty in the Advanced Industrialized Countries and Policy and Programme Response", Poverty and Human Development, UNDP, **Human Development Papers**, New York, 1997, s.83.

²⁹ Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri", **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, ed. Coşkun Can Aktan, Ankara, Hak – İş Yayınları, 2002, s.44.

olacaktır. İnsani gelişme raporları insani yaşam ve yaşam kalitesi üzerine odaklanmaktadır.³⁰

İnsani Gelişme Endeksi üzerine odaklanmak elbette yoksunluğun doğasını anlamak için faydasız değildir. Genel ilgisini bütün insanların yaşam kaliteleri veya fırsatlarına yoğunlaştıran İnsani Gelişme Endeksi, dikkatlerin kişi başına milli gelir gibi ekonomik ilerleme ölçütlerinden farklı türdeki yoksunlukların giderilmesine dayalı analizlere doğru genişletilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aslında, raporlar gelişme sürecindeki başarı ve başarısızlıklar üzerine yapılan genel tartışmaların doğasında büyük bir değişime katkı sağlamışlardır. Çok geniş manada gelişme üzerindeki ilgi, sadece kişi başına reel gelirin büyümesi üzerinde değil, kötü yaşam koşullarına sahip olan kişilerin yaşam kalitelerinin bazı temel özelliklerinin değerinin artırılması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak, spesifik olarak yoksul insanlar üzerinde odaklanan bir endekse duyulan ihtiyaç “insani yoksulluk” endeksinin geliştirilmesini gerektirmiştir. Bu durum, 1997 İnsani Gelişme Raporu’nda ele alınmıştır ve İnsani Yoksulluk Endeksi geliştirilmiştir.

Burada vurgulanması gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Birincisi, bu durum, İnsani Yoksulluk Endeksi’nin İnsani Gelişme Endeksi’nin yerini aldığı şeklinde görülmemelidir. Her birinin kendi ilgi alanları bulunmaktadır. Bu bir benzetme ile açıklanabilir: Kişi Başına Gayri Safi Milli Hâsıla oranındaki bir büyümede bütüncül bir durum vardır, toplam Gayri Safi Milli Hâsıla’da herkesin geliri dikkate alınır. Bunun tersine, yoksulluk sınırı gelirin altındaki nüfusun oranındaki bir azalma, yani gelire dayalı yoksulluk endeksinin azalması spesifik olarak yoksulların geliri üzerinde yoğunlaşmaktadır.³¹ Bütüncül yaklaşımla, yoksulluk odaklı yaklaşımın gelir ve insani yaşam bilgilerini nasıl kullandıkları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

³⁰ Sudhir Anand, Amartya Sen, “Concepts of Human Development and Poverty: A Multidimensional Perspective”, Poverty and Human Development, UNDP, **Human Development Papers**, New York, 1997, s.2.

³¹ Anand, Sen, a.g.m., s.3.

Tablo 1: Bütüncül ve Yoksulluk Odaklı Yaklaşımlarda Gelir ve İnsani Yaşam Bilgisi

	Gelir Bilgisi	İnsani Yaşam Bilgisi
Bütüncül Yaklaşım	Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla	İnsani Gelişme Endeksi
Yoksulluk Odaklı Yaklaşım	Gelir Yoksulluğu Ölçütleri	İnsani Yoksulluk Endeksi

Kaynak: Anand, Sen, a.g.m., s.4.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Gayri Safi Milli Hâsıla ve gelir yoksulluğu ölçütleri gelir bilgisini farklı açılardan kullanmaktadır. Gayri Safi Milli Hasıla bütüncül bir bakış açısıyla toplumun geneli üzerinde odaklanırken gelir yoksulluğu ölçütleri spesifik olarak gelir yoksulları üzerinde odaklanmaktadır.

İnsani Gelişme Endeksi ve İnsani Yoksulluk Endeksi arasındaki ilişki de benzer bir biçimde görülmektedir. Her ikisi de “insani gelişme” ile ilişkilendirilen zengin kategoride bilgi kullanmak zorundadır: İnsani yaşamın özellikleri ve gelir bilgisinin sağlayabileceğinin çok ötesinde olan yaşam kalitesi. Ancak, bu özellikler bütüncül bir perspektif içinde İnsani Gelişme Endeksi tarafından kullanılmasına rağmen, İnsani Yoksulluk Endeksi bu özellikleri yoksunluk perspektifi içinde kullanmaktadır. Gayri Safi Milli Hâsıla ölçütlerinin ulaşılabilirliği, gelir bilgisini kullanan gelire dayalı yoksulluk göstergesi ihtiyacını gidermemektedir ve benzer şekilde İnsani Gelişme Endeksi Ölçütü’nün varlığı, insan yaşamlarındaki yoksunluklarla ilgili bilgileri kullanan İnsani Yoksulluk Endeksi ihtiyacını gidermemektedir.

İkinci önemli bir konu da gelire dayalı yoksulluk ölçütleri ile İnsani Yoksulluk Endeksi arasındaki ilişkidir. Hem İnsani Yoksulluk Endeksi hem de gelir yoksulluğu göstergeleri yoksunluk odaklı (deprivational) bakış açısını paylaşmaktadır. Ancak, gelir yoksulluğu, yoksullukta gelir eksikliği dışında herhangi bir şeyle ilgilenmezken, İnsani Yoksulluk Endeksi, insani gelişme yaklaşımıyla bağlantılı olarak çok daha geniş bir bakış açısına sahip olmak durumundadır.³² Örneğin, biri sağlıklı ve uzun bir yaşama sahip olabilir

³² Anand, Sen, a.g.m., s.4.

ancak, okuryazar olmamanın getirdiği sıkıntıları çekebilir. Başka bir insan, çok iyi bir eğitim görmüş olabilir ancak, ülkenin ya da bölgenin özelliklerinden dolayı erken ölüme meyilli olabilir. Eğer tek ölçüt olarak sadece okur-yazar olmamayı benimsersek bahsettiğimiz kişilerden ilki yoksul olarak görülecektir. Erken ölümlere meyilli olma tek ölçüt olarak alınırsa bu durumda ikinci kişi aynı şekilde görülecektir. Ancak, her ikisi de oldukça önemlidir ve iki tür bilgiden sadece birine yoğunlaşmak ve diğerini ihmal etmek bir hata olacaktır. Çok boyutlu bir yoksulluk ve yoksunluk bakış açısı ihtiyacı, sadece yeterli bir insani yoksulluk göstergesi araştırmalarına işaret etmemekte, aynı zamanda neden gelire dayalı yoksulluk ölçütlerinin aynı amaca hizmet edemediğini de açıklığa kavuşturmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk konuları büyük ölçüde açlık, okur-yazar olmama, salgın hastalıklar, sağlık hizmetlerinin ya da güvenli suyun eksikliği gibi hususları kapsamaktadır. Ancak, bu yoksunluklar açlığın çok az görüldüğü, neredeyse herkesin okur-yazar olduğu, salgın hastalıkların çok iyi bir şekilde kontrol altına alındığı, sağlık hizmetlerinin standart bir biçimde yaygın olduğu ve güvenli suya ulaşmanın kolay olduğu daha gelişmiş ülkelerde yaygın olmayabilir. Bu nedenle, daha zengin ülkelerde yoksulluk çalışmalarının sosyal dışlanma, toplumsal yaşamda yer alamama gibi farklı değişkenler üzerinde yoğunlaşması şaşırtıcı değildir.³³ Bu sorunlar da elbette insani yoksunluğun kaynaklarıdır ve üstesinden gelinmesi oldukça zordur; ancak, bunlar farklı türdeki yoksunlukları içermektedir.

Yoksul ülkelerdeki yoksulluğun öncelikli önemi dikkate alındığında burada ortaya konulan İnsani Yoksulluk Endeksi'nin yoksul ülkeler kapsamında ele alınması amaçlanmaktadır. Seçilen değişkenler de bunu yansıtmaktadır.

İnsani Gelişme Endeksi'nin üç temel unsurundan ikisi sırasıyla, hayatta kalma ve eğitimidir. Yaşam kalitesinde hayatta kalma boyutu İnsani Gelişme Endeksi'nde doğumda yaşam beklentisi aracılığıyla yerini almaktadır. Ortalama yaşam beklentisi bütüncül bir yaklaşımı kullanmaktadır.

³³ Anand, Sen, a.g.m., s.6.

Yoksunluk odaklı yaklaşım ise erken bir yaşta (örneğin, 40 yaşından önce) ölme oranı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu oran, kısa yaşama sahip olmanın bir ölçüsüdür ve yaşam süresi açısından ciddi bir yoksunluğu yansıtmaktadır.

Eğitime gelince, okur-yazar olmama eğitimsel yoksunluğun önemli bir göstergesidir ve okur-yazar olmayanların oranı İnsani Yoksulluk Endeksi'nde eğitimsel bir unsur olarak yerini almaktadır. İnsani Gelişme Endeksi'ndeki daha geniş bir eğitimsel unsurun daraltılarak İnsani Yoksulluk Endeksi'nde spesifik olarak okur-yazar olmama üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir.³⁴

İnsani Gelişme Endeksi'nin üçüncü unsuru, geliri temel almaktadır ve kişi başına milli gelir ya da gayri safi milli hâsıla üzerine odaklanmaktadır. Bu, her ülke için toplamda bir düzeyi yansıtmaktadır. Yaşam standardının bu yönünün yoksulluk ölçümüne uyarlanması odak noktası bireysel yaşam deneyimlerine yönelecektir. Gelir yoksulluğunu değerlendirirken karşı karşıya kalınan problemlerden biri, aynı yoksulluk çizgisinin farklı ülkelerde kullanımının çok yanıltıcı olabileceğidir. Bir toplumla diğeri arasında "gerekli" şeylerin değişiklik göstermesi minimum gelir düzeyinin farklı toplumlarda farklı olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, İnsani Yoksulluk Endeksi'ndeki ekonomik yoksunluk unsuruyla ilgili olarak daha pratik bir yöntem, özellikle açlık ve yetersiz beslenme biçiminde görülen maddi yoksunluk üzerine yoğunlaşmaktır. Buradaki temel endişe, insanların sürebilecekleri yaşamların niteliği olduğu için, kalori ya da diğer gıdaların alımından çok, doğrudan hüküm süren yetersiz beslenme ile ilgilenilmektedir. İnsani Yoksulluk Endeksi'nde de spesifik olarak, yaşa göre ağırlık gibi ölçütlerle, teşhis edilmesi daha kolay olan çocukların yetersiz beslenmesi üzerinde odaklanılmaktadır. Sağlık hizmetlerine ve güvenli suya erişim de kullanılacak göstergeler olarak seçilmektedir. Bu iki değişkenle birlikte yetersiz beslenme, ekonomik yoksunluk olarak ölçülmektedir. Burada vurgulanması gereken hususlardan biri, herhangi bir değişkenin seçiminde kaçınılmaz olarak bir sübjektifliğin bulunacağıdır. Bu seçimlerin yapılmasında

³⁴ Anand, Sen, a.g.m., s.7.

ulaşılabilir verilerin kalitesi ve hangi değişkenlerin daha uygun olacağı gibi hususlar gözetilmektedir.³⁵

D. Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma

İlk olarak Avrupa'da ve özellikle Fransa'da popöler hale gelen sosyal dışlanma kavramı bugün geniş ölçüde diğer pek çok ölkede de kullanılmaktadır. 1970'lerde sosyal dışlanma kavramı, kronik işsizliğin nedeni olarak pek çok insanı piyasadan dışlanmak zorunda bırakan bir sürece işaret etmek için kullanılmıştır. Bu kavram, 1990'larda insanların kısmen ya da tamamen insan hakları alanından dışlanması biçiminde daha da genişletilmiştir. Sosyal dışlanma, esasında bireylerin ya da grupların tamamen ya da kısmen içinde yaşadıkları toplumla bütünleşememeleridir. Sosyal dışlanmanın yoksulluğun çok daha kapsamlı bir resmi olduğu da öne sürölmektedir.³⁶1995 yılında geręekleřtirilen Birleşmiş Milletler Sosyal Gelişme Zirvesi'nde de sosyal dışlanma konusu önem verilmesi gereken öncelikli konular arasına alınmıştır. Sosyal dışlanma ile ilgili tartışmalar, bireylerin toplumla bütünleşebilmelerini temin edecek politikaların gerekliliği konusundaki tartışmaları da harekete geçirmektedir.³⁷

Yoksulluk ve sosyal dışlanmanın farklı boyutlarını ortaya koymak için değişik bölgelerde çalışmalar yürütölmüştür. Örneğin, Peru'da ekonomik, sosyal ve siyasi faaliyetlerden dışlanma, insanların kapasitelerini artan kaynaklara ulaşma konusunda sınırladığı için yoksulluğun bir nedeni olarak görölmektedir. Bunun tersine, Hindistan'da, yoksulluk insanların mal ve hizmetlere ulaşabilmelerini ve böylece toplumsal alanda yer alabilmelerini engellediği için sosyal dışlanmanın bir nedeni olarak görölmektedir. Araştırmalar sonucunda ulaşılan genel bulgularda, sosyal dışlanma ve yoksulluğun birbirlerini güçlendirdiğini ve birini açıklamak için diğerinin de önemli olduğu öne sürölmektedir.³⁸

³⁵ Anand, Sen, a.g.m., s.8 – 10.

³⁶ Udaya Wagle, "Rethinking Poverty: Definition and Measurement", **Open Forum**, Published by Blackwell Publishers, USA, UNESCO, 2002, s.160.

³⁷ Oppenheim, Harker, a.g.e., s.19.

³⁸ Wagle, a.g.m., s.160.

Sosyal dışlanmanın ekonomik yönü pek çok toplumda, bazı bireylerin ya da grupların doğrudan ya da üstü kapalı bir biçimde bazı faaliyetlerde yer almalarının kabul edilmemesi şeklinde kendisini gösteren ayrımcılığın ortaya çıkardığı bir durumdur. Bu açıdan, işgücü piyasasından dışlanmanın etkisi kişileri önemli sosyal bağlardan ve ilişkiler ağından ayırmak suretiyle sosyal alanlara da uzanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu durum, formel ekonomi içerisinde yer alamayan kişilerin yüksek riske ve düşük finansal getirilere sahip enformel, hatta yasa dışı ekonomik faaliyetlerde yer almaları şeklinde ortaya çıkmaktadır.³⁹

Sosyal dışlanma konusu, Avrupa Birliği'nde mücadele edilmesi gereken sorunlar arasında öncelikli bir yere sahiptir. 1990'lı yılların başında Avrupa Birliği'nin desteğinde, sosyal dışlanma üzerine uluslararası bir seminer düzenlenmiştir. Buradaki tartışmalarda, Avrupa Birliği'nden yorumcular, yoksulluk üzerine yapılan tartışmaları ve araştırmaları yoksulların tecrübelerinin ve içinde buldukları koşulların ötesinde, toplumdaki sosyal kuruluşlar ve bireylerin de ilgisini çekecek şekilde daha geniş bir alana taşıma girişiminde bulunmuşlardır. Yoksulluktan farklı olarak sosyal dışlanmanın toplumdaki bütün bireyleri ilgilendirdiği ve “başkaları için ne yapabilirim” sorusuna cevap aradığı da öne sürülmüştür. Toplumsal anlamda bir bölünme süreci olarak sosyal dışlanmanın kavramsallaştırılmasında, bu olumsuz sürecin sadece yoksullar üzerinde değil, toplumun bütünü üzerinde etkili olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁰

E. Yeni Yoksulluk

1980'li yıllarda araştırmacılar, siyasi liderler ve medya yeni yoksulluk biçimlerinin gelişmekte olduğuna işaret etmişlerdir. Bu iddialara göre, yüksek düzeylerde seyreden uzun süreli işsizlik, ekonomik yeniden yapılanma ve son zamanlardaki sosyal ve demografik eğilimler savaş sonrası dönemdeki refah tedbirlerinde bir takım zayıflıklar göstermektedir. Yeni sosyal bölünme ve bağımlılık biçimleri gelişmektedir. Yeni yoksullara yönelik finansal destek

³⁹ Wagle, a.g.m., s.161.

⁴⁰ Alcock, a.g.e., s.94 – 96.

kamu harcamaları üzerinde artan bir yüke neden olmaktadır. Yeni yoksullar, (özellikle devam eden yüksek düzeydeki işsizlikten etkilenenler) Avrupalıların gurur kaynağı olan sosyal güvenlik sistemlerinin sağlamış olduğu korumadan, beklenmedik bir şekilde yoksulluk içine düşmeleriyle karakterize edilmektedir.

Farklı ülkelerin “yeni” olanın ne olduğuna ilişkin farklı düşünceleri olmakla birlikte, bu toplumların üzerinde hemfikir oldukları husus, nüfusun önemli bir kısmının, çalışmak suretiyle kendi geçim kaynaklarını güvence altına alma fırsatlarının ortadan kalkması yönünde duyulan endişelerdir. Aynı zamanda, duyulan bir başka kaygı da çok sayıda insanın kamu yardımlarına bağımlı bir şekilde yaşamlarını sürdürmelerinin ortaya çıkarabileceği olumsuz sonuçlardır. Bu korkular, işsizlik krizlerinin sürekliliğinden dolayı 1980’li yıllarda bir önceki on yılda olduğundan daha belirgindir. Dolayısıyla, 1950’li ve 1960’lı yılların istikrarlı yapısı da bu süreçte artık gerilerde kalmıştır.⁴¹

Avrupa Birliği’nin değişik ülkelerinde “yeni yoksulluk” ve “yeni yoksul” kavramları 1980’lerde moda haline gelmiştir. Ancak, bu ülkelerin her birinde bu konuyu gündeme taşıyanlar aynı aktörler değildir. Örneğin, Belçika ve İrlanda’da yeni yoksulluk ve yeni yoksul kavramlarını dile getirenler sosyal araştırmacılardan çok medya, siyasi liderler ve belirli refah kurumları olmuştur. Hollanda’da bu kavramlar araştırmacılar ve medya tarafından daha fazla kullanılmaktadır. Portekiz’de artan işsizliği sona erdirmek ve yeterli sosyal koruma ve daha yüksek emekli ödenekleri talepleriyle sendikalar, siyasi partiler ve kilise yeni yoksulluk konusuna dikkatlerini yoğunlaştırmışlardır. Fransa ve Almanya’da kavramlar daha genel bir kullanımdadır ancak istikrarlı bir temelde değildir. Yunanistan, Danimarka ve İngiltere’de bu kavramlar çok nadir kullanılmaktadır. Bununla birlikte, “yeni yoksulluk” kavramının kullanılmadığı ülkelerde bile yoksulluğun geçmiş yıllardaki görünümünden niteliksel ve niceliksel olarak farklı bir takım özelliklerinin bulunduğu genel olarak kabul ediliyor görünmektedir. Yeni

⁴¹ Room, a.g.e., s.4, 5.

yoksullukla ilgili yapılan tartışmalarda yeni yoksulluğun unsurları ile ilgili olarak ön plana çıkan bazı hususlar bulunmaktadır.⁴²

Bu hususlardan ilki, sosyal yardımlara bağımlı hale gelen insanların sayısındaki önemli artıştır. Bu durum, özellikle yüksek işsizliğin yaşandığı dönemlerde, geleneksel işsizlik sigortası sistemlerinin güçsüzlüğüne işaret etmektedir. Bu sistemin sağladığı asgari yardımların ve bunların ödeneceği koşulların yeterliliği konusundaki tartışmalar da gündeme taşınmaktadır.

İkincisi, işsizlik ve güvencesiz istihdamın nüfusun giderek çok daha geniş bir kesimini etkilemekte olduğu söylenmektedir. Bazı ülkelerde aslında, çalışan kişiler durgunluk dönemlerinde satın alma gücü kaybıyla karşı karşıya kaldıkları için orta sınıfların tamamıyla “yeni yoksul” olarak görülebileceği iddia edilmektedir.

Yeni yoksullukla ilgili tartışmalarda bir başka önemli husus olarak, şüpheli alacakların sayısındaki artışa dikkat çekilmektedir. Kişiler özellikle ev satın alma konusunda, henüz ödemesi yapılmamış uzun dönem kredi taahhütleri altına girmektedirler. Gelirlerinin küçük bir kısmı ile uzun dönemli taahhütlerini yerine getiremeyecekleri için harcamalarını kısmak zorunda kalmaktadırlar.

Yeni yoksulluğun unsurlarından bir diğeri, aile yapısında ortaya çıkan değişikliklerle ilgilidir. Bu durumun yansıması, sosyal yardım talebinde bulunan tek ebeveynli ailelerin sayısındaki artışta görülmektedir.

Son olarak, yeni yoksulluğun unsurlarından biri olarak evsiz insanların sayısındaki artış üzerinde durulmaktadır. Sokaklarda yaşayan insanlar, yeni yoksulluğun özellikle net bir ifadesi olarak görülmektedir. Bu kişilerin diğer yoksullardan farklı olarak acil yardım gereksinimleri ile dikkati çektikleri üzerinde durulmaktadır.

II. YOKSULLUĞUN ÖLÇÜLMESİ

Yoksullukla mücadele etme amacına yönelik programlar geliştirmek için kimlerin yoksul olduğunu tespit etmek ve yoksulluklarının derecesini

⁴² Room, a.g.e., s.10 – 12.

ölçmek oldukça önemlidir. Yoksulluğun ölçülmesi iki belirgin soruna cevap aranmasını gerektirmektedir. Birinci sorun, altında gelire sahip olanların yoksul olarak kabul edileceği bir gelir düzeyini gösteren yoksulluk sınırının (çizgisinin) tespit edilmesidir. İkincisi ise, yoksulluk çizgisinin altında gelire sahip olanların içinde buldukları yoksulluğun şiddetini ölçmek için bir endeksin geliştirilmesi gerekliliğidir.⁴³

A. Yoksulluk Sınırı Türleri

Yoksulluk kavramını açıklarken yukarıda farklı yoksulluk tanımlarından bahsedilmişti. Yoksulluk sınırı türleri, yoksulluğun mutlak, görel ve sübjektif tanımlarına paralel olarak değişiklik göstermektedir. Buna göre; mutlak yoksulluk sınırı, görel yoksulluk sınırı ve sübjektif yoksulluk sınırı olmak üzere üç tür yoksulluk sınırından söz edilebilir:

Mutlak (objektif) yoksulluk sınırı yaklaşımında, bazı uzmanlar tarafından kişinin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan minimum düzeydeki mal grubu belirlenmektedir ve bu mal grubunun satın alınabilmesi için gerekli olan gelir miktarı yoksulluk sınırı olarak tanımlanmaktadır.

Görel yoksulluk sınırı yaklaşımında, yoksulluk sınırı toplumdaki ortalama gelirin belirli bir yüzdesi olarak tanımlanmaktadır.

Sübjektif yoksulluk sınırında ise yoksulluk sınırının kişilerin kendileri tarafından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma anketleri kullanılarak kişilere, kendileri için kaynaklara erişim konusunda gerekli olan minimum düzeyin ne olduğu sorulur. Böylece yoksulluk sınırı kişilerin tercihlerine göre belirlenmiş olur.⁴⁴

Mutlak yoksulluk sınırı, farklı zaman ve gruplar itibarıyla karşılaştırmaların yapılmasını sağlaması açısından önemli bir işlev görmektedir. Görel yoksulluk sınırı, basit ve şeffaf olması açısından avantajlı

⁴³ N. Kakwani, "Measuring Poverty: Definitions and Significance Tests with Application to Cote d'Ivoire", **Including the Poor**, ed. by Michael Lipton and Jacques Van Der Gaag, The World Bank, Washington D.C., 1993, s.43; Martin Ravallion, Monica Huppi, "Measuring Changes in Poverty: A Methodological Case Study of Indonesia during an Adjustment Period", **The World Bank Economic Review**, vol. 5, no.1, s.60.

⁴⁴ Panos Tsakloglou, "Aspects of Poverty in Greece", **Review of Income and Wealth**, series. 36, no. 4, December, 1990, s.383.

olmakla birlikte, yoksulluğun belirli bir zaman diliminde analiz edilmesi halinde kullanışlı değildir. Çünkü toplam nüfusun belirli bir yüzdesinin söz konusu zaman dilimindeki yaşam standardı değişikliklerine karşı duyarsızdır. Sübjektif yoksulluk sınırının kullanılmasında ise bazı karışıklıklar ortaya çıkabilir. Zira aynı refah düzeyine sahip olan kişiler asgari gelirin miktarı konusunda farklı cevaplar verebilirler. Bir diğer ifadeyle, aynı refah seviyesindeki kişilerin bir kısmı yoksul, bir kısmı zengin olarak kabul edilebilir.⁴⁵

B. Yoksulluk Sınırının Hesaplanması

1. Gıda-Enerji Alımı Yöntemi

Yoksulluk sınırının belirlenmesinde yaygın bir biçimde kullanılan yöntemlerden biridir. Önceden belirlenmiş gıda-enerji gereksinimini karşılamaya yetecek düzeydeki gıda-enerji alımı için gerekli tüketim harcamaları ya da gelir düzeyinin tespit edilmesine dayanır. Gereksinimler hem kişiler arasında hem de belirli bir kişi için zaman içerisinde değişiklik göstereceğinden gıda-enerji gereksinimlerinin belirlenmesi zor bir basamak olarak görülebilir. Bu durumda, enerji gereksinimini belirleyen aktivite düzeyleri ile ilgili bir varsayımın yapılması zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Gıda-enerji alımı yönteminde, beslenme düzeyine ve biçimine ilişkin bir ölçüm yapılmamaktadır.⁴⁶ Bir başka ifadeyle, kişinin dengeli ya da dengesiz beslenmesi ile ilgili bir sonuca ulaşmak bu yöntemin amacı değildir.

Gıda – enerji alımı yönteminin, temel gıda gereksinimleri ile tutarlı bir yoksulluk profilinin oluşturulmasında görece olarak daha az veri gerektirdiği için olumlu yönleri bulunmaktadır. Ancak, bu yöntem bazı açılardan bir takım sorunlara sahiptir. Bu sorunlar gıda – enerji alımı ile gelir arasındaki ilişkinin tüketim harcamalarının ötesinde, kişisel beğenilerdeki, faaliyet düzeylerindeki, görece fiyatlardaki, kamu tarafından sağlanan mallardaki ve diğer refah belirleyicilerindeki farklılıklara göre değişmesinden

⁴⁵ Aktan, Vural, a.g.m., s.57.

⁴⁶ Martin Ravallion, Poverty Lines in Theory and Practice, **LSMS Working Paper**, no. 133, The World Bank, Washington D.C., 1998, s.10.

kaynaklanmaktadır. Örneğin, kırsal kesimlerde üretilen gıdaların ulaşım maliyetlerinden dolayı, kırsal ve kentsel alanlardaki fiyatları değişmektedir ve bu anlamda farklı yoksulluk sınırlarına ihtiyaç duyulabilmektedir.⁴⁷ Bununla birlikte, görelî fiyatlar genel olarak da farklılaşabilir ve bu durum nominal harcamalar uygun bir hayat pahalılığı endeksi tarafından deflate edildiğinde belirli bir gerçek harcama düzeyinde talep davranışını da değiştirecektir. Bazı gıda dışı malların fiyatları gıda fiyatlarıyla karşılaştırıldığında kentsel kesimlerde kırsal kesimlere nazaran daha düşük düzeyde olacaktır. Bu, herhangi bir gerçek harcama düzeyinde gıdaya olan talebin kentsel kesimlerde kırsal kesimlerdekinden daha düşük olacağı anlamına gelmektedir. Ancak, bu durum elbette, belirli bir harcama düzeyinde kentsel hane halklarının daha yoksul olduğu anlamını taşımamaktadır. Kentsel ve kırsal kesimler için neden farklı yoksulluk sınırlarının tespit edilmesi gerektiğini de açıklamaktadır.

Başka bir örnek vermek gerekirse; kentsel kesimlerde yapılan işlerdeki faaliyet düzeyleri, kırsal kesimlerde yapılan işler daha çok beden gücüne dayandığı için, kırsal kesimlerde yapılan işlerin gerektirdiği faaliyet düzeylerine göre daha düşük düzeyde kalori gerektirmektedir. Bu anlamda, kentsel yerlerde belirli bir gelir düzeyinde kalori alımı daha düşük olma eğilimindedir. Ancak, bu durumun elbette yoksulluğun bir göstergesi olarak görülmemesi gerekmektedir.⁴⁸ Kentsel ve kırsal kesimlerde yaşayan kişilerin beğeni, tercih ve alışkanlıklarındaki farklılıkların da dikkate alınmasıyla bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu tür sorunlar, gıda – enerji alımı yönteminin savunucuları arasında da gıda ya da enerji alımının kendi başına geçerli bir refah göstergesi olduğuna dair geniş ölçüde bir görüş birliğinin olmadığını göstermektedir. Bu yöntemde açıkça olmasa da mal ve hizmet tüketiminin gıda – enerji alımına göre daha iyi bir refah göstergesi olduğu kabul edilmektedir.⁴⁹

⁴⁷ Ravallion, a.g.m., s.11.

⁴⁸ Ravallion, a.g.m., s.12.

⁴⁹ Ravallion, a.g.m., s.13.

2. Temel İhtiyaçlar Maliyeti Yöntemi

Bu yöntem “temel ihtiyaçlar” (gıda, giyinme ve barınma gibi) açısından mutlak bir alt sınıra işaret etmektedir. Bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için asgari bir gelir miktarının belirlenmesi gerekmektedir. Ancak, bu şekilde belirlenen yoksulluk sınırları az ya da çok her zaman sübjektif olacaktır. Çünkü temel ihtiyaçların ne olduğuna ve bu ihtiyaçları karşılamak için gereken asgari gelirin hangi düzeyde olacağı konusunda hiçbir zaman genel bir görüş birliği yoktur.

Genellikle bu temel ihtiyaçlar tüketim maddeleri açısından tanımlanmaktadır.⁵⁰ Ancak, Amartya Sen, yoksulluğun tüketim maddelerinden çok yetenekler (capability) aracılığıyla tanımlanması gerektiğini öne sürmektedir. Sen, bunu bir örnekle şöyle açıklamaktadır: Bisiklet bir metadır. Birkaç özelliği bulunmaktadır. Ancak, burada onun ulaşım aracı olma özelliği dikkate alınacaktır. Bir bisiklete sahip olmak, bir kişiye bir yerden başka bir yere hareket imkânı verir. Dolayısıyla, bisikletin ulaştırma özelliği kişiye belirli bir şekilde hareket yeteneği sağlar. Kişi bu durumu kendisi için zevkli buluyorsa, bu yetenek kişiye fayda ya da mutluluk da sağlayabilir. Örnekte, bisikletin kişiye hareket yeteneği sağlama fonksiyonu ön plana çıkarılmıştır. Zira burada, yetenek yaklaşımı Sen’e göre, yaşam standardı düşüncesine en yakın olanıdır. Yoksulluk açısından sadece bir metaya sahip olup olmamak doğru bir odak noktası değildir. Çünkü bu bize gerçekte kişinin bu meta ile ne yapabileceği hakkında bir fikir vermez. Örneğin, engelli kişiler bisiklet kullanamazlar. Bir bisiklete ya da bu özelliklerde başka herhangi bir şeye sahip olmak yaşam standardına katkı anlamında bir temel sağlayabilir ancak, tek başına bu standardın bir parçası değildir. Bu nedenle, yaşam standardını oluşturan unsur bir mal ya da onun özellikleri değil, o malı ya da sahip olduğu özellikleri kullanarak bir şeyler yapabilmidir (capability).⁵¹ Sen’in yaklaşımına göre, yoksulluk tanımı tüketim maddeleri ya da gelir açısından değil, yetenekler açısından mutlaklıdır.⁵²

⁵⁰ Harenaars, Vos, a.g.m., s.213.

⁵¹ Sen, a.g.m., s.160.

⁵² Sen, a.g.m., s.161.

3. Gıda/Gelir Oranı Yöntemi

Bu yoksulluk sınırı tanımı, gelir yükseldikçe gıda harcamalarının gelire olan oranının azalacağını öngören Engel Kanunu'na dayanmaktadır. Mutlak bir minimumda olma durumu gıda/gelir oranı açısından ifade edilmektedir. Örneğin, gıda/gelir oranı 1/3 olarak belirlendiğinde, her hane halkı, toplam hane halkı gelirin 1/3'ünden fazlasını gıdaya ayırdığında yoksul olarak görülmektedir.⁵³ Bu durumda, toplam gelir içerisinde gıda harcamalarının oranının maksimum değeri Y_0 olarak belirlendiğinde, eğer gıda harcamalarının gelire oranı (c/y), bu belirlenen değerden daha yüksekse kişi yoksul olarak adlandırılır. Eğer (c/y), Y_0 'dan daha düşükse kişi yoksul olarak kabul edilmeyecektir.⁵⁴

4. Ortalama Gelirin Yarıısı Yaklaşımı

Bu yöntemde görelî yoksulluk tanımı kullanılarak, toplumda yaratılan ortalama gelirin yarıısı yoksulluk sınırı olarak kabul edilmektedir. Gelirleri, yoksulluk sınırının altında kalan kişiler ise yoksul olarak adlandırılmaktadır. Toplumdaki genel gelir düzeyi yüksekse yoksulluk sınırı da buna bağılı olarak yüksek çıkacaktır.

Toplumda gelir dağılımı görece eşit bir dağılımı yansıtıyorsa, bir diğere ifadeyle, kişilerin gelirleri genel ortalama seviyesinde ise bu durumda ortalama gelirin yarıısına sahip hiç kimse olmayabilecektir. Bunun tersine, toplumda gelir dağılımının görece eşitsiz olması durumunda, ortalama gelirin yarıısına sahip yoksul hane halkı sayısı da ortalama gelire sahip kişilerden kolaylıkla ayırt edilebilecektir.⁵⁵

5. Leyden Yoksulluk Sınırı

Bu yoksulluk sınırı tanımı, Goedhart, Halberstadt, Kapteyn ve Van Prag tarafından 1977 yılında geliştirilmiştir. Bu tanım, refah ve gelir

⁵³ Hagenars, Vos, a.g.m., s.213.

⁵⁴ Aldi J. M. Hagenars, Bernard M. S. Van Praag. "A Synthesis of Poverty Line Definitions", **The Review of Income and Wealth**, vol.31, Jun. 1985, s.143.

⁵⁵ Güzin Erdoğan, "Türkiye'de ve Dünyada Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler", **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, s.370.

arasındaki ilişkiye dayandırılmaktadır. Yapılan alan araştırmalarında, kişilerden “Gelir Değerlendirme Sorusu” olarak adlandırılan bir soruyu cevaplandırmaları istenmektedir. Bu soru, “Lütfen aşağıdaki durumların her biri için uygun olduğunu düşündüğünüz para miktarını belirleyiniz.” şeklinde-dir. Vergilendirmeden sonra uygun olduğu düşünü-len para miktarları için aşağıdaki örneğe uygun olarak yaklaşık cevaplar verilmektedir. Buna göre haftalık, aylık ya da yıllık dönemi gösteren seçeneklerden biri seçilerek aşağıdaki boşluklar doldurulmaktadır;⁵⁶

Yaklaşık.....TL olursa çok kötü,

Yaklaşık.....TL olursa kötü,

Yaklaşık.....TL olursa yetersiz,

Yaklaşık.....TL olursa yeterli,

Yaklaşık.....TL olursa iyi,

Yaklaşık.....TL olursa çok iyi

Boşlukların doldurulmasıyla elde edilen bilgiler değerlendirilerek kişilerin içinde buldukları koşullar çerçevesinde kendi durumlarına ilişkin ortaya koydukları yaklaşık sınırlar tespit edilmiş olmaktadır.

C. Yoksulluk Ölçüm Yöntemleri

Yoksulluk ölçüm yöntemleri ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, yoksulluk ölçüm yöntemleri olarak, Kafa Sayısı Endeksi, Yoksulluk Açığı Endeksi, Sen Endeksi ve Foster – Greer – Thorbecke Endeksi'nin ağırlıklı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu endeksler aşağıda ayrı ayrı incelenecektir.

1. Kafa Sayısı Endeksi

En yaygın olarak kullanılan yoksulluk endeksi Kafa Sayısı Endeksi'dir. Bu endeks belirlenmiş bir yoksulluk sınırında;

H: q/n şeklinde-dir.

Burada;

⁵⁶ Hagenars, Praag, a.g.m., s.145.

H: Kafa Sayısı Endeksi'ni,
 q: Yoksul kişilerin sayısını,
 n: Toplam nüfusu göstermektedir.

Kafa Sayısı Endeksi, belirli bir nüfus kesimi içindeki yoksulların oranına işaret etmek suretiyle önemli bir bilgi sağlamaktadır. Ancak, yoksulluğun derinliği ve dağılımı konularıyla ilgili diğer önemli bilgileri ihmal etmektedir.⁵⁷ Örneğin, aynı nüfus büyüklüğüne sahip iki bölge arasındaki yoksulluğun karşılaştırıldığı düşünelim. Her iki bölge için de söz konusu olan ortak yoksulluk sınırı altındaki kişilerin sayısının aynı olduğunu, ancak ikinci bölgedeki yoksulların gelir düzeyleri itibarıyla daha iyi durumdayken birinci bölgedeki yoksulların neredeyse hiçbir gelire sahip olmadıklarını varsayalım. Bu durumda, birinci bölgedeki yoksulluğun ikinci bölgedekine göre çok daha ciddi bir boyutta olduğu savunulabilir. Ancak, her iki bölgede de yoksulluk sınırı altındaki kişilerin sayısı aynı olduğu için, Kafa Sayısı Endeksi her iki bölgenin de yoksulluk açısından aynı durumda olduğuna işaret edecek⁵⁸ ve dolayısıyla yoksulluğun görünümünü tam olarak yansıtmayacaktır. Bu endeksin bir başka eksik yönü de yoksulluk karşıtı politikaların etkinliğini tam olarak değerlendirmede başarısız olmasıdır. Kafa Sayısı Endeksi, sadece insanları yoksulluktan kurtaran yoksulluk karşıtı politikaların sonucunu yansıtmaktadır. Yoksulluğu hafifletmeye yönelik politikaların etkinliğini bu endeksin zaman içinde ortaya koyduğu verilerin sonuçlarına bakarak değerlendirmek mümkün olmamaktadır. Yoksulluk karşıtı politikaların önemli bir kısmının yoksulluğu hafifletmeye yönelik bir işleve sahip olduğu düşünüldüğünde bu endeks bu politikaların etkinliğini gösteremeyecektir.⁵⁹ Bir diğer ifadeyle, Kafa Sayısı Endeksi sadece belirli bir nüfus kesimi içindeki

⁵⁷ James E. Foster, "Absolute versus Relative Poverty", **The American Economic Review**, vol. 88, no. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Tenth Annual Meeting of the American Economic Association, 1998, (Erişim) <http://www.jstor.org>, 16.02.2006, s.336; Ravallion, Huppi, a.g.m., s.60; Nanak C. Kakwani, **Income Inequality and Poverty: Methods of Estimation and Policy Applications**, Oxford University Press, Washington, D.C., USA, 1980, s.327; Poverty and Income Distribution in Latin America: The Story of the 1980's, **World Bank Technical Paper**, no. 351, The World Bank Washington D. C., April 1997, s.59.

⁵⁸ Buhong Zheng, "Aggregate Poverty Measures", **Journal of Economic Surveys**, vol. 11, no. 2, Blackwell Publishers Ltd., 1997, s.124.

⁵⁹ Zheng, a.g.m., s.125.

yoksul insanların oranıyla ilgilenmektedir ve sadece bu oranın azaltılmasına yönelik politikalara karşı duyarlıdır.

2. Yoksulluk Açığı Endeksi

Biraz önce de belirtildiği gibi, Kafa Sayısı Endeksi'nin ortaya koyduğu yoksulluk oranı, sadece belirli bir nüfus kesimi içerisinde yer alan yoksul kişilerin sayısına ilişkin bir bilgi vermektedir. Burada önemli olan husus, yoksulların nasıl bir yoksulluk içinde olduklarıdır. Yoksulluk Açığı Endeksi, yoksul hane halklarının yaşam standartları ile yoksulluk sınırı arasındaki açıkların ortalamasıdır. Bu endeks, yoksulluğun derinliğine ilişkin önemli bir gösterge sunmaktadır. Ancak, Yoksulluk Açığı Endeksi de Kafa Sayısı Endeksi'nde olduğu gibi gelirin yoksullar arasında nasıl dağıldığına karşı duyarlı değildir ve bu nedenle de yoksulluğun şiddetini tam olarak yansıtmamaktadır.⁶⁰

Yoksul bir kişinin yoksulluğunun derinliği, yoksulluk sınırı (z) ile kişinin geliri (y) arasındaki açığın (z-y) büyüklüğü ile ölçülebilir. Buna göre, yoksulların yoksulluk sınırının üzerine çıkabilmeleri için gerekli olan ortalama gelir düzeyini belirleyen ya da yoksulluk sınırına göre yoksulun ortalama gelirindeki azlığı gösteren bir derinlik ölçütüne ihtiyaç vardır. Yoksul nüfusun ortalama gelirine Y_p , yoksulluk sınırı (z) ise Gelir Açığı Oranı (I) aşağıdaki gibi ifade edilebilir:⁶¹

$$I = (z - Y_p) / z$$

Gelir Açığı Oranı (I), Kafa Sayısı Endeksi (H) ile çarpıldığında Yoksulluk Açığı Endeksi'ne (PG) ulaşılır:

$$PG: I \cdot H$$

Bu endeks yoksulluğa ilişkin önemli bilgiler vermekle birlikte, yoksullar arasında gelirin nasıl dağıldığı konusuna duyarsız kalmaktadır. Aynı nüfus büyüklüğüne sahip iki bölge arasında yoksulluğun karşılaştırıldığını varsayalım. İkinci bölge, yoksulluk sınırının üzerinde geliri olan sadece bir kişiye sahipken birinci bölgede yoksulluk sınırını altında gelire sahip sadece

⁶⁰ Ravallion, Huppi, a.g.m., s.60.

⁶¹ Aktan, Vural, a.g.m., s.64 – 65.

bir kişinin olduğunu ancak, birinci ve ikinci bölgede yoksulların ortalama gelirlerinin aynı olduğunu düşünelim. Bu durumda ikinci bölgenin birinci bölgeyle karşılaştırıldığında çok daha fazla yoksulluğa sahip olduğu güçlü bir biçimde savunulabilir. Ancak, gelir açığı oranı iki bölgenin de aynı yoksulluk seviyesinde olduğunu ortaya koyacaktır. Dolayısıyla, bu endeks de yoksullar arasındaki gelir dağılımını yansıtmak konusunda başarılı görülmemektedir.⁶² Bu endeksin bir başka eksikliği de yoksulluk karşıtı politikaların sonuçlarını değerlendirmek açısından karşımıza çıkmaktadır. Gelir açığı oranı, sadece yoksulların ortalama gelirleri üzerinde odaklandığı için en alt düzeydeki yoksullara yardımı amaçlayan yoksulluk karşıtı politikalar genel olarak yoksullara yardımı hedefleyen politikalardan (örneğin, konut yardımı) ayırt edilememektedir.⁶³

3. Sen Endeksi

Yoksulluk sınırının altında yer alan insanların içinde buldukları güç durum, bu sınırın altındaki kişilerin sahip oldukları gelir miktarı itibarıyla birbirlerinden farklı oldukları için homojen bir yapı arz etmez. Anlamlı bir yoksulluk ölçütünün yoksullar arasındaki gelir dağılımına da duyarlı olması gerektiği için Kafa Sayısı Endeksi ve Yoksulluk Açığı Endeksi'nin yoksulluğa ilişkin yeterli bilgi verdiği söylenemez. Bu nedenle, dağılıma duyarlı yoksulluk ölçütlerinin geliştirilmesine çalışılmaktadır. Sen'in önerdiği bu ölçüt aksiyomatik (temel önermeli) bir yapıya dayandırılmaktadır. Böyle bir yaklaşımla yoksulluk ölçütü (P); Kafa Sayısı Oranı, Gelir Açığı Oranı ve yoksullar arasındaki gelir dağılımını gösteren Gini Katsayısı (G) olmak üzere üç parametreye bağlıdır.⁶⁴

Sen, yoksulluk ölçütünün ikna edici olmasını sağlamak amacıyla aksiyomlar öneren ilk kişidir. Öne sürdüğü ilk üç aksiyom bugün hala yoksulluk ölçümlerinin esasını oluşturmaktadır. Bu aksiyomlardan ilki, Odak Aksiyomu'dur (Focus Axiom). Bu aksiyom, yoksulluk ölçütünün yoksul

⁶² Zheng, a.g.m., s.124.

⁶³ Zheng, a.g.m., s.125.

⁶⁴ Sen, a.g.m., s.165.

olmayanların gelir dağılımından bağımsız olmasını gerektirmektedir. Eğer, yoksulluk Sen'in öne sürdüğü gibi mutlak yoksullukla ilgili görülüyorsa bu aksiyom tam olarak uygundur. Bu aksiyom, yoksulluğun diğer tanımları için uygun olmayabilir.⁶⁵ Sen'in önerdiği diğer aksiyomlar, Tekdüzelik Aksiyomu (Monotonicity Axiom) ve Transfer Aksiyomu (Transfer Axiom) dur. Tekdüzelik Aksiyomu'na göre, diğer şeyler sabit kaldığında yoksulluk sınırının altında gelire sahip bir kişinin gelirindeki azalma yoksulluk ölçütünü yükseltecektir. Transfer Aksiyomu'na göre ise, diğer şeyler sabit kaldığında yoksulluk sınırının altındaki bir kişiden daha zengin olan başka bir kişiye yapılan gelir transferi yoksulluk ölçütünü yükseltecektir. Bu aksiyom, yoksulluk ölçütünün yoksullar arasındaki gelirin yeniden dağılımına duyarlı olmasını gerektirmektedir.⁶⁶

Yukarıdaki üç temel aksiyomdan hareket ederek Sen, Sen Endeksi olarak adlandırılan yepyeni bir endeks geliştirmiştir. Buna göre,

S= Sen Endeksi'ni

H= Kafa Sayısı Oranı'nı,

I= Gelir Açığı Oranı'nı,

Gp= Yoksullar arasındaki gelir dağılımını gösteren Gini Katsayısı'nı;

q= Yoksulluk sınırının altındaki kişilerin sayısını göstermek üzere, Sen

Endeksi aşağıdaki gibidir:

$$S= H [I + (1 - I)Gp(q/q + 1)]$$

Sen, yeni yoksulluk ölçütünün doğruluğunu kanıtlamak için daha sonra bir dizi yeni aksiyom kullanmıştır.⁶⁷

4. Foster – Greer – Thorbecke (FGT) Endeksi

Foster, Greer ve Thorbecke tarafından 1981 yılında geliştirilen bir endekstir. Bir kişinin gelir açığını diğer kişilerin gelirlerine bağlı olarak ölçmek durumunda olan Sen Endeksi'ne kıyasla, bu endekste herhangi bir kişinin gelir açığının ölçümünün yalnızca yoksulluk sınırına ve o kişinin gelirine bağlı

⁶⁵ Zheng, a.g.m., s.130.

⁶⁶ Zheng, a.g.m.,s.131, 132; Kakwani, a.g.e., s.328.

⁶⁷ Zheng, a.g.m., s.144.

olması gerektiği öne sürülmektedir. Buna göre, FGT ölçütü bir parametre aracılığıyla (α) dağılıma duyarlı bir yoksulluk ölçütüdür. α ne kadar büyük olursa endeks tarafından yoksulluğun şiddetine verilen ağırlık da o kadar büyük olacaktır. Buna göre FGT yoksulluk ölçütü grubu;

$$P_{\alpha}(y, z) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q [(z - Y_i)/z]^{\alpha} ; \alpha \geq 0 \text{ şeklindedir. Burada;}$$

n: toplam hane halkı sayısını,

q: yoksul hane halkı sayısını,

z: hane halkları için yoksulluk sınırını,

y: hane halkı gelirini,

α : yoksulluk parametresini göstermektedir.

Ölçütte α 'nın aldığı değer endeksin türünü belirler.

$\alpha = 0$ ise yalnızca yoksul kişilerin sayısı önemlidir ve bu durumda ölçüt Kafa Sayısı Oranı'na dönüşür ($P_0 = H$). Bir başka ifadeyle, toplam nüfus içinde yoksul kişilerin sayısını gösterir. Bu durum dışındaki tüm P_{α} ölçütü grubu yoksulların durumlarında meydana gelen değişikliklere karşı duyarlıdır.

$\alpha = 1$ ise P ölçütü kişi başına yoksulluk açığına eşittir ($P_1 = HI$). Yoksulluk sınırının yüzdesi olarak yoksul kişilerin gelirleri ile yoksulluk sınırı arasındaki farkın toplamını ifade eder.

Yoksulluk parametresinin (α), 1'den büyük olduğu durumlarda ise gelir dağılımının yoksulluk ölçütündeki önemi artar. Bu ölçüt, yoksulluk sınırının uzağında kalan en yoksul kesime daha fazla ağırlık verdiği için yoksulluğun yoğunluğunu dikkate alır.⁶⁸ Böylece, P_{α} 'nın hesaplanmasında yoksul hane halklarının gelir açığı oranı, daha az yoksul hanelerin gelir açığı oranına göre önemli bir ağırlık kazanır.⁶⁹

⁶⁸ Aktan, Vural, a.g.m., s.66, 67; Ravallion, Huppi, a.g.m., s.59; **World Bank Technical Paper**, a.g.e., s.59, 60; Recep Dumanlı, **Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları**, Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT: 2449, Ankara, 1996, s.38, 39.

⁶⁹ Dumanlı, a.g.t., s.39.

III. İKTİSAT TEORİLERİNDE YOKSULLUK

İktisat teorilerinin yoksulluk konusuna yaklaşımı, yoksulluk sorununun geçmişten günümüze nasıl algılandığı ve bu sorunun temelinde yatan faktörlerin neler olduğu konusunda bize önemli ipuçları verecektir. Teorik olarak konuya yaklaşım biçimi, bu sorunun çözümüne ilişkin hangi tür politikaların uygulandığı veya sistemli herhangi bir politikanın uygulanıp uygulanmadığı hususunda da aydınlatıcı olacaktır. Bu anlamda, başlıca iktisat teorilerinin konuya yaklaşımlarını incelemek gerekmektedir.

A. Klasik Teorinin Yaklaşımı

Klasik iktisadın en önemli düşünürlerinden Adam Smith'in görüşlerini gereği gibi anlayabilmek için onun yaşadığı dönemin siyasal ve ekonomik yönden bazı temel özelliklerini incelemek gerekir.

Smith, 18. yy.da "Aydınlanma Çağı" diye bilinen çağda yaşamış hem bu çağdan etkilenmiş hem de bu çağı etkilemiştir. İnsan özgürlüğüne ulaşmayı amaçlayan Aydınlanma Çağı'nın baş düşmanı ise kilise hâkimiyetiydi. Bu dönemin filozofları dogmatik dinin vaazları yerine, bilimselliği tercih ediyorlardı. Aydınlanma Çağı'nın temelinde insan karakterinin eğitilebileceği inancı yatar. Bununla birlikte, Aydınlanma Çağı filozofları aklın gücüne körü körüne bağlanmaktan da kaçınmışlardır. Özellikle, Adam Smith akli değil, tutkuları insan karakterinin merkezine yerleştirmiştir. Smith'in en önemli kavramlarından biri olan "görünmeyen el" kavramı, yani, ilahi gücün sosyal yaşam mekanizmasına yaptığı dolaylı müdahale, insan aklının tek başına "toplumsal uyumu" sağlamaya yeterli olmadığı düşüncesine dayanır.

Smith, diğer bütün çağdaşları gibi, iyi tanımlanmış bir toplumsal hiyerarşinin gerekli olduğuna inanmış ve mülkiyet ilkesine sıkı bir bağlılık göstermiştir. "Toplumsal barış ve düzen, yoksulun ferahlamasından çok daha önemlidir." sözleri bunun açık bir kanıtıdır.⁷⁰

⁷⁰ R. L. Heilbroner (ed.), **The Essential Adam Smith**, London, Oxford University Press, 1986, s. 3'den aktaran Vural Fuat Savaş, **İktisadın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.260.

Smith'in yaşadığı dönemde İngiltere'de ticaret ve tarım gelişmiş iki sektörken sanayi yeni yeni kendini göstermekteydi. Politik alanda ortaya çıkan özgürlük (liberalizm) hareketi kendini ekonomik düşüncelerde de hissettirdi. İktisat, yeni kavramların kullanılmaya başlanması ve yeni teorilerin öne sürülmesi ile hem alanını hem de teorik yapısını geliştirdiyordu.⁷¹

Smith'in içinde yaşadığı toplumsal ve ekonomik ortam yeni bir dünyanın doğduğunu göstermekteydi. Tanıklık ettiği, bireyciliğin ve piyasa ekonomisinin, coğrafi keşifler ve bilimsel/teknolojik buluşlarla tarımda ve sanayide üretim artışı yoluyla zenginleştirdiği bir ortamdı.

Yıkılan ortaçağın feodal dünyasının düzeni çok farklıydı. Herkesin bu örgütlü dünyada yeri belliydi. Kilise öğretisi, Tanrının toplumsal düzeni sağlamak üzere, gerekli işlerin yapılması yolunda herkesin yerini belirlediğini telkin etmekteydi. Tepedeki imparator ya da kral ise, tanrısal yetkilerle bu düzeni korumakla yükümlüydü. Yani toplumsal düzen, tanrıdan kaynaklanan yetkileri kullananlar yoluyla sağlanıyor diye kabul edilmişti. Bu düzen, Rönesans, Reform gibi toplumsal dönüşümleri getiren hareketlerle yok olmuştu.

Batı Avrupa'da 15. yy.dan itibaren coğrafi keşifler ile sömürgecilik sayesinde altın ve gümüşün, yeni birçok bitkinin Avrupa topraklarına akması, köle ve mal ticareti, finansın gelişimi ile birlikte yürüyen merkantilizm, feodal yapının yıkılmasında küçümsenmeyecek bir rol oynamıştı. Getirdiği zenginleşme bunun yürütücüsü olan tüccar sınıfını "imtiyazlı yeni bir sınıf"a dönüştürürken para, faiz, finansman gibi yeni konuları da gündeme taşımıştı. Ne var ki, 18. yy.da artık tüccar sınıfını devletin imtiyazlarla (tek el gücüyle) donatması kadar, merkantil öğretinin her alanda yeni yükselen sanayi girişimcisi sınıf ile uyumsuzluğu da vardı.

Uyuşmazlığın bir nedeni "zenginlik kaynağı" bağlamında ortaya çıkıyordu. Merkantilistler için zenginlik kaynağı ihracatın ithalatı aşmasında, yani dış ticaret fazlası vermede yatmaktaydı. Altın para sistemi dünyasında bu, ülkeye altın girişi olması, böylece faiz haddinin de düşük kalması

⁷¹ Savaş, a.g.e., s.262.

demekti. Kısacası, ülkeye altın girişi, altın birikimi zenginlik kaynağıydı. Bu nedenle devlet dış ticarete müdahale etmeli, bu zenginlik kaynağı korunmalıydı.

Fransa'da fizyokratlar oysa zenginlik kaynağını üretimde bulmuş ama hem toprak rantını, hem işçi ücretini hem de sermayenin karını/faizini ödeyecek kaynağı yaratabildiği için bunu tarım üretimiyle sınırlamıştı.

Smith, merkantilizmin savlarını eleştirip reddederken, fizyokratlarla buluştuğu ve ayrıldığı noktalar vardı. Fizyokratlar gibi zenginleşmenin kaynağını emek ve üretimde görüyor, ama tek zenginlik kaynağının toprak ve tarım üretimi olduğunu, diğer alanların (toprak rantı yaratmadığı için) kısır sayılması gerektiğini reddediyordu. Milletlerin zenginleşmesinde tarım, imalat ve ticaret sıralı aşamalar olarak birlikte rol oynamaktaydılar.

Bireyci, girişken ve yaratıcı güçlerin yükseldiği, eski feodal düzenin “tanrısal düzeni” nin artık yok olduğu toplumsal-ekonomik ortamda, çözümü gereken iki sorun bulunuyordu. Biri, merkantilizmin yoğun devlet müdahalesi yoluyla yeni yükselen imalat sanayindeki girişimcilere koyduğu engellerin ortadan kaldırılmasıydı. İkincisi, bireyci/çıkarıcı ortamın nasıl olup da “kaotik bir ortam” yaratmadan kendi düzenini kurduğunun, genel bir zenginleşme yaratabildiğinin izah edilmesiydi.

Merkantilizmin tüccarlara sağladığı tekel ayrıcalıklarının kaldırılması ile dış ticaret ve loncalar, yoksullara yardım kanunları gibi emek piyasalarına devlet müdahalelerinin kaldırılması konusunda “serbest rekabet”in üstünlüğünün ortaya konması gerekiyordu.⁷²

Çözülmesi gereken ikinci sorun bireyci davranışların nasıl olup da toplumsal düzenle bağdaşacağı ve refahın bütün topluma yayılmasını sağlayabileceğiydi. “Doğa yasaları” (tabii kanun) felsefesi Smith’e aranan çözümü üretti. Kendisinden birkaç kuşak önce yaşayan İngiliz büyük fizikçi Newton (1642–1727), yeni bir doğal evren düzeni anlayışını getirmişti. Doğa bilimleri kadar toplum bilimlerinde de temel kavramsal çerçeveyi artık bu yeni anlayış biçimlendirmeye başlamıştı. Aslında liberalizmin temel ilkeleri,

⁷² Smith, a.g.e., s.vii – ix.

Newton'un tanımladığı bu yeni “doğal evren düzeni” nden kaynaklanıyordu. Devletin görevi, doğa yasalarını uygulamak, bunların ihlal edilmesini önlemek, doğa yasaları çerçevesinde bireylerin doğal haklarını korumaktan ibaretti. Newton'un doğa yasaları (doğadaki hareket, yerçekimi, enerji muhafazası yasaları) mekanik bir düzenle işleyen, güçler arasında denge sağlayan, her bir fiziksel ögenin yeri belli olan yeni bir evren anlayışı getirmişti. Aynı anlayış, kısa süre sonra politika kuramına girerek “devlet” bağlamındaki anlayışı da etkilemişti. Smith, Newton'un getirdiği bu yeni kavramsal çerçeveyi “Milletlerin Zenginliği” kitabıyla ilk kez ekonomideki düzeni açıklamak için kullanmıştır. Serbest piyasada her birey kendi çıkarını en çoklaştırmak yolunda davranırken toplumda düzeni koruduğu gibi refahı da en çoklaştırıyorsa, burada sanki bir “görünmeyen el” işliyordu, tıpkı Newton'un evreninde olduğu gibi. Smith, gelir dağılımı üzerinde fazla durmamış doğa yasasının buna da en önemli çözümü üreteceğine inanmıştı.⁷³

Smith Milletlerin Zenginliği'nde bireysel çıkar dürtüsüyle ekonomide iş bölümüne gidileceğini, sermaye birikiminin gerçekleşeceğini ve verimliliğin artacağını söylüyordu. Bireysel çıkarla dürtülenen faaliyetlerin beklenmedik sonucunun görünmeyen el yoluyla toplumsal düzenin sağlanması olduğunu ileri sürmekteydi. Smith, iktisat ilkelerini Doğa Yasası felsefesinden çıkarmıştır. Buna göre, doğal özgürlük ilkesine göre insanlar kendi çıkarlarını izlemekte serbest olmalıdır. Doğa düzeni çerçevesinde bu davranış ulusal zenginliği artırır. Herkes piyasada kendi çıkarını artırmak üzere davrandığında, kendisi ve diğer ilişkili kişilerin serveti artacak, böylece bütün toplumda zenginlik artışı ortaya çıkacaktır. Milletlerin Zenginliği kitabı, bu bireysel çıkarla ulusal çıkar arasındaki uyum anlayışını yansıtmaktadır. Bu durumda, merkantilizmin birçok alana devlet müdahalesi getiren anlayışına ve politikalarına yer olmamalıydı. Smith'in bu inancı kitabındaki çözümlere de aynen yansımış; fiyatlar, ücretler, davranışlar, denge durumları ve diğer kavramlar hep “doğal” tanımı taşımıştır.

⁷³ Smith, a.g.e., s.x – xii.

Kurucusu olduđu kabul edilen Klasik Okul'daki diđer dűşűnűrler ise, bir ۆlçűde Dođa Yasası felsefesinden etkilenmiř olsalar ya da kavramlar dođal tanımını tařısa da ne Adam Smith'in bu iyimserliđini tařıdılar ne de Dođa Yasası felsefesi, çۆzűmlmelerine aynı ۆlçűde yansdı; bunun yerine politik iktisat deyimini kullanmayı yeđlediler. Smith, Sanayi Devrimi'nin bařlangıcında, daha etkileri toplumsal dűzene yansımadan ۆnce kitabını kaleme almıřtı. Oysa 19. yűzyılın ilk çeyređini yařayan Ricardo (1772–1823) gibi İngiliz iktisatçılarını sınırsız bűyűme konusunda karamsardır.

Adam Smith insanların ihtiyaçlarını karřılayan malların emek űrűnű olduđunu, ya dođrudan ya da dıř ticaret yoluyla bunun karřılanabileceđini, ۆlkede űretilen malların kiři bařına dűřen miktarına gۆre de o ۆlkede refah dűzeyinin belirleneceđini ۆngۆrmekteydi. Ancak, emeđin uygulanmasındaki akıl, ehliyet ve beceri bir yandan da verimli biçimde uygulanan emekle verimsiz emeđin birbirine oranını, bunu belirleyecekti. Emeđin űretim gűcűndeki ilerleme, iř bۆlűműnűn derecesine bađlıydı. Buna ۆrnek olarak toplu iđne űretimi tek kiři tarafından yapılmak yerine gerekli iřlemler ayrıřtırılır ve her bir iřlemede iřçinin uzmanlařtırılması sađlanırsa űretim nasıl katlanacađını gۆsterdi. Yani iřbۆlűmű emeđin űretim gűcűnű yűkseltiyor, verimini artırıyordu. Daha sonraki tanıma gۆre, iř bۆlűmű “artan getiri” sađlamaktaydı. Bu ayrıřtırma ve uzmanlařma emek verimini yűkseltme, tarımdan çok imalatta daha geniř olduđu için de zengin ۆlkeler daha çok imalatta ilerlemiř oluyorlardı. Iř bۆlűmű eđilimi, temelde, dođal bireysel çıkar arayıřının bir sonucuydu.

Adam Smith toplumda bۆlűřűm, yani gelirin dađılımını sorunsalıyla pek fazla ilgilenmemiřti. Piyasanın dođal biçimde; toprak sahipleri, sermayedarlar ve iřçilerden oluřan űç toplumsal sınıf arasında bۆlűřűmű sađlayacađı kanısındaydı. ۆyle ki, rekabet yoluyla dođal fiyat piyasada oluřurken, bۆlűřűm de dođal yoldan çۆzűlűyordu. Ancak, izleyen dۆnemde sosyalist akım bu açık kapıyı sonuna kadar kullanmıřtır. Gűnűműzűn kűreselleřme hareketine karřıt akımların savları da en çok bu noktada yođunlařmaktadır. Çűnkű piyasa dengesi çok çarpık bir gelir dađılımını da beraberinde getirebilmektedir.

Sosyal sınıflar arasında gelir dağılımının ön plana çıkması, David Ricardo'nun büyüme kuramını beklemiştir. Bu kuram, Smith'in iyimser beklentilerini büyümenin duraksayabileceği anlayışıyla ikame etmekteydi.

Smith, ekonominin büyüyor olmasını öncelikle önemsemiştir. Büyümeyi dayandırdığı öğelerden ötürü bunun sürdürülebilirliği bağlamında iyimser bir tavır sergilemiştir. Smith'e göre, iş bölümünün getirdiği uzmanlaşma ve doğal mübadele eğilimi emek verimini artırmaktaydı; pazarların, başta ticaret yoluyla genişlemesi, bunun sürdürülmesinde önemli bir destektir. Tasarruf ve sermaye birikimi emek verimi artışında diğer desteği sağlamaktaydı. Süreç, refah artışını gerçekleştirirken, aynı zamanda bireyler arasında doğal biçimde dayanışma yaratacak ve piyasa ekonomisinin girift dokusu oluşacaktı. Sermaye birikimi ise bunları birlikte ileri götüren etkendi. Ancak, bu sürecin doğal biçimde işlemesi özel mülkiyet hukukunun gelişmesini ve bireye gereken güvenliği sağlamasını gerektirmekteydi. Devletin başat rolü de burada devreye girmektedir.

Sermayenin birikim sürecinde doğal refah artışı sırasıyla önce tarımda, sonra imalatta ve ticaretle üretim artışıyla birlikte gidecekti; zengin ülkeler diğerlerine her üç alanda da üstünlük sağlamaktaydı. Bu artış, bir yandan nüfusun artmasını sağlarken kentleri ve pazarları genişletecek, diğer yandan da ihracata ivme verecekti. Böylece sermaye birikimi de güçlenecekti. Smith, büyümenin aynı zamanda toplumda ve ekonomide yapısal dönüşümleri getirirken ileri doğru yeni hamlelerle ekonominin daha yüksek düzeye geçeceğini söylemekteydi. Öyle ki bütün toplumsal sınıfların katıldığı bir kitlesel hareketin ilerleme yolunda olacağını öngörüordu. Ekonomide ilerleme, her bireyin doğal biçimde durumunu iyileştirmek için katıldığı, tasarruf ve sermaye birikimi, iş bölümü ve uzmanlaşma, iç ve dış ticaret yoluyla refahını artırdığı, doğal piyasa dengelerinin rekabet yoluyla korunduğu bir süreçti. Smith'in bu modelinde ne krizler ve işsizlik, ne birileri çok zenginleşirken diğerlerinin yoksullaşması, ne ekonominin büyüme gücünün (D. Ricardo da olduğu gibi) tükenmesi olaylarına yer yoktur. Çözümlemesi, yaşadığı ortamın ve toplumdaki fikir hareketlerinin yarattığı iyimserliği tam olarak yansıtmaktadır.

Smith ekonominin büyümesine ve ilerlemesine en büyük engel olarak, devletin, doğa yasalarına göre uyum içinde işleyen piyasaya müdahalesini gördü. Doğal özgürlük ortamında devletin başlıca işlevleri şunlardan ibaretti: Adalet ve hukuk düzeni, ulusal savunma ve bazı kamu kurumlarının ve altyapı yatırımlarının sürdürülmesi. Bu sınırlı alanlar dışında hükümetlerin yapacağı en iyi niyetli müdahaleler dahi, doğa yasalarına göre işleyen, ekonomide büyümeyi ve zenginliği getiren doğal özgürlüğü engelleyecek, bunu hızlandırmak yerine geriletecekti.⁷⁴

Smith'e göre, ücretle geçinenlere karşı talep, doğal olarak ulusal zenginliğin çoğalmasında artar, bu olmadan çoğalabilmesi mümkün değildir. Emek ücretlerinin yükselmesine olanak tanıyan şey, ulusal zenginliğin belirli bir zamandaki büyüklüğü değil, sürekli artışıdır. Bunun sonucu olarak, emek ücretleri, en zengin ülkelerde değil, en çok gelişme gösteren ya da en çabuk zenginleşmekte olan ülkelerde en yüksektir. Dolayısıyla, bir ülkenin zenginliği çok büyük de olsa uzun zaman yerinde sayar durumda kalmışsa, orada, emek ücretlerinin yüksek olacağı beklenmemelidir. İşte, emeğin bol mükâfat görmesi, artan ulusal zenginliğin gerekli sonucu olduğu kadar onun doğal belirtisidir. Diğer yandan, yoksul işçilerin geçim sıkıntısı, yerinde sayışın kanıtı; açlıktan can çekişmeleri ise, alabildiğine bir geri gidişin tanığıdır.⁷⁵

Smith'e göre gerek kamu ve millet zenginliğinin, gerek özel zenginliğin dayandığı ana temel, her kişinin kendi durumunu düzeltmek için sürekli bir çaba içinde olmasıdır.⁷⁶ Her kişinin kendi çıkarını gütmesi, doğal olarak ya da başka bir ifadeyle ister istemez, onu, topluma en hayırlı işi yeğlemeye götürür.⁷⁷

Smith'e göre, her milletin refahına ya da çökmesine sebep olan önemli bir denge üretim ve tüketim dengesidir. Yıllık üretimin değeri, yıllık tüketimin değerini aşacak olursa, ülkenin sermayesinin, her yıl, bu fazla oranında artması gerekir. Bu durumda, ülke kendi geliri ile yaşar. Her yıl gelirinden artırılan ise, doğal olarak sermayesine eklenip, yıllık ürününü daha da

⁷⁴ Smith, a.g.e., s.xiv – xxiv.

⁷⁵ Smith, a.g.e., s.75 – 80.

⁷⁶ Smith, a.g.e., s.372.

⁷⁷ Smith, a.g.e., s.482.

çoğaltmakta kullanılır. Tersine bir durumda ise; yıllık ürünün değeri yıllık tüketime yetmezse ülkenin sermayesi, her yıl, bu eksik oranında azalacaktır. Böyle bir durumda, topluluğun gideri, gelirini aşar ve ister istemez sermayesinden yemeye başlar.⁷⁸

Klasik teorinin önemli düşünürlerinden biri de J. Bentham'dır. Bentham'ın düşüncelerinin temelini Eski Yunan felsefelerinden biri olan Hedonizm oluşturur. Bentham'a göre insan davranışlarını yönlendiren, zevk isteği ile acıdan kaçma isteğidir. "En büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" şeklindeki ilkenin mutluluğun nasıl dağıtıldığı ile ilgisi yoktur. Bentham'a göre mutluluk zevkin mevcut olması, acının ise olmaması halidir.⁷⁹ Bentham'a göre genel mutluluğun "geçim", "güven", "bolluk" ve "eşitlik" gibi ikinci derece sonuçları vardır. Genel mutluluğun olması, Bentham'ı devlet müdahalesini kabul etmeye zorlamıştır. Her şeyden önce, geçim ve güvenliğin sağlanması devlet müdahalesini gerektirir. Ayrıca devlet, bolluk ve eşitliği teşvik etmek için elinden geleni yapmalıdır. Bentham'a göre güvenlik ve onu oluşturan yaşam hakkı veya mülkiyet hakkı gibi haklar ancak devlet tarafından yaratılır. Bu nedenle, yoksul kimselere yardım gibi amaçlar için yapılan vergileme önerilerine veya yeniden dağıtım önlemlerine, insanların doğal özgürlüklerine veya mülkiyet haklarına bir müdahale sayılarak karşı çıkılmaz. Smith'in devlete verdiği savunma, adalet ve bayındırlık hizmetleri görevlerine ek olarak, Bentham bilginin artırılması için

⁷⁸ Smith, a.g.e., s.534, 535.

⁷⁹ Savaş, a.g.e., s.304.

kurumlar kurulmasını, ayrıca; sağlık, sigorta ve bazı haberleşme hizmetlerinin kontrolünü de devlete görev olarak vermeyi önermiştir.⁸⁰

Klasik teorinin diğer önemli isimlerinden biri de Malthus'tur. Malthus'un yaşamı, hem sanayi dünyasında ve hem de politikada önemli değişimlerin meydana geldiği bir döneme rastlamıştır. Adam Smith'in yaşadığı yıllarda henüz kıyıdanmaya başlamış olan Sanayi Devrimi, Malthus'un yaşadığı yıllarda bütün canlılığı ile ortaya çıkmıştı. Sanayi Devrimi, sadece üretim ve ulaşım sektörlerinde yeni teknolojiler yaratmakla kalmamıştır. Aynı zamanda, yeni işletme organizasyonları ve daha gelişmiş bankacılık ve kredi kurumları yaratmış, fabrika sistemini bütün zararlı ve yararlı yönleriyle günlük yaşama sokmuştur. Şehir nüfusu hızla artarken, yeni teknolojik ilerlemeler nedeniyle bu nüfusun istihdam olanakları da devamlı şekilde azalmıştır. İşsizlik, yoksulluk, salgın hastalıklar bu dönemin temel özellikleri olmuştur.⁸¹

Malthus'a göre nüfusun gücü, toprağın insanların geçimi için ürün sağlama gücünden sonsuz ölçüde büyüktür. Çünkü nüfus kontrol altına alınmazsa geometrik bir oranla, geçim vasıtaları ise en iyi olasılıkla aritmetik oranla artar. Nüfus gücü ile topraktaki üretim gücü arasındaki bu doğal dengesizlik ve bu ikisinin etkilerini daima eşit tutmak zorunda olan büyük doğa yasası, Malthus'a göre toplumu mükemmelliğe ulaştıracak yol üzerinde aşılması imkânsız büyük bir güçlük yaratır. Yeryüzünün genişliği sınırlı olduğuna göre, toprağın artırılması zorunlu olarak verimin düşük olduğu topraklarda tarım yapılmasını gerekli kılacaktır. Böyle bir durumda, verimlilik teknolojik bazı iyileştirmelerle artırılamadığı sürece üretim azalacaktır. Verimli topraklar sınırlı olduğundan üretimin artırılması hem çok zahmetli hem de gittikçe azalan oranlarda gerçekleşecektir.

Nüfus artışının geometrik oranla, yiyecek artışının ise aritmetik oranla artması, Malthus'u zorunlu olarak nüfus artışının sınırlandırılması gerektiği sonucuna götürmüştür. Böyle bir sınırlamanın uygulama şansı konusunda kuşkuyla birlikte Malthus, politika önerilerini bu sınırlamaya dayandırmıştır. Buna göre, toplumun aşağı sınıflarının koşullarını iyileştirmek

⁸⁰ Savaş, a.g.e., s.305, 306.

⁸¹ Savaş, a.g.e., s.339.

isteyenlerin amacı, emek fiyatı ile yiyecek fiyatları arasındaki nispi oranı yükseltmek ve böylece emek sahibinin yaşam için gerekli şeylerin ve konforun daha büyük bir kısmına kumanda etmesini sağlamak olmalıdır. Nüfusun en az geçim düzeyine ulaşıncaya kadar artmasına engel olma, yoksulların yaşam koşullarını düzeltmenin tek etkin yoludur. Bu amaca ulaşmak için, insanlara sınırlamayı aşılacak gerekir. Bunları söyledikten sonra Malthus, basiretli davranışların gelişmesi için dört koşulun varlığından söz eder. Bunlar, özel mülkiyetin güvence altına alınması, düşük gelirli sınıfların kişiliğini korumak için yasal eşitlik, temsili hükümetin yaygınlaştırılması ve eğitimin ıslah edilmesidir. Bu amaca en iyi biçimde ulaşmak, Malthus'a göre, insanları ahlaki sınırlamaları kullanmaya teşvik eden bir sosyal sistem içinde mümkün olabilir. Bu yönden en çok arzulanan sonuçları vaad eden sistem, mevcut özel mülkiyet sistemidir. Çünkü bu sistem, ekonomik yönden gösterdiği eşitsizlik ve toplumsal sınıf yapısı ile birlikte, kendi gayretiyle kalkınmak isteyen hırslı ve basiretli insanlara bu imkânı verecek olan sistemdir.

Malthus'a göre yoksullara yardımı öngören yasalar tembelliği teşvik eder ve toplumu oluşturan diğer bütün fertlerin aleyhine sadece en zayıf durumda olan kişilerin seviyesini düzeltir. Eğer insanlar, kendilerine verilecek olan yardımlara güvenmeyeceklerini bilirlerse, kişisel çıkar dürtüleri onları, kendilerini kurtarmaya yöneltir. Bütün bu düşüncelere dayanarak Malthus, kişisel çıkar duygusunu öğretecek bir eğitim sisteminin savunucusu olmuş, diğer yandan da yoksullara verilen yardımlara karşı çıkmıştır.⁸²

B. Marksist Teorinin Yaklaşımı

Marks, Smith ve Ricardo'nun, emeği kıymetin sebebi olarak ele alan görüşlerinden çok etkilenmiştir. Bu ortak çıkış noktasına rağmen, Marks ile Smith ve Ricardo arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Smith ve Ricardo rekabetçi kapitalizm politikasından yana oldukları halde, Marks emekçi sınıfın, kapitalist işveren tarafından sömürüldüğü gerekçesiyle buna karşı

⁸² Savaş, a.g.e., s.346 – 349.

çıkmıştır. Bununla birlikte, Smith ve Ricardo'nun emek kıymet teorisinin; emeğin istismar edildiğini ve kapitalist sistemin sonunda yıkılacağını öne süren teorisi için esaslı bir temel oluşturduğunu düşünmüştür. Marks'ın amacı, kapitalist üretim biçimini ve bu üretim biçimine tekabül eden üretim ve mübadele koşullarını incelemektir.⁸³ Marks'a göre, toplumsal değişmeye yol açan nedenin üretim biçiminde aranması gerekir. Belli bir dönemde mevcut üretim biçimi, maddi üretim araçlarının mülkiyetini ve kullanımını yansıtan belli bir sosyal ilişkiler bütünüyle birlikte bulunur. Üretim biçimi değiştiği zaman ortaya çıkan yeni üretim ilişkilerine uygun yeni bir sosyal ilişkinin ortaya çıkması gerekir. Değişen üretim biçimiyle mevcut sosyal ilişkiler arasında meydana gelen zıtlık, değişmeyi yaratır.

Marks'a göre toplumun yapısı ekonomik altyapı ve bu yapının üstüne kurulmuş olan yasal ve sosyal üstyapıdan oluşur. Ekonomik altyapıyı belirleyen üretim biçimidir. Üretim biçimi de üretim ilişkileri ve üretim güçlerinden oluşur. Üretim ilişkileri ya insanlar arası ilişkiler şeklinde ortaya çıkabilir veya insanlarla mallar arasında olabilir. İnsanlar arası üretim ilişkilerine beşeri ilişkiler insan ile etrafındaki maddi şeyler arasındaki ilişkiye de mülkiyet ilişkileri adı verilir.⁸⁴

Marks'a göre tarihi harekete geçiren temel güç, insanların yaşamlarını sürdürmek, başka bir deyişle ihtiyaçlarını tatmin etmek istemeleridir. Çünkü insanlar maddi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları zaman, varlıklarını yitirir. Marks'a göre, insanlar tarih yapabilmek için yaşamak zorundadır. Bu nedenle, ilk tarihsel davranış bu ihtiyaçları karşılayacak araçların üretimi bir diğer ifadeyle maddi hayatın üretimidir.

Marks, tıpkı Adam Smith gibi üretim güçlerinin gelişmesini iş bölümüne bağlamıştır. Fakat Smith'in aksine Marks, iş bölümünün ilerlemesiyle çıkar çatışmalarının artacağı görüşündedir. Ona göre iş bölümü önce endüstriyel ve ticari emeğin tarımsal emekten ayrılmasına ve dolayısıyla kentin köyden farklı olmasına neden olacaktır. Daha sonra endüstriyel emeğin ticari emekten ayrılmasına yol açacak ve en sonunda da her emek grubundaki

⁸³ Savaş, a.g.e., s.473.

⁸⁴ Savaş, a.g.e., s.474.

işçilerin birbirine göre farklılaşmasına sebep olacaktır. Böylece, kişisel çıkarla toplumsal çıkar birbiriyle çatışacak ve her işçi belli bir işe “zincirlenmiş” olacaktır. Sonunda insan emeği, yabancı bir güç halini alıp, sahibine karşı gelecek ve onu köleleştirecektir.

İş bölümünden doğan çıkar çatışmaları, özel mülkiyetin etkisiyle daha da şiddetlenir. Sonunda dinamik karakterli üretim güçleri ile statik üretim ilişkileri birbiriyle çatışır. Bu çatışma belli bir şiddete kavuşunca sınıflar arası mücadele başlar ve toplumsal piramit baş aşağı devrilir, devrim kaçınılmaz olur.⁸⁵

Marks’a göre işgücünün kıymeti, bütün diğer mallarda olduğu gibi, üretimi ve sonunda yeniden üretimi için gerekli emek zamanı tarafından belirlenir. Bu nedenle, işgücünün üretimi için gerekli emek zamanı, geçimini mümkün kılan malların üretimi için gerekli emek zamanına dönüşür. Bir başka deyişle, işgücünün kıymeti; işçinin geçimini sağlamak için gerekli malların kıymetinden ibarettir.⁸⁶Bu sözleriyle Marks, işgücü değişim kıymetinin yaşamın devamı için talep edilen malların emek maliyeti ile belirleneceğini öne sürer. Ancak, burada önemli olan bir başka nokta da Marks’ın işçinin yaşamı için gerekli malların neler olacağına, işçinin içinde yaşadığı toplumun uygarlık derecesine bağlı olarak belirleneceğini vurgulamış olmasıdır. Buna göre “geçim seviyesi” sadece hayatta kalmak için gerekli en az miktarı ifade etmez. Onunla birlikte toplumun ulaştığı gelişmişlik derecesinin, bir işçinin yaşamı için gerekli sayacağı diğer mal ve hizmetleri de kapsamı gerekir.⁸⁷

Marks’a göre toplam kapital içinde sabit kapital oranının artması teknolojik işsizliğe yol açar. Marks, teknolojik işsizliği, ücretleri geçim seviyesinde tutan en önemli etken olarak nitelendirmiştir. Marks, Malthus’un nüfus teorisi yerine artık nüfusun çoğalması görüşünü öne sürmüştür. Makine gücünün işsiz bıraktığı işçiler bir “sanayi yedek ordusu” oluşturur.⁸⁸ Bu yedek

⁸⁵ Savaş, a.g.e., s.475.

⁸⁶ Karl Marks, **Capital – A Critique of Political Economy**, Moscow, Progress Publishers, 1978, s. 167.

⁸⁷ Savaş, a.g.e., s.479.

⁸⁸ Marks, a.g.e., s.602.

ordu ücretleri aşağı doğru inmeye zorlar ve bu nedenle de artık değeri yükseltir. Marks'a göre teknolojik değişimler klasiklerin zannettiği gibi tesadüfî olaylar değildir. Aksine, kapitalist üretimin devamını sağlamak için bilinçli şekilde geliştirilen ve emek tasarruf edici araçların yaratılmasını amaçlayan çabaların ürünüdür. Artık değer devamı için yedek ordunun varlığı gereklidir. Bu gözlemlerin insani cephesinde “proletaryanın artan sefaleti” vardır. Bir tarafta, iş temposunun hızlandırılması ve iş gününün uzatılması suretiyle işçi gittikçe daha çok sömürülmekte, diğer tarafta da işçinin işgücünün kıymeti, geçim araçlarının üretimi için gerekli emeğin azaltılması nedeniyle devamlı şekilde düşürülmektedir. Emeğin verimi artarken, işçinin daha çok sömürülmesi ve tüketim gücünün azalması, kapitalizmin iç çelişkilerinden birini oluşturmaktadır.

Marks'ın ekonomik analizinin temel amacı, kapitalist sistemin sonsuza kadar büyümesini devam ettirmesinin mümkün olmayacağını ve bir süre sonra proletaryanın mevcut üretim yapısını ve ondan kaynaklanan sosyal ilişkileri kaldırıp atacağı ve yerine sosyalist bir üretim organizasyonu kuracağı bir devrim aşamasına ulaşılabileceğini göstermektir. Sosyalist yazarların sınıflar arası çatışmaya verdikleri önem ve emeğin istismar edildiğini öne süren teorileri, gelir dağılımı sorununun yakından incelenmesini zorunlu kılmıştır. Klasik iktisatçıların gelir dağılımı sorunuyla ilgilenmeleri, ulusal zenginliğin zaman içindeki seyrini incelemek amacı ile yapılmıştır. Sosyalizmin sınıf çatışmasını, ekonomik ve politik yaşamın temel konusu yapması, gelir bölüşümü sorununun önemini yeniden hatırlatmıştır.⁸⁹

C. Keynes'in Yaklaşımı

Yaşadığı dönemin önce Birinci Dünya Savaşı'nın ve daha sonra da Büyük Dünya Bunalımı'nın yarattığı çalkantılara tanık olması, Keynes'in düşüncelerini önemli ölçüde etkilemiştir. Çünkü bu yıllar uluslararası ticaret ilişkilerinin bozulduğu ve altın para standardının çöktüğü yıllardır. Bu çöküntülerin ardından önce enflasyon, döviz kurlarında istikrarsızlık ve

⁸⁹ Savaş, a.g.e., s.483 – 487.

ödemeler bilânçosu dengesizlikleri ortaya çıkmış, daha sonra da durgunluk ve yaygın bir işsizlik bütün ulusal ekonomileri sarsmıştır.⁹⁰ Bunalımın yoğun olarak yaşandığı 1929–1933 yılları arasında, hayat standartları kötüleşmeye başlamıştır. Birleşik devletlerde, endüstriyel hâsıla yüzde 30'dan fazla düşmüş, ticari bankaların yaklaşık yarısı iflas etmiştir. İşsizlik oranı yüzde 25'in üzerine tırmanmıştır. Hisse senedi fiyatları yüzde 88 oranında değer kaybına uğramış, Avrupa ve dünyanın geri kalan kısmı da benzer bir durum ile karşı karşıya kalmıştır. Büyük bunalımın uzunluğu ve şiddeti, birçok iktisat uzmanının, klasik iktisat anlayışının temel tezi olan serbest piyasa kapitalist sisteminin kendi kendini düzeltme yeteneğini sorgulamasına neden olmuştur.⁹¹

Yukarıda bahsedilen gelişmeler çerçevesinde Keynes, ilk büyük teorik araştırmalarına son biçimini vererek 1930 yılı sonunda Para Kitabı'nı yayınlamıştır. Bu eserin belli başlı hedefi, ekonomik depresyonlar sorununu açıklığa kavuşturmadır.⁹²

Keynes'e göre ekonomik depresyonun nedeni, normal tasarrufun yatırımdan daha büyük oluşudur. Bu durum, tüketim malları piyasasında bir dengesizlik yaratmakta ve bu sektördeki üreticileri, mallarını maliyetlerinden daha düşük fiyata satmaya zorlamaktadır. Bu durumda yatırım yetersizliği depresyona yol açmaktadır. Para Kitabı, 1930 yılı sonlarında yayınlandığı zaman, bir yılı aşkın bir süreden beri ABD'yi kasıp kavuran büyük kriz, etkisini Avrupa'da da duyurmaya başlamıştı. Kriz tehdidi karşısında Büyük Britanya, ekonomik sistemini birdenbire değiştirmeye karar vererek, Keynes tarafından önerilmiş olan çarelerden birini benimsemiştir. 1931 yılında parasının değerini düşürmüş ve bundan da yararlı çıkmıştır. Nitekim İngiltere'de kriz kendini, öteki kapitalist ülkelerin çoğundan daha az sert hissettirmiştir.⁹³

⁹⁰ Savaş, a.g.e., s.742.

⁹¹ Mark Skousen, **İktisadi Düşünce Tarihi, Modern İktisadın İnşası**, çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak, Adres Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007, s.363, 364.

⁹² Henri Denis, **Ekonomik Doktrinler Tarihi 2**, çev. Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, 3. Baskı, İstanbul, 1997, s.713.

⁹³ Denis, a.g.e., s.714, 715.

İngiliz iktisatçısı John Maynard Keynes'in iktisat dünyasında çığır açan eseri 1936 yılında yayınladığı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı kitabıdır. Kitabının önsözünde, temel amacının zor teorik sorunları ele almak ve teorinin pratiğe ilişkin uygulamalarını ikinci planda tutmak olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan, kitabının bir bütün olarak çıktığı ve istihdam ölçeğinde meydana gelen değişimleri belirleyen güçleri öncelikle ortaya çıkarma niteliğine büründüğünü dile getirmiştir. Ayrıca, paranın iktisadi yaşama, gerekli ve çok özel bir role sahip bir unsur olarak dâhil olduğunu da eklemiştir.⁹⁴

Keynes, klasik teorinin önermelerinin genele değil de sadece özel bir duruma ilişkin uygulanabilirliğinin olduğunu, varsaydığı durumların mümkün olan denge konumları açısından sınırlayıcı bir nokta olma özelliğine sahip olduğunu göstereceğini ileri sürmüştür. Ayrıca, klasik teori tarafından varsayılan özel durumun niteliklerinin kendi içinde yaşadığı iktisadi toplum açısından hiçbir geçerliliği olmadığını da belirtmiştir.⁹⁵

Keynes, tüketim eğilimini belirleyen öznel unsurlar veri alındığında ve tüketim eğiliminin sadece nesnel unsurlarda meydana gelen değişimlere bağlı olduğu varsayıldığında tüketim eğilimini etkileyen başlıca unsurlardan birinin de maliye politikasında meydana gelen değişme olduğunu söylemektedir. Kişilerin tasarruf etmeleri, gelecekte elde edilmesi beklenen getiriye bağlı olduğundan söz konusu tasarrufun faiz oranının yanı sıra devletin maliye politikalarına da bağlı olduğu açıktır. Keynes'e göre, gelir vergileri, özellikle kazanılmamış gelire karşı ayrıma tabi tutulduğunda sermaye karları, veraset vergileri ve benzeri vergiler, en az faiz oranı kadar etkilidir. Buna karşın maliye politikasında yapılacak mümkün değişiklikler, en azından beklenti olarak, faiz oranından daha büyük olabilir. Maliye politikası daha eşit bir gelir dağılımı sağlama aracı olarak kullanılırsa, tüketim eğilimini artırma yönünde yaratacağı etki daha büyük olacaktır.⁹⁶

⁹⁴ John Maynard Keynes, **İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, çev. Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008, s.7 – 9.

⁹⁵ Keynes, a.g.e., s.13.

⁹⁶ Keynes, a.g.e., s.89.

Keynes'in "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı kitabı, iktisatçıların dikkatini neo-klasik iktisadın dışına ve makro ekonomiye ağırlık veren bir yöne kaydırmıştır. Aslında makro teoriye duyulan ilgi 1920'li yıllarda başlamış, Keynes bu akımın bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Ücretler ile fiyatların esnek olduğu bir ekonomide tam istihdamın kendiliğinden sağlanacağını öne süren neo-klasik teoriyi reddetmiştir.⁹⁷ Keynes'e göre bu teori, iktisadi sistemin bozulmasının nedenini parasal ücretlerdeki katılığa bağlamaktadır. Bu çerçevede, parasal ücretlerde meydana gelen bir azalmanın, ceteris paribus, nihai ürünün fiyatını azaltarak talebi uyaracağı ve bu nedenle de çıktı ve istihdamı artıracığı neo-klasik teori tarafından öne sürülmektedir. Ancak, Keynes, parasal ücretlerde meydana gelen bir değişimin ortaya çıkaracağı sonuçların karmaşık bir niteliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre, parasal ücretlerde meydana gelen bir azalma işçilerin satın alma gücünü azaltarak toplam talep üzerinde belli etkiler yaratmaktadır⁹⁸.

Keynes, tek başına faiz oranlarını etkileyerek bir para politikasının yaratacağı etki konusunda oldukça şüpheci olduğunu belirtmektedir. Ona göre, devlet, geleceği görerek, sermaye mallarının marjinal etkinliğini ve toplumun genel sosyal çıkarlarını ölçmek durumundadır. Buna bağlı olarak devletin yatırımı doğrudan örgütlenme konusunda giderek artan bir sorumluluğu bulunmaktadır.⁹⁹

Keynes'in bu görüşleri iktisatçıları derinden etkilemiş ve bu teorinin neo-klasik teoriden tümüyle ayrı bir teori olduğu ve yeni bir entelektüel devrimi başlattığı düşünülmüştür. Keynesyen teori, pek çok ünlü iktisatçının destek ve katkısıyla 1950'li yılların sonuna kadar egemen teori niteliğini korumuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ise, Keynesyen teoriye eleştiriler yöneltilmeye, bu teorinin yeni yorumlarının yapılmasına ve nihayet rakip teorilerin öne sürülmesine başlanılmıştır.¹⁰⁰

⁹⁷ Savaş, a.g.e., s.640.

⁹⁸ Keynes, a.g.e., s.221 – 222.

⁹⁹ Keynes, a.g.e., s.145.

¹⁰⁰ Savaş, a.g.e., s.640.

Keynes, Genel Teori’de, kapitalizmin doğası gereği istikrarsız olduğunu ve tam istihdama götüren doğal bir eğilimi olmadığını söylemektedir. İhtiyaç duyulan tek şey devletin, sağı solu belli olmayan kapitalist direksiyonu kontrol altına alması ve refahı sağlamasıdır. Bu, klasik yaklaşımda olduğu gibi fiyatları ve ücretleri azaltarak değil, fakat temkinli bir şekilde federal bütçe açıklarını artırarak, talebi genişleterek gerçekleşecekti. Bir kere ekonomi tekrar yoluna girip de tam istihdama ulaşıldığında, devletin daha fazla açık bütçe politikası izlemesine gerek olmayacaktı ve klasik model hakkıyla işleyecekti. Keynesyen toplam talep yönetim modeli, özellikle açık bütçe harcamalarının ve büyük miktardaki devlet harcamalarının kabul gördüğü İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, iktisatçıları hızlı bir şekilde peşinden sürüklemiştir.¹⁰¹

Keynes, modern ekonominin dengesini tam istihdamda bulmadığını savunmuştur. Ona göre bu denge işsizlikle – eksik istihdam dengesi – bulunabilirdi. Say Yasası artık geçerliliğini yitirmişti; talep eksikliği olabilirdi. Yönetim bu talep eksikliği sorununu giderecek önlemleri almalıydı. Bir bunalım döneminde güçlü kamu maliyesinin temel kuralları bunalımın aşılmasında etkin bir rol oynayabilirdi.

Eksik istihdam dengesi, Say Yasası’nın yok sayılması, talebi sürdürmek için gelirlerle açığa çıkarılan devlet harcamalarına başvurulması, Keynesçi sistemin esaslarıydı.¹⁰² Keynes, Genel Teori’de psikolojik bir kanundan söz etmektedir. Buna göre; kişi kural olarak, geliri arttıkça yaptığı tüketimi artırmaktadır. Ancak, tüketimdeki artış, gelirdeki artış kadar değildir. Yani, tüketim miktarındaki değişme gelirdeki değişme ile aynı yönde ancak daha az miktardadır. Bunun anlamı, istihdam ve dolayısıyla da toplam gelir yükselirse, ilave istihdamın ilave tüketimin ihtiyaçlarının tatmin edilmesine tamı tamına uymayacağıdır.

Diğer taraftan, istihdam düzeyindeki bir düşüş nedeniyle gelirden meydana gelen bir azalma, bazı kişilerin ve kurumların iyi zamanlarında biriktirdikleri finansal rezervlerini kullanmalarının yanı sıra devletin, gönüllü ya

¹⁰¹ Skousen, a.g.e.,s.365, 366.

¹⁰² John Kenneth Galbraight, **İktisat Tarihi**, çev. Müfit Günay, Dost Yayınları, Ankara, 2004, s.204.

da gönülsüz bir biçimde sorumluluğunda olan bütçe açıkları vererek ya da borçlanılan parayla işsizlik yardımında bulunarak, tüketimin geliri aşmasına neden olabilir. Böylece, istihdam düşük bir düzeye indiğinde toplam tüketim; bireylerin alışageldikleri davranış ve ılımlı bir dalgalanma çerçevesinde yeni bir denge durumuna ulaşmanın açıklaması olan devletin olası politikası nedeniyle, reel gelirden meydana gelecek değişmeden daha az miktarda azalacaktır. Aksi takdirde, istihdam ve gelirden azalma bir kez başladığında, aşırı boyutlara ulaşacaktır.¹⁰³

Keynes, Ocak 1931'deki bir radyo yayınında tutumluluğun bir fakirliğin "kısır döngüsü"ne neden olabileceğini "beş şilin tasarruf ettiğiniz takdirde, bir kişiyi bir günlüğüne işinden edersiniz" şeklinde açıklamıştır. Keynes, İngiliz ev kadınlarını durmaksızın çılgınca alışveriş yapmaya ve hükümeti de kısa sürede durmaksızın adeta bir coşku halinde bina yapmaya teşvik etmiştir. Keynes, yastık altında gömülen veya bir banka kasasında biriktirilen tasarrufları ekonomiden bir sızıntı olarak görmektedir.¹⁰⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Keynes yoksulluğu ekonomiden bir sızıntı olarak nitelendirdiği tasarruflarla açıklamaktadır. Yatırıma dönüşmeyen ve dolayısıyla iktisadi yaşam içerisinde yer almayan tasarrufların işsizliğe neden olacağını bunun da yoksulluğu doğuracağını öne sürmektedir.

Klasik teorinin işsizliğin nedeni olarak ileri sürdüğü yüksek ya da katı ücretler ve çözüm için ücretlerin düşürülmesi önerisi de Keynes tarafından reddedilmektedir. Ücretlerin düşürülmesinin satın alma gücünü ve dolayısıyla toplam talebi azaltacağını öne süren Keynes, bu durumda işsizliğin daha da artacağını belirtmektedir. Çözüm olarak devletin yatırım harcamaları (kamu amaçlı devlet borçlanması ve harcama) düzeyini yükseltmeyi amaç edinen müdahalesini öngörmektedir. Bu durum, özel sektörün harcanmamış tasarruflarının harcanmasıyla – isteyerek harcama – eksik istihdam dengesini bozacaktır.¹⁰⁵

¹⁰³ Keynes, a.g.e., s.90, 91.

¹⁰⁴ Skousen, a.g.e., s.389 – 391.

¹⁰⁵ Galbraight, a.g.e., s.214, 215.

D. Arz Yanlı İktisat Teorisinin Yaklaşımı

Arz yanlı ekonomi terimi, Keynesyen ekonominin talep yanlı vurgusuna bir alternatif tanımlama biçiminde ortaya çıkmıştır. Keynesyen analizin özü, milli gelirin ve istihdamın artan talebe bağlı olduğu ve talebi teşvik etme aracılığıyla genişletilmiş bütçe açıklarının çıktığı ve istihdamı artıracağıdır. Arz yanlı ekonomik düşünceyi savunanlara göre bu açıklama, Keynes'in teorisini geliştirdiği 1930'ların depresyon dönemine uygun bir etki yaratmıştır. Ancak, 1960'larda ve 1970'lerde ekonomistlerin çoğuna göre sadece talebe odaklanmak ve sermaye birikimi, teknik ilerleme, işgücünün niteliğindeki gelişmeler, düzenleyici müdahalelerden uzaklaşma gibi potansiyel arzı artıran faktörleri ihmal etmek yanlıştır. Pek çok ekonomist, sürekli olarak yüksek düzeyde gerçekleşen işsizliğin talep yetersizliğinin bir sonucu olmaktan çok işsizlik sigortası ve etkin işgücü arzını azaltan asgari ücret uygulaması gibi hükümet politikalarından kaynaklandığı sonucuna varmaktaydılar.¹⁰⁶ Keynesyen görüş, işsizlik ile enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu öne süren Philips Eğrisi ile daha da pekiştirilmiştir. Ancak, Philips Eğrisi, Keynesyen makro teoriyi böylesine sınırlı ve katı bir niteliğe kavuştururken, arz iktisadının yeniden popüler olması için de bir trampelen görevi görmüştür. Çünkü 1970'lerde başta ABD olmak üzere, sanayi ülkelerinin büyük çoğunluğunda işsizlik oranı %5–8'lerde seyrederken enflasyon hızında devamlı bir yükselişe şahit olunmuştur. İktisat teorisini, bu çıkmazdan arz iktisadının kurtardığı bu teorinin taraftarlarınca öne sürülür. Onlara göre, “durgunluk içinde enflasyon”u önlemede yetersiz kalan Keynesyen reçeteler yerini, arz iktisadının devlet harcamalarını azaltarak toplam talebi sınırlayan, para arzındaki artışı yavaşlatan, tasarruf ve sermaye birikimini olumsuz yönde etkileyen vergi yüklerini hafifleten reçetelerine bırakmak zorundadır.¹⁰⁷ Aslında, arz yanlı ekonomi, Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği'nin ve 19. yüzyıl klasik iktisatçılarının yazılarının merkezindeki kapasite yaratmak ve bireysel girişimciliğin önündeki hükümet engellerini

¹⁰⁶ Martin Feldstein, “Supply Side Economics: Old Truths and New Claims”, **The American Economic Review**, vol. 76, no. 2, (May 1986) (Erişim) <http://www.jstor.org>, 20.02.2007, s.26.

¹⁰⁷ Savaş, a.g.e., s.955, 956.

kaldırmakla ilgili temel düşüncelere bir geri dönüşü. 1930'ların tecrübesi, arz faktörlerinin önemini geçici olarak unutmaya kolaylaştırmıştı. 1970'lerde buna geri dönmeye başlandı. Ayrıca, arz yanlı ekonomi ile ilgili herhangi bir tartışmada, geçmiş iki yüz yılda çoğu ekonomi politikalarının analizini karakterize eden "geleneksel arz yanlı" düşünceyle 1980'lerde öne çıkan "yeni arz yanlı" düşünceyi ayırt etmenin önemli olduğu da vurgulanmaktadır.¹⁰⁸

"Yeni arz yanlı"larla "geleneksek arz yanlı"ları birbirinden ayıran şey destekledikleri politikalar değil, bu politikalar için ortaya koydukları iddialardır. Kendisini de "geleneksek arz yanlı" olarak niteleyen yazar, "geleneksel arz yanlı"larının takip ettikleri vergi, harcama ve para politikalarının uzun vadede gerçek gelirlerin ve yaşam standartlarının yükselmesine neden olacağını iddia etmekten hoşnut olduklarını belirtmektedir. Bu süreçteki anahtar kavramın artan tasarruflar ve yatırımlar olduğunu ve bunun dikkate değer bir etkiye sahip olmasının uzun zaman alacağını bildiklerini dile getirmektedir.

"Yeni arz yanlı"lar ise çok daha fazla aşırı iddialarda bulunmaktaydılar. Onlar hızlı büyüme, vergi gelirlerinde önemli ölçüde artış, tasarruflarda keskin bir yükseliş ve enflasyonda görece azalışı tasarladılar. Büyük ölçüde bastırılan girişimcilik arzını serbest bırakacağından, vergi indirimlerinin vergi gelirlerini yükselteceği önermesi "Laffer Eğrisi", önermelerden biriydi. Başka bir önemli önerme de vergi indirimleri yükselmiş bir bütçe açığına neden olsa bile, vergi değişikliklerinin, tasarruf oranını yükselen bütçe açığını finanse edecek kadar yeterli düzeyde yükselteceği için bu durumun fabrika ve teçhizat yatırımları için kullanılabilir fonları azaltmayacağı iddiasıdır. Ayrıca, çalışmaya teşvikten kaynaklanan gerçek çıktıdaki hızlı yükselişin, artan mal ve hizmet arzı yükselen nominal talebi absorbe edebileceğinden işsizlikte bir yükselişe neden olmaksızın enflasyon oranını yavaşlatacağı da iddia edilmektedir.¹⁰⁹

Yaşanan tecrübeler vergi oranlarının azaltılmasının daha önce görülmemiş bir büyümeyi teşvik edeceği, enflasyonu azaltacağı, kişisel tasarruflarda önemli bir yükselişi harekete geçireceği tahminlerinin her birinin

¹⁰⁸ Feldstein, a.g.m., s.26.

¹⁰⁹ Feldstein, a.g.m., s.27.

doğruluğunu kanıtlamamıştır. Ancak, bu geleneksel arz yanlı düşüncede kötü bir üne neden olmamalıdır. Bu düşüncede, ulusun reel geliri fiziksel ve entelektüel sermaye birikimine ve işgücünün niteliği ve girişimlerine bağlıdır.¹¹⁰

Vergi indirimlerinin ekonominin geneli üzerinde yarattığı etkilere bir bütün olarak bakıldığında, arz yanlı ekonominin, yoksulluk konusuna ilişkin özel bir yaklaşımının olmadığını; ancak, gelir dağılımı ve yoksulluk üzerinde dolaylı yoldan bir takım etkilere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Arz yanlı ekonomiye göre, gelir ve kurumlar vergisindeki bir indirim ekonomi üzerinde devlet harcamasındaki artıştan daha büyük bir etkiye sahiptir. Bu etkiyi yaratan etkileşim zinciri şöyledir:¹¹¹

— Gelir vergisi oranı azaltıldığı zaman fertlerin tasarruf arzusu artar. Tasarruftaki artış faiz oranının düşmesine ve yatırımların artmasına neden olur.

— Kurumlar vergisinde yapılacak bir indirim ise yatırım karlılığını artıracak dolayısıyla kurumun tasarruf gücü artacaktır.

— Gerek fertlerin gerek kurumların tasarrufundaki artış likiditelerinin artmasına ve borç taleplerini azaltmalarına neden olur. Bu ise faiz oranlarını düşürür. Faiz oranlarının düşmesi yatırım malları ile inşaat yatırımlarını artırır.

— Yatırım/GSMH oranının artması prodüktiviteyi artırır. Yani birim girdi başına düşen üretim miktarı artar.

— Gelir vergisindeki bir indirim emeğin istihdam edilme isteğini ve çalışma gayretini artırır. Böylece emek arzı artar.

— Üretim kapasitesinin artması sonucu arz yetersizliğinden doğan enflasyonist baskılar hafifler ve enflasyon oranı düşer.

— Üretim kapasitesinin artması, ayrıca mal ve hizmet ihracını artırır. Bu artış, ödemeler dengesini düzenleyerek ulusal paranın değerini yükseltir. Bu durumda ithalat ucuzlayacağı için dolaylı olarak enflasyon hızı azalır.

¹¹⁰ Feldstein, a.g.m., s.29.

¹¹¹ M. Evans, "An Econometric Model Incorporating the Supply Side Effects of Economic Policy" **Supply Side Effects of Economic Policy: Proceedings of the 1980 Economic Policy Conference**, Washington University Press, Washington, 1981, s.65-66'dan aktaran Vural Fuat Savaş, **İktisadın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.962.

— Düşük gelir vergisi oranları, toplu sözleşmelerle istenen ücret artışlarını da azaltır. Çünkü istenen artışlar genellikle vergi sonrası gelirle ilgili olduğu için, vergi oranları düşünce işçinin eline geçen ücret artacağından zam istekleri de az olur. Bu da enflasyon hızını yavaşlatır.

— Enflasyon hızının azalması geliri, dolaylı olarak ta tüketim, üretim ve istihdamı artırır.

— Enflasyon hızının azalması ayrıca, faiz oranlarını da düşürerek yatırımları teşvik eder.

IV. REFAH DEVLETİ VE YOKSULLUK

Birey, insanlık tarihinin her döneminde kendisini yoksulluğa iten ve geleceğini tehdit eden olaylardan korunma duygusu ve çabası içerisinde olmuştur. Hastalık, sakatlık, yaşlılık ve işsizlik gibi insanoğlunun karşılaşılabileceği olayların, açlık ve yoksullukla aynı anlama geldiği dönemlerde, bireyin yarın endişesinden arınarak özgürlüğüne kavuşması ve kişiliğini geliştirmesi mümkün değildir. İlkel toplumlarda, yaşam mücadelesinde yenik düşen yaşlı insanların bir dağın tepesine götürülerek ölüme terk edilmeleri, yeterli yiyecek bulunamaması nedeniyle ırmak kenarlarında yeni doğmuş bebek cesetlerine rastlanması, yoksulluğun, güvensizliğin ve çaresizliğin bir sonucudur. Tarihin sonraki aşamalarında belki bu kadar ürkütücü olaylara tanık olunmayacaktır ancak, yoksulluk sorunu ve güvenlik arayışı toplumlar ve bireylerin yaşamları üzerinde etkili olmaya devam edecektir. Ekonomik ve teknolojik alandaki gelişmeler sosyal alandaki gelişmelerle tamamlanmadıkça, sosyal tehlikeler ve bunların doğurduğu yoksulluk sorunu varlığını koruyacaktır.¹¹² Buradan hareketle, refah devletinin gelişimi ve bu kapsamda alınan tedbirlerin yoksulluk sorunu açısından değerlendirilmesi oldukça önemlidir.

¹¹² Ali Güzel, Ali Rıza Okur, Nurşen Caniklioğlu, **Sosyal Güvenlik Hukuku**, Beta Basım, İstanbul, 2009, s.1.

A. Refah Devleti Kavramı

Türk hukuk sisteminde kullanılan sosyal devlet teriminin karşılığı olarak Fransızca'da esirgeyen devlet, İngilizce'de refah devleti, Almanca'da da bizde olduğu gibi sosyal devlet terimleri kullanılmaktadır. Bu kavramların hepsi, devletin en genel anlamda yoksulluk sorununa ve daha özel olarak da çalışma yaşamına sosyal politika ve hukuk araçlarını kullanarak müdahale etmesi, sosyal adaleti sağlamak için yoksullar ve çalışanlar lehine olumlu edimlerde bulunması anlamına gelmektedir. Sosyal devletin temel öğeleri, "yaşayabilme güvenliği", "tam istihdam" ve "çalışma gücünün korunması"dır.¹¹³ Yoksulluğa ve işsizliğe karşı mücadele, kişilere asgari bir geçim düzeyinin sağlanması, sosyal güvenlik sistemi ve sosyal yardımlar, eğitim, sağlık, konut politikaları gibi uygulamalar sosyal devletin ve geniş anlamda sosyal politikanın temel uygulama alanlarıdır. Bu uygulamaların ulaştığı düzey ve sağladığı güvenlik de toplumun refah toplumu olarak ulaştığı gelişme düzeyini göstermektedir.¹¹⁴ Bu çerçevede refah devletinin genellikle sosyal devletle beraber tanımlandığı görülmektedir.

Almanya'da sosyal devlet kavramı, 1880'lerde Bismarck tarafından gerçekleştirilen reformları nitelendirmek için kullanılmıştır. Modern refah devleti yolunu açan sosyal politikanın ilk izleri Almanya'da ortaya çıkmıştır. Almanya'da Bismarck iş başına geçtikten sonra, sosyal demokrat partinin yükselen gücüyle karşı karşıya gelmiştir. Uyguladığı baskıcı politikalarla 1878'de partiyi kapatmış ve liderlerini tutuklatmıştır. Bu baskıyı telafi etmek içinse etkin bir sosyal politika oluşturma yoluna gitmiştir.¹¹⁵ İngiltere'de refah devleti kavramının kullanımı ise daha yakın zamanlara 1940'lı yıllara rastlamaktadır. Sir William Beveridge'in 1942 yılında yayınlanan Social Insurance and Allied Services (Sosyal Sigortalar ve ilgili Hizmetler) adlı

¹¹³ Şebnem Gökçeoğlu Balcı, **Tutunamayanlar ve Hukuk**, Dost Kitabevi, Ankara, 2007, s.21; Ernest Rudolf Huber, "Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet", çev. Tuğrul Ansay, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XXVII, 1970, s.36; Mehmet Akat, **Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı**, Kazancı Kitap, İstanbul, 1992, s.46; Doğan Özlem, "Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek", **Doğu-Batı**, yıl 4, sayı 13, 2001, s.20.

¹¹⁴ Meryem Koray, **Sosyal Politika**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s.85.

¹¹⁵ Pierre Rosanvallon, **Refah Devletinin Krizi**, çev. Burcu Şahinli, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s.119, 125.

raporu, İkinci Dünya Savaşı sonrası belli başlı ülkelerde yürütülen tüm reformlara esin kaynağı olmuştur. Modern refah devletinin kuruluşunun temel ilkelerini ilk olarak dile getiren belge bu rapordur.¹¹⁶ Her ne kadar “sosyal güvenlik” sözcüğü ilk olarak Roosevelt tarafından Sosyal Güvenlik Yasası’nın hayata geçirilmesiyle 1935’te ABD’de dile getirilmiş olsa da bugün bu sözcüğe gerçek anlamını veren Beveridge olmuştur.¹¹⁷ Nitekim Beveridge tarafından raporda öngörülen sosyal güvenlik rejimi, 1930’lu yıllarda ABD’de ya da Avrupa’da yapılan çeşitli reformlarla ortaya konulan sınırlı düzeydeki “sosyal sigortalar” anlayışından farklılaşır. Sosyal risk ve devletin rolü hakkında yeni bir anlayış üzerine kuruludur. Sosyal güvenliğin amacı, gelir güvenliğini garanti altına alarak insanı ihtiyaçlarından kurtarmaktır. Bireylerin düzenli gelirini tehdit eden her şey (hastalık, iş kazası, ölüm, yaşlılık, analık, işsizlik) sosyal risk olarak görülür. Bu raporla, kısmi ve sınırlı reformlar yerine bütünsel ve tutarlı bir sistem öngörülmüştür.¹¹⁸

Beveridge’in raporunun temel düşüncesi yoksullukla mücadele için geniş kapsamlı ve sistematik bir sosyal güvenlik modeli oluşturmaktır. Beveridge tarafından geliştirilen refah devleti modelinin vatandaşlık temelinde oluşturulması ve herkesi koruma ilkesini benimsemesi en önemli özellikleri olarak dikkati çekmektedir. Sanayileşmeye Almanya’dan önce başlamasına rağmen İngiltere’de sosyal devlet yapısının daha geç oluşmasında güçlü muhafazakâr geleneğin ve devletin sosyal amaçlı bazı kısmi müdahalelerinin etkili olduğu söylenebilir. Refah devletinin Amerika’daki anlamı ise daha farklıdır. 1930’lu yıllara kadar Amerikan liberalizmi her türlü sosyal müdahaleyi reddetmekteydi. Amerika’nın vatandaşlarına ve Avrupalı göçmenlere sunduğu güvenlik modeli, istihdam ve yüksek ücret imkânlarından geçmekteydi. Ancak, Amerika’daki sosyal güvenlik yasası Avrupa’dakinden farklı olarak kısmi bir koruma sağlamaktaydı. Yasanın kapsamında yaşlılık ve işsizlik sigortası, muhtaç ailelere, muhtaç yaşlılara ve körlere yapılan sosyal yardımlar yer almaktaydı. Dolayısıyla, Amerika’da

¹¹⁶ Rosanvallon, a.g.e., s.123.

¹¹⁷ Rosanvallon, a.g.e., s.123; Cahit Talas, **Toplumsal Ekonomi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s.399.

¹¹⁸ Rosanvallon, a.g.e., s.123.

bugün Avrupa'daki anlamıyla bir refah devletinden söz etmek mümkün değildir.¹¹⁹

B. Refah Devleti Modelleri (Refah Rejimi Türleri)

Refah rejimini “refahın; devlet, piyasa ve aile arasında karşılıklı bağımlılık içinde ve birleşik şekilde üretilme ve paylaşılma yöntemi”¹²⁰ olarak tanımlayan Gosta Esping-Andersen, refah devletini, aile ve piyasa ile birlikte, sosyal riskleri kontrol eden üç kaynaktan biri olarak görmektedir. Esping-Andersen’e göre refah rejiminin tanımı, risklerin nasıl paylaşıldığına göre yapılır. Buna göre, devletin rolü sadece en yoksul kesime yönelik (residual) ve asgariyetçi (minimalist) ya da kapsayıcı (comprehensive) ve kurumsal (institutional) olarak tanımlanabilir ve bu ikisi, ne kadar çok riskin “toplumsal” ya da ne kadar çok insanın korunmaya muhtaç görüldüğü temelinde birbirlerinden ayrılır.¹²¹

Esping-Andersen’in devlet, piyasa ve aileyi içeren refah üçlemesinde aile, bir duygusal yakınlık ve tüketim sığınağı olarak ön plana çıkmaktadır. Aile, kararları ve davranışlarıyla refah devletini ve işgücü piyasasını etkileyen ve onlar tarafından etkilenen önemli bir aktördür. Devlet, piyasa ve aile birbirlerinden önemli ölçüde farklılaşan üç risk yönetimi ilkesini temsil etmektedir. Aile içindeki paylaşım yöntemi bir çeşit karşılıklıdır. Aile içi kaynak paylaşımında tam eşitlik anlamına gelmeyen karşılıklılık ilişkisi aile bireyleri arasındaki güven, dayanışma ve sadakati yansıtmaktadır. Buna karşın piyasalar para ilişkileri üzerinden yürüyen dağıtımla idare edilirler. Devletteki baskın paylaşım ilkesi ise yeniden dağıtımdır.¹²²

¹¹⁹ Gökçeoğlu Balcı, a.g.e., s.24.

¹²⁰ Gosta Esping-Andersen, “ Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”, **Sosyal Politika Yazıları**, der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. Burcu Yakut Çakar-Utku Barış Balaban, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.37.

¹²¹ Esping-Andersen, a.g.m., s.34.

¹²² Esping-Andersen, a.g.m., s.38; Esping-Andersen’in refah rejimi tanımında yer verdiği devlet, piyasa ve aile üçlemesi ve bu üç kurumun birbirinden farklılaşan risk yönetim ilkeleri, Polanyi’de, ekonomiyi yönlendiren üç temel davranış ilkesi (“yeniden dağıtım”, “değişim”, “karşılıklılık”) olarak tanımlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.18 vd.

Bu üç kurumun toplumsal riskleri yönlendirme ve paylaşma kapasiteleri de birbirinden farklıdır. Makro düzeyde her üç bileşenden birinin refah düzeyine katkısı diğer ikisinde neler olduğu ile ilgilidir. Mikro düzeyde bireylerin refahı ise onların söz konusu üç bileşenden aldıkları girdileri nasıl idare ettiklerine bağlıdır. Örneğin, aileler kendi ihtiyaçlarını kendileri karşıladıklarında piyasa bundan doğrudan etkilenir. Çünkü bu, daha az emek arzı anlamına gelmektedir. Buna karşın, devletin ucuz kreş hizmeti sunması halinde hem aileler hem de piyasa bundan etkilenmektedir. Çünkü bu durum, kadınların işgücüne katılım oranını artırarak iki maaşlı ailelerin daha fazla hizmet satın alma eğilimlerinden doğan yeni bir talep çarpanı ortaya çıkarmaktadır.¹²³

Toplumsal riskleri refah rejimlerinin yapı taşları olarak tanımlayan Esping-Andersen bu riskleri, “sınıf riskleri”, “hayat akışı içinde ortaya çıkan riskler” ve “nesiller arası riskler” olmak üzere üç kategoride ele almaktadır. Bu risklerin hepsi ailede içselleştirilebilir, piyasaya dağıtılabılır ya da refah devletince üstlenilebilir. Ancak, sınıf riskleri ve nesiller arası riskler refah devleti çözümü gerektirmektedir. Böylelikle, ihtiyaçların tatmini hem aile ağırlıklı olmaktan çıkacak hem de piyasadan alınarak metalaşması sınırlanmış olacaktır.

Sınıf riskleri, bir toplumsal riskin toplumsal katmanlar arasında eşitsiz dağılımını ifade etmektedir. Örneğin, madenciler iş kazalarına üniversite profesörlerine göre daha açık; vasıfsız kişiler, düşük gelirlere ve işsizliğe karşı daha korunmasız ve tek başına çocuk büyüten anneler yoksulluk riskine daha yakındır. Hayat akışı içinde ortaya çıkan riskler, yaşa özel ihtiyaçlarla elde edilen kazançların denklik içinde olmaması ile yakından ilgilidir. Genç ailelerin ihtiyaçları fazla iken gelirleri düşüktür. Ancak, zaman ilerleyip çocuklar evden ayrılınca gelirler yükselir ve yaşlılık döneminde de yeniden düşer. Nesiller arası riskler ise, bazı grupların hayat şanslarının daha alt düzeyde kalmasıyla açıklanabilir. Aslında bu tip eşitsizlikler normalde sınıf riskleri şeklinde ortaya çıkarlar, ancak eğer miras olarak edinilmişlerse sorun

¹²³ Esping-Andersen, a.g.m., s.39.

nesiller arası risk geçişine dönüşmektedir. Örneğin, yoksulluk kolaylıkla miras olarak devralınabilmektedir. Yoksul ailelerin çocukları diğer ailelerin çocuklarına göre daha fazla yoksulluk riskiyle karşı karşıyadır. Miras alınan dezavantaj bu anlamda toplumsal sermayenin eşitsizlikleri haline gelmektedir. Bu tip eşitsizlikler ailede üretildikleri ve daha sonra da piyasada artırıldıkları için nesiller arası risklerle refah devleti önlemleri olmadan mücadele etmek mümkün görünmemektedir.¹²⁴

Esping-Andersen, gelişmiş Batı ülkeleri bağlamında üç farklı refah devleti modeli tanımlamıştır. Bunlar, piyasa merkezli Liberal Refah Devleti Modeli; işteki konuma dayanan farklı statülere ve aileye ağırlık veren Muhafazakâr veya Korporatist Refah Devleti Modeli ve eşit vatandaşlık hakları temelindeki devlet müdahalesinin önem kazandığı Sosyal Demokrat Refah Devleti Modeli'dir.¹²⁵ Liberal Refah Devleti Modeli, yardımı engelliler, yalnız anneler veya açık şekilde yoksul olanlar gibi hedeflenmiş risk grupları ile sınırlayan en muhtaç kesimlere yönelik refah yaklaşımıdır. Bu türde bir yaklaşım toplumu onlar ve biz olarak bölmektedir. Bu durumda, bir tarafta özel sektör aracılığıyla yeterli güvenceyi edinebilen bir kesim mevcutken, diğer tarafta bağımlı refah devleti müşterileri bulunmaktadır. En muhtaç kesimlere yönelik programlar tipik olarak ihtiyaç tespitine dayalıdır ve genelde de pek cömert değildir. Amerika, İngiltere, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda Liberal Refah Devleti uygulamalarının görüldüğü ülkelerdir.

İkinci olarak Korporatist Refah Devleti Modeli, riskleri statü üyeliğine göre gruplandırır. Mesleki farklılaşma iki nedenle korporatizmin en tipik ifadesidir. Birincisi, profesyonel statü çoğunlukla benzer risk profillerini kapsar. İkincisi de meslekler dışı kapalı bir sosyal grup oluşturma ve kolektif eylem olanaklarının temel kaynağıdır. Dışa kapalı grubun bütünlüğünü sağlamak ve korporatist dayanışmayı azamileştirmek için bu tip programlar çoğunlukla zorunlu üyeliğe dayandırılmıştır. Gelişimleri büyük oranda kolektif hareketlilik tarihine bağlıdır. Kol kuvvetine dayalı iş, kol kuvvetine

¹²⁴ Esping-Andersen, a.g.m., s.44-48.

¹²⁵ Gosta Esping-Andersen, **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Cambridge: Policy Press, 1990, s.26.

dayanmayan iş ayrımı Alman sosyal politikalarının ana eksenini oluştururken Fransa ve İtalya yüzün üstünde ayrı mesleki emeklilik programının varlığı ile kendini gösteren çok daha dar bir dışı kapalı mesleki gruplar geleneği sergiler.

Üçüncü olarak Sosyal Demokrat Refah Devleti Modeli, iyi ya da kötü toplumdaki tüm kişisel risklerin bir şemsiye altına alınması fikri üzerine kuruludur. Halkın dayanışması kavrayışını içerir. Bu, ulusal sağlık sistemi örneğindeki gibi riskin evrensel oluşundan kaynaklanır. Kuzey Avrupa'daki "yurttaşlık emeklilik hakkı" veya evrensel aile yardımı gibi diğer örneklerde ise mesele daha çok riskin evrensel şekilde paylaşılması gerekliliğidir.¹²⁶ İsveç, Danimarka ve Finlandiya Sosyal Demokrat Refah Devleti uygulamalarının görüldüğü ülkelerdir. Bu ülkelerde devlet, toplumsal refahı artıran hizmetlere yönelmiş bulunmaktadır. Yaygın bir sigorta sistemiyle devlet, tüm vatandaşlarına her alanda yüksek bir yaşam standardı sağlayacak biçimde güvence oluşturmaktadır.¹²⁷

Esping-Andersen'in tanımladığı üç farklı refah devleti modeli, geniş bir kabul ve ilgi görmüş olmakla birlikte bazı eleştirilere de hedef olmuştur. Eleştiriler, özellikle yukarıda belirtilen refah devleti modellerinin sınırlarına yöneliktir. Bu çerçevede gündeme gelen tartışmalardan biri, Güney Avrupa ülkelerinin kendilerine özgü bir refah rejimine sahip olmalarıyla ilgilidir.¹²⁸ Bu kapsamda yapılan tartışmalar sonucunda, Güney Avrupa Refah Devleti Modeli'nin farklılıklarını ortaya koyan en detaylı çalışma Ferrera tarafından yapılmıştır. Ferrera'ya göre, konuyla ilgili araştırmalar, öncelikle Güney Avrupa ülkelerinin refah programlarının gelişmemişliğine ve geleneksel ailenin hala önemini koruduğu bir yapı içinde Katolik inancının bu programlar üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Ferrera ise, bu özelliklerin kısmen doğruluğunu kabul etmekle birlikte, bütünü ifade etmek için yanıltıcı olabileceğini belirtmektedir. Çünkü Güney Avrupa'da, başta emeklilik sistemleri olmak üzere bazı refah programları neredeyse Avrupa'daki en

¹²⁶ Esping-Andersen, a.g.m., s.45, 46.

¹²⁷ Gencay Şaylan, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 116.

¹²⁸ Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, **Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi**, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara, 2003, s.13.

cömert desteği sağlamaktadır. Ayrıca, güçlü sosyalist alt kültürlerin varlığı da Güney Avrupa sosyal politikasının şekillenmesine bazı durumlarda kiliseden daha önemli katkılarda bulunmuştur.¹²⁹

Güney Avrupa Refah Devleti Modeli'nin temel farklılıkları dört başlık altında değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, ikili gelir desteği sistemidir. Buna göre, formal işgücü içerisinde yer alan gruplara yüksek düzeyde bir gelir desteği sağlanırken geri kalanlara çok az ya da düzensiz bir yardım söz konusudur. Ayrıca, çalışanlara ve ailelere sınırlı düzeyde sunulan işsizlik ödeneği ve diğer destekler karşısında oldukça yüksek düzeyde olan emeklilik ödemeleri de sistemin adaletsiz bir başka yönüne işaret etmektedir. Modelin ikinci özelliği ise, evrensel nitelikte olan sağlık hizmeti sistemlerinin uygulamada vaat edilenlerin çok gerisinde kalmasıdır. Modeli diğer refah devleti modellerinden ayıran üçüncü özellik, refah kaynaklarının “tikelci” bir biçimde dağıtılmasıdır. Güney Avrupa “tikelciliği” İspanya, İtalya, Portekiz ve Yunanistan'da zaman zaman görülen politik yolsuzluk karşılığında yasa dışı “kayırmalar” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dördüncü özellik ise, dinamik transfer harcamaları ve vergi toplamada yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu ülkelerde devletin sık sık mali krizlerle karşı karşıya kalmasıdır. Nitekim Güney Avrupa ülkeleri, Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında kamu borçlanmasının GSMH'ye oranının en yüksek olduğu ülkelerdir. Birbirleriyle bağlantılı olan bu özellikler ülkelerin içine düştükleri siyasi krizlerle kendi kendilerini pekiştirmektedirler.¹³⁰ Güney Avrupa Refah Devleti Modeli ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda Türkiye de bu model kapsamında değerlendirilmiştir.¹³¹

Yukarıda temel özelliklerini ortaya koymaya çalıştığımız ve devlet, piyasa, aile üçgeninde şekillenen refah devleti modellerinde, piyasanın liberal; devletin sosyal demokrat; ailenin ise Muhafazakâr (Korporatist) ve

¹²⁹ Maurizio Ferrera, “Sosyal Avrupa’da Güney Avrupa Refah Modeli”, **Sosyal Politika Yazıları**, s.196.

¹³⁰ Ferrera, a.g.m., s.209, 210, 218; Ian Gough, “Güney Avrupa’da Sosyal Yardım”, **Sosyal Politika Yazıları**, s.232.

¹³¹ Gough, a.g.m., s.231, 232.

Güney Avrupa Refah Devleti Modelleri'nde baskın bir role sahip olduğu söylenebilir.¹³²

C. Refah Devletinin Gelişim Sürecinde Yoksulluk

Refah devletinin başlangıç aşaması olarak sanayileşme sonucu ortaya çıkan çıkar çatışmalarının toplumsal zeminde yarattığı tahribatı giderme anlayışı ve bu bağlamda 19.yy sonlarında görülen gelişmeler esas alınmakla birlikte, refah devletinin tarihsel ve düşünsel temellerini çok daha gerilere götüren çalışmalar da mevcuttur. Bu anlayışta, refah devletinin tarihsel temellerini anlamak için, tarihi 19. ve 20. yy ile sınırlamanın doğru olmadığını vurgulanmaktadır. Aksi halde bu, refah devletini sosyalizm ile kapitalizm arasındaki bir üçüncü yol olarak görmek anlamına gelir ve refah devletinin tüm boyutlarıyla kavranmasını güçleştirir. Bu anlayışta, 20.yy refah devleti klasik koruyucu devletin derinleştirilmiş ve genişletilmiş hali olarak görülmektedir.¹³³ Esasında refah devleti koruyucu devletten çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Çünkü tek işlevi, yaşam ve mülkiyetle ilgili kazanımların korunması değil, aynı zamanda gelirin yeniden dağıtımı, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve bir takım kolektif hizmetlerin yerine getirilmesi gibi olumlu edimlerde bulunmaktır.¹³⁴

Refah devletinin düşünsel temellerinin atılması modern siyasal laikleşme hareketiyle de ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda refah devleti, dinsel esirgeyciliğin yerine devletin esirgeyciliğinin geçmesidir. Ortaçağ anlayışında, yoksulluk Tanrı'nın eseri olarak görülmektedir. Dünyevi müdahalelerin gereksiz olduğu bu tanrısal düzende yoksulların payına düşen, kadere boyun eğmek iken zenginlerin payına düşen, acıma duygularıyla harekete geçerek öte dünyada açılacak cennet kapıları için yoksullara yardım etmektir. Modern öncesi Hıristiyan Avrupa'da yoksulların varlığı, Tanrı'nın herkese bir armağanı, fedakârlık yapmanın, namuslu bir hayat yaşamının, tövbe etmenin ve ilahi saadete ulaşmanın bir fırsatıydı. Bu anlamda

¹³² Enzo Mingione, "Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele", *Sosyal Politika Yazıları*, s.267, 272.

¹³³ Rosanvallon, a.g.e., s.20, 21; Gökçeoğlu, Balcı, a.g.e., s.25.

¹³⁴ Rosanvallon, a.g.e., s.22.

yoksulların varlığı, toplumdaki diğer insanların onlara yardım ederek günahlarından arınmanın bir yoluydu. Sadaka ödevi bütün Hıristiyanlara verilmişti, çünkü her zaman kendinden daha yoksulu bulmak mümkündü.

Ortaçağ'da geleneksel görüşü savunanlar, yoksulların korunması sorununun dünyevileştirilmesi ve devletleştirilmesine karşı çıkarak bu sorunla mücadelede kilisenin yetkili olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Reform'dan sonraki dönem ise yoksulluk karşısındaki hayırseverliğin, dinsel boyutunu bütünüyle kaybetmediği ancak, sosyal bir nitelik kazandığı dönem olmuştur. Bu aşamada yoksulluk, toplumun bir sorunu niteliğine kavuşmuş ve dolayısıyla da devlet politikasının konusu olmaya başlamıştır. Bu dünyevileşme süreci sonunda sadakanın ve hayırseverliğin yerini refah kavramı almıştır. Yoksulluk sorununun devletle birlikte düşünülme başlangıcına yol açan laik, modern düşünce refah devletinin teorik alt yapısını oluşturmuştur. Modern düşüncenin mimarlarından İspanyol Altın Çağ düşünürlerinin ve Aydınlanma Çağı düşünürlerinden Hobbes, Locke ve Rousseau'nun düşüncelerinde refah devleti anlayışının izlerini görmek mümkündür. İspanyol Altın Çağ düşünürlerinin on altıncı yy.da oluşturdukları laik, modern devlet tasarısının önemli bileşenlerinden biri de sosyal adalettir. Buna göre, muhtaç olanın yardımına koşmak bireysel anlamda ahlaki ve dini bir görevse de toplum açısından bakıldığında bu tartışılmaz bir sosyal adalet gereğidir. İspanyol düşünürlerin yoksulluk sorunu karşısında yalnızca devlete görev yüklemeleri değil, aynı zamanda yoksulluk sorununu çalışma olgusuyla ilişkilendirmeleri de modern bir yaklaşımdır. Yoksulluk sorununu çalışmayla çözmek, on altıncı yüzyıldan beri modern devletin doğuşuna bağlı olarak ortaya çıkmış ve devleti güvenlik sağlamakla yükümlü gören anlayışın bir sonucudur. Bu bağlamda, yoksullara iş bulma gerekliliği sadece toplumun ahlaki bir ödevi olarak değil, aynı zamanda tehlike arz eden sınıfların kontrol altına alınması açısından da düşünülmüştür.¹³⁵

Daha önce de belirtildiği gibi, refah devletinin ortaya çıkışı ya da başlangıç noktası olarak, genellikle 19. yy.ın ikinci yarısından itibaren artan

¹³⁵ Gökçeoğlu, Balcı, a.g.e., s.25-28; Refah devletinin düşünsel temelleri (refah devletinin kurucu unsurları) konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Gökçeoğlu, Balcı, a.g.e., s.21-47.

toplumsal çatışmalar ve bu çatışmalara getirilen çözümler referans alınmaktadır.

Sanayi devrimi ekonomik alanda bir dönüşüme ve ilerlemeye neden olurken toplumsal alanda da bir çatışma ortamının doğmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim sanayi toplumunun belirleyici özelliklerinden olan işbölümü toplumun bir kesiminin mal ve hizmet paylaşımındaki payını artırırken diğer bir kesimin bu paylaşımındaki payını azaltmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte toplumsal yapıda önemli değişiklikler olmuş, her şeyden önce işletme kesin bir biçimde aileden ayrılmıştır. Sermaye birikimini gerektiren sanayi toplumu, bu birikimin çoğalması için işçilerin işgücünden faydalanmıştır.¹³⁶ Bu çerçevede, emek ve sermaye sahipleri arasında ortaya çıkan çıkar çatışmaları ve toplumsal barış ve huzurun tesis edilmesi noktasında bu çatışmaların bertaraf edilmesi gerekliliği, refah devleti uygulamalarına giden yolun başlangıcında yer almıştır.

Refah devletinin gelişim sürecinde genel olarak dört aşamadan söz edilmektedir.¹³⁷ Başlangıç ve deneyim kazanma dönemi olarak değerlendirilen ilk dönem 1870'lerde başlamaktadır. Bu dönemde işçi sınıfı ve işçi hareketi büyürken, güçlenen ve hak arayan işçi sınıfı ile birlikte toplumsal çözülme ve tikanıklıklar da yaşanmıştır. Bu sorunlara çözüm oluşturma noktasında siyasal haklar üzerinde durulmuş, sınıf ve kitle partileri güç kazanmıştır. Bu nedenle de işçi sınıfı ve yoksullar üzerinde yoğunlaşan sosyal güvenlik gibi politikalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu politikaların arkasındaki temel düşüncede özgürlük, eşitlik ve güvenlik kavramlarını bir araya getirerek bunlar arasında toplumsal bir uzlaşma sağlamak yer almaktadır. Dönemin en önemli gelişmelerinden biri, 1870'li yıllarda Bismark tarafından çıkarılan bir düzenleme ile meslek riskleri ve iş kazaları karşısında sorumluluğun işverene ait olduğunun kabul edilmesi olmuştur. Bu amaçla yardımlaşma ve dayanışma sandıkları kurulmuş ve bugünkü sosyal sigortalar sisteminin temeli atılmıştır. 1889'da ilk emeklilik sigortası sistemi kurulmuştur.

¹³⁶ Raymond Aron, **Sanayi Toplumunu**, çev. E. Gürsoy, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997, s.65, 66.

¹³⁷ Koray, a.g.e., s.85-87, Abdülkadir Şenkal, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s.277-278.

Aslında sosyal güvenlik alanında yoksullara ilişkin ilk yasal düzenlemeler 17.yy.da İngiltere’de başlatılmıştır. Ancak, bu düzenlemelerde, yoksulların durumlarının iyileştirilmesi ve onlara yardım edilmesi yerel yönetimlerin sorumluluğu olarak görülmüş ve merkezi devlete bu konuda etkin bir rol verilmemiştir. Dolayısıyla, yoksulluk sorunu da yaygın olarak devam etmiştir.¹³⁸

1930’larda başlayıp 1940’ların sonlarına kadar uzanan ikinci aşama, getirilen uygulamaları pekiştirme ve sağlamlaştırma aşamasıdır. Bu dönemde yaşanan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, bir taraftan ekonomik sorunları ağırlaştırırken, diğer taraftan toplumsal güçler arasında uzlaşma ve dayanışmanın önemini ön plana çıkarmıştır. Toplumsal uzlaşmayı sağlamaya yönelik politikalar bu dönemde de önemini korumuştur.

Üçüncü aşama, 1950’lerden başlayıp 1970’lerin ortalarına kadar uzanan büyüme ve yayılma dönemidir. Bu dönem, ekonomik büyümenin istikrarlı bir şekilde devam ettiği ve Keynesyen politikalarla refah devletinin gelişmesi için uygun koşulların mevcut olduğu bir dönemdir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra görülen hızlı ekonomik büyüme, refah devletinin maddi kaynaklarını yaratırken güçlenen işçi sınıfı, emekten yana siyasi partilerin iktidara gelmesi ya da sendikal mücadele yolu ile etkin bir baskı grubu olarak gelirin yeniden paylaşımında önemli bir rol oynamıştır. Gerçekten savaş sonrası dönemde, özellikle Batı Avrupa’da hem refah devleti gelişmiş hem de işçi sınıfı açısından toplumsal uzlaşmanın koşulları sağlanmıştır. Batı Avrupa toplumları açısından ortak özellikler taşıyan bu dönem, uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle, “Keynesyen Refah Devleti” terimiyle de adlandırılmaktadır. Refah devletinin ve sosyal politikaların yayılma dönemi olan bu dönemde yüksek bir istihdam düzeyi sağlandığı gibi, ücretlilerin ücret ve çalışma koşulları iyileştirilmiş, kapsam bakımından zengin sosyal güvenlik uygulamaları görülmüştür. Batı Avrupa’da eşitlik, özgürlük ve güvenlik kavramlarının artık tehlikede olmadığı duygusu uyanmıştır. Keynesyen Refah Devleti, serbest piyasa ekonomisinin başarısız olduğu alanlardaki üretim

¹³⁸ Songül Sallan Gül, **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa**, Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2006, s.145.

eksikliğini gidermek istemiştir. Devlet, ekonomideki aşırı dalgalanmaların, toplumsal açıdan yaratabileceği olumsuz sonuçları hafifletmek ve kontrol edebilmek için para, vergi, harcama ve gelir transferi politikaları aracılığıyla etkin bir rol üstlenmiştir. Refahın sağlanmasında devletin belirleyici işlevlerinden biri de, yoksullara ve bakıma muhtaç olanlara yönelik yardımları doğrudan yürütmesi olmuştur. Bu sayede işsizliğin ve yoksulluğun toplum için bir tehdit olmasının önüne geçilmek istenmiştir. Bu dönemde, ekonomik istikrar, refah-sosyal güvenlik ve sosyal yardım programları evrensel bir nitelik kazanmış ve kurumsal temelleri daha da güçlendirilmiştir.¹³⁹

1970'lerin ortalarına gelindiğinde olumlu seyreden bu süreçte bir takım sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ekonomik yaşamda, Keynes'in talep yönlü politikalarla tam istihdamın sağlanacağına yönelik görüşlerini sarsan gelişmeler görülmüştür. Bu yıllarda yüksek işsizlik ve enflasyonun bir arada yaşanması Keynesyen reçetelerin yetersizliğini ortaya koymuştur. Sadece ekonomik alanda yaşanan gelişmeler değil, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de üretim sürecindeki yapılanmayı emek aleyhine değiştirmiştir. Avrupa'da işsizlik ve yoksulluk oranlarının giderek artması, ekonomik büyüme ve tam istihdamın birlikte gerçekleştiği Keynesyen Refah Devleti döneminin artık gerilerde kaldığını göstermiştir. Ekonomik büyüme oranlarının düşmesi, nüfusun yaşlanması, aile yapısındaki değişiklikler, kadınların işgücüne katılım oranlarının yükselmesi gibi gelişmeler sosyal harcamaların artmasına neden olmuştur.

Refah devleti uygulamalarının devletlerin bütçeleri üzerinde giderek ağırlaşan yüklere ve finansal darboğazlara neden olduğu yolunda yaygın bir görüşün bulunması, 1980'li yıllardan itibaren liberal söylemlerin yeniden gündeme gelmeye başlamasıyla da desteklenmektedir.¹⁴⁰ Başlangıcından bu yana ilk kez, Batı Avrupa refah devletleri sürdürülemez ve hatta üretkenliğe engel olarak görülmektedir. Özellikle refah devleti ve yoksulluk arasındaki ilişki büyük çaplı araştırmaların konusu olmuştur. Yapılan bazı araştırmalar

¹³⁹ Sallan Gül, a.g.e., s.147, 148, 150.

¹⁴⁰ Walter Korpi, "Welfare-State Regress in Western Europe: Politics, Institutions, Globalization, and Europeanization" **Annual Review of Sociology**, Published by: Annual Reviews, vol.29, 2003, s.590.

refah devleti harcamalarını artırmanın yoksulluğun azaltılması yönünde her zaman olumlu sonuçlar yaratmayacağına işaret etmektedir.¹⁴¹ Ancak, konuyla ilgili araştırmaların büyük çoğunluğu yoksullukla refah devleti arasında negatif bir ilişki olduğunu, bir diğer ifadeyle refah devleti önlemlerinin etkin bir şekilde yoksulluğu azalttığını ortaya koymaktadır. Refah devletinin yoksulluğu nasıl etkilediğini anlamaya katkıda bulunan büyük çaplı araştırmalardan biri de David Brady tarafından yapılmıştır.¹⁴²

1967-1997 döneminde on sekiz Batı Avrupa ülkesinde refah devleti ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmasında Brady, liberal ekonomik eleştiri, refah devletinin farklı özellikleri, refah devleti türlerindeki çeşitlilik, tarihsel bakış açısı ve yoksulluğun ölçümü gibi, daha önceki araştırmaların yer vermediği hususları da çalışmasına dâhil etmiştir. Brady, bu değişkenlerin de hesaba katılmasıyla daha güvenilir sonuçlara ulaştığını iddia etmektedir.¹⁴³ Brady, araştırması sonucunda, sosyal güvenlik transferleri ve kamu sağlık harcamalarının yoksulluğun azaltılmasında en etkili önlemler olduğunu tespit etmiştir.¹⁴⁴ Araştırma sonuçları, ayrıca, liberal ekonominin; ekonomik büyüme, işsizlik ve üretkenlikle ölçülen ekonomik performansın yoksulluğun azaltılmasında refah devletinden daha büyük bir etkiye sahip olduğu yönündeki iddiasını desteklememektedir. Ekonomik büyüme yoksulluğu azaltmaktadır ancak, bunun etkisi refah devletine göre daha azdır. Araştırma, refah devleti önlemlerinin üretkenliği engelleyerek yoksulluğu artırdığına ilişkin herhangi bir kanıta da sahip değildir.¹⁴⁵

Refah devletinin gelişiminde dördüncü aşama olarak görünen bu dönem, refah devletinin sorgulandığı ve yeniden yapılandırma arayışlarının

¹⁴¹ Bea Cantillon, Ivo Marx, Karel van den Bosch, “Eşitlikçilik Bilmececi: İstihdam, Ücret Eşitsizliği, Sosyal Harcamalar ve Yoksulluk Arasındaki İlişkiler”, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.76 vd.

¹⁴² David Brady, “The Welfare State and Relative Poverty in Rich Western Democracies, 1967-1997”, **Social Forces**, vol.83, no.4,(Jun 2005), s.1329-1364.

¹⁴³ Brady, a.g.m., s.1331.

¹⁴⁴ Brady, a.g.m., s.1340.

¹⁴⁵ Brady, a.g.m., s.1351.

başladığı bir dönemdir.¹⁴⁶ Bu sorgulama ve yeniden yapılandırma döneminin günümüzde de devam ettiği söylenebilir.

D. Temel Gelir Tartışmaları Ekseninde Yoksulluk

1. Temel Gelir Kavramı

Temel gelir kavramı, bir toplumda yaşayan bütün insanlara, çalışma hayatındaki konumlarından bağımsız olarak, sadece toplumun bir ferdi oldukları için koşulsuz olarak sağlanan düzenli bir nakit geliri ifade etmektedir. Bu kavramın yansıttığı yaklaşım, kapitalist değerler sistemini önemli bir biçimde sorgulamakta; emeğe verilen değer yerine, insana ve insanın haklarına verilen değeri koymaktadır. Bu yaklaşımda sivil, siyasi ve sosyal hakların tamamını içeren bir vatandaşlık statüsüne atıfta bulunularak asgari bir gelire sahip olmak temel bir vatandaşlık hakkı olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede temel gelir kavramı, “vatandaşlık geliri” şeklinde de ifade edilmektedir.¹⁴⁷ Temel gelir, bir asgari gelir garantisi biçimidir ve bazı Avrupa ülkelerindeki mevcut uygulamalardan üç şekilde farklılaşmaktadır. Birinci farklılık, temel gelirin hane halkına değil bireylere ödenmesidir. İkincisi, başka gelir kaynaklarına sahip olup olmamayı dikkate almadan ödenmesidir. Son olarak da temel gelir ödemesinin herhangi bir işte çalışmayı gerektirmemesidir.¹⁴⁸

Temel gelir hakkı, toplumdaki herkesin ortak üretim çabasından potansiyel olarak pay alması hakkının tescil edilmesi anlamına da gelmektedir. Bir karşılık zorunluluğu bulunmadan herkese bu hakkı tanımak, kişilerin üretken özneler olarak iktisadi alanda eşdeğer olmadan önce kişi olarak eşdeğer olduklarını vurgulamaktadır. Bu da vatandaşların özerkliği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla temel gelir, hem yoksullukla mücadelenin bir aracı hem de onu aşan bir siyasal projenin parçası olarak düşünülmektedir. Bu proje, kişilere bir yanda emek piyasasında daha yüksek

¹⁴⁶ Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2004-69, İstanbul, 2004, s.139.

¹⁴⁷ Buğra, Keyder, **Bir Temel Hak Olarak**, a.g.e., s.8.

¹⁴⁸ Johannes Hanel, “Basic Income and Social Justice”, **An Analysis for the BIEN** (Basic Income Earth Network)-Congress in Dublin 20 June 2008, (Erişim) <http://www.basicincome.org>, 26.08.2008, s.5.

bir gelir için bazı sıkıntıları göze almak, diğer yanda da daha az bir gelirle piyasanın değerli bulmadığı faaliyetlere zamanını ayırmak arasında seçim yapma özgürlüğü tanımaktadır.¹⁴⁹

Gerçek özgürlüğün esası olarak tanımlanan temel güvence, temel gelirin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Temel gelir güvencesinde ekonomik ve sosyal bir haktan söz edilmektedir. Bu hak, Rousseau ve Thomas Paine tarafından geliştirilen ve “başkalarına sorumluluk yükleyen” bir haktır. Davranışsal açıdan hiçbir şarta bağlı olmayan, bir diğer ifadeyle koşulsuz bir haktır. Güvencenin temel olması; anlamlı olması, bir diğer ifadeyle kişinin yaşadığı toplum içinde rasyonel tercihlerde bulunabilmesine yetecek kadar olması demektir. Aynı zamanda bu temel güvence, kişileri tembelliğe sevk etmeyecek ve çalışma isteklerinin azalmasına yol açmayacak bir düzeyde olmalıdır. Temel gelir güvencesinden söz edilebilmesi için bu gelirin keyfi bir şekilde ya da hayır ve iyilik göstergesi olarak paternalist bir yaklaşımla verilmemesi de gerekmektedir. Temel gelir bireysel ve eşit olmalı, kişiler bu geliri nasıl kullanacaklarına kendileri karar verebilmelidir. Özürlü ya da zayıf olup da özel ihtiyaçları olan kişiler için ilaveler yapılmalıdır.¹⁵⁰

Üretkenlik (productivist) temelinde şekillendiği öne sürülen geleneksel refah rejimleri, işgücü arzını formel ekonominin üretken sektörlerine kanalize etme amacını taşımaktadır ve çalışma olmadan refahtan söz edilemeyeceğini öngörmektedir. Bu düşünce, eğer hiç kimse herhangi bir şey üretmezse hükümetin yeniden dağıtımına konu olabilecek hiçbir şey olmayacağı anlayışına dayanmaktadır. Son yıllarda, temel gelir düşüncesini de yansıtan ve refah devletinin standart modellerinden farklılaşan yeni bir refah rejiminden söz edilmektedir. Bu modelin de “üretkenlik sonrası” (post-productivist) refah modeli olarak adlandırıldığı görülmektedir.¹⁵¹ Üretkenlik sonrası refah rejiminde, sosyal demokrat modelde olduğu gibi, insanların

¹⁴⁹ Ahmet İnsel, “İktisat Aklına Sokulan Siyasal Çomak: Vatandaşlık Geliri”, **Bir Temel Hak Olarak**, s.48.

¹⁵⁰ Guy Standing, “Temel Gelir: Küreselleşen Dünyada Yoksullukla Bir Mücadele Yöntemi”, **Bir Temel Hak Olarak**, s.19, 20.

¹⁵¹ Robert E. Goodin, “Work and Welfare: Towards a Post-Productivist Welfare Regime”, **British Journal of Political Science**, vol.31, no.1(Jan., 2001), Published by: Cambridge University Press, (Erişim) <http://www.jstor.org>, 25.02.2008, s.14.

refah haklarının ücretli işgücüne katılımdan sıkı bir biçimde bağımsız olması öngörülmektedir. Ancak sosyal demokrat modelden farklı olarak, bu modelde insanları işle buluşturmak anlamında olağanüstü bir çaba gösterilmeyecektir. Burada, üretkenlik sonrası modelin, üretkenlik karşıtı bir model olmadığı vurgusu da yapılmaktadır. Ekonomik üretkenliğin bütün insanları tam zamanlı çalışmaya sevk etme girişiminde bulunmadan da sürdürülebileceği öngörülmektedir. Gelir ve ücretli işgücü ikilisinin birbirinden ayrılması ve herkese düzgün (decent) bir gelir seviyesinin garanti edilmesi söz konusudur. Temel gelir burada devreye girmektedir. Farklı refah rejimleri, farklı önceliklerle karakterize edilmektedir. Buna göre, liberaller verimlilik (efficiency), korporatistler istikrar (stability), sosyal demokratlar eşitlik (equality) üzerinde odaklanmaktadır. Üretkenlik sonrası modelde öne çıkan kavram ise özerklik (autonomy) dir.¹⁵² Bu görüşü benimseyenler, insanlara ihtiyaçları için yeterli bir gelir sağlayarak, asgari düzeyde de olsa, hareket özgürlüğü anlamında bir etkisi bulunan özerkliği garanti etme mücadelesini vermektedir. Gelir herhangi bir şarta bağlı olmamalı, insanlar bu gelire bir hak olarak sahip olmalıdır. Hareket özgürlüğünün sağlanmasıyla, insanlara zamanı nasıl kullanacaklarına ilişkin karar verebilme özgürlüğü de tanınmış olacaktır.¹⁵³

2. Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak Temel Gelir

Son yıllarda yoksullukla mücadelede önemli bir sosyal politika aracı olabileceği noktasında giderek artan tartışmaların konusu haline gelen temel gelir düşüncesi, her çeşit siyasi kesimden destek bulabilen bir takım eleştirilere de hedef olmaktadır. Kendisi de bir temel gelir savunucusu olan Standing, bu eleştirilere cevap vermektedir: Standing'e göre, temel gelire yönelik itirazlardan ilki, bu uygulamanın ortaya çıkaracağı maliyettir. Bunun arkasında da yabancı yatırımcıların, temel gelirin uygulandığı ülkeye duydukları güvenin azalacağı ve yatırımlarını geri çekecekleri düşüncesi yatmaktadır. Standing bu itiraza, milyonlarca yoksul insanın yaşadığı pek çok

¹⁵² Goodin, a.g.m., s.16.

¹⁵³ Goodin, a.g.m., s.17, 18.

ülkede, yoksulluğun neden olduğu toplumsal gerilim ve şiddet olaylarının yabancı yatırımlar üzerindeki caydırıcı etkisinin, temel gelir uygulaması fikrinden daha fazla olacağını iddia ederek karşılık vermektedir.

Temel gelir uygulamasına yöneltilen ikinci eleştiri ise, bu uygulamanın enflasyona yol açacağı yönündedir. Standing, bu eleştiriye temel gelirin enflasyona neden olmayacağını, harcamaların yönünü değiştirip insanları ithal mallar yerine yerel mallara yönelteceğini ve böylece üretim ve istihdam üzerinde de Keynesçi bir etkiye sahip olacağını öne sürerek karşılık vermektedir.

Temel gelir uygulamasına yönelik bir başka itiraz da bu uygulamanın karşılıklılık ilkesini yok edeceğidir. Bu ilke, toplumda herhangi bir şey talep eden birinin bunu hak etmek için bir şey yapması gerektiğini öne sürer. Buna göre hak eden bir insan olmak için çalışmak gerekmektedir. Standing, karşılıklılık ilkesinin neden sadece ücretli işler için uygulandığı sorusunu sorarak ve toplumdaki pek çok kadının ve bazı erkeklerin yaptığı bakım hizmetlerinin bir karşılığı olmadığını vurgulayarak bu itiraza karşı çıkmaktadır.

Temel gelirle ilgili bir başka eleştiri konusu da böyle bir uygulamanın insanları tembelliğe sevk edeceği yönündedir. Standing, böyle bir düşüncenin insanların kendilerini, ailelerini ve toplumlarını geliştirmek için isteksiz olduklarını ima ettiğini ve bunun onur kırıcı olduğunu belirtmektedir. Ona göre, düşük bir miktarda olan temel gelir, kişilere temel bir güvence vererek daha rasyonel tercihlerde bulunmalarını sağlayacaktır. Çünkü insanların çok büyük bir kısmı temel bir güvenceyle yetinmeyecek ve daha iyisini yapmak isteyecektir.

Son olarak öne sürülen iddia, temel gelir seviyesinin belirsiz olacağı ve bu nedenle de siyasi çıkarların etkisinde kalacağıdır. Bu konudaki endişe, özellikle seçim dönemlerinde, hükümetlerin geliri seçimlerden hemen önce artırıp, sonrasında azaltabilecekleri yönündedir. Standing, bu yöndeki endişelerin, temel gelir düzeyinin ayarlanması için yarı bağımsız kuruluşların

görevlendirilmesi ve bu gelirin GSMH' deki değişikliklere oranlanması gibi uygulamalarla giderilebileceğini belirtmektedir.¹⁵⁴

Temel gelir uygulamasının ortaya çıkaracağı mali yükün, zaten darboğaz içinde olan geleneksel refah rejimi kurumlarının çöküşünü hızlandıracağı da öne sürülen görüşlerden biridir. Özellikle gelişmiş ülkeler için geçerli olan bu endişe, gelişmekte olan ülkeler için daha farklı bir görünüm arz etmektedir. Temel gelir hakkının gelişmekte olan ülkelerde öncelikle asgari ücreti ve daha sınırlı olarak da ortalama ücretleri yukarı doğru çekeceği ve bunun düşük ortalama ücrete dayalı kalkınma politikasını sekteye uğratacağı öne sürülmektedir. Temel gelirin getireceği mali yükün sürdürülemezliği iddiası, temel gelirin uygulanma biçimi ile de yakından ilgilidir. Bu anlamda, böyle bir gelirin var olan sosyal transferlere ilave olarak mı, bir kısmının yerini alarak mı yoksa bağımsız olarak mı uygulanacağı sorusunun cevabı önem kazanmaktadır.¹⁵⁵

“Çalışma”nın anlamının günümüz koşullarında yeniden sorgulanmasıyla, temel gelir tartışmalarının son yıllarda giderek yaygınlaşması arasında bir paralellik kurmak da mümkündür.

Çalışma etiğinin temelinde, kişinin varlığını sürdürebilmek ve mutlu olmak için başkalarının değerli bulduğu ve karşılığını ödemeye hazır olduğu bir şey yapması gerektiği düşüncesi vardır. Bu düşünce, karşılıksız hiçbir şey yoktur, almak için önce vermek gerekir anlayışını yansıtmaktadır. Çalışma etiği, kişinin sahip olduğuyla yetinmesini ve daha fazla yerine daha aza razı olmasını yanlış ve ahlaki açıdan zararlı bulur. Çalışmak, başlı başına bir değer ve asalet verici bir faaliyet olarak görüldüğü için, daha fazla çalışmak için güç toplamak şartıyla değilse, dinlenmek de yakışık almayan bir davranıştır. Dolayısıyla, çalışma etiğinin öne sürdüğü düşünce; çalışmak iyidir, çalışmamak kötüdür şeklinde özetlenebilir. Çalışmak tüm insanların normal durumudur, çalışmamak anormaldir.¹⁵⁶ Bu anlamda çalışma, toplumsal mekanizmanın merkezinde yer almaktadır. Çalışma, hem

¹⁵⁴ Standing, a.g.m., s.31-34.

¹⁵⁵ İnsel, a.g.m., s.42, 43.

¹⁵⁶ Zygmunt Bauman, **Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar**, çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s.13, 14.

dönüştürücü bir insan çabasıdır hem de bu çabanın değerinin ne olduğunu gösteren bir ölçü aygıtıdır. Dolayısıyla, toplumsal düzen sorununa verilen iktisadi yanıtın merkezinde maddi ve metalaşmış emek ve mübadele yer almaktadır.¹⁵⁷ 19.yy “çalışma”yı en temel, yaratıcı faaliyet modeline dönüştürerek emeği, insanlığın refaha doğru ilerlemek için sahip olduğu bir araç haline getirir.¹⁵⁸

19.yy. koşullarında daha fazla üretmek için üretim sürecinde daha fazla emek kullanmak gerekiyordu. Daha fazla üretmeye istekli girişimcilerden ve çalışmaya isteksiz yoksullardan oluşan bir toplumda, çalışma etiği bu ikisinin birleşmesini sağlamaktaydı. Bir diğer ifadeyle çalışma, hem zenginliğe ulaşmanın hem de yoksulluktan kurtulmanın bir yoluydu.¹⁵⁹

Çalışmanın en yüksek insani görev, ahlaki edebın şartı, kanun ve düzenin koruyucusu ve yoksulluğun çaresi olarak yüceltilmesi, ürününü artırmak amacıyla daha fazla işçiye ihtiyaç duyan emek-yoğun sanayi ile bir zamanlar uyum içindeydi. Günümüzün modernize edilmiş, küçültülmüş, sermaye ve bilgi yoğun sanayisi, emeği üretimin artırılması yönünde tek kaynak olmaktan çıkarmıştır. İktisadi büyüme ve istihdamın çoğu zaman paralel gitmediği, teknolojik gelişmelerle emeğin ikame edildiği koşullar altında çalışma etiği artık, sanayinin gereksinimlerini yansıtmamakta ve zenginliğin anahtarını güçlkle temsil etmektedir.¹⁶⁰ Çalışma hayatının bütün dünyada geçirdiği dönüşümle; büyümeyle istihdam, istihdamla bireyin geçimi arasındaki ilişkinin zayıflamış olması, hem ekonomik büyümenin otomatik olarak istihdam artışına yol açacağı hem de çalışan herkesin yoksulluktan kurtulacağı varsayımını da artık geçersiz hale getirmektedir.¹⁶¹ Tam da bu gelişmeler yaşanırken mevcut sosyal güvenlik sisteminin ve bunun içerisinde önemli bir yere sahip olan sosyal sigorta uygulamalarının “çalışma” temelinde

¹⁵⁷ Dominique Meda, **Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?**, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.89.

¹⁵⁸ Meda, a.g.e., s.93, 94.

¹⁵⁹ Bauman, a.g.e., s.93.

¹⁶⁰ Bauman, a.g.e., s.96.

¹⁶¹ Ayşe Buğra, N. Tolga Sınmazdenir, “Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkin Bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği”, **Bir Temel Hak Olarak**, s.91, 92.

şekillendiği ve günümüz ihtiyaçlarına yanıt veremediği düşüncesi öne çıkmaya başlamaktadır. Sigortacı dayanışma anlayışına dayanan geleneksel hak kavramı, dışlanma sorununu çözmeye işlevsiz kalmaktadır. Geçici nitelikteki risklerden doğan zararların tazminini içeren bir hak kavramı, kitlesel işsizlik, yoksulluk ve dışlanma gibi sosyal sorunlara uyarlanamamaktadır. Bu durum var olan sosyal güvenlik sistemlerinin ve bu sistemlerin ardındaki refah devleti ve sosyal adalet anlayışının gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Batı toplumlarında, sosyal adaletin yeniden düşünülmesi, toplumdaki bütün insanlara asgari düzeyde bir gelire sahip olma hakkı tanıyan temel gelir tartışmalarını da gündeme getirmiştir.¹⁶²

Temel gelirin dayanakları konusunda temelde piyasa yönelimli ve toplumcu yaklaşım olmak üzere ikili bir ayırım yapılabilir. Piyasa yönelimli görüşlerde esas olarak sosyal devlet harcamalarını azaltmak, vergi sistemini sadeleştirmek ve piyasacı çözümleri güçlendirmek anlayışı yer almaktadır. Toplumcu yaklaşımda ise temel gelir, çalışanlar arasındaki farklılıkların azalması, özgürlük alanının genişlemesi, sosyal dayanışmanın, siyasal katılımın güçlenmesi, işsizlik ve yoksulluk için bir çözüm, sosyal vatandaşlık anlayışı için de bir güvence olarak düşünülmektedir.¹⁶³

Bugün temel gelir ve benzeri önerilerin farklı düşüncelere sahip kesimler tarafından dile getirildiği görülmektedir. Örneğin, liberal negatif vergiyi savunan Friedman, adil bir bölüşümden söz eden Rawls, haklar ve kapasitelerin eşitsiz dağılımının yarattığı sorunları dile getiren Sen gibi liberal kanatta yer alan düşünürlerin de temel gelir düşüncesini destekledikleri görülmektedir. Bunun gibi, işsizlik sorununa radikal bir çözüm getirdiği ve sosyal adalet anlayışını sağladığı inancıyla Offe gibi sosyalist kökenli yazarlar da temel geliri desteklemektedir. Ayrıca, kapitalizme karşı sınıf temeli dışında öneriler getiren ve ekonomik büyüme kadar çalışmanın da anlamını sorgulayan Gorz, Bahro, Schumpeter gibi iktisatçıların da böyle bir anlayışın yanında yer aldıklarını söylemek mümkündür. İleri sürülen

¹⁶² Gökçeoğlu, Balcı, a.g.e., s.51, 55.

¹⁶³ Meryem Koray, "Sosyal Politikanın Anlamını ve İşlevini Tartışmak" **Çalışma İlişkileri Kongresi, 25-27 Mayıs 2007**, TÜRK-İŞ, Ankara, 2008, s.94, 95.

görüşlerin dayanakları, koşulları ve uygulanması açısından aralarında farklılıklar olmakla birlikte, temel gelir düşüncesinin liberal yaklaşımlardan ütopyacı sosyalistlere geniş bir yelpazede kabul gören bir öneri olarak tartışıldığı görülmektedir.¹⁶⁴

Temel gelir politikasının yoksulluk sorununun çözümünde; en özgürlükçü, insan onurunun ve kişinin özerkliğinin korunması açısından en uygun, ekonomik açıdan etkinliğe en az zarar veren ve ihtiyaç tespitine dayanmadığı için de bürokratik maliyeti en düşük yöntem olduğu savunulmaktadır.¹⁶⁵

Yoksullukla mücadelede, pek çok Avrupa ülkesinde yürürlüğe girmiş olan asgari gelir desteği politikaları, başta Güney Afrika ve Brezilya olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkede de tartışılmaya ve uygulanmaya başlamaktadır.¹⁶⁶ Burada sözü edilen asgari gelir desteği, herhangi bir neden aranmaksızın yoksulluk sınırının altında yaşayan kimselere devlet tarafından yapılan genel nitelikli bir sosyal yardıma işaret etmektedir.¹⁶⁷ Bu yönleriyle de bütün vatandaşlara ekonomik durumlarından bağımsız, koşulsuz bir hak olarak verilecek ve geliri belirli bir düzeyin üstünde olanlardan vergilerle alınacak saf bir temel gelir uygulamasından farklıdır. Ancak, yine de ihtiyaç sahiplerini hedefleyen asgari gelir desteği politikaları, sosyal hakları çalışma hayatındaki konuma bağımlı olmaktan çıkardıkları ölçüde genel sağlık sigortası türü uygulamalar gibi temel gelire doğru giden adımlar olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada, sosyal hak vurgusu önem kazanmaktadır. Zaman içinde sadece yoksulları hedefleyen asgari gelir desteği politikalarından gerçek bir temel gelir politikasına geçilebilmesi ise, bu

¹⁶⁴ Meryem Koray, Sosyal Politika: Nereye Doğru? , **Cahit Talas Anısına Güncel Sosyal Politika Tartışmaları**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, yayın no: 595, Ankara, 2007, s.466, 467.

¹⁶⁵ Buğra, Sınmazdenir, a.g.m., s.95.

¹⁶⁶ Ülke uygulamaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Daniel Raventos, “İspanya Krallığı’nda Temel Gelirin Aşamalı Kabulü ve Bu Önerinin Cumhuriyetçi Gereççeleri” **Bir Temel Hak Olarak**, s.115-123; David Benassi-Enzo Mingione, “İtalyan Refah Sisteminde Sosyal İçerme Amaçlı Asgari Gelir Desteğini Denemek”, **Bir Temel Hak Olarak**, s.125-182; Dirk Haarman, “Refah Devletinin Sadakası mı, Ekonomik Gerekliklik mi?: Namibya ve Güney Afrika’daki Temel Gelir Yardımı Tartışması”, **Bir Temel Hak Olarak**, s.189-212; Maria Ozanira da Silva e Silva, “Asgari Gelirden Vatandaşlık Gelirine: Brezilya’da Gelir Aktarımı Programlarının Gelişimi”, **Bir Temel Hak Olarak**, s.215-241. Ayrıca bkz, Gökçeoğlu, Balcı, a.g.e., s.81-126.

¹⁶⁷ Gökçeoğlu, Balcı, a.g.e., s.79.

politikanın ahlaki temelleri üzerinde savunulup kabul ettirilebilmesine bağlı olacaktır.¹⁶⁸ Ancak, şunu da ifade etmek gerekir ki koşulsuz temel gelir hakkı gibi bugün için radikal sayılabilecek bir dönüşümün kabul edilmesi için, sosyal vatandaşlık anlayışının ve sosyo-ekonomik hakları da içine alan insan hakları anlayışının hayata geçmesi gerekmektedir. Bunun için de siyasal ve ekonomik sistemin bu hakları hayata geçirecek bir değişimi kendi içinde yaşaması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁹ Bu anlamda, getireceği faydalar ve ortaya çıkaracağı sakıncalar çerçevesinde temel gelirin tartışılmaya devam edeceği söylenebilir. Bu tartışmaları olumlu olarak değerlendirmek gerekir. Zira bu şekilde, hem günümüz ihtiyaçlarındaki değişiklikler gündeme getirilmiş olmakta hem de yoksulluk gibi sosyal politikanın ilgi alanındaki sorunların çözümüne yönelik alternatifler konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁰

V. KÜRESELLEŞME VE YOKSULLUK

20 yy.ın son çeyreğinde tüm dünyada ekonomik, sosyal ve siyasi konularda yapılan tartışmaların önemli bir boyutu küreselleşme kavramı etrafında şekillenmektedir. Nitekim yoksullukla ilgili tartışmalar da önemli ölçüde, özellikle 1980'lerden itibaren küresel gelişmelerin ortaya çıkardığı sonuçlarla ilişkilendirilmektedir. Konuyla ilgili bir çalışmada yoksulluğun 20.yy.ın sonlarındaki küreselleşmesinin, dünya tarihinde bir benzerinin bulunmadığı dile getirilmektedir. Bu durum, "işsizliğe ve emek maliyetlerinin dünya ölçeğinde minimize edilmesine dayanan küresel aşırı arz sistemi" ile açıklanmaktadır.¹⁷¹ Küreselleşme kavramı, en genel anlamıyla, yerel oluşumların uzakta gerçekleşen olaylarla biçimlendirilmesi yoluyla uzak yerleşim yerlerini birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir.¹⁷²

¹⁶⁸ Buğra, Keyder, **Bir Temel Hak Olarak**, s.11, 12.

¹⁶⁹ Koray, Sosyal Politika: Nereye Doğru?, a.g.m., s.473.

¹⁷⁰ Koray, Sosyal Politika: Nereye Doğru?, a.g.m., s.468.

¹⁷¹ Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, çev. Neşenur Domaniç, Çivi yazıları, İstanbul, 1999, s.29.

¹⁷² Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 69.

Küreselleşme süreci; günümüzde ekonomik, teknolojik, siyasal ve kültürel boyutlarıyla karşımıza çıkmakta ve küresel, bölgesel, ulusal ve bireysel düzeyde yaşamımızı etkilemektedir. Örneğin, üretimin hızla artması ve parçalanarak tüm dünyaya yayılması, mal ve hizmet piyasasının küresel bir boyut kazandığını göstermektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak da hemen her ülkede yatırımcı sermayeden çok finansal sermayenin, reel sektörden çok mali sektörün büyümesiyle karşılaşmaktadır. Bu sürece, şirketlerin çok uluslu ve hatta ulus ötesi bir nitelik kazanmaları eşlik etmekte ve küresel şirketler artık tüm dünyayı etkileyen bir ekonomik gücü temsil etmektedir.¹⁷³

Spekülatif para ticaretine dayanan kısa vadeli yabancı yatırım akışları, ticaret önündeki engelleri daha da azaltmayı amaçlayan politikalar eşliğindeki dünya ticareti, üretim ve hizmet teknolojisindeki değişimler nedeniyle küresel karşılıklı bağlanma gibi süreçler son yirmi yılda küreselleşmeyle birlikte hız kazanmıştır. Bu gibi süreçlerin en önemli küresel sosyal sonucu da hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında eşitsizliğin ve yoksulluğun artması olmuştur.¹⁷⁴ Küresel pazarlara açılma kabiliyet ve hareketliliğine sahip olanlarla bu avantajlara sahip olmayanlar arasındaki mesafe bu süreçte giderek derinleşmekte ve gerilimlere neden olmaktadır.¹⁷⁵

Gerçekten küreselleşme sürecinde, az gelişmiş bölgelerden gelişmiş olanlara doğru kaynak aktarımı artmaktadır. Her şeyden önce, gelişmiş dünyada artan üretimin satılması gereken pazarlar büyümektedir. Pazar büyümesini, üretimin parçalanarak ucuz emeğin olduğu ülkelere doğru kayması ve karların artması izlemektedir. Dünya piyasasında rekabet, belirli üstünlüklere ve bu üstünlüklerin devamına bağlı olduğu için, şirketler sürekli büyümekte, birleşmekte ve küresel düzeyde tekel haline gelmektedir. Örneğin, günümüzde dünyada yalnızca 200 milyarder topluca 1135 milyar

¹⁷³ Meryem Koray, “Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset tartışmaları”, (Erişim), <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale1.htm>, 29.10.2008, s.1.

¹⁷⁴ Bob Deacon, “Küreselleşme ve Sosyal Politika: Hakkaniyetli Refaha Tehdit”, **Sosyal Politika Yazıları**, a.g.e., s.101, 102; Şerife Türcan Özsuca, “Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Refah Devleti”, **Kamu-İş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Prof. Dr. Kamil Turan’a Armağan, cilt 7, sayı 2, 2003, s.230, 231.

¹⁷⁵ Dani Rodrick, **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**, çev. İzzet Akyol, Fatma Ünsal, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.16.

dolarlık bir servete sahipken, gelişmekte olan ülkelerde 582 milyon insanın toplam geliri yalnızca 146 milyar dolardır. İçinde eşitsizlikleri barındıran böyle bir dünya düzeni içinde gelişmekte olan ülkeler için; daha fazla yabancı sermayenin gelmesi, üretimin artması, bunun yarattığı daha yüksek gelirden kendilerine biraz daha fazla pay kalması dışında bir çözüm görünmemektedir.¹⁷⁶

Üretimin uluslararası bir nitelik kazandığı küreselleşme sürecinde her devlet ve/veya devlet dışı aktör; ticaret, sermaye akımları, üretim alanları gibi yollar ile farklı derecelerde dünya ekonomisinin bir parçası haline gelmektedir. Bu durum, devletlerin sosyo-ekonomik yapı ve ilişkilerini değiştirmekte ve dış dünya ile doğrudan ekonomik ilişki kuran kesimlerin belirleyiciliği de giderek artmaktadır. Böylece, üretim tarzları ulusal düzeyden uluslararası alana taşınarak bütünü belirleyen bir süreç ortaya çıkmaktadır. Bu sürece en önemli katkıyı sağlayan gelişmeler ise, devletin ekonomik alandan çekilmesini öngören neoliberal politika ve uygulamalardır.¹⁷⁷ Küreselleşme süreci, devleti tek uluslararası aktör olmaktan çıkararak devlet dışı aktörlerin de faaliyet alanı bulmalarını sağlamaktadır. Böylece kimi aktörler, kendilerine rekabet gücü kazandıracak bölgeler oluştururlarken bazı aktörler de neoliberal politikaların uygulanmasında küresel ölçekte söz sahibi olmaktadır.¹⁷⁸ Küreselleşmenin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri, bazı uluslararası kuruluşlar tarafından uygulanan ve ekonomik yaşamın hemen her alanında önemli değişikliklere neden olan neoliberal yapısal uyum programları aracılığıyla gerçekleşmektedir.¹⁷⁹

Çalışmanın bu kısmında küreselleşme kavramının anlamını, doğasını ve boyutlarını derinlemesine incelemekten çok¹⁸⁰ küreselleşmenin yoksulluk ile olan ilişkisi, dünya genelinde, özellikle az gelişmiş ülkeler üzerindeki

¹⁷⁶ Meryem Koray, Hülya Alev, “Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayını, no:311, Ankara, 2002, s.452.

¹⁷⁷ Beril Dedeoğlu, “Küreselleşme-Bölgeselleşme”, **Coşkun Kırca’ya Armağan**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları:2, İstanbul, 1995, s.206.

¹⁷⁸ Dedeoğlu, a.g.m., s.209.

¹⁷⁹ Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.184.

¹⁸⁰ Bu konuda, Koray, “Küreselleşme Süreci”, a.g.m., s.1-11’e bakılabilir.

yansımalarıyla tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede, öncelikle, yoksulluk sorununun uluslararası gündemdeki yeri, son yıllarda yoksulluğa karşı artan ilgi çerçevesinde ele alınacaktır. Daha sonra da uyguladıkları yapısal uyum programlarının yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri dikkate alınarak IMF ve Dünya Bankası'nın yoksulluğa yaklaşımları tespit edilmeye çalışılacaktır.

A. Uluslararası Gündemde Yoksulluk

Az gelişmiş ülkeler bağlamında yoksulluğa yönelik ilginin büyük ölçüde uluslararası kuruluşlardan kaynaklandığı söylenebilir. Bu kuruluşların başında, özellikle 1970'li yıllardan itibaren yoksulluğa karşı ilgisini aralıklarla da olsa sürdüren Dünya Bankası gelmektedir. Dünya Bankası tarafından, 1978 yılından bu yana yayınlanmakta olan Dünya Kalkınma Raporları 1980, 1990 ve 2000/2001 yıllarında özel olarak yoksulluk konusunu gündemine almıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın özellikle en yoksul ülkelerde yoksulluğun azaltılması konusunda ortak hareket ettikleri söylenebilir. IMF'nin, "Çok Borçlu Yoksul Ülkeler" in dış borç yüklerinin hafifletilmesini, bu ülkelerin yoksulluğun azaltılması yönündeki çabalarıyla ilişkilendirdiği de görülmektedir.¹⁸¹

Yoksulluk son yıllarda başka kanallardan da uluslararası gündemde yer almaktadır. Bunun kaynağında ise neoliberal ekonomi politikalarının çeşitli ülkeler üzerinde yarattığı etkiler bulunmaktadır.¹⁸² Yapısal uyum programlarının yoksulluk üzerindeki etkileri UNICEF, OECD ve ILO gibi uluslararası kuruluşlar tarafından değerlendirilmektedir. ILO, 1993 yılında Cenevre'de yoksulluk sempozyumu düzenlemiş, UNICEF ise, 1980'li yıllardaki resesyona ve hemen ardından uygulamaya konulan istikrar ve yapısal uyum programlarının toplumsal sonuçlarına dikkati çeken bir araştırma yapmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) da 1990 yılında yıllık olarak İnsani Gelişme Raporu'nu yayınlamaya başlamıştır.

¹⁸¹ Şenses, a.g.e., s.23, 24.

¹⁸² Bkz. Joseph E. Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, çev.Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural, Plan B Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Ayrıca, 1996 yılında ülkelerin, mutlak yoksulluğun niteliğini ve boyutlarını tespit etme ve yoksulluğa karşı stratejiler geliştirme çabalarını desteklemek için Yoksulluk Stratejileri Girişimi programını uygulamaya koymuştur.¹⁸³

ILO'nun yoksulluğun azaltılması konusundaki yaklaşımı, 2007 yılında yayınlanan "Düzgün İş ve Yoksulluğu Azaltma Stratejisi" (Decent Work and Poverty Reduction Strategies) adlı bilgi broşüründe yer almaktadır. Bu broşürde, yoksul insanlar için çalışmanın yoksulluktan kurtulmada en önemli yol olduğu vurgulanmaktadır. ILO'nun yaklaşımında, yoksulluğun azaltılmasında ekonomik büyümenin zorunlu, ancak yeterli bir koşul olmadığı belirtilmektedir. Yoksulluğun azaltılmasında yoksulların lehine bir ekonomik büyümeden söz edilmektedir. Bu çerçevede, istihdam merkezli bir kalkınma stratejisinin, kapsayıcı bir perspektife sahip sosyal güvenlik ağlarının ve sosyal transferlerin önemi vurgulanmaktadır.¹⁸⁴

Bu gelişmelere ek olarak, 1990'lı yıllarda birçok uluslararası toplantının ana gündeminde de yoksulluk yer almıştır. Örneğin, 1995 yılında Kopenhag'da Dünya Sosyal Gelişme Zirvesi yapılmış ve yoksulluk konusu tartışılmıştır. Zirve, yoksulluğun yok edilmesini insanlığın etik, sosyal, politik ve ekonomik bir zorunluluğu olarak kabul etmiştir. Zirve belgelerinde vurgulanan toplumsal adalet ve kalkınmanın sağlanması, zengin ve yoksullar arasındaki açığın kapatılması gibi ideallerin gerçekleşmesi için de, gelişmiş ülkelerden azgelişmişlere resmi kalkınma yardımlarının aktarılması öngörülmüştür. Bu önlemin, uygulamada yoksulluğun azaltılması noktasında işlevsel olduğunu söylemek bir hayli güçtür. Çünkü ABD başta olmak üzere gelişmiş devletler, 1970'lerden bu yana kalkınma gündemini meşgul eden resmi kalkınma yardımlarını transfer etmede pek gönüllü olmamışlardır. Nitekim ABD, Kopenhag Zirvesi'nin resmi kalkınma yardımlarının aktarılmasını öngören taahhütlerine çekince koyarak bunu teyit etmiştir.¹⁸⁵

¹⁸³ Şenses, a.g.e., s.24.

¹⁸⁴ ILO, **Decent Work and Poverty Reduction Strategies**, 2007, (Erişim) <http://www.ilo.org>, 23.02.2009, s.1.

¹⁸⁵ Yasemin Özdek, "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kısacasında İnsan Hakları", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, s.2, 3.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) de, kalkınma kavramını 2001'deki Doha Konferansı'yla birlikte politikalarının merkezine almıştır. Ticarette liberalleşme sürecinin devam ettirilmesinin kararlaştırıldığı Konferans'ta, kalkınma için serbest ticaretin geliştirilmesi gerekli görülmüştür. Ekonomik kalkınma ve yoksullukla mücadelede uluslararası ticaretin olumlu rolü vurgulanmış, ulusal ekonomik kalkınma planları ve yoksulluğu azaltma stratejilerinin ticareti desteklemesi istenmiştir. Bu amaçla DTÖ, az gelişmiş ülkelere teknik yardımda bulunmayı ve serbest ticaret için piyasa kapasitesini geliştirmeyi gündemine almıştır. DTÖ' nün kalkınma dönemine geçiş sürecini kolaylaştırmak için devreye soktuğu teknik yardımlar, azgelişmiş ülkelerin DTÖ kurallarına ve disiplinine uyumunu da sağlamış olmaktadır.¹⁸⁶

2001 yılında Davos'ta toplanan Dünya Ekonomik Forumu'nun ana temasını yine yoksulluk konusu oluşturmuştur. Birleşmiş Milletler (BM), 1996 yılını Yoksullukla Mücadele Yılı, 1997-2006 dönemini ise Yoksullukla Mücadele On Yılı ilan etmiştir.¹⁸⁷ 2000 yılında gerçekleştirilen Binyıl (Milenyum) Zirvesi'nde de günde 1 \$'dan az bir gelire yaşayan insan sayısının 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi yönünde ilke kararı alınmıştır.¹⁸⁸

Yukarıdaki gelişmelerden de görüldüğü üzere, özellikle 1990'lardan itibaren yoksulluk konusuna karşı, uluslararası kuruluşların artan bir ilgisi söz konusudur. Dünyadaki gelir dağılımının az gelişmiş ülkeler aleyhine giderek kötüleşmesi ve yoksulluğun derinleşmesinin bunda önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu durum, başta BM olmak üzere bazı çevrelerin yoksulluk

¹⁸⁶ Özdek, a.g.e., s.12, 13.

¹⁸⁷ Şenses, a.g.e., s.25.

¹⁸⁸ 2008 yılı Kalkınma Hedefleri Raporu (The Millennium Development Goals Report 2008)'nun önsözünde BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, 1990 yılından 2015 yılına ulaşılması istenen hedefler için yarıdan fazla yolun tamamlandığı bir dönemde bu hedeflere doğru önemli bir ilerleme kaydedilmiş olduğunu belirtmekle birlikte, taahhütlerin yerine getirilmesi noktasında bazı sıkıntıların olduğunu da dile getirmektedir. Özellikle, süresi ve büyüklüğü belirli olmayan küresel ekonomik yavaşlama, gıda güvenliği krizi ve küresel ısınmanın giderek daha görünür hale gelmesi başlıca sorunlar olarak belirtilmektedir. Ban-Ki Moon, bu gelişmelerin yoksulluğu azaltma çabalarını doğrudan etkileyeceğini ifade etmektedir. Ekonomik gerilemenin yoksulların gelirlerini azaltacağını, gıda krizinin dünyadaki aç insanların sayısını artıracığını ve milyonlarca insanı yoksulluğa iteceğini belirtmektedir. Bununla birlikte, raporda 2015 yılına kadar günde 1\$'dan az bir gelire yaşayan insan sayısının yarı yarıya azaltılması hedefinin hala ulaşılabilir olduğu, ancak bu başarının büyük ölçüde Asya'nın büyük bir kısmında gerçekleştirilecek olağanüstü ekonomik başarıya bağlı olacağı da belirtilmektedir; United Nations, **The Millenium Development Goals Report 2008**, New York, 2008, s.3,6.

konusuna yaklaşımında bir takım yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, BM, 1997 İnsani Gelişme Raporu'yla birlikte, hem yoksulluğun tanımında hem de yoksulluğa yaklaşımda daha geniş bir perspektif kazanmıştır. Bu çerçevede yoksulluk, sadece gelir yoksulluğu anlamında değil, yoksunluk anlamında tanımlanmakta ve hayatta kalmaktan, bilgiden ve yaşam koşullarından yoksunluk olmak üzere çeşitli boyutlarda ele alınmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2010 yılında yayınlanan Küresel İnsani Gelişme Raporu'nda, bu raporların ilk kez yayınlandığı 1990 yılından bugüne geçen yirmi yılda, insani gelişme paradigmasının kavramsal önemini korumaya devam ettiği ve günümüzde bir ülkenin başarısının ya da bir bireyin refahının sadece para ile değerlendirilemeyeceğinin evrensel olarak kabul edildiği vurgulanmaktadır. Ülkelerin gelişme sürecinde gelirin önemli rolünün altı çizilmekle birlikte, insanların uzun ve sağlıklı yaşam sürebilmelerinin, eğitim fırsatlarına sahip olabilmelerinin ve kendi gelecekleri için bilgi ve yeteneklerini özgürce kullanabilmelerinin de önemi vurgulanmaktadır.¹⁸⁹

BM'nin yanı sıra OECD, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların da bugün yoksulluk ve küresel eşitsizlik konularıyla ilgili daha geniş bir yaklaşım benimsedikleri söylenebilir.¹⁹⁰ Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da yukarıda önemli bir kısımdan söz ettiğimiz; DTÖ, DB, IMF, ILO, UNDP, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi uluslararası kuruluşların işlevsel olarak birbirlerinden farklı olduklarıdır. Dolayısıyla, bu kuruluşlar, izledikleri politikaların içeriğini biçimlendirmede kendi aralarında ve hatta zaman zaman kendi içlerinde dahi farklılık göstermektedir.¹⁹¹ Bu nedenle, yoksulluk sorununa yaklaşımları çoğu zaman bir eşgüdüm ve paralellik içinde olmamaktadır. Bu çerçevede, yapısal uyum programlarının uygulayıcıları olarak Dünya Bankası ve IMF'nin yoksulluk sorununa yaklaşımlarının ayrıca değerlendirilmesi daha anlamlı olacaktır.

¹⁸⁹ UNDP, **Human Development Report 2010, 20th Anniversary Edition, The real Wealth of Nations: Pathways to Human Development**, New York 10017 USA, 2010, (Erişim) <http://hdr.undp.org>, 29.12.2010, s.iv.

¹⁹⁰ Koray, Alev, a.g.m., s.453.

¹⁹¹ Deacon, a.g.m., s.153.

B. IMF ve Dünya Bankası'nın Yoksulluğa Yaklaşımları

1970'li yıllarda art arda gelen petrol fiyat artışları, sanayileşmiş ülkelerdeki stagflasyonist eğilimlerin de etkisiyle az gelişmiş ülkelerin ekonomik durumunda gözlenen kötüleşme ve onu izleyen büyük borç krizi, o zamana kadar devam eden sermaye birikimine ve sanayileşmeye dayalı büyüme stratejisini sürdürülemez hale getirdi. 1980'lerin sonunda gelişmekte olan ülkelerin toplam borcu 1.100 milyar doların üzerindeydi. Bu büyüklükteki bir borcun doğrudan sonucu olarak, uzun dönemli kalkınma için sanayileşme ve ekonomik yeniden yapılanma hedefi birçok ülkede durdu. Bunun yerini, borç ödemek için kaynak bulmak gibi kısa vadeli bir hedefe yönelik mücadele aldı.¹⁹²

Artan dış şoklar ve borç krizinin oluşturduğu uluslararası ortam; kronik hale gelen dış ödemeler dengesi sorunları ve yüksek enflasyonla karşı karşıya kalan çok sayıda AGÜ'yü, 1980'li yıllarda mali destek sağlayabilmek için IMF ve DB ile anlaşmaya zorlamıştır. IMF, 1-3 yıllık istikrar programlarıyla, kısa dönem istikrarın sağlanması konusunda bir işleve sahiptir.¹⁹³ DB de aynı dönemde yapısal uyum kredileri aracılığıyla dış ticaret ve finans piyasalarında serbestlik, özelleştirme ve devletin rolünün küçültülmesi, göreceli faktör fiyat yapısındaki çarpıklıkların giderilmesi gibi temel alanlarda orta ve uzun dönem etkileri olabilecek yapısal uyum programlarına ağırlık vermiştir.¹⁹⁴ Sanayileşme, büyüme, gelir dağılımı ve

¹⁹² Heather D.Gibson, Euclid Tsakalatos, "Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler", Çev. Sedef Öztürk, **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, der. ve yay. haz., Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.173.

¹⁹³ Bir IMF programının ana öğeleri şunlardır: **Döviz kurunun devalüasyonu**; bu ithalatı daha pahalı, ihracatı ucuz kılar. Amaç, ithalatı kısıp ihracatı artırarak ödemeler bilançosunda iyileşme sağlamaktır. **İç kredi genişlemesinde tavan tespiti**; para arzının denetimi anlamına gelen bu durumda amaç, ekonominin bütününde talebi azaltmak, böylece ithalat talebini düşürüp ödemeler bilançosunda iyileşme sağlamaktır. Bu aynı zamanda enflasyonu azaltmanın bir yolu olarak görülür. **Bütçe açıklarının azaltılması**; amaç toplam talebi azaltmak ve dolayısıyla ödemeler bilançosunda iyileşme sağlamaktır. Buna ek olarak IMF, hükümetin ekonomi üzerindeki denetimini de azaltmayı amaçlar. **Fiyat sübvansiyonlarının kaldırılması**; kamu açıklarını azaltmaya yarar ve piyasa güçlerinin rolünü artırır; Gibson, Tsakalatos, a.g.m., s.200.

¹⁹⁴ Fikret Şenses, "Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?", **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, s.112, 113.

yoksulluk gibi orta/uzun dönemli yapısal sorunlar, yerini kısa dönem istikrar ve uzun dönem yapısal uyum programlarına bırakmıştır.¹⁹⁵

IMF de Dünya Bankası da 1944 yılında, İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu yıkım sonrasında Avrupa'yı yeniden inşa etmek ve dünyayı ekonomik bunalımlardan kurtarmak için finans sağlama çabasının bir parçası olarak Bretton Woods kasabasında yapılan BM Para ve Maliye Konferansı'nın ardından kurulmuşlardır. Dünya Bankası'nın gerçek adı, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası" esas itibariyle bankanın görev alanını da tanımlamaktadır. Küresel ekonomik istikrarın sağlanması görevi ise IMF'ye verilmiştir. IMF bu görevi, küresel toplam talebi korumak için, ekonomik krizle karşı karşıya kalan ve toplam talebi kendi kaynaklarıyla canlandıramayan ülkelere likidite sağlayarak yerine getirecekti. Dolayısıyla IMF'nin, piyasaların çoğu zaman iyi işlemediği, işsizliğe yol açabileceği ve ülkelerin kendi ekonomilerini düzeltmelerine yardımcı olacak kaynaklardan yoksun olabileceği düşüncesiyle kurulduğu söylenebilir. Ancak, IMF'nin uyguladığı politikalar, kuruluşundan bu yana geçen zaman süresince başlangıçtaki iyi niyete uygun gelişmeler sağlanamadığı için eleştirilmektedir. Ekonomiyi canlandırmak amacıyla ülkelerin harcamaları artırmak, vergileri azaltmak ya da faiz oranlarını düşürmek gibi genişlemeci ekonomi politikaları izlemeleri gerektiği inancının yerini bugün, açıkları kapama, vergileri artırma ya da faiz oranlarını yükseltme gibi ekonomide küçülmeye yol açacak politikaların alması bu eleştirilerin kaynağında yer almaktadır.¹⁹⁶

IMF'nin son çeyrek asırda harcadığı çabalara karşın dünyanın dört bir yanında krizler artmış, bazı hesaplamalara göre 100'e yakın ülke krizle karşı karşıya kalmıştır.¹⁹⁷ IMF'nin öngördüğü politikaların küresel istikrarı ve yoksulluğu olumsuz yönde etkilediği de pek çok ülke deneyiminde görülmüştür.¹⁹⁸ Örneğin, 1983 yılında milli gelir, Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerinde %3,5; Latin Amerika ve Karayipler'de ise %4,6 oranında

¹⁹⁵ Şenses, a.g.e., s.38.

¹⁹⁶ Stiglitz, a.g.e., s.32-34.

¹⁹⁷ IMF politikalarının çeşitli ülkeler üzerindeki etkileri için bkz. Chossudovsky, a.g.e., s.121-293 ve Stiglitz, a.g.e., s.111-157.

¹⁹⁸ Stiglitz, a.g.e., s.36.

düşmüştür. Yine aynı yılda kişi başına reel harcamalarda Latin Amerika'da %16,8; Arjantin'de %29,3; Uruguay'da %30,6 ve Şili'de %20,2 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir.¹⁹⁹ IMF ve DB tarafından verilen yapısal uyum kredilerinin yoksulluk üzerindeki etkisinin incelendiği bir araştırmada da yapısal uyum kredilerinin, yoksulluğun ekonominin büyüme oranına olan duyarlılığını azaltarak genişleme dönemlerinde yoksulluktaki düşüşü azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Çok sayıda yapısal uyum kredisinin verildiği ülkelerde, daha az sayıda yapısal uyum kredisi verilen ülkelere göre, yoksulların ekonomik genişlemeden daha az yararlandığı da ulaşılan sonuçlardan bir diğeridir.²⁰⁰

Kuruluş yıllarında, daha önce de belirtildiği gibi, farklı görev alanları bulunan IMF ve DB, 1970'li yılların sonlarından itibaren gelişmekte olan ülkelerin uluslararası bankalara olan borçlarını ödeyemez duruma düşmeleriyle birlikte ortak hareket etmeye başlamışlardır. IMF, kısa vadeli krediler yanında artık orta vadeli kredi açma yoluna girerken, DB de yol, baraj vb. uzun vadeli proje kredilerine ek olarak, yapısal uyum kredileri adı altında ülkelerin kriz durumunu atlattıklarını kolaylaştıran orta vadeli kredi sağlamaya başlamıştır.²⁰¹

DB'nin yoksulluk konusuna ilgisi ise kuruluş düsturu olan "Hayalimiz yoksulluğun olmadığı bir dünyadır." yaklaşımıyla açıklanabilir.²⁰² Ancak, yıllar itibarıyla bakıldığında DB'nin yaklaşımında onar yıllık aralarla birbirine zıt eğilimlerin söz konusu olduğu üç önemli dönemden söz edilebilir. Bunlardan birincisi 1970'li, ikincisi 1980'li, üçüncüsü ise 1990'lı yılların başlarına rastlamaktadır. 1970'li yılların başlarında DB, o zamana kadar uygulanan hızlı sermaye birikimine ve sanayileşmeye dayalı büyüme modelinin gelir dağılımını bozduğu ve yoksulluk sorununa kalıcı bir çözüm bulamadığı gerekçesiyle konuyu gündemine almıştır. Başta 1973/1974 Bangladeş kıtlığı olmak üzere birçok AGÜ'de görülen açlık ve yoksulluk da

¹⁹⁹ Gibson, Tsakalatos, a.g.m., s.201.

²⁰⁰ William Easterly, "The Effect of IMF and World Bank Programmes on Poverty", **UNU/WIDER Discussion Paper**, no:2001/102, s.15.

²⁰¹ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.114.

²⁰² Stiglitz, a.g.e., s.45.

bu konuya karşı ilginin artmasında etkili olmuştur. DB bu dönemde kırsal yoksulluğa özel bir önem vermiştir. Nitekim toplam DB kredileri içinde yoksullukla ilgili tarımsal kredilerin payı bu dönemde %28'den %63'e çıkmıştır.²⁰³

1970'li yılların sonlarında ise DB, sonradan Washington İttifakı olarak da adlandırılan ve neoliberal ekonomi politikaları ağırlıklı bir gündem çerçevesinde giderek IMF ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. 1980'li yılların başında DB, yoksulluğu ülkelerin bir iç sorunu olarak görmüş ve yaklaşık on yıl süreyle gündeminden büyük ölçüde çıkarmıştır. Bunun sonucunda, 1980'li yıllar, özellikle Güney Sahra ve Güney Amerika ülkeleri için, kişi başına düşen milli gelirin azaldığı, borç krizlerinin, gelir dağılımı adaletsizliğinin ve yoksulluğun arttığı bir dönem olmuştur. Özellikle, 1980'li yılların ilk yarısı, DB açısından sadece yoksulluğun değil, sanayileşme, gelir dağılımı, eğitim, sağlık, toprak reformu ve istihdam gibi konuların gündemden büyük ölçüde düştüğü bir dönem olmuştur. DB'nin yoksulluk konusuna bakış açısındaki temel değişiklik ise 1990 Dünya Kalkınma Raporu ile gerçekleşmiştir. Dünya Bankası bu raporla yoksulluk konusunu on yıllık bir aradan sonra yeniden gündemine almıştır.²⁰⁴

1990 Dünya Kalkınma Raporu'nda, yoksullukla mücadele için ön plana çıkarılan iki önemli konu vardır: Emek yoğun büyümeyi desteklemek ve yoksullara sağlık ve eğitim alanlarında temel hizmetleri sağlamak. Bu raporda, yoksullukla mücadelede başarılı olan ülkelerin emeğin etkin kullanımını sağlayan ve yoksul insanların beşeri sermayelerine yatırım yapan ülkeler olduğu belirtilmektedir. Bu iki temel unsurun dünyadaki yoksulların büyük bir bölümünün yaşamlarını iyileştirebileceği vurgulanmaktadır.²⁰⁵ 1990 yılından bu yana geçen sürede DB'nin IMF ile birlikte, yoksulluk konusuna artan bir duyarlılık gösterdiği ve yapısal uyum programlarının ana yörüngesine dokunmadan bu doğrultuda bazı somut adımlar attığı da görülmektedir. Örneğin, DB, 1991 yılında "Yoksulluğu Azaltmak için Yardım

²⁰³ Şenses, a.g.e., s.39.

²⁰⁴ Şenses, a.g.e., s.39, 40.

²⁰⁵ World Bank, **World Development Report 1990: Poverty**, Oxford University Press, New York, 1990, s.51.

Stratejileri”, 1992 yılında “Yoksulluğun Azaltılması El Kitabı”, 1993 yılında da “Dünya Bankası’nın Yoksulluğu Azaltma Stratejisi: Başarılar ve Yapılması Gerekenler” adlı çalışmaları yayımlamıştır. İlk iki çalışmada, yoksulluğun izlenmesi, bütün DB proje ve programlarının yoksulluk üzerindeki etkileri açısından değerlendirilmesi ve ülkelerin yoksulluğun azaltılmasına ilişkin önlemlerinin desteklenmesi öngörülmüştür. Bunlara ek olarak, 1993 yılında insani gelişme ve yoksulluğun azaltılmasından sorumlu bir başkan yardımcılığının oluşturulması, DB’nin yoksulluk konusuna karşı tutum değişikliğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dünya Bankası ve IMF’nin bu dönemde, özellikle en yoksul ülkelerde yoksulluğun azaltılması konusunda ortak hareket ettikleri, uyguladıkları çeşitli programların gelir dağılımı ve refah üzerindeki etkilerinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaya başladıkları ve bu amaçla başlattıkları kredi programlarını yakın bir işbirliği içinde uyguladıkları gözlenmektedir. Bu çerçevede IMF, “Artırılmış Uyum Kredisi”ni, “Yoksulluğun Azaltılması ve Büyüme Kredisi”ne dönüştürmekte ve “Çok Borçlu Yoksul Ülkeler”in dış borç yüklerinin hafifletilmesini, bu ülkelerde yoksulluğun azaltılması yolundaki çabalarla ilişkilendirmeye başlamaktadır. Dünya Bankası da “Yoksulluğun Azaltılması Destek Kredisi”ni uygulamaya koymaktadır.²⁰⁶

Dünya Bankası’nın 2000/2001 Dünya Kalkınma Raporu’nu yoksulluk konusuna ayırması ve “Yoksulluğa Saldırı” (Attacking Poverty) başlığıyla bu raporu yayınlaması Bankanın yoksulluğa karşı ilgisinin devam ettiğini göstermektedir. Dünya Bankası Başkanı James D. Wolfensohn, raporun önsözünde, yoksullukla mücadeleyi büyük bir istek ve profesyonellikle görev edindiklerini ve bunun yaptıkları bütün işlerin merkezinde yer aldığını belirtmektedir. Raporun hem geçmişteki düşünce ve stratejileri üzerine inşa edildiğini hem de yoksulluğun azaltılması için gerekli olduğunu düşündükleri faaliyetleri genişletip derinleştirdiğini ifade etmektedir. Dünya Bankası Başkanı, bu raporun insani yoksullukta önemli bir azalışın aslında mümkün olduğunu kanıtlamaya çalıştığını belirterek, küresel bütünleşme ve teknolojik

²⁰⁶ Şenses, a.g.e., s.40-42.

ilerleme gibi güçlerin yoksul insanların ilgi ve ihtiyaçlarına sevk edilebileceğini ve bunun gerekliliğini savunmaktadır. Rapor, yoksulluğu sadece düşük gelir ve tüketim düzeyi olarak tanımlamamakta bunun yanında eğitim, sağlık, beslenme ve insani gelişmenin diğer alanlarındaki düşük kazanımları da dikkate almaktadır. Yoksulluğun yoksul insanlar için ne anlama geldiği konusundaki söylemleri temel alarak güçsüzlük, sesini duyuramama, korunmasızlık ve korkuyu da kapsayacak şekilde tanımlı genişletmektedir.²⁰⁷

Raporda, yeni bir yüzyılın başlangıcında yoksulluğun büyük oranlarda küresel bir sorun olmaya devam ettiği, 6 milyar dünya nüfusunun 2,8 milyarının günde 2 doların altında ve 1,2 milyarının da günde 1 doların altında yaşamını sürdürmekte olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, her 100 bebekten altısının ilk doğum günlerini göremedikleri ve 8'inin de beş yaşına kadar yaşayamadığı vurgulanmaktadır. Raporda endişe duyulan bir konu da gelecekteki demografik değişikliklerin yoksulluğun azaltılmasında karşılaşılan zorlukları artıracığıdır. Nitekim gelecek 25 yılda dünya nüfusuna yaklaşık 2 milyar insan ekleneceği, bunların neredeyse tamamının (%97) gelişmekte olan ülkelerde olacağı ve bu toplumlar üzerinde ciddi bir baskı oluşturacağı dile getirilmektedir. Pek çok boyutu olan yoksulluğun azaltılması ve insan özgürlüğünün desteklenmesi için günümüzde ve önümüzdeki yıllarda pek çok şey yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Raporda belirtilen önemli bir husus da makro ekonomik istikrar ve piyasa dostu reformlar gibi büyümeyi hızlandıran geleneksel stratejilerin yoksulluğu azaltmak için gerekli ancak yeterli olmadığıdır. Kalkınma süreci için ihtiyaç duyulan sosyal kuruluşların geliştirilmesi, korunmasızlıkla mücadele ve kapsamlı bir büyümeyi sağlamak için katılımı destekleme gibi konular üzerinde çok daha fazla vurgu yapılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Raporda, ülke içindeki faaliyetlerin önemine değinilmekle birlikte, küresel gelişmelerin ulusal ve yerel düzeydeki değişim süreçleri üzerinde potansiyel bir etkiyi harekete geçireceği ve küresel bir hareketin

²⁰⁷ World Bank, **World Development Report 2000/2001**, s.V.

yoksulluğu azaltmanın merkezinde olduğu vurgulanmaktadır.²⁰⁸ Dolayısıyla bu rapor, eşit derecede öneme sahip üç alanda genel bir hareket çerçevesi önermektedir:

* Fırsatların gelişmesini desteklemek (promoting opportunity): bütünsel bir büyümeyi teşvik ederek ekonomik fırsatları yoksul insanlar için genişletmek.

* Güçlendirmeyi kolaylaştırmak (facilitating empowerment): yoksul insanların siyasi süreçlere ve yerel karar alma mekanizmalarına katılımını güçlendirerek ve cinsiyet, etnisite, ırk ve sosyal statüden kaynaklanan engelleri ortadan kaldırarak devlet kurumlarını yoksul insanların ihtiyaçlarına cevap verebilir ve onlardan sorumlu bir hale getirmek.

* Güvenliği artırmak (enhancing security): yoksul insanların hastalıklara, ekonomik şoklara, dışlanmalara, doğal afetlere ve şiddete karşı korunmasızlıklarını azaltmak.

Raporda bu üç temel hususun (fırsat, güçlendirme ve güvenlik) yoksul insanlar için gerçek bir değere sahip olduğu ve etkin bir yoksulluğu azaltma stratejisinin²⁰⁹ her üç alanda da hükümet, sivil toplum, özel sektör ve yoksulların işbirliğini gerektirdiği belirtilmektedir. Küresel güçleri yoksul insanların lehine koşmanın zorunlu olacağı vurgulanarak beş alandaki eylemin anahtar bir role sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu beş eylem aşağıda yer almaktadır:

- Küresel finansal istikrarı sağlamak ve zengin ülkelerin piyasalarını yoksul ülkelerin tarımsal mal ve hizmetlerine açmak,
- Yoksul insanların bilgi ve teknolojiye erişimlerinin gerisinde kalmamasını sağlamak,

²⁰⁸ World Bank, **World Development Report 2000/2001**, s.VI.

²⁰⁹ DB ve IMF, “yoksul ülkelere ve onların kalkınma ortaklarına yoksulluğun azaltılmasına yönelik ortak çabaların etkisini güçlendirmek için yardım etmek” yönünde 1999 yılında benimsenen yaklaşım üzerine, 2001 yılı Ağustos ayı başlarında yoksulluğu azaltma stratejileri belgeleriyle ilgili kapsamlı bir bildiri yayınlamışlardır. Genel olarak bu belgelerin amacı, bir ülkenin makro ekonomik, yapısal ve sosyal politika ve programlarının geniş tabanlı bir büyümeyi sağlayacak ve yoksulluğu azaltacak şekilde tanımlanmasıdır; David Craig, Doug Porter, “Poverty Reduction Strategy Papers: A New Convergence”, **World Development**, vol.31, no.1, s.53.

- Özellikle tıbbi ve tarımsal araştırmalar için gerekli kaynakları temin etmek,

- Ülkelerin yoksulluğu sona erdirmek için harekete geçmelerine yardım etmek amacıyla, kalkınma stratejisinin geliştirilmesinin merkezine dış yardım kuruluşlarını değil, ülkelerin kendilerini koyan ve yoksulluğun azaltılmasını destekleyen dış kaynakların etkin bir şekilde kullanıldığını garanti eden kapsamlı bir çerçeve içerisinde yardımları artırmak,

- Küresel forumlarda yoksul ülkelere ve yoksul insanlara yer vermek.

Yukarıdaki gelişmelerin sağlanabilmesi için kamu ve özel sektörün hem ülke içinde hem ülkeler arasında sivil toplumla birlikte çalışması gerektiği raporda ayrıca belirtilmektedir.²¹⁰

Dünya Bankası'nın 2000/2001 yılında "Yoksulluğa Saldırı" başlığıyla yayınladığı ve ana unsurlarını yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız bu raporda, özellikle 1990 sonrası dönemde değişik akademik disiplinler çerçevesinde dile getirilen bir takım eleştirilerden büyük ölçüde etkilenmiş olduğu izlenimini yarattığını söylemek mümkündür.²¹¹ Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, raporun geçmişteki düşünce ve stratejiler üzerine inşa edilmiş olduğu gerçeği, DB'nin yoksulluk sorununa olan yaklaşımı konusunda var olan tereddütleri ortadan kaldırmamaktadır.

Dünya Bankası'nın yoksulluk konusuna ilgisi 2000/2001 yılında yayınladığı "Yoksulluğa Saldırı" başlığını taşıyan raporun ardından yayınlanan Dünya Kalkınma Raporları'nda da devam etmektedir. Örneğin, 2004 yılı Dünya Kalkınma Raporu'nda hizmetlerden faydalanmanın yoksul kesim için garanti edilmesi konusu üzerinde durulmaktadır. Bu raporda, kalkınmanın sadece para ile değil, aynı zamanda insanla ilgili olduğu belirtilmekte ve özellikle sağlık, eğitim, su gibi temel hizmetlerin yoksul kesimler için işleme gerekliliği belirtilmektedir. Bu tür hizmetlere erişememe neticesinde ortaya çıkan durumun, belki ekonomik krizler kadar görünür olmadığı, ancak etkilerinin sürekli ve derin olduğu üzerinde durulmaktadır. Rapora göre, hizmetler; bütün insanları kapsadığında, kız çocuklarının okula

²¹⁰ World Bank, **World Development Report 2000/2001**, s.vi, vii.

²¹¹ Şenses, a.g.e., s.43.

gitmeleri teşvik edildiğinde, öğrenciler ve aileler eğitim sürecinde yer aldıklarında, sağlık koşulları iyileştirildiğinde, kaynaklar etkin kullanıldığında ve geniş kapsamlı bir kalkınma bakış açısıyla iyi bir sonuç verebilir.²¹²

Dünya Bankası'nın, 2005 yılına ait Dünya Kalkınma Raporu'nda da yoksullukla mücadelede herkes için daha iyi bir yatırım iklimi oluşturulmasının gereği üzerinde durulmaktadır. Buna göre, yoksulluktan kurtulmada ve yaşam standartlarının iyileştirilmesinde küçük, büyük, yerel ya da çok uluslu olması fark etmeksizin bütün girişimcilere ve firmalara üretken yatırımlar gerçekleştirmeleri ve yeni işler yaratmaları için gerekli fırsat ve teşviklerin sağlanarak uygun bir yatırım ikliminin oluşturulması gereği vurgulanmaktadır. Uygun yatırım ortamının sağlanmasıyla artacak ekonomik büyümeyle birlikte yoksulluğun da azalacağı üzerinde durulmaktadır. Raporda belirtilen bir diğer husus, dünya nüfusunun neredeyse yarısının günde iki doların altında bir gelirle yaşadığı ve 1,1 milyar kişinin de günde bir doların altında bir gelirle yaşam mücadelesi verdiğidir. Ayrıca, gençlerin işsizlik oranlarının dünyanın pek çok bölgesinde ortalama işsizlik oranlarının iki katından daha fazla olduğu ve önümüzdeki otuz yılda gelişmekte olan ülkelerin nüfusuna iki milyara yakın bir nüfus ekleneceği vurgulanarak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, genç nüfusa fırsat ve iş yaratmak için yatırım ikliminin iyileştirilmesinin bir zorunluluk olduğu dile getirilmektedir. Bu anlamda, hükümetlerin belirsizliği, risk ortamını ve rekabetin önündeki engelleri kaldırarak girişimciler ve firmalar için uygun yatırım ortamını oluşturmaları gerektiği belirtilmektedir.²¹³

“Kalkınma ve Gelecek Nesil” başlıklı 2007 Dünya Kalkınma Raporu, dünyada 12-24 yaş arasındaki 1,3 milyar gencin, gelecek neslin ekonomik ve sosyal aktörleri olacağına işaret etmektedir. Bu kesimlerin, çalışanlar, girişimciler, ebeveynler, vatandaşlar ve toplum liderleri olarak gelecekleri için iyi hazırlanmalarının temin edilmesinin yoksullukla mücadele ve ekonomik

²¹² World Bank, **World Development Report 2004, Making Services Work for Poor People**, A Copublication of the World Bank and Oxford University Press, World Bank, Washington, D.C., 2003, (Erişim) <http://www-wds.worldbank.org>, 20.08.2010, s.xv.

²¹³ World Bank, **World Development Report 2005, A Better Investment Climate for Everyone**, The World Bank, Washington D.C., 2004, (Erişim) <http://www-wds.worldbank.org>, 20.08.2010, s.vii.

büyüme için son derece önemli olduğu belirtilmektedir. Genç nesle yatırım yapmada ve onları geleceğe hazırlamada kaçırılan fırsatların, hem genç kesimler hem de toplumun bütünü için geri dönüşü mümkün olmayan maliyetleri ortaya çıkaracağı vurgulanmaktadır. Raporda, ilköğretimin gelişmekte olan dünyada giderek yaygın hale geldiği belirtilmekle birlikte, teknolojideki değişimin gençlerin işgücü piyasalarında başarılı bir şekilde rekabet edebilmeleri için temel becerilerden daha fazlasına sahip olmalarını gerektirdiği üzerinde durulmaktadır. Gençlik döneminin, gençlerin kendilerini ve ailelerini yoksulluktan kurtarmak için ihtiyaç duydukları beşeri sermayeyi kazanılabilecekleri yoğun bir öğrenme dönemi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Öğrenme sürecinin sadece ekonomik olarak üretken olmayı sağlayacak becerileri kazandırmakla sınırlı olmadığı, aynı zamanda sağlık konusunda ortaya çıkabilecek riskleri yönetmeyi ve sorumlu bir eş, ebeveyn ya da vatandaş haline gelmeyi sağlayarak yaşamın diğer yönlerine de yayılması gerektiği belirtilmektedir. Raporda vurgulanan önemli bir diğer husus ise beşeri kapasitenin erken yaşta geliştirilmesiyle yoksulluğun nesilden nesile geçişinin azalacağıdır.²¹⁴

²¹⁴ World Bank, **World Development Report 2007, Development and the Next Generation**, The World Bank, Washington D.C. 2006, (Erişim) <http://www-wds.worldbank.org>, 20.08.2010, s.26-28.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI VE YOKSULLUK ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

I. TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN BOYUTLARI

Türkiye'de yoksullukla ilgili literatür incelendiğinde, konuyla ilgili çalışmaların büyük ölçüde 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başladığına tanık olunmaktadır.²¹⁵ Bu dönemde, daha önceki bölümde de belirtildiği gibi, özellikle uluslararası gündemde yoksulluk konusunun giderek artan bir ilgi görmesi, Türkiye'de bu sorunun akademik çevrelerde gündeme getirilmesine ve dikkatlerin bu konuya yönelmesine katkıda bulunmuştur. Yoksulluk konusuyla ilgili araştırmaların 1990'lı yıllardan itibaren artmaya başlaması, bundan önceki dönemlerde Türkiye'de yoksulluğun var olmadığı anlamına elbette gelmemektedir. Ancak, her ülkenin kendi iç dinamiklerinden beslenen, sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel özellikleriyle şekillenen bir olgu olarak yoksulluk konusu ele alındığında, ülkemizde yoksulluk üzerinde etkili olan faktörlerin incelenmesi ve bu yönüyle bir değerlendirme yapılması daha anlamlı olacaktır. Bu çerçevede, çalışmanın bu bölümünde öncelikle Türkiye'de yoksulluğun boyutları ve özellikleri Türkiye İstatistik Kurumu'nun yoksulluk verileri incelenerek ortaya konulacaktır.²¹⁶ Bu tespit yapıldıktan

²¹⁵ Bülent İlik, **Yoksulluğun Genel Belirleyicileri**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1992; Özcan Dağdemir, **Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve Gelir Dağılımı**, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1992; Recep Dumanlı, **Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları**, DPT Uzmanlık Tezi, 1996; Güzin Erdoğan, **Türkiye'de Bölge Ayrımında Yoksulluk Sınırı Üzerine Bir Çalışma**, DİE Uzmanlık Tezi, 1996; Ercan Dansuk, **Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi**, DPT Uzmanlık Tezi, 1997; Özcan Dağdemir, **1987-1994 Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluk Analizleri**, 1998; Fikret Şenses, "Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu", **ODTÜ, Gelişim Dergisi**, 26 (3-4), 1999; Musa İkizoğlu, **Yoksulluk ve Sosyal Yardım İlişkisi; Ankara Mamak İlçesinde Ampirik Bir Araştırma**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2000; TÜSİAD, **Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, Yayın No: TÜSİAD-T/2000-12/295; Türkiye'de yapılan yoksulluk çalışmaları ile ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz. Özlem Özkan, "Türkiye'de Yoksulluk Araştırmaları Bibliyografyası", **Toplum ve Hekim**, Ocak-Şubat 2004, C.19, S.1.

²¹⁶ 2001 yılından itibaren Dünya Bankası'nın desteği ile yürütülmekte olan Sosyal Riskin Azaltılması Projesi kapsamında, hanehalkı bütçe anketlerinin uygulanması ve anketin sonuçlarına dayalı olarak yoksulluk analizlerinin yapılması da yer almaktadır. Bu bağlamda, 2002 yılında uygulanan Hanehalkı

sonra ise ülkemizde yoksulluk üzerinde etkili olan faktörler, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri ile yoksulluk arasındaki ilişki çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

A. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları

Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre fertlerin yoksulluk oranları tablo 2'de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde, 2002-2009 döneminde gıda yoksulluğunun ve uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan kişi başı günlük 1\$, 2,15\$ ve 4,3\$ olarak belirlenen yoksulluk sınırlarının altında kalan kişilerin oranlarının azaldığı görülmektedir. Gıda ve gıda dışı harcamaları esas alan yoksulluk sınırı yöntemine göre kişilerin yoksulluk oranları ise 2002 yılından itibaren dalgalı bir seyir izlemektedir. 2002 yılında %26,96 olan gıda ve gıda dışı harcamaları esas alan yoksulluk sınırı yöntemine göre yoksulluk oranı, 2003 yılında %28,12'ye yükselmiştir. Söz konusu oran, 2003-2006 döneminde azalma eğiliminde olmuş, 2006, 2007 ve 2008 yıllarında ise hemen hemen aynı düzeyde kalmıştır. Gıda ve gıda dışı harcamaları esas alan mutlak yoksulluk oranında 2008 yılından 2009 yılına bir artış görülmektedir. Nitekim 2008 yılında %17,11 olan gıda ve gıda dışı harcamaları esas olan yoksulluk oranı, 2009 yılı itibariyle %18,08'e yükselmiştir.

Gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk oranının 2003-2006 döneminde azalma eğiliminde olması, bu dönemde gerçekleşen yüksek oranlı ekonomik büyüme ve görece düşük gıda enflasyonu ile açıklanabilir. Türkiye'de gıda enflasyonu 2007 yılı ortalarına kadar TÜFE'nin altında seyretmiş ve genel fiyat endeksini aşağı çekici bir rol oynamıştır. 2007

Bütçe Anketi'nden elde edilen verilere dayalı olarak Türkiye'de yoksulluğun görünümü, nedenleri ve sonuçları üzerine Türkiye İstatistik Kurumu ile Dünya Bankası ortaklaşa bir rapor hazırlamıştır. Dünya Bankası ile ortaklaşa hazırlanan bu raporun temelini oluşturan sonuçlar, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 14 Nisan 2004 tarihli "2002 Yoksulluk Çalışması" adlı haber bülteni ile kamuoyuna duyurulmuştur. Türkiye İstatistik Kurumu'nun yoksullukla ilgili çalışmaları 2002 yılı için belirlenen yöntem esas alınarak devam etmektedir (<http://www.tuik.gov.tr>). Dolayısıyla, TÜİK'in yoksulluk ile ilgili detaylı bilgiler içeren istatistiklerinin başlangıcı 2002 yılına rastlamakta ve bu yıldan itibaren her yıl düzenli bir şekilde yoksulluk istatistikleri yayınlanmaktadır.

yılından itibaren ekonomik büyümenin yavaşlaması ve gıda fiyatlarında küresel gıda fiyat şokuna bağlı olarak ortaya çıkan artışlar, yoksulluk oranında 2007 yılına kadar görülen belirgin azalışın durmasına neden olmuştur. Gıda fiyatlarındaki artışların harcama dilimlerine göre en yoksul %20'lik kesimin bütçesinde en büyük paya sahip olan gıda harcamalarına olan etkisinin hesaplandığı bir çalışmada, Hanehalkı Bütçe Anketi'nden yararlanılmıştır. Buna göre, en yoksul %20'lik kesime ait nominal gıda harcamaları, tüketici fiyat endeksi ve hane sayısına göre düzeltilerek reel harcamalardaki değişim hesaplanmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, 2003-2006 döneminde yoksulluk oranının azalmasına paralel olarak gıda harcamaları %25'in üzerinde artarken, 2007 yılında %2 oranında düşmüş, 2008 yılında ise %1 oranında bir artış göstermiştir.²¹⁷ Zengin ve yoksul kesimlerin tüketim sepetlerinin bileşimleri birbirinden farklıdır. Yoksul kesimlerin bütçelerinde gıda, konut gibi zorunlu ihtiyaçlar önemli bir yer tutmaktadır. Zengin kesimlerde ise bu ihtiyaçlar bütçenin daha sınırlı bir kısmına karşılık gelmektedir. Bu nedenle, enflasyon zorunlu harcamalarda ne kadar yüksekse yoksul kesim de bu durumdan o ölçüde etkilenmektedir.²¹⁸ 2007 yılının ortalarından itibaren artan gıda fiyatlarıyla birlikte, küresel ekonomik kriz nedeniyle artan istihdam kayıpları, gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk oranında 2009 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık bir puanlık bir artışa neden olmuştur.

Tabloda dikkati çeken bir başka husus, harcama esaslı görelî yoksulluk oranlarının söz konusu dönemde, 2005 yılındaki yaklaşık 2 puanlık yükseliş dışında hemen hemen aynı seviyeleri korumuş olmasıdır. Nitekim 2002 yılında %14,74 olan harcama esaslı görelî yoksulluk oranı, 2005 yılında % 16,16'ya yükselmiş, 2007 yılında ise yeniden %14,70 seviyesine inmiştir. Tablodaki veriler, harcama esaslı görelî yoksulluk oranlarında, 2008 ve 2009 yıllarında sınırlı bir yükselişe işaret etmektedir. Küresel ekonomik kriz

²¹⁷ Seyfettin Gürsel, Onur Altındağ, "Kriz ve Gıda Enflasyonu Yoksulluğu Olumsuz Etkiliyor", **Bahçeşehir Üniversitesi, Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (Betam), Araştırma Notu 10/73**, 28.05.2010, (Erişim) <http://www.betam.bahcesehir.edu.tr>, 29.11.2020, s.1-5.

²¹⁸ Seyfettin Gürsel, Onur Altındağ, "Enflasyon Yoksulu Vuruyor", **Bahçeşehir Üniversitesi, Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (Betam), Araştırma Notu 10/68**, 26.03.2010, (Erişim) <http://www.betam.bahcesehir.edu.tr>, 29.11.2020, s.2.

sürecinde ekonomideki daralma ve artan işsizlik, görece yoksulluk oranlarında da bir artışa neden olmuştur.

Tablo 2: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları, Türkiye

Yöntemler	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Gıda yoksulluğu (açlık)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54	0,48
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
Kişi başı günlük 1\$'in altı**	0,20	0,01	0,02	0,01	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2,15\$'in altı**	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22
Kişi başı günlük 4,3\$'in altı**	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83	4,35
Harcama esaslı görece yoksulluk***	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	15,06	15,12

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

** 1 \$'in satın alma gücü paritesine (SGP) göre karşılığı olarak 2002 yılı için 618 281 TL, 2003 yılı için 732 480 TL, 2004 yılı için 780 121 TL, 2005 yılı için 0,830400 YTL, 2006 yılı için 0,921 YTL, 2007 yılı için 0,926 YTL, 2008 yılı için 0,983 YTL ve 2009 yılı için 0,917 TL kullanılmıştır.

*** Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.

Dünya Bankası'nın belirlediği ve uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan kişi başı günlük 1\$ doların altında bir gelire, bir diğer ifadeyle aşırı yoksulluk (extreme poverty) içinde yaşayan kişilerin varlığına 2006 yılından itibaren rastlanmaması, ülkemizde bu yıldan itibaren aşırı yoksulluğun olmadığını göstermektedir.

Tablo 3: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları, Kent

Yöntemler	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Gıda yoksulluğu (açlık)	0,92	0,74	0,62	0,64	0,04	0,07	0,25	0,06
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	21,95	22,30	16,57	12,83	9,31	10,36	9,38	8,86
Kişi başı günlük 1\$'ın altı**	0,03	0,01	0,01	-	-	-		
Kişi başı günlük 2.15\$'ın altı**	2,37	1,54	1,23	0,97	0,24	0,09	0,19	0,04
Kişi başı günlük 4.3\$'ın altı**	24,62	18,31	13,51	10,05	6,13	4,40	3,07	0,96
Harcama esaslı görelî yoksulluk***	11,33	11,26	8,34	9,89	6,97	8,38	8,01	6,59

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

** 1 \$'ın satın alma gücü paritesine (SGP) göre karşılığı olarak 2002 yılı için 618 281 TL; 2003 yılı için 732 480 TL; 2004 yılı için 780 121 TL, 2005 yılı için 0,830400 YTL, 2006 yılı için ise 0,921 YTL, 2007 yılı için 0,926 YTL, 2008 yılı için 0,983 YTL ve 2009 yılı için 0,917 TL kullanılmıştır.

*** Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.

Yoksulluk sınırı yöntemlerine göre kentlerde kişilerin yoksulluk oranlarının gösterildiği Tablo 3, Türkiye geneliyle mukayese edildiğinde yoksulluk oranlarının kentlerde daha düşük olduğunu göstermektedir. Örneğin, gıda ve gıda dışı harcamaları esas alan mutlak yoksulluk oranı Türkiye genelinde 2009 yılında %18,08 iken, kentlerde bu oran %8,86'dir. Yine aynı yılda, harcama esaslı görelî yoksulluk oranı Türkiye genelinde %15,12; kentlerde ise %6,59'dur.

Tablo 3'teki veriler gıda ve gıda dışı harcamaları esas alan mutlak yoksulluk oranında 2003 ve 2007 yıllarında; harcama esaslı görelî yoksulluk oranında ise 2005 ve 2007 yıllarında bir artışa işaret etmektedir. Bu artışların dışında tablo 3 bir bütün olarak incelendiğinde, 2002-2009 dönemi boyunca yoksulluk oranlarının Türkiye genelinde olduğu gibi, kentlerde de bir azalış sürecinde olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları, Kır

Yöntemler	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Gıda yoksulluğu (açlık)	2,01	2,15	2,36	1,24	1,91	1,41	1,18	1,42
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	34,48	37,13	39,97	32,95	31,98	34,80	34,62	38,69
Kişi başı günlük 1\$'in altı**	0,46	0,01	0,02	0,04	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2.15\$'in altı**	4,06	3,71	4,51	2,49	3,36	1,49	1,11	0,63
Kişi başı günlük 4,3\$'in altı**	38,82	32,18	32,62	26,59	25,35	17,59	15,33	11,92
Harcama esaslı görelî yoksulluk***	19,86	22,08	23,48	26,35	27,06	29,16	31,00	34,20

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

** 1 \$'in satın alma gücü paritesine (SGP) göre karşılığı olarak 2002 yılı için 618 281 TL; 2003 yılı için 732 480 TL; 2004 yılı için 780 121 TL, 2005 yılı için 0,830400 YTL, 2006 yılı için ise 0,921 YTL, 2007 yılı için 0,926 YTL, 2008 yılı için 0,983 YTL ve 2009 yılı için 0,917 TL kullanılmıştır.

*** Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.

Türkiye'nin kırsal kesimindeki yoksulluk oranlarının yansıtıldığı Tablo 4, Türkiye'de yoksulluğun kırsal kesimde kentsel kesime oranla daha büyük boyutlarda yaşandığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Tablo 4 incelendiğinde, hem gıda ve gıda dışı harcamaları esas alan mutlak yoksulluğun hem de harcama esaslı görelî yoksulluğun kente oranla kırdan oldukça yüksek düzeylerde olduğu görülmektedir. Açlık sınırı olarak da adlandırılan gıda yoksulluğu 2000 yılında kentte %0,06 iken, bu oran kırdan %1,42'dir. Gıda ve gıda dışı harcamaları esas alan mutlak yoksulluk oranı, kırsal kesimde kentteki oranın dört katından daha fazladır. 2009 yılı itibariyle kentte %8,86 olan bu oran, kırdan %38,69'dur. Harcama esaslı görelî yoksulluk oranı ise kırdan, kentteki oranın beş katından daha fazladır. Tabloda dikkati çeken bir başka husus, harcama esaslı görelî yoksulluk oranının kırsal kesimde, kentteki durumdan farklı olarak, 2002-2009 dönemi boyunca bir artış eğiliminde olmasıdır. 2002 yılında %19,86 olan harcama esaslı görelî yoksulluk oranı, 2009 yılına gelindiğinde %34,20'ye yükselmiştir. Gıda ve gıda dışı harcamaları esas alan mutlak yoksulluk oranı ise söz konusu süreçte inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. 2002 yılında %34,8 olan gıda ve gıda dışı harcamaları esas alan mutlak yoksulluk oranı, 2004 yılına kadar

yükselmiş, 2005 ve 2006 yıllarında azaldıktan sonra, 2007 yılından itibaren tekrar yükselişe geçmiştir. 2006 yılında %31,98 olan bu oran, 2009 yılına gelindiğinde %38,69'a yükselmiştir.

Kırdaki istihdamın büyük çoğunluğunun tarım istihdamından oluştuğu ve özellikle 2008 yılından 2009 yılına gıda ve gıda dışı harcamaları içeren mutlak yoksulluk oranının kırdaki yaklaşık dört puan arttığı dikkate alındığında, küresel ekonomik krizin etkisini en çok tarım sektöründe hissettirdiği düşünülebilir. Ancak, hanehalkı fertlerinin işteki durumuna ve çalıştığı sektöre göre yoksulluk oranlarının kırdaki görünümünü yansıtan Tablo 12 incelendiğinde farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Nitekim Tablo 12'deki veriler, tarım sektöründe çalışan kişilerde yoksulluk oranının 2008 yılından 2009 yılına azaldığını göstermektedir. 2008 yılında tarım sektöründe çalışanların yoksulluk oranı %40,09 iken 2009 yılında bu oran %35,41'e gerilemiştir. Bu durum, tarım istihdamındaki artışla açıklanabilir. 2007-2009 döneminde tarım istihdamında bir artış söz konusudur. 2007 yılında 4.867 bin olan tarım istihdamı, 2008 yılında 5.016'ya, 2009 yılında ise 5.254'e yükselmiştir.²¹⁹ Ancak, asıl önemli husus, tarım istihdamındaki artışın arkasında yatan faktörlerdir. Özellikle 2000, 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin ardından tarımsal desteklerin azaltılması ve 2003-2006 döneminde yüksek büyümenin tarım dışı sektörlerde yarattığı istihdam artışı, bu dönemde tarım istihdamında hızlı bir çözülmeyi de beraberinde getirmiştir. Ancak, Türkiye ekonomisinin 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren durgunluğa girmesi, özellikle sanayi sektöründe istihdamı olumsuz etkilemiştir. İnşaat ve hizmet sektörlerinde ise istihdam artışı yavaşlamıştır.

Tarım sektöründe 2007-2009 döneminde ortaya çıkan istihdam artışını açıklamak için iki hipotez öne sürülmektedir. Birincisi, tarım fiyatlarındaki artışla birlikte tarımsal gelirlerin de artması ve bu durumun küresel krizin etkisiyle tarım dışı sektörlerde artan işsizlik karşısında tarım sektörünü çekici hale getirmesidir. İkinci hipotez ise, tarımda yeterli gelir artışı olmasa bile, küresel krizin etkisiyle tarım dışı sektörlerde düşen talebin ve artan işsizliğin

²¹⁹ Bkz., Tablo 18: Türkiye'de İşgücü Piyasası Gelişmeleri 1988-2009, s.134.

bir sonucu olarak geliri azalan kişilerin tarımsal faaliyetlere yönelmesi şeklinde açıklanmaktadır. Nitekim tarım dışı sektörlerde artan işsizlik sonucu iş bulma ihtimali de giderek azaldığından, göçün maliyeti de dikkate alındığında, özellikle vasıfsız işgücü için, kente göç etmek elverişli bir seçenek olmaktan çıkmış olacaktır. İşgücüne yeni katılan ve aileleri tarımla uğraşan gençler de tarım dışında iş aramak yerine tarımda çalışmayı tercih edeceklerdir. Bu hipotezleri test etmek amacıyla Türkiye genelinde 26 bölgede tarım istihdamındaki değişim, tarım gelirindeki ve genç nüfustaki eğilimler ile karşılaştırılmıştır. Buna göre, 2007-2009 döneminde 26 bölgenin 18'inde tarım istihdamında artış görülmüştür. İstihdamın arttığı 18 bölgeden 12'sinde ise tarımdan elde edilen gelirden artış tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, birinci hipotezi doğrulamaktadır. Tarım istihdamında artış görülmekle birlikte, tarım gelirinin artmadığı 6 bölgedeki durumu açıklamak için iki ihtimal üzerinde durulmaktadır. Bu ihtimallerden birincisi, bu bölgelerde tarım gelirlerinin artacağı yönündeki beklentinin gerçekleşmemesi şeklinde ortaya konulmaktadır. İkinci ihtimal ise kriz sürecinin tarım dışında iş bulma ihtimalini düşürmesi nedeniyle tarımdan tarım dışına geçişlerin azalmasıdır. Bu durumda da ikinci hipotez doğrulanmış olmaktadır.²²⁰

B. Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Sınırları

Hanehalkı büyüklüğüne göre açlık ve yoksulluk sınırları Tablo 5'te gösterilmektedir. Buna göre, hanehalkı büyüklüğüne paralel olarak açlık ve yoksulluk sınırlarının arttığı görülmektedir. Örneğin, 2009 yılı rakamlarına bakıldığında, 4 kişilik bir ailenin açlık sınırı 287 TL iken, yoksulluk sınırı 825 TL'dir. Hanehalkı büyüklüğü sekiz kişiye ulaştığında ise bu rakamlar sırasıyla, 435 TL ve 1.251 TL'ye yükselmektedir.

²²⁰ Seyfettin Gürsel, Zümrüt İmamoğlu, Tuğba Zeydanlı, "Tarımda İstihdam Bilmecesi", **Bahçeşehir Üniversitesi, Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (Betam), Araştırma Notu 10/95**, 26.03.2010, (Erişim) <http://www.betam.bahcesehir.edu.tr>, 29.11.2020, s.1-4.

Tablo 5: Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Sınırları, Türkiye

Yıllar	Hanehalkı Büyüklüğü									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2002										
Açlık sınırı (1)	59	90	113	133	152	170	187	201	215	230
Yoksulluk sınırı (2)	137	208	262	310	353	395	433	466	498	535
2003										
Açlık sınırı	75	113	143	168	192	214	235	253	271	288
Yoksulluk sınırı	186	280	354	417	476	531	582	629	672	714
2004										
Açlık sınırı	81	122	154	182	207	230	253	275	294	315
Yoksulluk sınırı	190	288	363	429	488	543	597	649	692	742
2005										
Açlık Sınırı	84	127	161	190	217	242	264	287	306	325
Yoksulluk sınırı	216	327	414	487	557	620	679	737	786	836
2006										
Açlık sınırı	91	138	174	205	235	261	287	311	331	351
Yoksulluk sınırı	244	368	466	549	627	697	766	831	884	938
2007*										
Açlık sınırı	105	159	201	237	271	301	331	359	387	404
Yoksulluk sınırı	283	428	540	638	728	809	889	965	1.040	1.088
2008										
Açlık sınırı	122	185	233	275	313	350	382	414	446	471
Yoksulluk sınırı	341	515	651	767	874	976	1.066	1.154	1.242	1.313
2009										
Açlık sınırı	127	192	243	287	328	365	401	435	465	495
Yoksulluk sınırı	365	552	699	825	944	1.050	1.153	1.251	1.336	1.423

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

(1) Açlık sınırı, gıda harcamalarından oluşan yoksulluk sınırırır.

(2) Yoksulluk sınırı, gıda ve gıda dışı harcamalardan oluşan yoksulluk sınırırırır.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

C. Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Oranları

Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk oranlarının Türkiye genelindeki ve kent-kır ayrımındaki yansımaları Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8'de sunulmaktadır. Tablo 6 incelendiğinde, genel olarak hanehalkı büyüklüğüyle yoksulluk oranı arasında doğrusal bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Örneğin, 2009 yılı rakamlarına bakıldığında, yoksulluk oranının 1-2 kişiden oluşan hanehalklarında %11,52; 5-6 kişiden oluşan hanehalklarında %21,79; 7 ve daha çok kişiden oluşan hanehalklarında ise %38,50 olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksul Hanehalkı Oranı, Türkiye

Hanehalkı Büyüklüğü	Yoksul Hanehalkı Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Türkiye	22,45	23,02	20,67	15,42	13,98	13,64	13,52	14,54
1-2	16,51	13,41	14,49	8,44	10,95	9,36	9,85	11,52
3-4	16,37	17,08	13,71	9,22	8,27	8,06	8,23	9,41
5-6	29,03	31,67	27,40	22,41	17,54	20,79	21,14	21,79
7+	45,95	48,41	51,06	44,08	41,83	39,79	37,68	38,50

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.20011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

2002-2009 dönemi bir bütün olarak incelendiğinde, yoksulluk oranının en düşük düzeyde görüldüğü hanehalkı büyüklüğünün kimi zaman 1-2, kimi zaman da 3-4 kişiden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla, yoksulluk oranlarının çekirdek aile tipinde, geniş ya da çok çocuklu aile tipine göre daha düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Özellikle, tek kişinin çalıştığı hanehalklarında, hanedeki kişi sayısının artması harcamaları artıracığı için yoksulluk oranlarının daha yüksek düzeyde görülmesi doğaldır. Yukarıdaki tabloda dikkati çeken bir başka husus da 2002-2004 döneminde özellikle 7 ve daha fazla kişiden oluşan hanehalklarında yoksulluk oranlarının artmış olmasıdır. Buradan yola çıkarak, 2001 ve 2002 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin kalabalık hanehalklarında daha çok hissedildiği sonucuna varılabilir.

Hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk oranları arasındaki ilişki kent ve kır ayrımı çerçevesinde incelendiğinde ise Türkiye geneliyle uyumlu bir biçimde, hanedeki kişi sayısı arttıkça kentte ve kırdaki yoksulluk oranlarının arttığı görülmektedir. Hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk oranları arasındaki ilişkinin kentlerdeki görünümünü yansıtan Tablo 7 incelendiğinde, 2002-2009 döneminde farklı büyüklükteki hanehalklarında yoksulluk oranlarının azaldığı dikkati çekmektedir.

Tablo 7: Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksul Hanehalkı Oranı, Kent

Hanehalkı Büyüklüğü	Yoksul Hanehalkı Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Kent	17,38	18,49	12,90	8,91	6,85	7,28	6,80	6,62
1-2	7,24	8,71	6,49	3,22	3,17	3,21	3,12	3,33
3-4	12,94	15,01	8,58	5,02	3,79	3,70	4,04	4,38
5-6	25,94	28,61	20,77	14,33	10,69	14,03	11,95	12,50
7+	41,15	38,48	37,91	38,45	27,63	29,11	26,20	23,24

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Kırsal kesimdeki görünümü yansıtan Tablo 8 incelendiğinde, farklı büyüklükteki hanehalklarının yoksulluk oranlarında kimi yıllarda bir azalma görülse de genel olarak 2002 yılından 2009 yılına bir artış olduğu dikkati çekmektedir. Kırsal kesimde, kalabalık hanehalklarının yoksulluk oranında özellikle 2002-2004 döneminde önemli oranda bir artış dikkati çekmektedir. Nitekim Tablo 8'deki veriler incelendiğinde bu dönemde 7 ve daha fazla kişiden oluşan hanehalklarındaki yoksulluk oranının %50,75'ten %62,82'ye yükseldiği görülmektedir. 2009 yılı itibarıyla %53,57 olan bu rakam, Türkiye'de kırsal kesimde 7 ve daha fazla kişiden oluşan hanehalklarının yarısından fazlasının yoksul olduğunu göstermektedir. Bu durumda, bir genelleme yapılacak olursa, Türkiye'de yoksulluğun kırsal kesimde ve kalabalık hanelerde yoğunlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 8: Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksul Hanehalkı Oranı, Kır

Hanehalkı Büyüklüğü	Yoksul Hanehalkı Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Kır	30,52	31,01	34,43	27,21	26,89	29,94	29,83	34,28
1-2	27,97	21,06	27,54	17,54	23,08	23,37	24,05	28,47
3-4	23,27	22,19	26,12	19,55	18,50	22,67	21,37	28,37
5-6	33,83	36,22	36,85	34,22	29,39	36,36	39,13	39,37
7+	50,75	56,03	62,82	48,93	54,33	51,68	53,95	53,57

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

D. Hanehalkı Fertlerinin Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları

Türkiye genelinde hanehalkı fertlerinin cinsiyet ve eğitim durumuna göre yoksulluk oranları Tablo 9’da sunulmaktadır. Tablo 9 incelendiğinde, genel olarak kadınlarda ve erkeklerde yoksulluk oranlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu tespiti 2002-2009 dönemindeki tüm yıllar için yapmak mümkündür. 2009 yılı itibariyle erkeklerde yoksulluk oranı %17,10 iken; bu oran kadınlarda %19,03’tür. Yoksulluk oranının 2009 yılında kadınlarda yaklaşık 2 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Eğitim durumları itibariyle bakıldığında, Türkiye genelinde yoksulluk oranlarının en çok okur-yazar olmayan veya bir okul bitirmeyenlerde, bir diğer ifadeyle eğitim seviyesi düşük kesimlerde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Eğitim düzeyi ile yoksulluk oranı arasındaki negatif yönlü ilişki tabloda açık olarak görülmektedir. Tablo 9 incelendiğinde, lise ve dengi meslek okulu mezunlarının orta ve dengi meslek okulu mezunlarına göre; yüksek okul, fakülte ve üstü eğitim düzeyindeki kişilerin ise lise ve dengi meslek okulu mezunlarına göre yoksulluk oranlarının daha düşük düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. 2009 yılı rakamları, yoksulluk oranının %29,84 ile okur-yazar olmayan veya bir okul bitirmeyenlerde en yüksek; %0,71 ile de yüksek okul, fakülte ve üstü eğitim düzeyindeki kişilerde en düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 9: Hanehalkı Fertlerinin Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları, Türkiye

Fert Yoksulluk Oranı (%)	Eğitim Durumu							
	Türkiye	6 yaşından küçükler	Okur-yazar değil veya bir okul bitirmeyen	İlkokul	İlköğr.	Ortaok. ve orta dengi meslek	Lise ve lise dengi meslek	Yüksek okul, fakülte ve üstü
2002								
Toplam	26,96	33,17	36,99	26,12	26,47	18,77	9,82	1,57
Erkek	26,72	32,92	37,68	28,06	28,40	19,49	10,99	1,22
Kadın	27,19	33,44	36,54	24,33	24,10	17,38	8,24	2,12
2003								
Toplam	28,12	37,75	38,01	27,55	29,56	18,31	11,19	2,66
Erkek	27,92	38,24	38,37	29,81	29,13	19,66	12,27	3,04
Kadın	28,31	37,23	37,76	25,47	29,98	16,03	9,73	2,05
2004								
Toplam	25,60	34,19	37,52	24,36	25,49	13,00	8,28	1,33
Erkek	25,20	34,19	36,94	27,50	25,37	14,95	9,69	1,57
Kadın	25,98	34,18	37,92	21,55	25,60	9,45	6,39	0,93
2005								
Toplam	20,50	27,71	31,53	17,13	22,42	8,37	6,79	0,79
Erkek	19,97	27,86	30,94	19,92	21,79	9,72	7,98	0,83
Kadın	21,01	27,56	31,92	14,51	23,02	5,62	5,14	0,72
2006								
Toplam	17,81	24,78	28,10	14,19	18,06	8,07	5,20	1,01
Erkek	17,32	25,12	27,73	16,52	16,47	9,69	6,06	1,28
Kadın	18,27	24,43	28,34	12,05	19,66	4,89	4,05	0,56
2007*								
Toplam	17,79	24,52	28,98	14,24	19,19	9,16	5,88	0,81
Erkek	17,33	24,91	29,13	15,87	19,79	11,06	7,05	0,97
Kadın	18,26	24,10	28,88	12,68	18,55	5,57	4,09	0,53
2008								
Toplam	17,11	22,53	30,50	13,44	17,20	8,34	5,64	0,71
Erkek	16,70	22,86	30,77	15,91	18,67	9,85	6,00	0,88
Kadın	17,52	22,18	30,31	11,22	15,66	5,78	5,11	0,43
2009								
Toplam	18,08	24,04	29,84	15,34	17,77	9,76	5,34	0,71
Erkek	17,10	22,87	30,34	16,86	17,19	10,89	5,71	0,92
Kadın	19,03	25,27	29,52	13,83	18,39	7,82	4,76	0,40

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Eğitim düzeyi yüksek olan kişilerde yoksulluk oranının oldukça düşük düzeylerde olması, eğitimin kişilerin istihdam edilebilirliği ve beşeri sermayeleri üzerindeki olumlu etkisinin de bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Günümüzde giderek artan rekabet ve ilerleyen teknoloji,

kişilerin beşeri sermayelerine yaptıkları yatırımları daha önemli hale getirmektedir ve bu anlamda eğitimin istihdam edilebilirlik açısından önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Yoksulluğun en önemli nedenlerinden birini kuşkusuz işsizlik oluşturmaktadır. Ancak, düşük ücretli, niteliksiz ve düzenli olmayan işlerde çalışmanın da en az işsizlik kadar önemli bir yoksulluk nedeni olduğu düşünüldüğünde, yüksek eğitilmiş kişilerde yoksulluk oranlarının düşük düzeylerde gerçekleşmesi daha kolay anlaşılabilir.

E. Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna ve Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları

Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna ve çalıştığı sektöre göre yoksulluk oranlarının Türkiye genelindeki, kentteki ve kırdaki görünümüleri sırasıyla; Tablo 10, Tablo11 ve Tablo 12’de gösterilmektedir.

Tablo 10: Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna ve Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları, Türkiye

İşteki Durum ve Sektör	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
İstihdamdaki Fertler	25,08	26,12	23,33	18,96	15,81	14,21	14,82	15,37
İşteki Durum								
Ücretli, maaşlı	13,64	15,28	10,35	6,57	6,00	5,82	5,93	6,05
Yevmiyeli	45,01	43,09	37,52	32,12	28,63	26,71	28,56	26,86
İşveren	8,99	8,84	6,94	4,80	3,75	3,15	1,87	2,33
Kendi hesabına	29,91	32,38	30,48	26,22	22,06	22,89	24,10	22,49
Ücretsiz aile işçisi	35,33	38,51	38,73	34,52	31,98	28,58	32,03	29,58
Sektör								
Tarım	36,42	39,89	40,88	37,24	33,86	32,05	37,97	33,01
Sanayi	20,99	21,34	15,64	9,85	10,12	9,70	9,71	9,63
Hizmet	25,82	16,76	12,36	8,68	7,23	7,35	6,82	7,16

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna ve çalıştığı sektöre göre yoksulluk oranlarının gösterildiği Tablo 10 incelendiğinde, öncelikle 2002-2009 döneminde istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranlarındaki eğilimi değerlendirmek gerekmektedir. Buna göre, istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranı 2002 yılından 2003 yılına yaklaşık bir puan artmış; 2004-2007 döneminde azalma eğiliminde olmuş; 2008 yılından itibaren ise yeniden artış göstermeye başlamıştır. 2002 yılında %25,08 olan istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranı, 2007 yılında %14,21'e kadar gerilemiş, 2009 yılında ise %15,37'ye yükselmiştir. Türkiye ekonomisinde yüksek düzeyde büyüme oranlarının görüldüğü 2004, 2005 ve 2006 yıllarında, Türkiye genelindeki gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk oranlarındaki azalmaya benzer şekilde, istihdamdaki fertlerin, bir diğer ifadeyle, çalışan kesimin yoksulluk oranlarının da azaldığı görülmektedir.

Hanehalkı fertlerinin işteki durumu itibariyle yoksulluk oranlarına bakıldığında, 2002 yılında yoksulluk oranının en yüksek düzeyde gerçekleştiği kesimin %45,01 oranıyla yevmiyeliler olduğu görülmektedir. Bunu, %35,33 ile ücretsiz aile işçileri; %29,91 ile kendi hesabına çalışanlar; %13,64 ile ücretli/maaşlılar izlemektedir. Yoksulluk oranının en düşük olduğu kesim ise %8,99 ile işveren kesimidir. 2002-2009 döneminde yoksulluk oranlarında yüksek düzeyde gerçekleşen azalışlara sırasıyla, işveren, ücretli/maaşlı ve yevmiyeliler kesimlerinde rastlanmaktadır. Söz konusu dönemde, kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin yoksulluk oranlarında benzer büyüklükte bir azalış görülmemektedir. 2009 yılında, yoksulluk oranı %29,58 ile en yüksek düzeyde ücretsiz aile işçilerinde gerçekleşmiş, bu kesimi %26,86 ile yevmiyeliler izlemiştir. Tarım sektörünün istihdamdaki payının azalış sürecinde olmakla birlikte halen önemli bir düzeyde olduğu ülkemizde, tarım sektörü istihdamının büyük bir parçası olan ücretsiz aile işçilerinin yoksulluk oranının yüksek olması şaşırtıcı değildir. İşveren kesiminden sonra yoksulluk oranının en düşük düzeyde ücretli ve maaşlı kesimde görülmesi ise düzenli ve sürekli bir geliri olanlarda yoksulluk oranının daha düşük olduğunu göstermektedir.

Hanehalkı fertlerinin çalıştığı sektöre göre yoksulluk oranları da yine Tablo 10'da yer almaktadır. Tablodaki verilerden net bir şekilde görüldüğü gibi, tarım sektöründe çalışan kişilerde yoksulluk oranı en yüksek düzeydedir. 2002-2009 dönemindeki tüm yıllar için bu durum geçerlidir. Sanayi sektöründe çalışanların yoksulluk oranlarında 2002-2009 döneminde, bazı yıllarda sınırlı bir artış görülse de bir bütün olarak bakıldığında yaklaşık yarı yarıya bir azalış gerçekleşmiştir. Ancak, 2006 yılından itibaren sanayi sektöründe çalışanların yoksulluk oranlarında azalıştan çok, durağan bir seyir dikkati çekmektedir. Hizmet sektöründe istihdam edilen kişilerin yoksulluk oranında ise yıllar itibariyle istikrarlı bir azalış söz konusudur. Bu dönemde yoksulluk oranının en hızlı azaldığı sektör yine hizmetler sektörü olmuştur. 2002 yılında %25,82 olan hizmet sektöründe çalışan kişilerin yoksulluk oranı, 2009 yılına gelindiğinde %7,16'ya gerilemiştir. 2009 yılına ait rakamlar incelendiğinde, yoksulluk oranının tarım sektöründe çalışan kişilerde %33,01 oranıyla en yüksek olmak üzere; sanayi sektöründe istihdam edilen kişilerde %9,63 ve hizmet sektöründe istihdam edilen kişilerde ise %7,16 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna ve çalıştığı sektöre göre durumunun kentteki görünümü Tablo 11'de gösterilmektedir. Tablo 11 incelendiğinde, kentte, istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranında 2002-2009 döneminde bir azalış olduğu dikkati çekmektedir. Ancak, bu azalış bütün yıllarda istikrarlı bir seyir izlememiştir. Örneğin, istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranında özellikle 2004 ve 2005 yıllarında gözlenen büyük oranlı azalışa karşın, 2006 yılından itibaren gerçekleşen azalış oldukça sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Nitekim 2002 yılında istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranı %17,81 iken, 2004 yılında %11,53'e; 2005 yılında ise %7,96'ya gerilemiştir. 2006 yılından itibaren söz konusu oran ortalama %6 seviyesinde kalmıştır.

Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna göre yoksulluk oranları incelendiğinde ise Türkiye geneline uygun bir biçimde, kentte de en yüksek yoksulluk oranına yevmiyeliler kesiminde rastlanmaktadır. Bu durum söz konusu dönemdeki bütün yıllar için geçerlidir. 2009 yılı rakamlarına göre,

yevmiyeliler kesiminden sonra yoksulluk oranının en yüksek olduğu kesimler sırasıyla, kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçileridir.

Tablo 11: Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna ve Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları, Kent

İşteki Durum ve Sektör	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
İstihdamdaki Fertler	17,81	17,72	11,53	7,96	6,40	6,02	6,01	5,71
İşteki Durum								
Ücretli, maaşlı	12,24	14,27	8,79	4,92	3,93	3,73	3,80	3,73
Yevmiyeli	44,82	40,24	28,65	27,08	15,49	19,34	20,92	17,10
İşveren	6,73	8,14	3,82	2,07	2,51	1,33	1,38	0,94
Kendi hesabına	21,75	24,36	16,13	11,04	8,66	10,21	9,67	8,90
Ücretsiz aile işçisi	27,94	18,59	11,30	10,76	22,22	9,08	6,45	7,67
Sektör								
Tarım	33,74	26,42	19,59	15,43	24,56	15,69	20,43	13,32
Sanayi	18,75	19,31	11,86	8,47	6,04	6,44	6,25	6,43
Hizmet	21,90	16,03	10,62	7,07	4,99	5,17	4,99	4,72

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Hanehalkı fertlerinin çalıştığı sektöre göre yoksulluk oranlarının kentteki görünümü yine Tablo 11'den izlenebilmektedir. Tablo 11'e göre tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışanların yoksulluk oranları bazı yıllardaki artışlar haricinde, bir bütün olarak bakıldığında, 2002 yılından 2009 yılına azalmıştır. Ancak, sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışanların yoksulluk oranlarında 2006 yılından itibaren önemli bir değişime rastlanmamaktadır. Tarım sektöründe çalışanların yoksulluk oranları ise 2002 yılından 2005 yılına kadar istikrarlı bir şekilde azalırken, 2006 yılından itibaren inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.

Tablo 12: Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna ve Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları, Kırsal

İşteki Durum ve Sektör	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
İstihdamdaki Fertler	32,01	35,01	35,93	30,85	27,36	28,38	30,27	31,54
İşteki Durum								
Ücretli, maaşlı	18,31	19,03	16,71	12,78	12,82	17,12	15,91	21,27
Yevmiyeli	45,29	47,29	47,15	38,61	43,10	38,75	40,02	46,12
İşveren	15,26	10,58	15,58	12,55	6,93	8,91	4,13	8,53
Kendi hesabına	33,38	35,98	37,04	33,04	29,10	30,97	33,81	32,21
Ücretsiz aile işçisi	36,67	41,01	41,79	37,53	33,72	32,21	37,55	33,71
Sektör								
Tarım	36,77	40,91	42,32	38,80	34,89	33,81	40,09	35,41
Sanayi	25,87	28,02	27,69	14,44	21,71	22,25	23,39	27,34
Hizmet	34,16	18,95	18,01	13,76	13,54	17,68	14,00	19,95

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Hanehalkı fertlerinin işteki durumuna ve çalıştığı sektöre göre yoksulluk oranlarının kırdaki görünümü Tablo 12’de sunulmaktadır. Tablo 12’de dikkati çeken hususlardan ilki, kırsal istihdam edilen fertlerin yoksulluk oranının 2002-2004 döneminde artmış olmasıdır. 2005 ve 2006 yıllarında gerçekleşen düşüşlerin ardından, 2007 yılından itibaren bu oran tekrar yükselişe geçmiştir. 2002-2009 dönemine bir bütün olarak bakıldığında, kırsal istihdam edilen fertlerin yoksulluk oranlarının kente göre oldukça yüksek düzeyde olması dikkati çeken bir başka husustur. 2009 yılında kentte, istihdam edilen fertlerin yoksulluk oranı %5,71 iken, bu oran kırsal %31,54’tür. Bu tablo, çalışan kesimlerin yoksulluğunun kente göre kırsal daha önemli bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Kırsal istihdam edilen fertlerin neredeyse üçte biri yoksuldur. İstihdamdaki fertlerin işteki durumları incelendiğinde ise kentteki duruma benzer şekilde, kırsal da yoksulluk oranlarının en yüksek düzeyde yevmiyeliler kesiminde gerçekleştiği görülmektedir. Bu kesimi,

ücretsiz aile işçileri ve kendi hesabına çalışanlar izlemektedir. 2009 yılı rakamlarıyla kırdaki istihdam edilen fertlerin yoksulluk oranı, yevmiyelilerde %46,12; ücretsiz aile işçilerinde %33,71; kendi hesabına çalışanlarda %32,21; ücretli/maaşlılarda %21,27 ve işveren kesiminde %8,53'tür.

Kırdaki, hanehalkı fertlerinin çalıştığı sektöre yoksulluk oranları incelendiğinde, tarım sektöründe çalışanların yoksulluk oranının, sanayi ve hizmet sektöründe çalışanlara göre oldukça yüksek olduğu dikkati çekmektedir. 2009 yılı rakamlarıyla tarım sektöründe çalışanların yoksulluk oranı %35,41'dir. Bunu, %27,34 ile sanayi sektöründe çalışanların yoksulluk oranı, %19,95 ile de hizmet sektöründe çalışanların yoksulluk oranı izlemektedir. Yoksulluğun kırdaki, 2009 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 4 puan artmasına rağmen (Tablo 4), kırdaki, tarım sektöründe çalışanların yoksulluk oranının yine 2009 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 5 puan azalması, daha önce de değindiğimiz gibi tarım sektörü istihdamındaki artışın etkisiyle açıklanabilir. Bu durum, artan istihdamla birlikte tarım sektöründe çalışanların yaşam koşullarında da görece bir iyileşme sağlandığı şeklinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte, tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranının 2002-2009 dönemi boyunca %30'ların üzerinde seyrettiği, hatta kimi yıllarda %40'lara ulaştığı dikkate alındığında, yoksulluk sorununun tarım sektöründe çalışanlarda ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Kırdaki, sanayi sektöründe çalışanların yoksulluk oranının 2006 yılından itibaren artmaya başlaması dikkati çeken bir başka husustur. 2009 yılına gelindiğinde sanayi sektöründe çalışanların yoksulluk oranı, 2006 yılındaki %21,71 oranının yaklaşık 6 puan üzerine çıkarak %27,34'e ulaşmıştır. Hizmet sektöründe çalışanların yoksulluk oranı ise 2002 yılından 2009 yılına yaklaşık on beş puan azalarak, %34,16'dan %19,95'e gerilemiştir.

F. Hanehalkı Türüne Göre Yoksulluk Oranları

Tablo 13, hanehalkı türüne göre yoksulluk oranlarını göstermektedir. Türkiye genelinde, hanehalkı türüne göre yoksulluk oranlarının verildiği Tablo 13 incelendiğinde, 2009 yılında yoksulluğun %21,43 oranıyla en yüksek düzeyde, ataerkil veya geniş aile tipinde yaşandığı görülmektedir.

Yoksulluğun en düşük düzeyde görüldüğü aile tipi ise %9,81 oranıyla çocuksuz çekirdek ailedir. Hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk oranları arasındaki doğrusal ilişkiyi gösteren daha önceki istatistiklere de uygun bir biçimde, hanede daha fazla kişinin olduğu aile tiplerinde yoksulluk daha yüksek oranda görülmektedir.

Tablo 13: Hanehalkı Türüne Göre Yoksul Hanehalkı Oranı, Türkiye

Hanehalkı Türü	Yoksul Hanehalkı Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Türkiye	22,45	23,02	20,67	15,42	13,98	13,64	13,52	14,54
Çekirdek aile (çocuklu)	21,76	23,92	20,15	15,03	13,60	12,58	12,32	12,98
Çekirdek aile (çocuksuz)	15,05	13,25	12,99	8,35	10,14	7,92	8,69	9,81
Ataerkil veya geniş aile	30,08	28,87	28,16	23,15	17,11	20,28	18,81	21,43
Tek yetişkinli aile, diğer	22,42	19,16	20,10	11,75	15,74	14,19	16,57	16,62

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Hanedeki kişi sayısı ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi değerlendirirken hanedeki kişilerin niteliklerini, bir diğer ifadeyle, üretici ve tüketici fonksiyonlarını da dikkate almak gerekmektedir. Çocukların özellikle belirli bir yaşa gelinceye kadar genellikle tüketici konumunda olmaları, ailenin yaşam koşulları üzerinde baskı yaratarak yoksulluğu artırabilmektedir. Özellikle tek kişinin çalıştığı ailelerde bu durum daha açık görülmektedir. Çocuksuz çekirdek ailelerde yoksulluğun daha düşük düzeylerde görülmesi de yine aynı gerekçeye dayandırılabilir.

G. Hanehalkı Fertlerinin Ekonomik Faaliyet Durumuna Göre Yoksulluk Oranları

Hanehalkı fertlerinin ekonomik faaliyet durumuna göre yoksulluk oranlarının Türkiye genelindeki, kentteki ve kırdaki görünüşleri sırasıyla, Tablo 14, Tablo 15 ve Tablo 16'da sunulmaktadır.

Tablo 14: Hanehalkı Fertlerinin Ekonomik Faaliyet Durumuna Göre Yoksulluk Oranları, Türkiye

Ekonomik Faaliyet Durumu	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Toplam	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
15 ve daha yukarı yaştaki fertler	23,94	24,52	22,22	17,68	14,80	14,86	14,39	15,27
İstihdamdaki fertler	25,08	26,12	23,33	18,96	15,81	14,21	14,82	15,37
İş arayanlar	32,44	30,97	27,37	26,19	20,05	26,01	17,78	19,51
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	22,15	22,82	20,95	15,92	13,60	14,74	13,73	14,68
15 yaşından küçük fertler	34,55	37,04	34,02	27,71	25,23	25,55	24,43	25,77

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Tablo 14, Türkiye genelinde, hanehalkı fertlerinin ekonomik faaliyet durumuna göre yoksulluk oranlarını göstermektedir. Tablo 14 incelendiğinde, yoksulluk oranının 15 yaşından küçük fertlerde en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. 2009 yılı rakamlarına göre %25,77 olan bu oran, çocuk yoksulluğunun ülkemizde önemli bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Özellikle, yoksul ailelerde doğan çocuklar, yoksulluğu bir anlamda ailelerinden miras olarak devralmaktadır. Aile içindeki yoksulluk kısır döngüsünün kırılabilmesi için çocukların eğitim olanaklarından yoksun kalmaması ve yoksun bırakılmaması noktasında hem ailelere hem de politikacılara önemli görevler düşmektedir. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması konusu burada ön plana çıkmaktadır. Bu konu, bir sonraki bölümde Türkiye’de yoksulluk üzerinde etkili olan faktörler incelenirken daha detaylı ele alınacaktır.

İş arayanlar, 15 yaşından küçük fertlerden sonra yoksulluk oranının en yüksek görüldüğü kesimdir. 2009 yılı rakamlarına göre %19,51 olan iş arayanlar kesimindeki yoksulluk oranı, iş arayan her beş kişiden birinin yoksul olduğuna işaret etmektedir. 2002-2009 döneminde iş arayan fertlerin yoksulluk oranında genel anlamda bir azalma görülmekle birlikte, 2009 yılında %19,51 düzeyinde olan söz konusu oran, Türkiye genelinde %18,08 olan yoksulluk oranından daha yüksektir. Bu durum, işsizliğin halen, yoksulluğun önemli nedenlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Tablo 15: Hanehalkı Fertlerinin Ekonomik Faaliyet Durumuna Göre Yoksulluk Oranları, Kent

Ekonomik Faaliyet Durumu	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Toplam	21,95	22,30	16,57	12,83	9,31	10,36	9,38	8,86
15 ve daha yukarı yaştaki fertler	18,33	19,17	13,52	10,26	7,66	8,53	7,56	7,17
İstihdamdaki fertler	17,81	17,72	11,53	7,96	6,40	6,02	6,01	5,71
İş arayanlar	22,99	28,20	22,74	20,92	15,60	20,21	13,54	12,35
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	18,53	19,32	14,10	11,08	8,03	9,57	8,22	7,81
15 yaşından küçük fertler	30,59	30,43	24,22	19,51	13,50	15,49	14,47	13,71

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Hanehalkı fertlerinin ekonomik faaliyet durumuna göre yoksulluk oranlarının kentteki görünümü Tablo 15’de sunulmaktadır. Tablo 15, Türkiye genelindeki eğilime uygun bir biçimde, kentte de yoksulluk oranının en yüksek düzeyde 15 yaşından küçük fertlerde görüldüğünü ve bunu iş arayanlar kesiminin izlediğini göstermektedir.

Tablo 16: Hanehalkı Fertlerinin Ekonomik Faaliyet Durumuna Göre Yoksulluk Oranları, Kır

Ekonomik Faaliyet Durumu	Fert Yoksulluk Oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Toplam	34,48	37,13	39,97	32,95	31,98	34,80	34,62	38,69
15 ve daha yukarı yaştaki fertler	32,06	33,09	36,15	29,86	27,00	30,11	30,43	34,09
İstihdamdaki fertler	32,01	35,01	35,93	30,85	27,36	28,38	30,27	31,54
İş arayanlar	62,56	38,84	38,12	43,43	30,96	50,85	35,44	51,86
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	30,14	30,58	36,59	27,65	26,31	31,40	30,31	36,84
15 yaşından küçük fertler	41,10	46,44	49,34	40,60	43,63	45,79	44,92	50,15

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 06.01.2011.

* Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

Hanehalkı fertlerinin ekonomik faaliyet durumuna göre yoksulluk oranlarının kırdaki görünümü ise Tablo 16’da sunulmaktadır. Tablo 16 incelendiğinde dikkati çeken ilk husus, yoksulluk oranlarının Türkiye genelindeki ve kentteki görünümün aksine kırdaki artış sürecinde olduğudur. Nitekim 2005 ve 2006 yıllarında gözlenen azalış bir kenara

birakıldığında, kırdaki yoksulluk oranı 2002-2009 döneminde yükselme eğiliminde olmuştur. 2002 yılında %34,48 olan yoksulluk oranı, 2009 yılı itibariyle %38,69'a ulaşmıştır.

Kırdaki yoksulluk oranının en yüksek düzeyde olduğu kesim bazı yıllarda iş arayanlar, bazı yıllarda ise 15 yaşından küçük fertlerdir. Örneğin, 2002 yılı rakamlarına bakıldığında, yoksulluk oranı iş arayanlar kesiminde %62,56 ile en yüksek düzeydedir. 2003, 2004 yıllarında ise 15 yaşından küçük fertlerde yoksulluk oranı en yüksek düzeydedir. 2009 yılı rakamlarına bakıldığında, iş arayanlar kesimindeki yoksulluk oranının diğer kesimlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca, kentteki durumla mukayese edildiğinde iş arayan fertlerin yoksulluk oranının kırdaki oldukça yüksek düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. Kentte %12,35 olan söz konusu oran, kırdaki %51,86'dır. Bu rakam, kırdaki iş arayan her iki kişiden birinin yoksul olduğunu göstermektedir. Benzer durum, 15 yaşından küçük fertlerin yoksulluk oranı için de söz konusudur. 2009 yılı itibariyle %50,15 olan 15 yaşından küçük fertlerin yoksulluk oranı, kentte %13,71 olan oranın yaklaşık dört katıdır. Bu durum, kırdaki 15 yaşından küçük her iki fertten birinin yoksul olduğuna işaret etmektedir.

II. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN YAPISAL FAKTÖRLER

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'deki yoksulluğun dinamiklerini ortaya koyabilmek için ülkemizde yoksulluk üzerinde etkili olan faktörler incelenmeye çalışılacaktır. Yoksulluk üzerinde etkili olan faktörler her ülke için standart değildir. Zira yoksulluk, her ülkenin kendi iç dinamiklerinden şekillenmekte, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısından kaynaklanan bir takım özellikler göstermektedir. Türkiye'de de yoksulluk üzerinde etkili olan pek çok faktör bulunmaktadır ve bunların yoksulluk üzerindeki etkisinin boyutunu ayrı ayrı tespit etmek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin sosyo-ekonomik gerçekleri dikkate alındığında, ülkemizde yoksulluk sorunu üzerinde etkili olduğunu düşündüğümüz temel faktörleri aşağıda incelemeye çalışacağız. Çalışmanın son bölümünde yer alan saha araştırmasında da bu faktörlerin yoksulluk üzerindeki etkisi konunun muhatabı olan yoksulların görüşleriyle değerlendirilecektir.

A. Gelir Dağılımı

Türkiye ekonomisi Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda son derece olumsuz koşullar içindeydi. İnsan kaynakları ve sermaye çok sınırlı ve tarım ana sektör konumundaydı. Kuruluş yıllarında başlıca hedef sanayileşmenin sağlanması yönündeydi. 1960'lara kadar ülkedeki özel girişimcilik çok yetersiz kaldığından Kamu İktisadi Teşebbüsleri sanayileşmenin temel aracını oluşturmuştur. Bununla birlikte, nihai hedef özel teşebbüs için güçlü bir altyapı sağlanmasıydı. 1960'lı yıllar dışarıya göçün ve sanayileşmeyle birlikte hareketlenen iç göçlerin söz konusu olduğu yıllar olmuştur. İthal ikameci sanayileşme evresi, gelir düzeyi görece yüksek bir formel sektör işçi kesiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kamu kesimi ile özel kesim bu dönemde birlikte gelişmiş, sendikaların etkili olmalarıyla da fonksiyonel gelir dağılımında emeğin payı artmış ve ücret farklılaşmaları belirli sınırlarda kalmıştır. Kamuya ait kuruluşlarda sağlanan istihdam, gelir dağılımını iyileştirmiş ya da en azından bozulmasını engellemiştir. Bu dönemde önemli

etkileri olan dışarıya işgücü göçünün sonucu olarak ülkemize gönderilen paraların-tasarrufların da gelir dağılımı üzerinde olumlu yansımaları olmuştur.²²¹

Türkiye ekonomisi 1970'li yılların ikinci yarısında dış koşulların da etkisiyle ağır bir bunalıma sürüklenmiştir. 1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki sıçramaya paralel olarak dünya ekonomisinin sürüklendiği durgunluk haline Türkiye, kısa dönemli borçlanma kanallarını zorlayarak ve ithalat ve milli gelirdeki büyüme hızlarını sürdürmeye çalışarak tepki vermiştir. 1977 yılına gelindiğinde dış ticaret göstergeleri şiddetli bir biçimde bozulmuş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %30'a düşmüştür. Gelir dağılımında 1976 sonrasında meydana gelen gelişmelerin başında, ortaya çıkan kıtlık koşullarının etkisiyle aracı-ticari kazançlarda gözlenen artışlar gelmektedir. DPT'nin 1980 programında yayımlanan tahminlerine göre hizmetler kesimine intikal eden ücret-dışı gelirlerin GSYİH içindeki payı 1975'te %29,8 iken, 1979'da %42,5'e yükselmiştir.²²² Ekonominin üretimden tüketime ve yeniden üretime uzanan süreçlerinde olağandışı gelişmelere neden olan ekonomik bunalımın göstergeleri fiyatların, işsizliğin, dış ticaret açığının artması ve buna bağlı olarak da dış ödeme güçlüklerinin ortaya çıkmasıdır.²²³

1970'li yılların ikinci yarısından itibaren ağırlaşan ekonomik bunalım üzerine, hükümet, 24 Ocak 1980'de "24 Ocak Kararları" olarak bilinen yeni bir ekonomi politikasını uygulamaya koymuştur. Bu ekonomi politikasının belirleyici özelliği, ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatların tek "yol gösterici" olmasıdır. Buna göre, her mal ve hizmet için arz ve talebe göre oluşacak fiyatlar bütün ekonomik işlemlerde geçerli olacaktır. Dolayısıyla, işgücü ve sermaye gibi temel üretim faktörlerinin fiyatının da piyasa koşullarında belirlenmesi söz konusu olmuştur. Bu dönemde, izlenen ücretlerin düşük tutulması politikasıyla gelir dağılımı ücretli kesim aleyhine bozulmuştur. Bu politikanın uygulanmasında, kar oranlarını artırarak yatırımları uyarmak, yerli üretimin maliyetini düşürerek

²²¹ Tuncer Bulutay, "Ücretler ve Gelir ve Ücret Dağılımları", **Ücretler, Gelir ve Ücret Dağılımları**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın no:2403, Ankara 2001, s.43,44.

²²² Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, İmge Yayınevi, Ankara, 2007, s.140-142.

²²³ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.194.

ihracata konu olan malların rekabet gücünü artırmak, iç talebi kısarak iç piyasada alınamaz duruma gelen malların ihracatını artırmak gibi hedefler etkili olmuştur. Ancak, gelişmekte olan ülkelerin nitelikli işgücünün daha çok gelir elde edebileceği gelişmiş ülkelere gitmesi sonucunu da doğuran bu politika, ekonominin temel sorunlarından biri olan nitelikli işgücünün temin edilmesi noktasında önemli sorunları da beraberinde getirmiştir.²²⁴

Yapısal uyum politikalarında yeni bir değişikliğe neden olan gelişme, 1989 yılından sonra geçilen dış finansal serbestlik uygulamasıyla sermaye hareketlerinin serbest kalmasıdır. Bu gelişmeyle birçok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye'ye de önemli ölçüde bir yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir. Bu yönelmenin sebebi, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ekonomik konjonktür nedeniyle faiz oranlarının düşmesi ve gelişmekte olan ülkelerde faiz oranlarının uluslararası faiz oranlarının üzerinde seyretmesidir. Bu nedenle, dış finansal serbestlik, gelirin çeşitli kesimler arasındaki dağılımını etkileyen bir takım sonuçları da ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Türkiye'de 1994 yılına gelindiğinde finans kesimine yapılan faiz ödemeleri bütçe harcamaları içinde en yüksek paya sahip olmaya başlamıştır. Bu durum krizden sonra personel harcamalarının azaltılmasına neden olmuştur. Bir diğer ifadeyle, sabit gelirlilerden rant kesimine doğru önemli bir gelir transferi gerçekleşmiştir.²²⁵ 1980 sonrasında uygulanan borçlanmaya dayalı kamu finansman modelinin de etkisiyle iç borç faiz ödemelerinin bütçe içerisindeki payının giderek artması, devletin genelde sosyal refahı, özelde ise gelir dağılımını düzeltici ve yoksulluğu azaltıcı politikalar uygulama imkânını sınırlamıştır.²²⁶

Gelir dağılımı, belirli bir yoksulluk sınırının altında kalan kişi ya da hanehalkının dağılımından ziyade, ülkedeki nüfusun tümüne ait dağılımı belirlediği için mutlak manadaki yoksulluktan farklı ve daha geniş bir kavramdır. Bu anlamda göreceli yoksulluk kavramına daha yakındır. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki belirli bir gelir düzeyinde, gelir dağılımındaki eşitsizlik ne kadar artarsa yoksulluk içinde yaşayan kişilerin oranı da o ölçüde

²²⁴ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.197-201.

²²⁵ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.219.

²²⁶ Akın İzmirlioğlu, "Gelir Dağılımı Sorunu Kronik ve Yapısal Özellikler Taşıyor", **İktisat Dergisi**, Ekim-Kasım 2001, s.32.

artmaktadır.²²⁷ Örneğin, kişi başına düşen milli gelirin aynı düzeyde olduğu iki farklı ülkeden, kişisel gelir dağılımındaki eşitsizliğin ölçütü olan gini katsayısının daha büyük (1'e daha yakın) olduğu ülke yoksulluk sorununu daha ciddi bir biçimde yaşamaktadır. Özellikle, uluslararası karşılaştırmalarda yoksulluk oranları ve gini katsayıları yorumlanırken ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Türkiye'de kişisel gelir dağılımı eşitsizliğini ortaya koymak üzere yapılan çalışmaların çoğunluğunda veri kaynağı olarak gelir dağılımı anketleri kullanılmıştır. 1968, 1973, 1986, 1987, 1994, 2002, 2003, 2004 ve 2005 ve 2008 yıllarında hanehalkı gelirini temel alan gelir dağılımı çalışmaları yapılmıştır. Ancak, bu çalışmalar gerek kapsam gerek yöntem açısından farklılıklar içermektedir. Bugüne kadar yapılan kişisel gelir dağılımı çalışmalarının sonuçları Tablo 17'de verilmektedir.²²⁸

Tablo 17'ye göre, 1963 yılında nüfusun en alt %20'lik kesiminin milli gelirden aldığı pay %4,5 iken, 1994 yılında yapılan araştırmada bu oran %4,9 olarak tespit edilmiştir. 1963 yılında nüfusun en üst %20'lik kesiminin milli gelirden aldığı pay %57 iken, 1994 yılında yapılan çalışmada bu oran %54,9 olarak belirlenmiştir. Yöntemleri farklı olan ve iki farklı kurum tarafından yapılan çalışmaların sonuçları, ülkemizde gelir dağılımındaki adaletsizlik sorununun söz konusu dönem boyunca devam ettiğini göstermektedir. Gini katsayısının gösterdiği eğilim incelendiğinde, 1963 yılından 1968 yılına kısmi bir yükselme olduğu dikkati çekmektedir. 1968'den itibaren gini katsayısının azaldığı, 1973-1986 döneminde ufak değişiklikler göstermekle birlikte hemen hemen aynı düzeylerde kaldığı görülmektedir. 1994 yılında, bu yıl görülen krizin de etkisiyle gini katsayısı 1987 yılı rakamlarına göre önemli ölçüde artarak 0,43'ten 0,49'a yükselmiş ve gelir dağılımı önemli ölçüde bozulmuştur. Gelir dağılımı eşitsizliği Tablo 17'de görüldüğü üzere, 1994 yılından sonra istikrarlı bir biçimde azalmaya başlamıştır. Gelir dağılımına

²²⁷ Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, "Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Gelir Eşitsizliği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri", **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, s.20.

²²⁸ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007, s.18,19.

ilişkin en son veriler 2008 yılına ait olup gini katsayısı bu yıl için 0,39 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 17: Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımı, 1963-2008

Yıllar	Hanehalkı Yüzdeleri					Gini Katsayısı
	En Düşük %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	En Yüksek %20	
1963 (a)	4,5	8,5	11,5	18,5	57,0	0,55
1968 (b)	3,0	7,0	10,0	20,0	60,0	0,56
1973 (c)	3,5	8,0	12,5	19,5	56,5	0,51
1978 (d)	2,9	7,4	13,0	22,1	54,7	0,51
1983 (e)	2,7	7,0	12,6	21,9	55,8	0,52
1986 (f)	3,9	8,4	12,6	19,2	55,9	0,50
1987 (g)	5,2	9,6	14,1	21,2	49,9	0,43
1994 (h)	4,9	8,6	12,6	19,0	54,9	0,49
2002 (ı)	5,3	9,8	14,0	20,8	50,1	0,44
2003 (j)	6,0	10,3	14,5	20,9	48,3	0,42
2004 (k)	6,0	10,7	15,2	21,9	46,2	0,40
2005 (l)	6,1	11,1	15,8	22,6	44,4	0,38
2006*	5,8	10,5	15,2	22,1	46,5	0,40
2007	6,4	10,9	15,4	21,8	45,5	0,39
2008	6,4	10,9	15,4	22,0	45,3	0,39

Kaynak: DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Gelir Dağılımı**, s.19’dan; (a):1963, Çamuroğlu ve Hamurdan, 1966, (b): 1968, Bulutay, Timur ve Ersel, 1971, (c): 1973, DPT, 1976, (d): 1978, Celasun M., 1986, (e): 1983, Celasun M., 1989, (f): 1986, Esmer, Fişek, Kalaycıoğlu, 1986, (g): 1987, DİE, 1990, (h): 1994, DİE, 1996, (ı): 2002, DİE, 2003, (j): 2003, DİE, 2004, (k):2004, DİE, 2005, (l):2005, TÜİK, 2006.

*TÜİK, Avrupa Birliği uyum çalışmaları kapsamında, 2006 yılından itibaren Gelir ve Yaşam koşulları araştırmasını uygulamaktadır. Bu çalışmada “hanehalkı kullanılabilir gelir dağılımına” ilişkin istatistikler yanında, “eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelir dağılımına” ilişkin istatistikler üretilmektedir. “Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri”, hanehalkı düzeyinde toplanan gelirlerin birey başına düşen gelirlere dönüştürülmesi gereğinden hareketle hesaplanmaktadır. Hanelerarası doğru karşılaştırma yapabilmek için, bu hesaplamada, hanelerin yetişkin-çocuk bileşimlerindeki farklılıklar dikkate alınmaktadır. Bunun için, eşdeğerlik ölçeği olarak adlandırılan katsayılar kullanılmakta ve her bir hanehalkı büyüklüğünün kaç yetişkine (eşdeğer ferde) denk olduğu hesaplanmaktadır. Hanehalkı toplam kullanılabilir geliri, eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünerek o hanehalkı için eşdeğer fert başına düşen gelir, bir diğer ifadeyle, “eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri” hesaplanmaktadır; TÜİK, **Haber Bülteni, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları, 2008**, Sayı:134, 29 Temmuz 2010, s.3, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 29.08.2010. Ancak, TÜİK’in gelir dağılımına ilişkin önceki yıllara ait verileriyle karşılaştırılabilir olmasını sağlamak için, Tablo 17’de, 2006 ve sonraki yıllara ait verilerde “hanehalkı kullanılabilir gelir dağılımı” sonuçları esas alınmıştır.

Tablo 17’de dikkati çeken husus, gini katsayısının 2002 yılında 1994 yılına göre daha eşit bir görünüm sergilemesidir. Hâlbuki Türkiye, Kasım 2000 ve Şubat 2001 yıllarında ciddi bir ekonomik krizle karşı karşıya

kalmıştır. Her ne kadar Türkiye'nin 2002 yılından itibaren ekonomik göstergelerinde düzelmeler görülmeye başlanmışsa da sürece bir bütün olarak bakıldığında, gelir dağılımının düzeldiği yönündeki bulgulara kuşkuyla yaklaşılması gerektiğinden söz edilmektedir. Bu yaklaşımın dayanağı ise, gelir anketinin, türlerine göre gelir dağılımına ilişkin sonuçlarından kaynaklanmaktadır. 2002 gelir anketine göre, hanehalklarının toplam kazançları içinde finansal gelirin payı %4,9'dur. Aynı kategorinin 1994 yılındaki ağırlığı ise %7,7'dir. 1994 yılından sonra, kamu kesiminin yüksek borçlanma ihtiyacı sebebiyle finans piyasalarında yüksek reel faiz oranları geçerli olmuştur. Bu durum ise, kamu kesiminin iç borç faiz ödemelerinin önceki döneme kıyasla katlanarak artmasına neden olmuştur. 1994 sonrasında, Türkiye'deki finansal varlıkların toplam değerinin ve finans piyasasının toplam işlem hacminin de önemli ölçüde artmış olması, 2002 gelir anketinin finansal gelirin payının azaldığı yönündeki sonucuna ilişkin kuşkuyu artırmaktadır. Finansal gelir, özellikle yüksek gelirli kesimler için önemli bir gelir kaynağı olduğundan, anketteki bu kuşkulu durumun, yüksek gelirli kesimlerin gelirinin olduğundan düşük gösterilmesine ve dolayısıyla da gelir dağılımının görece olarak eşit çıkmasına neden olduğu öne sürülmektedir.²²⁹

B. Göç

Gelişmiş ülkelerde, 18. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan sanayileşme, beraberinde kentleşme ve göç olgusunu da getirmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, bu hareketlerin ivme kazanması 20.yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Nitekim Türkiye'de de 1950'li yıllardan itibaren kırdan kente göç olgusu önemli ölçüde varlığını hissettirmeye başlamıştır. Göçü açıklayan temel teori, göç veren ve göç alan bölgeler açısından söz konusu olan "itici" ve "çekici" faktörlerdir. Kırsal bölgelerdeki yaşam koşullarının zorluğu bir itici faktör olarak değerlendirilirken, kentlerdeki görece

²²⁹ Murat Koyuncu, Fikret Şenses, "Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri", *ERC Working Papers in Economics* 04/13, October, 2004, s.24, 25.

yüksek, eğitim, sağlık ve istihdam olanakları birer çekici faktör olarak ortaya çıkmaktadır.²³⁰ Göç, kural olarak, gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru yönelmektedir. Bu anlamda, pek çok ülke için söz konusu olan bölgesel gelişmişlik farklılıkları Türkiye için de göçün önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarında coğrafi, doğal, ekonomik ve sosyal pek çok faktörün etkisi olmakta ve bu faktörler birbirleriyle de etkileşim içinde bulunmaktadır. Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının dışında hızlı nüfus artışı, tarımda hızlı bir mekanizasyona gidilmesi, toprağın küçülmesi, çocuklar için daha iyi bir eğitim imkânının aranması, doğal afetlerden korunma ve güvenlik ihtiyacı da Türkiye’de göçün diğer nedenleri arasında sayılabilir.²³¹

Göç ile yoksulluk arasındaki ilişkinin kurgulanması ve genellemelere gidilmesi hem göçün hem de yoksulluğun çok boyutlu ve karmaşık yapıları olması nedeniyle kolay değildir. Göç eden kişilerin, göç alan ve göç veren yerleşim yerlerinin sosyal, ekonomik ve demografik özellikleri, göçün nedeni, biçimi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasi konjonktür gibi pek çok faktör bu ilişki üzerinde önemli etkilere sahiptir.²³² Bu anlamda, kentsel yoksulluğun ne ölçüde kırdan kente göçün bir sonucu olduğu da merak konusudur. Bu konuda başlıca iki tezden söz edilmektedir. Bunlardan ilki, kırsal kesimdeki yoksulların düşük gelir düzeyleri ve yaşam standartları sonucunda kentlere adeta itildiklerini öne sürmektedir. Burada, kır-kent kazanç farklılıklarının boyutuna bağlı olarak göçlerin artacağı, bu durumun kentlerde yetersiz düzeydeki istihdam olanakları karşısında hızlı bir enformelleşmeye ve buna bağlı yoksullaşmaya neden olacağı ileri sürülmektedir. Bu tezde, kentsel yoksulluk kırsal yoksulluğun kentlerdeki bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

²³⁰ Mustafa Öztürk, Nihat Altuntepe, “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, **Journal of Yasar University**, (Erişim) <http://ioy.yasar.edu.tr>, 24.08.2009, s.1590.

²³¹ Öztürk, Altuntepe, a.g.m., s.1590-1594.

²³² Savaş Çağlayan, “Göç ve Yoksulluk: Mutlak ve Doğrusal Olmayan Bir İlişki”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, der. Nurgün Oktik, Yakın Kitabevi Yayınları, İzmir, 2008, s.306.

İkincisi ise, yoksulluğu maddi imkânsızlıklar nedeniyle göçü kısıtlayan bir etmen olarak görmekte, kırsal alanda yaşayan topraksız ya da küçük toprak sahibi yoksulların göçten en az yararlanan kesim olduğunu öne sürmektedir. Göç ile yoksulluk arasındaki ilişkide, üzerinde durulması gereken bir başka husus da özellikle ekonomik krizler sonucunda, büyük kentlerin çekici faktörlerinin etkisinin azalması nedeniyle kente göçün ve kentsel yoksulluk artışlarının bir ölçüde engellenmesidir.²³³ Hatta kriz koşullarının etkisiyle, geçinme zorluklarıyla karşı karşıya kalan ve geldikleri yerlerle bağlarını koparmamış olan insanların eski yerleşim yerlerine dönmeleri tersine göçün varlığına işaret etmektedir.

Türkiye’de göç ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi doğrudan ortaya koyabileceğimiz bir veri tabanı bulunmamaktadır. Ancak, ülkenin ekonomik ve sosyal gerçekleri dikkate alındığında, Türkiye genelinde 1950’lerden itibaren başlayan ve kırsal kesimdeki yoksullaşmaya bağlı olarak yaşanan bir göç olgusunun varlığı dikkati çekmektedir.²³⁴ Bu yıllarda başlayan sosyo-ekonomik değişimlerle birlikte, kırsal alandaki yerleşim yerlerinden kentlere doğru gerçekleşen iç göç, kırdaki yoksulluğun kentlere taşınmasına ve biçim değiştirmesine neden olmuştur.²³⁵ Nitekim 1950’li yıllarda Türkiye’de en önemli nüfus olayı kentleşmedir.²³⁶ 1945’te %18 olan kentli nüfus oranı, 1960 yılında %25’e yükselmiştir. Bugün ise, nüfusunun %25’i kentlerde yaşayan bir ülkeden %70’e yakını kentlerde yaşayan bir ülke konumuna gelmiştir. Söz konusu dönemde, kırdan kente göçün en önemli nedeni, kırsal kesimin pazara açılması ve tarımda makineleşme sonucu kırdaki işgücünün kente yönelmesidir. Dolayısıyla, bu süreçte kentlerdeki iş

²³³ Şenses, a.g.e., s.162.

²³⁴ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, s.161.

²³⁵ Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, **Kentleşme Şurası 2009, Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu**, Ankara, 2009, s.15.

²³⁶ **Kentleşme**; dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasıdır. Kentleşmenin dar anlamdaki tanımı demografik özellikler taşır. Ancak, kentleşme, bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişimlerden kaynaklandığı için, bir nüfus hareketinin ötesinde anlamlara sahiptir. Bu çerçevede, kentleşme, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci olarak görülmektedir: Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, İmge Yayınevi, Ankara, 2006, s.23, 24.

olanaklarının çekiciliğinden çok kırsal bölgelerin içinde bulunduğu itici faktörler göçte belirleyici olmuştur.

Türkiye’de kentleşme sürecinin sanayileşmeyle paralel gitmemesi, ekonomik sorunların yanı sıra toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde oluşan kentleşmenin temel özelliği, gecekondulaşma biçimi yerleşmedir. Gecekondulaşma, kırsal kesimden göç eden kişilerin, kent çevresinde yasal sınırlamalar ve yasaklar karşısında bir zorunluluk olarak çoğu kez “bir gecede” yaptıkları konuttur. Uzun dönemli bir kentleşme politikasının oluşturulmaması, genellikle kamu arazisi üzerine inşa edilen gecekondulaşma olgusunu giderek ağırlaşan bir soruna dönüştürmüştür. Böylelikle, temelde bir sonuç olarak öne çıkan gecekondulaşma olgusu, zamanla ekonomik ve toplumsal birçok sorunun önemli nedenlerinden biri haline gelmiştir.²³⁷

Işık ve Pınarcıoğlu, özellikle 1980 öncesi döneme ilişkin kırdan kente göç olgusunu değerlendirirken “ağ türü ilişkilerin” göç eden insanların kentte tutunabilmeleri ve varlıklarını koruyabilmeleri noktasındaki önemli rolüne işaret etmektedirler. Bu ilişki ağları sayesinde, kente göç eden kişilerin kendilerine korunaklı bir ortam sağlayabildikleri, iş ve konut piyasasında tutunabilme fırsatları yakalayabildikleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, Türkiye’deki kent yoksulluğunun, Batı’daki gibi, toplumsal ilişki ve süreçlerden dışlanmış bir sınıf altı (underclass) kesim yaratmaması da yine aynı ilişki ağlarıyla açıklanmaktadır.²³⁸

Türkiye’nin kırsal toprak mülkiyetinin belirgin özelliği, mülkiyetin ufak birimlere parçalanmış olmasıdır. Bu durum, kırdan kente göç dalgasının ilk dönemlerinde kente göç eden insanların, kırdaki mülklerinin en azından bir bölümünü ellerinden çıkarmadan kente gelebilmelerine olanak tanımıştır. Kır ve kent arasındaki ilişkinin göçün ilk yıllarında koparılmamış olması, kentte karşılaşılan sorunlarla mücadelede ailelere yardımcı bir rol üstlenmiştir. Kente göç edenler, köydeki topraklarını tümüyle elden çıkarmadıkları için, edindikleri deneyimlerle bağlantılı olarak kente aşamalı ve nispeten daha az

²³⁷ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.124.

²³⁸ Oğuz Işık, M.Melih Pınarcıoğlu, **Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.96, 97.

riskli bir şekilde göç edebilmişlerdir. Kente göç eden kişilerin, kendilerinden önce gelen hemşerilerinin deneyimlerinden faydalanmaları güven ve dayanışma duygusunu da beraberinde getirmiştir. Bu durum, özellikle gecekonduların yapı ve iş bulma noktasında kendilerine önemli avantajlar sağlamıştır.²³⁹ Bu dönemde izlenen popülist politikalarla gecekonduların oy potansiyeli olarak görülmeye başlaması da süreci kolaylaştırmıştır. Nitekim 1966 yılında çıkarılan Gecekondular Yasası sonucu bu konutların kalıcı olmasının hukuki zemini hazırlanmıştır.

1980'lerde devam eden göç ve kentleşme süreci, şehir merkezlerinde artan bina yoğunluğu, hizmet sektöründeki gelişmeler orta sınıfın konut talebini artırmış ve gecekonduların alanlarının değer kazanmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da küçük bahçeli, tek katlı evler yıkılıp yerine çok katlı gecekondular inşa edilmiştir. Böyle bir sürecin başlamasında, 1980'li yılların ortalarında imar yetkisinin belediyelere verilmesinin de önemli bir rolü olmuştur. Bu durum, "gecekonduların sahipleri" ve "gecekonduların kiracıları" ayrımını yaratacak süreci de başlatmıştır. Bu ayrım, 1990'larda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden güvenlik sorunu nedeniyle gerçekleşen göçle daha da önemli hale gelmiştir. Yeni göçmenler, üzerine gecekondular inşa edecek arazi bulamamakta, bu durum eskiden göç edenlerin yeni göç edenler üzerinden rant sağlamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, yeni göç edenler, kira ödeme maliyetleri ve dayanışmacı ilişki ağlarının zayıflaması gibi etkenlerle kaçınılmaz olarak yoksullukla karşı karşıya kalmaktadırlar.²⁴⁰ Işık ve Pınarcıoğlu, bu süreci "nöbetleşe yoksulluk" kavramıyla açıklamaktadırlar. Nöbetleşe yoksulluk, kent yoksullarının 1980 sonrasında zorlu koşullarında ayakta kalabilmelerini sağlayan bir ilişkiler sistemi olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, kente önceden göç etmiş kişilerle, imtiyazlı konumda bulunan bazı grupların, kente daha sonra gelen ve diğer imtiyazsız kesimler üzerinden zenginleşmeleri söz konusudur. Bu anlamda nöbetleşe yoksulluk,

²³⁹ Işık, Pınarcıoğlu, a.g.e., s.114-117.

²⁴⁰ Fikret Adaman, Çağlar Keyder, **Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondular ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma**, (Erişim) http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study-turkey-tr.pdf, 12.06.2008, s. 20-23.

eski göç edenlerin yoksulluklarını yeni göç edenlere devredebilmeleri sonucunu doğuran bir ilişkiler ağı olarak öne çıkmaktadır.²⁴¹

1980 sonrası dönem, Türkiye açısından ekonomik ve toplumsal anlamda bir dönüşüme tekabül etmektedir. Uygulanan ekonomi politikalarının toplumsal alandaki yansımaları, 1980 öncesi dönemle karşılaştırıldığında olumsuz bir görüntü sergilemektedir. Dış ekonomik koşullar ve içeride uygulanan politikaların sonucu olarak ortaya çıkan enflasyon, bütçe açıkları, dış ödeme güçlükleri, reel ücretlerin düşmesi ve yaşanan ekonomik krizler; komşuluk, akrabalık, hemşerilik gibi dayanışma ağlarını belirli ölçüde etkilemiştir. Bu çerçevede, Türkiye'deki kent yoksulluğunun görünümünün değişmeye başladığı ve yoksulluğun dışlanma süreçleriyle birlikte daha ciddi bir soruna dönüştüğü yolundaki görüşler de ağırlık kazanmaya başlamıştır.²⁴²

Günümüzde, özellikle büyük kentlerin kıyısında yaşayanlar için yoksulluk, toplumsal bir sorun niteliğindedir. Kentin kıyısında olmak bir bakıma kentin ekonomik, sosyal, kültürel olanaklarının dışında kalmak anlamına gelmektedir. İşsizlik ve düzenli bir gelire sahip olmamak, bu insanların kentle bütünleşmelerini engellediği gibi, kente kin, nefret ve düşmanlık gibi duygular beslemelerine de neden olmaktadır.²⁴³

C. İşgücü Piyasası

Yoksulluk, gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde işgücü piyasalarının temel özellikleriyle ve bu piyasalardaki gelişmelerle yakın bir ilişki içindedir. Bu çerçevede, yoksulluğun nedenleri arasında işgücü piyasalarından kaynaklanan nedenler ön planda tutulmaktadır. Bununla birlikte, kayıt dışı sektörün varlığı, birçok ülkede üretim yapısının ve işgücü piyasalarının yeniden yapılanma sürecinde olması gibi etmenler yoksulluk ve

²⁴¹ Işık, Pınarcıoğlu, a.g.e., s.155.

²⁴² Buğra, Keyder, **Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi**, s.19 ve devamı; Ömer Aytaç, İlhan Oğuz Akdemir, "Türkiye'de Yeni Kentli Yoksulluk Sorunu", **Yoksulluk (II.Cilt)**, ed. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, s.73-75; Cevdet Yılmaz, "Kentsel yoksulluk: Dayanışma, Güven ve Risk İlişkisinin Dönüşümü", **Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları**, s.168-170; Mustafa Şen, "Kökene Dayalı Dayanışma- Yardımlaşma: Zor İş", **Yoksulluk Halleri Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.252.

²⁴³ Aytaç, Akdemir, a.g.m., s.58

işgücü piyasaları arasındaki ilişkiyi netleştirmede bir takım güçlükler neden olmaktadır.²⁴⁴ Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde hızlanan üretimde yeniden yapılanma süreci, işgücü piyasalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Gelişmiş ülkelerde 1960'lardan itibaren istihdamın bileşimi, imalat sanayi gibi yüksek ortalama ücret ödeyen kesimlerden hizmetler gibi genellikle düşük ücret yapısına sahip sektörler doğru bir değişim göstermiştir. Bu gelişmelere paralel biçimde, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğun sendikal mücadeleler sonucunda kazanılan emek standartlarında da kayıplar görülmüştür. Bu süreçteki önemli faktörlerden biri de çok uluslu şirketlerin izlediği istihdam politikasının, giderek nitelikli ve yüksek ücretli bir çekirdek işgücü yanında, güvencesiz, düşük ücretli, geçici olarak ya da atipik istihdam türlerinde çalışan bir kesimin varlığına dayanmaya başlaması olmuştur. Artan uluslararası rekabet karşısında işgücü piyasalarının yeniden yapılanması, başta niteliksiz işçiler olmak üzere pek çok kişinin işini kaybetmesine ve esnek çalışma türlerinin artmasına neden olmuştur.²⁴⁵

İşgücüne katılmayanlar, çalıştıkları halde yoksul olanlar ve işsizler işgücü piyasaları ile yoksulluk arasındaki ilişkide değerlendirilmesi gereken kesimlerdir. Özellikle, iş aramalarına rağmen bulamayan işsiz kesim açısından gelir yokluğu önemli bir yoksulluk nedenidir. Bununla birlikte, işsizlik ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi bir neden-sonuç ilişkisi şeklinde değerlendirirken başka faktörlerin etkisinin de dikkate alınması gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim işsizlerin yaş ve eğitim durumları, işsizlik nedenleri, işsizlik süreleri, ülkedeki sosyal güvenlik sistemi, aile içi ve toplumsal dayanışma gibi işsizliğin yoksulluk açısından belirleyiciliğini etkileyen faktörler her ülke için aynı olmamaktadır.²⁴⁶

Türkiye'de işgücü piyasasındaki gelişmeleri değerlendirmeye geçmeden önce, bir ülkede işgücü piyasasını şekillendiren en önemli faktörlerden biri olması nedeniyle, demografik yapıdaki gelişmeleri de kısaca incelemek gerekmektedir.

²⁴⁴ Şenses, a.g.e., s.164, 165.

²⁴⁵ Şenses, a.g.e., s.166.

²⁴⁶ Şenses, a.g.e., s.167, 168.

1. Demografik Gelişmeler

Türkiye de dünyadaki demografik eğilime paralel bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşümün en önemli dinamikleri doğum oranlarının düşmesi, yaşam sürelerinin uzaması ve yaşlı nüfusun artmasıdır. Demografik geçiş sırasında nüfus artış hızı yavaşlarken potansiyel işgücü arzının, bir diğer ifadeyle çalışma çağındaki nüfusun artmaya devam etmesi “demografik fırsat penceresi” olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de çalışma çağındaki nüfus 2030 yılına kadar azalan bir hızla artmaya devam edecektir. Bu Türkiye açısından önemli bir fırsattır.²⁴⁷ Genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olan ülkemizin önümüzdeki yıllarda nüfus artış hızının azalması beklenmektedir. Uzunca bir süre % 2'nin üzerinde seyreden nüfus artış hızı, 1990 yılında %1,81'e gerilerken, 2000 yılında %1,4 olmuştur. Bu rakamın 2020 yılına gelindiğinde binde 8,6'ya, 2050 yılında ise binde 0,3'e ulaşacağı tahmin edilmektedir. Nüfus artış hızındaki azalmanın sonucu olarak 1990 yılında %60 seviyesinde olan çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranının, 2015 yılında %69 seviyelerinde olması beklenmektedir. Bununla birlikte, 0-14 ile 65 ve üzeri yaştaki nüfusun çalışma çağındaki nüfusa oranını ifade eden bağımlılık oranının da 1990'dan 2020 yılına kadar olan dönemde %64,7 seviyesinden %44,8'e gerileyeceği tahmin edilmektedir.

Projeksiyonlar, Türkiye’de demografik geçiş döneminin ikinci aşaması olan 2000-2025 döneminde nüfus artış hızının yavaşlama eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu süreçte çalışma çağındaki nüfus artarak toplam nüfus içinde en geniş orana sahip olacaktır. 2025 yılında nüfus artış hızı %0,86'ya gerileyerek nüfusun yaşlanma süreci başlayacaktır. 2025 yılından itibaren demografik sürecin üçüncü ve son aşamasına girecek olan Türkiye'nin bu süreçte nüfus artış hızı sınırlanacak ve 2050 yılından itibaren nüfus azalma sürecine girecektir. Bu dönüşümün işgücü piyasaları üzerindeki etkileri de elbette önemli olacaktır. Çalışabilir yaştaki nüfusun artması işgücünü artıracaktır. Artan işgücüne yeterli istihdam imkânı yaratılırsa Türkiye sahip olduğu insan gücü potansiyelini üretim sürecinde kullanarak

²⁴⁷ Hakan Ercan, **Türkiye’de Gençlerin İstihdamı**, Uluslararası Çalışma Ofisi, Ankara, 2007, s.8.

hızla kalkınan bir ülke olacaktır. Aksi bir durumda ise, işsizlik bugünkü seviyelerinin çok üstünde gerçekleşecek ve bu durum yoksulluğun da içinde olduğu pek çok sorunu daha önemli bir duruma getirecektir. Türkiye’de bugüne kadar yaratılan istihdam, artan işgücü kadar olmadığından demografik fırsat penceresinden tam olarak yararlanıldığını söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla, içinde bulunduğumuz demografik değişim süreci, ancak artan nüfus için yeterli eğitim ve istihdam olanaklarının yaratılmasıyla bir fırsata dönüşecektir.²⁴⁸ Bu durum kuşkusuz, işgücü piyasasının hem arz hem de talep tarafını ilgilendiren gelişmelerin yönüne bağlı olacaktır.

2. Türkiye’de İşgücü Piyasası Gelişmeleri 1988-2009

İşgücü piyasalarını ve yoksulluğu etkileyen içsel ve dışsal diğer birçok sosyoekonomik gelişmenin ötesinde, işgücü piyasalarının dinamikleri ile yoksulluk arasında önemli içsel ilişkiler bulunmaktadır. Çok boyutlu bir sorun olan yoksulluğun, sadece işgücü piyasasındaki sorunlar nedeniyle derinleştiğini iddia etmek her zaman mümkün olmamakla birlikte, işgücü piyasasındaki sorunları dikkate almadan yoksullukla mücadele etmek de mümkün değildir.²⁴⁹ Bu çerçevede, ülkemizde işgücü piyasasındaki temel eğilimleri incelemek ve sorunları tespit etmek gerekmektedir.

Türkiye’de işgücü piyasasının özellikleri bazı sorunlara işaret etmektedir. İşgücüne katılım ve istihdam oranlarının düzeyi OECD ülkeleri ve AB ortalamasıyla mukayese edildiğinde oldukça düşüktür. Özellikle, kadınların işgücüne katılım oranlarının düzeyi önemli bir sorun olarak karşımızdadır. Nitekim aşağıdaki tablo 18 incelendiğinde, 1988–2009 döneminde işgücüne katılma oranının azalan bir seyir izleyerek %57,5’ten %47,9’a gerilediği görülmektedir.²⁵⁰

²⁴⁸ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, İşgücü Piyasası, Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007, s.22-24.

²⁴⁹ Erkan Erdil, “Poverty and Turkish Labor Markets”, **ODTÜ, Gelişme Dergisi**, cilt 34, sayı 2, 2007, s.137, 138.

²⁵⁰ Türkiye’de işgücüne katılma oranının düşük olmasında; uzunca bir süre yüksek düzeylerde seyreden nüfus artış hızı, tarımsal istihdamın azalma eğilimi sonucu artan kente göçle birlikte, özellikle kadınların işgücünden çekilmeleri, yaşanan ekonomik krizler, ortalama eğitim süresinin

Tablo 18: Türkiye'de İşgücü Piyasası Gelişmeleri 1988-2009

	1988	1990	2000	2001	2002	2003	2004*	2005	2006	2007	2008	2009
15 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus (Bin)	33.746	35.601	46.211	47.158	48.041	48.912	47.544	48.359	49.174	49.994	50.772	51.686
İşgücü (Bin)	19.391	20.150	23.078	23.491	23.818	23.640	22.016	22.455	22.751	23.114	23.805	24.748
İşgücüne Katılma Oranı (%)	57,5	56,6	49,9	49,8	49,6	48,3	46,3	46,4	46,3	46,2	46,9	47,9
Kadın (%)	34,3	34,2	26,6	27,1	27,9	26,6	23,3	23,3	23,6	23,6	24,5	26,0
Erkek (%)	81,2	79,7	73,7	72,9	71,6	70,4	70,3	70,6	69,9	69,8	70,1	70,5
İstihdam (Bin)	17.755	19.030	21.581	21.524	21.354	21.147	19.632	20.067	20.423	20.738	21.194	21.277
Tarım	8.249	8.735	7.769	8.089	7.458	7.165	5.713	5.154	4.907	4.867	5.016	5.254
Sanayi	2.806	3.032	3.810	3.774	3.954	3.846	3.919	4.178	4.269	4.314	4.441	4.130
İnşaat	1.012	926	1.364	1.110	958	965	966	1.107	1.196	1.231	1.241	1.249
Hizmet	5.687	6.337	7.937	8.551	8.984	9.171	9.033	9.628	10.081	10.327	10.495	10.644
İstihdam Oranı (%)	52,6	52,1	46,7	45,6	44,4	43,2	41,3	41,5	41,5	41,5	41,7	41,2
İşsiz (Bin)	1.638	1.612	1.497	1.967	2.464	2.493	2.385	2.388	2.328	2.376	2.611	3.471
İşsizlik Oranı (%)	8,4	8,0	6,5	8,4	10,3	10,5	10,8	10,6	10,2	10,3	11,0	14,0
Genç İşsizlik Oranı (%)	17,5	16,0	13,1	16,2	19,2	20,5	20,6	19,9	19,1	20,0	20,5	25,3

uzaması, özellikle yüksek işsizlik dönemlerinde iş bulma ümidini yitirmiş kişilerin sayısının artması, erken emeklilik ve işgücünün eğitim seviyesinin düşüklüğü gibi faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Okullaşma oranlarının artmasının, eğitim süresinin uzamasının ve kırdan kente göçün kısa dönemde işgücüne katılma oranını düşürmekle birlikte, orta ve uzun dönemde bu oranı arttıracığı beklenmektedir; DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, İşgücü Piyasası**, s.32.

Kayıt Dışı İstihdam (Bin)	10.320	10.494	10.925	11.382	11.133	10.943	9.843	9.666	9.593	9.473	9.220	9,328
Tarım (Bin)	7.711	7.869	6.887	7.422	6.723	6.531	5.116	4.547	4.307	4.290	4.406	4.503
Tarım Dışı (Bin)	2.609	2.625	4.038	3.959	4.409	4.411	4.708	5.119	5.285	5.132	4.814	4.825

Kaynak: DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007, s.31 ve TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 25.10.2010.

*2004 ve sonraki yıllara ait rakamlar TÜİK tarafından yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.

İşgücüne katılma oranı ülkemizde kadınlar ve erkekler arasında oldukça farklıdır. Kadınların işgücüne katılım oranı 2009 yılı rakamlarına göre %26 iken, bu rakam erkeklerde %70,5'tir. 1988–2009 döneminde, istihdam oranı da benzer bir seyir takip ederek %52,6'dan %41,2'ye gerilemiştir. 2008 yılı rakamlarına göre, işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı OECD ortalamasında sırasıyla; %73,5 ve %69,2 iken, AB 15 ortalamasında bu rakamlar sırasıyla; %73,7 ve %68,5'tir. Kadınların işgücüne katılma oranları ise hem OECD hem de AB ortalamasında %60'ın üzerindedir.²⁵¹

Türkiye'de işgücü piyasasının önemli bir diğer sorunu da işsizlik oranlarının yüksekliğidir. 2009 yılı itibariyle ülkemizde işsizlik oranı, %14'tür. Genç işsizliği oranının %25,3 ile genel işsizlik düzeyinden oldukça fazla olması, daha önce de belirttiğimiz genç nüfus potansiyelini fırsata dönüştüremediğimiz gerçeğini açık bir biçimde göstermektedir.

Türkiye'de işgücü piyasası formal ve enformel sektörün varlığıyla ikili bir yapı göstermektedir. Tarım sektörünün istihdamdaki payının yıllar itibariyle azalması (2009 yılında tarımın istihdamdaki payı %26,3'tür) olumlu bir gelişme olmakla birlikte, bu süreç kırsal bölgelerden kentlere göçü de beraberinde getirmektedir. Bunun sonucunda, eğitimsiz ve nitelsiz işgücü, kentlerde kayıt dışı çalışmayı giderek önemli bir soruna dönüştürmektedir. Kayıt dışı istihdamın 1988-2009 döneminde tarım sektöründen tarım dışı sektöre yönelmesi de bu tespiti doğrulamaktadır. Ülkemizde 2009 yılı

²⁵¹ Online OECD Employment Database; <http://stats.oecd.org>.

itibariyle %43,8 düzeyinde olan kayıt dışı istihdam oranı, milyonlarca çalışanın sosyal güvenceden ve asgari bir gelirden yoksun olarak çalıştırılması anlamına gelmektedir. Bu durum, aynı zamanda kayıtlı sektörde çalışanlar açısından bir haksız rekabet ortamı yaratarak, genel ücret düzeyinin düşmesine, işsizliğin ve yoksulluğun artmasına neden olmaktadır.²⁵²

Tarım sektöründe çalışanların %39'u kendi hesabına, %49,8'i de ücretsiz aile işçisi statüsünde çalışmaktadır. Bu durum, ücretsiz aile işçiliğinin tarım sektöründeki belirleyiciliğinin devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'deki istihdam ve milli gelir içinde ücretli kesimin payının görece düşük seviyesi de bu gelişmeyle yakından ilişkilidir.²⁵³ Ücretli/yevmiyeli kesimin istihdamdaki payı halen %59'lar civarındadır. Söz konusu oran AB ülkelerinde %80'ler seviyesindedir.²⁵⁴

Türkiye işgücü piyasasında, azalan işgücüne katılma ve istihdam oranları, kayıt dışı istihdamın toplam istihdamın yaklaşık yarısı kadar olması, istihdamın niteliği, artan genel işsizlik ve genç işsizlik oranları, yoksulluk sorununun derinleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Özellikle, işsizlik ve yoksulluk arasında birbirini besleyen karşılıklı bir ilişki söz edilebilir. Yoksulluğun artması, yoksul kesimlerin istihdam edilebilirliklerini artıracak eğitim imkânlarından da yoksun kalmalarına neden olarak yoksulluğun süreklilik kazanmasında etkili olabilmektedir.²⁵⁵ Özellikle, eğitimin, ilk kez iş arayanlar açısından, istihdam edilebilirliği belirleyen beşeri sermaye değişkenlerinin başında geldiği düşünülürse durum daha iyi anlaşılabilir.²⁵⁶

Şüphesiz, işsizlik işgücünün sadece arz cephesinden kaynaklanan sorunlarına bağlanarak açıklanamaz. Makro ekonomik yapıyla ilgili olan talep cephesi de oldukça önemli bir role sahiptir. Uygulanan makro ekonomik

²⁵² Naci Gündoğan, **Yoksulluğun Değişen Yüzü Çalışan Yoksullar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2007, s.67.

²⁵³ Cem Kılıç, "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Kriz", **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar**, ed. Emine Tuncay Kaplan ve Bülent Bayat, Ankara, 2003, s.74.

²⁵⁴ Berrin Ceylan Ataman, "Türkiye'de 2000-2005 Dönemi İşsizlik Üzerine Tartışmalar", **İktisat, İşletme ve Finans**, Şubat 2006, s.95.

²⁵⁵ Naci Gündoğan, "Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü ve Önemi", **Yoksulluk (I.Cilt)**, ed. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, s.162.

²⁵⁶ Ercan, a.g.e., s.25.

politikaların, ekonominin istihdam yaratma kapasitesinin, ekonomik istikrarsızlıkların ve yaşanan iktisadi krizlerin, işgücü piyasaları ve işsizlik üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Nitekim Türkiye’de işsizliğin bir sorun olarak öne çıkmasının 1980’li yıllara rastlaması, Türkiye ekonomisinin yapısal dönüşümüyle yakından ilgilidir. İthal ikameci sanayileşmeye dayalı ekonomi politikası kapsamında, devletin sanayileşmedeki rolü ve ağırlığı ile bağlantılı olarak 1960’lı yıllarda istihdam da bir anlamda devletin sorumluluğu altında gerçekleşmiştir.²⁵⁷ 2000’li yıllara gelindiğinde ise, işsizlik rakamlarının önemli ölçüde arttığına tanık olunmaktadır. Özellikle, ekonominin durgunluk ve kriz dönemlerinde işsizlik oranlarındaki artış dikkati çekmektedir. 2000 yılından günümüze kadar olan gelişmeler, çalışmanın da amacı doğrultusunda bir sonraki bölümde, uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar kapsamında daha detaylı incelenecektir. Bugün karşı karşıya bulunduğumuz yoksulluk sorununun anlaşılmasında böyle bir incelemenin altyapı oluşturması hedeflenmiştir.

D. Ekonomik Krizler

Ekonomik kriz; herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının üzerinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar²⁵⁸ olarak tanımlanabilir. Türkiye ekonomisi, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana, nedenleri, şiddeti ve süresi itibariyle farklılıklar gösteren çok sayıda kriz yaşamıştır. Bu krizlerin ortaya çıkış sürecinde iç ve dış gelişmelerin farklı boyutlarda belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’nin yaşadığı ekonomik krizleri bütün yönleriyle detaylı bir biçimde analiz etmek, bu çalışmanın kapsamı içinde yer almamakla

²⁵⁷ Seyfettin Gürsel, İnsan Tunalı, “İstihdam ve İşsizlik Sorunu, Politikaları, Çalışma Ekonomisi Yazınından Çıkarılacak Dersler ve Türkiye için Bir Araştırma Gündemi”, **Türkiye Bilimler Akademisi İktisat Öngörü Çalışması 2003-2023**, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları sayı 17, Ankara, 2007, s.199.

²⁵⁸ Aykut Kibritçiöglü, “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ytd-kibritcioglu.pdf> (Erişim), 12.06.2009, s.1; Aslan Eren, Bora Süslü, “Finansal Kriz Teorilerinde Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Yeni Türkiye**, Eylül-Ekim 2001, s.662; Hayriye Erbaş, Feryal Turan, “2001 Ekonomik Krizinin Tüketim, Eğitim ve Sağlık Alanlarında Ücretli ve Esnaf Kesimlerine Yansımaları”, **Ekonomik Yaklaşım**, cilt 15, sayı 50, Kış, 2004, s.51.

birlikte; yoksulluk konusunun ülkenin sosyo-ekonomik koşulları ve dengeleriyle yakından ilişkili olması, ekonomik krizlerin bu kapsamda değerlendirilmesini gerektirmektedir. Nitekim yoksulluk sorununun Türkiye’de 1990’lı yılların ortalarından itibaren tartışılmaya başlamasında, daha önceki bölümde sözünü ettiğimiz uluslararası kuruluşların konuya yönelik ilgileriyle birlikte, 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin de önemli bir rolü olmuştur. Şüphesiz 1994 yılı, yoksulluğun Türkiye’de bir sorun olarak ilk kez ortaya çıktığı yıl değildir. Ancak, sosyo-ekonomik yönleriyle yoksulluk sorununun bu krizden sonra daha görünür hale geldiği de bir gerçektir.²⁵⁹ Türkiye’de yoksulluğun boyutunu tespit etmeye yönelik çabaların başlangıcının 1990’lı yılların ortalarına rastlaması²⁶⁰ bu gerçeği doğrular niteliktedir.

Burada öncelikle, Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler, krizleri ortaya çıkaran dış ve iç etkenler temelinde incelenecektir. Daha sonra ise, 1980’li yıllardaki ekonomik dönüşümün neden olduğu gelişmelerle de bağlantılı olarak, 1990 sonrasında yaşanan ekonomik krizlerin yoksulluk üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır. Ancak, bu konuda vurgulanması gereken bir husus bulunmaktadır: Krizlerin nihai etkisi, krizlerden kaynaklanan doğrudan etkilerin ötesinde, kriz sırasında uygulamaya konulan istikrar ve yapısal uyum programları, krizden etkilenen kesimlerin tepkileri, uluslararası kuruluşların ve ülke hükümetlerinin tutumları ve diğer birçok unsurun karmaşık bir bileşeni olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, krizlerin doğrudan etkilerini bu bileşik etkiden ayırabilen güçleşmektedir.²⁶¹ Aynı zamanda bir başka zorluk, ülkemizde özellikle yoksulluk göstergeleri ile ilgili olarak belirli bir zaman dilimi için istatistiksel karşılaştırma yapmaya imkân sağlayan veri tabanının eksikliğinden kaynaklanmaktadır. TÜİK’in yoksullukla ilgili istatistikleri düzenli bir biçimde

²⁵⁹ Songül Sallan Gül, Hüseyin Gül, “Türkiye’de Yoksulluk, Yoksulluk Yardımları ve İstihdam”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, s.361.

²⁶⁰ Bu konudaki çalışmalar için bkz.; Recep Dumanlı, **Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları**, DPT, Uzmanlık Tezi, Ankara 1996; Güzin Erdoğan, **Türkiye’de Bölge Ayrımında Yoksulluk Sınırı Üzerine Bir Çalışma**, TÜİK, Uzmanlık Tezi, Ankara, 1996; Güzin Erdoğan, **Türkiye’de Yoksulluk: Boyutu ve Profili**, TÜİK, Ankara, 1997; Ercan Dansuk, **Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi**, DPT, Uzmanlık Tezi, Ankara, 1997; Özcan Dağdemir, **1987-1994 Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Analizleri**, Ankara, 1998.

²⁶¹ Koyuncu, Şenses, a.g.m., s.2.

2002 yılından itibaren yayınlamaya başlaması, daha önceki dönemler için konuyla ilgili diğer çalışmalardan yararlanmayı gerektirmektedir.

1.Yaşanan Ekonomik Krizlere İlişkin Bir Değerlendirme

Türkiye, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte küçüklü büyüklü çok sayıda kriz yaşamıştır. Bunlardan bazıları, büyük dünya bunalımları ile iç içe geçmiş, uzun süreli olmuş ve ekonomide derin izler bırakmıştır (1929-1932, 1958-1961, 1978-1983, 1998-2001, 2008-). Bazı krizler ise (1969-1970, 1988-1989, 1991 ve 1994), nispeten kısa süreli olmuş ve daha sınırlı sarsıntılarla atlatılmıştır.²⁶² Bu krizlerin ortaya çıkmasında görece payları farklı olmakla birlikte, dış ve iç etkenler birlikte rol oynamıştır. Dış olumsuz gelişmeler az ya da çok her kriz ya da durgunluk sürecinde etkili olmuştur. Bununla birlikte, dış etkenlerin en önemli rolü oynadığı krizler, öncelikle 1929 daha sonra 1978, 2001 yıllarında yaşananlar ve son olarak da 2008 yılı sonlarında başlayan ve etkileri halen hissedilmekte olan krizlerdir. İç etkenlerin daha ağırlıklı görüldüğü krizler ise, 1994 ve 1998-2001 dönemlerinde yaşananlardır. Krizlerin çoğunda iç ve dış etkenlerin rolü birbirine yakın ağırlıktadır.²⁶³

a. Krizlerde Etkili Olan Dış Faktörler

Dünyada kriz yapıcı unsurların Türkiye'ye yansımaları farklı şekillerde olmaktadır. Bunlardan biri, dış ticaret hadlerindeki gelişmelerdir. Bu durum, iki şekilde Türkiye'de ekonomiyi olumsuz etkileyen süreçlere neden olmaktadır. Bunlardan ilki, tarım ürünleri dış ticaret hadlerindeki şiddetli olumsuz gelişmelerdir. Bilindiği gibi, 1960'lı ve 1970'li yıllara kadar tarım sektörü Türkiye'de GSMH ve ihracat içinde önemli bir yer tutmuştur. Tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıda (GSMH içindeki payı %50'ler, ihracat içindeki payı ise %80'ler civarındadır) tarım ürünlerinin dış ticaret hadlerindeki olumsuz gelişmeler krizlerde etkili olmuştur. 1929 büyük dünya bunalımının

²⁶² Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 109, İstanbul, 2005, s.1.

²⁶³ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler**, s.15-17.

Türkiye'ye intikali ve Kore Savaşı gibi gelişmelerin de etkisiyle tarım ürünlerinin dış ticaret hadlerindeki aleyhe dönüşler 1958-1961 krizinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca, 1978-1983 dönemindeki ihracatı artırma güçlükleriyle iç içe geçen krizde de dış ticaret hadlerindeki olumsuz tablonun etkisi olmuştur.

GSMH ve ihracat içindeki ağırlığının azalmasıyla, tarım, kriz yaratıcı bir unsur olmaktan çıkmaktadır. Türkiye'de ekonomiyi olumsuz etkileyen bir diğer gelişme de dünya petrol fiyatlarındaki şiddetli artışlardır. Nitekim 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri Türkiye'nin durgunluk ve kriz dönemlerine rastlamaktadır. Dış ticaret hadlerindeki aleyhe dönüş, cari işlemler bilançosu açıklarını büyüterek, yurt dışına gelir transferi yaratarak ve ülkeye giren sıcak paranın riskini artırarak kriz ve durgunluk sürecinde etkili olmaktadır.²⁶⁴

Krizlerde etkili olan dış faktörlerden bir diğeri de başlıca ihraç pazarlarımızdaki konjonktürel durgunluk ya da ihracat pazarlarımız olan ülke paralarının devalüasyonudur. Bu etkenlerin önemi, ekonominin görelisi olarak dışa kapalı olduğu 1980 öncesi dönemde sınırlıdır. Ancak, dış ticaretin GSMH içindeki payının yükselmesiyle birlikte, 1980 sonrasında bu faktörlerin önemi de oldukça artmıştır. 1997'deki Asya krizini yaşayan ülke paralarının devalüasyonu, 1998'deki Rusya devalüasyonu önemli ihraç pazarı olan ülke devalüasyonlarına örnektir. Bu devalüasyonlar, ihracatı düşürürken, ithalatı artırma eğilimini ortaya çıkararak cari işlemler bilançosu (CİB) açığını tetiklemektedir. Kısa vadeli borçların döviz rezervlerine oranının yükselmesi, devalüasyon beklentisi yaratır. Bu durum, iç ve dış finans kurumlarının rizikosunu artırır. Ardından gelen sermaye kaçışları krizleri tetikler. Mali piyasalardaki bu sarsıntılar, iç piyasada yarattıkları talep daralmasıyla reel sektörü etkileyerek üretim ve istihdam azalışına neden olur. Bankalar da bu süreçte dış borçlulukları oranında devalüasyondan, üretim daralması ve işsizlik artışına bağlı olarak kredilerin geri dönmemesinden etkilenerek daralır ya da iflas ederler. Dolayısıyla, işsizlik artışı ve üretim daralışı bu kaynaktan da beslenerek daha ciddi bir soruna dönüşür. Nitekim Kasım 2000 ve Şubat

²⁶⁴ Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler*, s.3, 4.

2001 krizlerine giden yolda bu gelişmelerin önemli rol oynadığı bilinmektedir.²⁶⁵

Dünya kapitalizminin 1929 Büyük Dünya Bunalımı'ndan bu yana yaşadığı en şiddetli kriz olarak tanımlanan²⁶⁶ ve 2008 yılında baş gösteren küresel krizde, 2009 yılının son ayları itibariyle en kötü dönemin geride kaldığına ilişkin belirtiler yoğunlaşmış olmakla birlikte, krizin bitip bitmediğine ilişkin bir belirsizlik bulunmaktadır. Pek çok ülkenin önemli bir süre potansiyel büyüme hızlarının altında büyüyeceğine ilişkin tahminler de bu belirsizliği desteklemektedir.²⁶⁷ 2008 küresel krizi bir dışsal faktör olarak Türkiye ekonomisini de derinden etkilemektedir.

2008 yılının eylül ayında ABD'de patlak veren, daha sonra dalga dalga bütün dünyaya yayılan küresel krizin kökeninde tarihin en büyük gayrimenkul ve kredi balonu yatmaktadır. ABD'de mortgage piyasası, dünyanın en büyük piyasası haline dönüşerek yaklaşık 10 trilyon dolarlık bir büyüklüğe ulaşmıştı. Başlangıçta bu kredilerin büyük ağırlığı, yüksek kaliteli müşterilere verilen kredilerden oluşuyordu. Zaman içerisinde krediler "eşik altı kesim" olarak tanımlanan daha düşük kaliteli müşterilere yönelmeye başladı. Bu süreçte faizlerin ardı ardına yükselmesi, konut fiyatlarındaki düşüşle birleşince, bu kişiler aldıkları kredileri geri ödeyememe sorunuyla karşılaştılar. Emlak fiyatlarındaki şişkinliğin tetikleyici olduğu 2008 küresel krizinde, kredinin değil krediye dayanılarak yapılan işlemlerin yarattığı bir çeşit kredi krizinden söz edilmektedir. Kredinin elden ele inanılmaz bir ölçekte dolaşması, konut piyasasında başlayan sorunu finansal sisteme taşımıştır. Bu şekilde başlayan krizin reel sektörü de içine alarak tüm dünyayı derinden sarsacak boyutlara ulaşmasında, uygulanan kuralların yetersizliğinin ve denetim eksikliğinin önemli bir payı bulunmaktadır.²⁶⁸ Küresel kriz, Türkiye ekonomisini de

²⁶⁵ Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler**, s.4-7.

²⁶⁶ Osman Aydoğuş, "2008-09 (?) Küresel Krizi'nden Geçerken Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler", **TİSK AKADEMİ**, cilt 4, sayı II, 2009/II, s.27; Bağımsız Sosyal Bilimciler, **Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım 2008-2009**, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, s.51.

²⁶⁷ Fatih Özatay, **Finansal Krizler ve Türkiye**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s.101.

²⁶⁸ Mahfi Eğilmez, **Küresel Finans Krizi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s.66-69; Ömer Faruk Çolak, "2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz", **TİSK AKADEMİ**, cilt 4,

derinden etkilemiştir. Dış talepte düşüşe, dış ve iç kredide azalmaya, ekonomiye duyulan güvenin sarsılmasına neden olan süreçte; Türkiye ekonomisi küçülmüş ve işsizlik önemli ölçüde artmıştır.²⁶⁹

b. Krizlerde Etkili Olan İç Faktörler

Krizlerin sıklığı, süresi ve şiddetinde ekonominin yapısı ve sağlamlığı kadar, uygulanan ekonomi politikalarının niteliği ve siyasi iktidarın olayları yönetme becerisi de etkili olmaktadır. Dolayısıyla, krizlerin ortaya çıkmasında dış koşulların yanında iç etkenlerin de önemli bir rolü bulunmaktadır. Uygulanan ekonomi politikası, cari işlemler bilançosu açıkları, kamu iç ve dış borç stoku ve makro ekonomik istikrarsızlık iç etkenler olarak öne çıkmaktadır.²⁷⁰

Hazır olmayan bir ekonomik yapıda serbest piyasa ekonomisine geçiş beraberinde krizi de getirebilmektedir.²⁷¹ Buna bir örnek 1950'li yıllardır. Bu dönemde getirilmek istenen bütün ekonomik serbestlikler 1954 ve sonrasında çökmüş, serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde ortaya çıkan dengesizlikler 1958 yılında bir kriz ve devalüasyonla sonuçlanmıştır. İkinci serbestleşmeye geçiş dönemi 1978 krizini izleyerek IMF ve DB'nin etkisiyle 1980'li yıllara rastlamaktadır. 1980'li yılların başı ve sonu Türkiye açısından kriz yılları olmuş, bu on yıllık dönemde dış borçlarda yaklaşık 3,5 kat artış yaşanmıştır. 1988-89 krizini atlama için mali piyasalarını tam serbestleştirerek, TL'nin konvertibilitesine geçen ve 1990'lı yıllarda sermaye hareketleriyle birlikte mal ve hizmet piyasalarını da serbestleştiren Türkiye'nin günümüze kadar yaşadığı deneyim ilgi çekicidir. 1990-1997 döneminde iki kriz (1991 ve 1994) atlama pahasına da olsa Türkiye, ekonomisini büyütmüş ancak, artan iç ve dış borçlarla finansal açıdan daha kırılgan bir hale gelmiştir. Ekonominin yapısıyla bağdaşmayan serbestleşme politikalarının, özellikle 1980'li yıllardan

sayı II, 2009/II, s.51,52; Küresel krizin nedenleri ve gelişimiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Özatay, a.g.e., s.101-132; Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.e., s.51-90; Mustafa Sönmez, **100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.17-42.

²⁶⁹ Özatay, a.g.e., s.142-151.

²⁷⁰ Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler**, s.7.

²⁷¹ Bu konuda ülke deneyimleri için bkz. Joseph E. Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, çev. Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural, Plan B Yayıncılık, İstanbul, 2006.

itibaren yaşanan durgunluğun ve krizlerin önemli bir nedeni olduğu söylenebilir.²⁷² Nitekim yapılan araştırmalarda, kurumsal yapının güçlü olmadığı durumlarda, finansal serbestleşmenin arkasından bir finansal kriz yaşanma olasılığının arttığı tespit edilmiştir.²⁷³

İç etkenlerden biri de krizlerden hemen önce büyük sıçramaların görüldüğü cari işlemler bilânçosu açıklarıdır. 1990'da 2,6, 1993'te 6,3 ve 2000'de 9,8 milyar dolar tutarındaki CİB açıkları 1991, 1994 ve 2001 krizlerini öncelemiştir. CİB açıklarının GSMH'ye oranının %3-5'e yaklaşması kriz için bir "tehlike sinyali" oluşturmaktadır. Kamu kesimi iç ve dış borç stokundaki artışlar kriz için tetikleyici olan bir başka etkidir. Kamu kesimi iç ve dış borç stokunun devletin iç ve dış sermayenin "finansal garantörlüğüne" geçiş sürecinde sürekli arttığı görülmektedir. 1980 öncesi dönemde bu stok GSMH'nin en çok üçte biri civarındayken, 1980 sonrası yıllarda sürekli yükselmiş, en şiddetli artış ise 1998-2001 arasında (%69,1'den %125'e) gerçekleşmiştir. 1978 krizinden önceki krizlerde bu ögenin payı nispeten azdır. Kamu borçlarını, özellikle 1980'de başlayan krizle birlikte giderek artıran başlıca öge, bankaların ve şirketlerin içine düştüğü durumdur.

Devletin yükünü artırırken gelirini azaltan kriz sürecinde çözüm üretmek de güçleşmektedir. Bu çerçevede, 1994 krizinin devlete ve ekonomiye getirdiği yük, kredi veren yabancı bankalara "devlet garantisi" verilmesi ve ödenemeyen özel kredileri devletin ödemeyi üstlenmesiyle daha da artmıştır. Kısacası, kamu borç stokundaki artışlar, 1990'lı yıllardan itibaren yeni krizleri hazırlayan önemli bir etken olarak görülmektedir. Krizle mücadelede etkili bir araç olabilen kamu harcamalarını artırıcı politikaların uygulanabilmesi de bu süreçte zorlaşmaktadır.²⁷⁴

²⁷²Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler**, s.9, 10; Finansal serbestleşmenin Türkiye ekonomisinde 1988-2002 döneminde, hem reel hem de finansal kesimde kırılganlığı artırdığı yönünde sonuçlara ulaşan bir araştırma için bkz. Aysu İnel, Mehmet Ali Soytaş and Seda Gündüz, "The Direction, Timing and Causality Relationships between the Cyclical Components of Real and Financial Variables during the Financial Liberalization Period in Turkey", **Turkish Economic Association Discussion Paper**, 2004/1, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/aysuercjan04.tek.pdf>, (Erişim), 12.10.2008.

²⁷³ Asena Caner, "Finansal Serbestleşme ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine", **İktisat, İşletme ve Finans**, Mayıs 2007, s.11.

²⁷⁴ Kazgan, a.g.e., s.10-13.

Makroekonomik istikrarsızlık krizleri tetikleyen bir başka iç etkidir. Makro ekonomik istikrarsızlığın en iyi göstergesi, Türkiye’de uzun yıllar gündemden düşmeyen yüksek enflasyon oranlarıdır. Enflasyon; gelir-gider tahminlerinde yanılma payını büyütmesi, nispi fiyatları çarpıtması, firmaların karlılık hesaplarını yanıltması ve genel olarak toplumda gelir dağılımını bozması nedeniyle sermayenin riskini artırmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı yılları bir kenara bırakılırsa, Türkiye’de enflasyon oranları ilk kez 1978 yılında %50’yi aşmıştır. 1970’li yıllara kadar enflasyon oranlarında ciddi bir artışın görülmediği Türkiye’de, 1970’li yılların başlarından itibaren enflasyon oranları tek haneli rakamlardan çift haneli rakamlara ulaşmış, hatta bazı yıllarda (1980 ve 1994) üç haneli enflasyon rakamlarına şahit olunmuştur. Örneğin, 1980 yılında yüksek oranlı devalüasyon ve faiz oranlarındaki artışlarla birlikte, enflasyon oranı %100’ü geçmiştir. Yüksek enflasyon, her zaman Türkiye’deki ekonomik istikrarsızlığın ana kaynağı olmuştur. Çünkü genel olarak, uzun dönem büyüme oranlarının azaldığı yıllarda enflasyon oranlarının yüksek olduğu görülmüştür. 1990 sonrası dönemde de Türkiye’nin sürekli, yüksek ve değişken oranlı bir enflasyonu yaşaması, 1994 ve 2001 krizlerinde etkili olmuştur.²⁷⁵

1989 yılında sağlanan dış finansal serbestlikle birlikte, kısa vadeli sermaye girişleri artan kamu ve dış ticaret açıklarının finanse edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak, kısa vadeli sermaye girişlerinin, yüksek faiz haddi ile reel döviz kurunun değişmeyeceği beklentisine bağlı olması, hâlihazırda yüksek olan faiz oranlarının daha da artması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca, kısa vadeli sermaye girişleri rezervlerde artışa neden olarak parasal genişleme yaratmış ve enflasyonist baskıları ortaya çıkarmıştır. 1990’lı yılların başlarından itibaren görülen yüksek faiz ve enflasyon ortamı kapasite yaratıcı yeni yatırımları engellemiştir. Bu koşullardan yararlanan kesimler daha çok, ticari ve mali sermaye ile faiz ve rant geliri elde edenler olmuştur. Ekonominin iç tasarruflar yerine büyük ölçüde dış tasarrufları kullanarak gelişme gösterdiği bu yıllarda ortaya çıkan

²⁷⁵ Kazgan, a.g.e., s.14, 15; Sami Taban, “Türkiye’de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, **TİSK AKADEMİ**, cilt 3, sayı 5, 2008/1, s.145.

en önemli risk ise, kısa vadeli sermaye hareketlerinin yön değiştirmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu süreç, 1994 ve ardından yaşanan iç ve dış gelişmelerin (1999 Marmara depremi, seçim ekonomisi uygulamaları, Körfez Krizi, Güneydoğu Asya ve Rusya Krizleri) birlikte etkisiyle 2001 krizlerinde önemli rol oynamıştır.²⁷⁶

2.1990 Sonrası Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerindeki Yansımaları

Türkiye’de 1990’lı yıllarda yaşanan finansal krizlerin belki de en önemli sebebi sermaye hareketlerinde yaşanan tam serbestleşmedir. 1990’lı yıllardan itibaren yoğunlaşan sermaye hareketlerinin, geleneksel doğrudan yatırım işlevinden saparak kısa vadeli spekülasyon amaçlı bir yapıya dönüşmesi ülke ekonomilerini olumsuz etkilemektedir. Gelişen bir ekonominin gerekli makro ekonomik koşulları (denk bütçe, fiyat istikrarı, adil bir gelir dağılımı, katma değeri yüksek olan malların üretimi, denetimli bankacılık sistemi, derinliği olan finansal kesim, reel büyümeyi sağlayan bir ekonomik yapılanma) sağlamadan finansal serbestleşmeye geçmesi, ülkeyi krizle karşı karşıya getirebilmektedir.

Uzun dönemli sermaye hareketlerinden yararlanmak isteyen bir ekonominin her şeyden önce istikrarlı bir reel büyüme oranına sahip olması gerekmektedir. Yapısal ve kurumsal zayıflıklar taşıyan bir ekonomide sermaye hareketlerini etkileyecek imkânlar sınırlı olduğu için, ancak yüksek faiz oranları kısa vadeli sermaye hareketlerini ülkeye çekebilmektedir. Bu durum ise kriz riskini artırmaktadır.²⁷⁷ Çünkü kısa dönem finansal krizler, kısa vadeli yabancı fonların ülkeyi terk etmesiyle döviz kurunda, faiz ve enflasyon oranlarında ani sıçramalara neden olmaktadır. Finans piyasalarında bu şekilde baş gösteren kriz, kısa sürede reel sektöre yansiyarak üretim ve yatırım düzeyinde azalmalara neden olmaktadır. Krizin etkileri daha sonra işgücü piyasalarına, eğitim, sağlık ve sosyal yardım kalemlerindeki kısıntılar yoluyla bütçe harcamalarının miktar ve bileşimine, buradan da yoksulluk ve

²⁷⁶ Taban, a.g.m., s.150, 151.

²⁷⁷ Eren, Süslü, a.g.m., s.5, 6.

gelir dağılımı göstergelerine doğru yaygınlaşmaktadır. Krizin sosyo-ekonomik etkileri elbette bunlarla sınırlı değildir. Krizlerle karşılaşan ülkelerde, krizlerin derinliğine bağlı olarak suç oranlarında ve yolsuzluklarda gözlenen artış, aile içi ilişkilerin bozulması, ortaya çıkan dış kaynak ihtiyacına bağlı olarak uluslararası finans kuruluşlarının ülke ekonomi politikalarının belirlenmesinde artan rolü ve bunun yarattığı bağımlılık duygusu çoğu kez nicelleştirilebilen konular olmadığı için tartışmaların dışında kalmaktadır.²⁷⁸

Türkiye, 1994, Kasım 2000 ve Şubat 2001 yıllarında üç önemli kriz yaşamıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri birbiriyle yakından ilişkili olduğundan genellikle tek bir kriz olarak değerlendirilmektedir. Krizlerin ortak sonuçları, ekonominin kısa bir süre içinde önemli ölçüde daralması, işsizlik oranlarındaki artış, hızlanan enflasyon ve reel ücretlerin düşmesi olarak özetlenebilir. Bu sonuçlardan en çok etkilenenler, çoğu enformel sektörde niteliksiz işlerde çalışan, kriz sırasında işini kaybeden ya da geliri azalan düşük gelirli kesimlerdir.²⁷⁹ Artan enflasyon oranı, yoksul kesimi zengin kesime göre daha derinden etkilemektedir. Firmalar, kriz durumlarında öncelikle düşük nitelikli çalışanlarını işten çıkarma eğilimindedirler. Krizler, yoksul kesimin beslenme, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçları için para ayıramayacak duruma gelmelerine neden olmaktadır.²⁸⁰

Ülkemizde yoksulluğun boyutlarını tespit etmeye yönelik çalışmaların büyük bölümü 1987 ve 1994 yıllarına ait Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi sonuçlarına dayanmaktadır. Bunlar içerisinde Dağdemir'in çalışması, 1987-1994 dönemi için bir karşılaştırma yapmaya olanak tanımaktadır. Dağdemir, Minimum Gıda Maliyeti ve Temel Gereksinimler Maliyeti yöntemlerini esas alarak 1987 ve 1994 yıllarına ait yoksulluk rakamlarına ulaşmıştır.²⁸¹

Tablo 19 incelendiğinde minimum gıda maliyeti yöntemine göre yoksulluk oranının 1987-1994 döneminde kentte %6,9'dan %8,7'ye

²⁷⁸ Koyuncu, Şenses, a.g.m., s.3.

²⁷⁹ Koyuncu, Şenses, a.g.m., s.19.

²⁸⁰ Caner, a.g.m., s.11.

²⁸¹ Özcan Dağdemir, "Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi:1987-1994", **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, s.463-478.

yükseldiği, kırdan ise %21,2'den %20,2'ye gerilediği görülmektedir. Buradan, krizin etkisini kırsal kesimden çok kentsel kesimde gösterdiği sonucu çıkarılabilir. Temel gereksinimler maliyeti yöntemine göre, yoksulluk oranları Türkiye genelinde söz konusu dönemde %27'den %29,5'e yükselmiştir. Yoksulluk, kırdan kente göre daha yüksek oranlarda yaşanmasına rağmen, kentteki yoksulluk artışı kırdan göre oldukça yüksektir. 1987'de %14,3 olan kentsel kesimdeki yoksulluk oranı 1994 yılında %20'ye yükselmiştir. Bu sonuçlar, 1994 yılında yaşanan krizin etkisiyle yoksulluğun kentte daha görünür hale geldiğini göstermektedir.

Tablo 19: Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Oranları (1987-1994)

Yoksulluk Sınırı Yöntemi	Türkiye (%)		Kent (%)		Kır (%)	
	1987	1994	1987	1994	1987	1994
Minimum Gıda Maliyeti	11,5	11,5	6,9	8,7	21,2	20,2
Temel Gereksinimler Maliyeti	27,0	29,5	14,3	20,0	41,5	42,5

Kaynak: Dağdemir, a.g.m., s.473.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, TÜİK'in, yoksullukla ilgili istatistiklerinin başlangıcı 2002 yılıdır. Ancak, yukarıda yer alan tablodaki 1994 yılı rakamlarıyla, 2001 krizinin etkilerini göstermesi açısından TÜİK'in 2002 ve 2003 yılına ait verilerini karşılaştırmak, bu verilerin aynı kaynağa dayanmaması nedeniyle anlamlı olmayacaktır. 1994 yılına göre bir karşılaştırma yapma imkânı olmamakla birlikte, 2001 krizinden sonraki iki yılı sadece TÜİK'in yoksulluk verilerine dayanarak değerlendirebiliriz.

İkinci bölümün başında, Türkiye'de yoksulluğun boyutlarını TÜİK istatistiklerine dayanarak incelemiştik. Bu istatistiklerde²⁸² gıda yoksulluğunun 2002'den 2003'e azaldığı, gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk oranının ise, hem Türkiye genelinde hem de kırdan ve kentte arttığı görülmektedir. 2000'li yılların başında ciddi bir krizle karşılaşan Türkiye,

²⁸² Bkz. İkinci Bölüm; s.100-102, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4.

içinde bulunduğumuz süreçte, 2008 yılında baş gösteren küresel krizin etkilerini yaşamaya devam etmektedir. Bu krizin etkisiyle 2009 yılına ait yoksulluk oranlarında gözlenen artışa çalışmanın ilgili kısmında dikkat çekilmişti. 2000 yılından günümüze kadar olan gelişmeler, uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar ve karşı karşıya kaldığımız krizler çerçevesinde, son yayınlanan istatistiklerle üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

E. Sosyal Güvenlik

İnsanlar yaşamları boyunca zaman zaman gelirlerinde eksilmeye veya kayba, giderlerinde ise artışa neden olan hastalık, kaza, işsizlik, evlenme, doğum, yaşlılık ve ölüm gibi çeşitli mesleksi, sosyo-ekonomik ve fizyolojik risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. İnsanların pek çoğu da yoksulluk içinde ya da başkalarının yardımına muhtaç bir şekilde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Bir bütün olarak ele alındığında, sosyal güvenliğin bir ülkede yaşamakta olan herkesi bu risklere karşı koruyan bir sistem olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz.²⁸³ Bununla birlikte, sosyal güvenlik kavramının dinamik bir niteliğe sahip olması, sosyal korumanın amaç ve kapsamındaki genişlemeye paralel olarak sosyal politika ile sosyal güvenlik arasında aynı yönde belirli bir bütünleşmeye neden olmaktadır.²⁸⁴ Nitekim günümüzde, gelişmiş ülkelerde sosyal güvenlik sistemi, çeşitli risklerin sonuçlarına karşı emniyet sağlama amacının ötesine geçerek kişilerin refahını asgari seviyede garanti eden bir içeriğe kavuşmuştur.²⁸⁵

Sosyal güvenliğin geniş anlamda temel amacı, muhtaçlığın ve yoksulluğun önlenmesidir. Bu çerçevede, sosyal sigorta ve sosyal yardım ve hizmetleri içeren modern sosyal güvenlik tekniklerinin kişilerin muhtaçlık ve yoksulluktan kurtarılması noktasında önemli işlevleri bulunmaktadır.²⁸⁶

²⁸³ A. Can Tuncay, Ömer Ekmekçi, **Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**, Beta Basım, İstanbul, 2005, s.1; Kadir Arıcı, **Sosyal Güvenlik Dersleri**, Ankara, 1999, s.22-25; Cahit Talas, **Toplumsal Ekonomi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s.408; Güzel, Okur, Caniklioğlu, a.g.e., s.3.

²⁸⁴ Güzel, Okur, Caniklioğlu, a.g.e., s.5

²⁸⁵ Arıcı, a.g.e., s.4.

²⁸⁶ Kadir Arıcı, "Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak Sosyal Güvenlik: Türkiye'nin Öncelikli Sorunu Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler Olmalıdır", **IV. Aile Şurası, Aile ve Yoksulluk Bildirileri**,

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti, (.....) demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlanmıştır. Sosyal güvenlik hakkı ise, devletin bu tanımda yer alan "sosyal" niteliğine uygun bir biçimde anayasal güvence altına alınmıştır. 1982 Anayasası, sosyal güvenlik hakkını üç madde halinde düzenlemiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 22. Maddesinde yer alan ve her insanın sosyal güvenlik hakkına sahip olduğuna ilişkin ilke, Anayasamızın 60. maddesinde yerini bulmuştur. Bu hükümden, herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu belirtilmiş ve devlet bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri almak ve teşkilatı kurmakla görevlendirilmiştir. Anayasanın 61. maddesinde sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gereken kişiler sayılmış ve bunların korunması görevi de devlete verilmiştir. Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunacak kişiler; harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri, malul ve gaziler, sakatlar, yaşlılar ve korunmaya muhtaç çocuklardır. Anayasa 62. maddesinde de yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının ve yakınlarının sosyal güvenliklerinin korunması konusunda devleti, gerekli önlemleri almakla sorumlu tutmuştur.²⁸⁷

1. Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Genel Özellikleri

5510 sayılı Yasa ile gerçekleştirilen reformdan önce²⁸⁸, Türk sosyal güvenlik sisteminin sosyal sigorta ayağı, günümüzde diğer Avrupa ülkelerinde de ağırlıklı olarak uygulanmakta olan Bismarc modelini esas almıştı. Buna göre, zorunlu sigorta kapsamına girme, mesleki faaliyet ön koşuluna bağlıdır. Çalışanlar bir işte çalışmaya başladıkları andan itibaren zorunlu sigortalı sayılırlar. Çalışanların, mesleki faaliyetlerinin farklılığına bağlı olarak, tabi olacakları sosyal sigorta sistemi de farklılık göstermektedir. Bu nedenle, çoğulcu bir kurumsal yapı ve mevzuat düzenlemesi öngörülmüştür.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, ed. Rahime Beder Şen, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s.258.

²⁸⁷ Tuncay, Ekmekçi, a.g.e., s.75-77.

²⁸⁸ Reformun gerekçeleri ve etkinliği açısından bir değerlendirme ile reform kapsamında gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin temel esasları için bkz, Güzel, Okur, Caniklioğlu, a.g.e., s.82-91.

Ülkemizde bu esaslara uygun olarak devlet memurları, Emekli Sandığı Yasası kapsamında, iş sözleşmesine dayalı olarak çalışan işçiler ise Sosyal Sigortalar Yasası kapsamında zorunlu sigortalı kabul edilmişlerdir. Bağımsız çalışanların sosyal güvenceye sahip olmaları Bağ-Kur Yasası'yla mümkün olmuştur. Bunlara tarımda bağımsız çalışanlar ile tarım işçileri için kabul edilen yasaları da eklemek gerekir.²⁸⁹ Türk sosyal güvenlik sistemi içerisinde, yukarıda sözü edilen sosyal sigorta tekniğine dayanan primli sistemin yanında, primli sistem içerisine giremeyenlere muhtaçlık kontrolüne bağlı, bir hak olarak sosyal yardım ve sosyal hizmet sağlayan primsiz sistem yer almaktadır.²⁹⁰

Türkiye'de 1990'lı yılların başından itibaren sosyal güvenlik sisteminin sorunları, sistemin verdiği açıkların artmasına paralel bir biçimde tartışılmaya başlamış, yeniden yapılandırma çalışmaları gündeme gelmiştir. Nitekim 1994 yılında GSMH'nin %1'ini bulan sosyal güvenlik açığı, 1999 yılında GSMH'nin %3,7'sine ulaşmıştır.²⁹¹ Sosyal güvenlik sisteminin aktüeryal dengelerini yeniden kurmak amacıyla 1999 yılında yürürlüğe giren 4447 sayılı yasa ile emekliliğe hak kazanma bakımından üç kurum arasındaki farklılık ortadan kaldırılmış, emeklilik yaşı kadınlarda 58'e, erkeklerde 60'a çıkarılmıştır. Diğer taraftan, kazanılmış haklar gözetilerek prim ödeme gün sayısı ve sigortalılık sürelerine dayanan emeklilik uygulamasının kaldırılması için kademeli bir geçiş öngörülmüştür. Söz konusu yasayla getirilen önemli bir yenilik de işsizlik sigortası olmuştur.²⁹²

Sosyal güvenlik sisteminin sorunlarına ve kapsamlı bir reform ihtiyacına yönelik tartışmalar bu süreçte devam etmiştir. Reformun gerekçeleri arasında; nüfus yapısındaki değişim, mevcut sistemin yoksulluğa karşı koruma sağlayamaması, finansman açıklarının ekonomi üzerindeki

²⁸⁹ Ali Güzel, "Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Yeniden Yapılandırma: Nedenler, Amaçlar" **Sosyal Güvenliğin Yeniden Yapılandırılması Semineri**, TİSK Yayınları No:284, Temmuz, 2007, (Erişim) <http://www.tisk.org.tr/yayinlar>, 17.04.2008, s.1.

²⁹⁰ Arıcı, "Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak Sosyal Güvenlik" s.259.

²⁹¹ Şerife Özsuca, "Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi", **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, 58-2, s.144.

²⁹² DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Sosyal Güvenlik**, s.19, 21; 4447 sayılı kanunla sosyal sigortaların finansman yapısına yönelik olarak getirilen değişikliklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özsuca, a.g.m., s.144-148.

olumsuz etkileri, nüfusun tamamıyla koruma altına alınamaması, yönetim ve altyapı sorunları ön plana çıkmıştır. Yeniden yapılandırma ile öngörülen sosyal güvenlik sisteminin genel çerçevesi, birbirini tamamlayan dört ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlardan ilki, nüfusun tümüne hakkaniyete uygun, eşit, koruyucu ve tedavi edici kaliteli sağlık hizmeti sunumunu finanse eden genel sağlık sigortasının oluşturulmasıdır. İkincisi, halen dağınık halde yürütülen sosyal yardım ve hizmetleri nesnel yararlanma ölçütlerine dayalı, muhtaç kesimlerin ulaşabileceği bir sisteme dönüştürmektir. Üçüncüsü, sağlık dışındaki kısa ve uzun vadeli sigorta kollarının yer aldığı tek bir emeklilik sigortası rejiminin kurulmasıdır. Dördüncü bileşen ise, bu üç temel işleve ilişkin hizmetlerin çağdaş ve etkin bir şekilde sunulmasına imkân sağlayacak kurumsal yapının oluşturulmasıdır. Bu amaçlar doğrultusunda çıkarılan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası²⁹³ ile farklı norm ve standartlarda hizmet veren emeklilik rejimleri aynı norm ve standartta tek bir emeklilik rejimi altında birleştirilmiş, farklı standartlarda sunulan sağlık hizmetleri ortak bir standarda kavuşturularak tüm toplumu içine alan zorunlu Genel Sağlık Sigortası kurulmuştur. 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu (R.G., 20.05.2006) ile de Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur'un tüzel kişilikleri sona erdirilmiş, tümünün malvarlığı Sosyal Güvenlik Kurumu'na devredilmiştir. Bu yeni kurumda, Sosyal Sigortalar Genel Müdürlüğü, Genel Sağlık Sigortası Genel Müdürlüğü, Primsiz Ödemeler Genel Müdürlüğü ve Hizmet Sunumu Genel Müdürlüğü oluşturulmuş; böylece emeklilik hizmeti, sağlık finansmanı ve prim karşılığı olmayan ödemeler tek çatıda birleştirilmiştir.²⁹⁴

Burada kısaca özetlemeye çalıştığımız gelişmeler çerçevesinde, Türk sosyal güvenlik sisteminin primli rejiminin yeniden yapılandırıldığını ancak,

²⁹³ 31.05.2006 tarihinde 5510 sayılı "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu" kabul edilmiştir. Ancak, bu Yasanın bazı önemli maddeleri, Anayasa Mahkemesinin 15.12.2006 tarihli kararıyla iptal edilmiş ve birçok hükmünün yürürlüğü durdurulmuştur. Bu gelişme üzerine, Yasanın yürürlük tarihi birçok kez ertelenmiş, Anayasa Mahkemesi kararı doğrultusunda, 5510 sayılı Yasada toplam 283 değişiklik öngören yasalar kabul edilmiş ve nihayet bu değişiklikler kapsamında Yasanın bazı hükümlerinin farklı tarihlerde (01.01.2008; 30.04.2008; 01.07.2008) ve geri kalan hükümlerinin ise 2008 yılı Ekim ayı başında yürürlüğe gireceği hüküm altına alınmış ve bu tarih itibarıyla Yasa yürürlüğe girmiştir; Güzel, Okur, Caniklioğlu, a.g.e., s.81.

²⁹⁴ Güzel, a.g.m., s.2.

sosyal yardım ve sosyal hizmetleri içeren primsiz rejim konusunda, oluşturulan çeşitli yasa tasarılarına rağmen henüz bir sonuca ulaşamadığını söyleyebiliriz. Primsiz sistem içinde yer alan sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin de tek bir çatı altında toplanarak norm ve standart birliğinin sağlanması, muhtaçlık ve yoksulluğun giderilmesinde bir araç olan sistemin etkinliğini artıracaktır.

2. Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetlerde Mevcut Durum

Türk sosyal güvenlik mevzuatında, sosyal yardım ve sosyal hizmet alanını düzenleyen çok sayıda yasa ve bu yasalara dayanarak kurulmuş ve faaliyet gösteren birçok kurum bulunmaktadır. Kurumsal yapıdaki bu çok başlılıkla da bağlantılı olarak, primsiz sistemden yardım alma şartları subjektifliğe yer vermeyecek şekilde netleştirilmiş değildir.²⁹⁵ Elbette ki bu durum, yoksullukla mücadelede önemli bir rolü olan sosyal yardım ve hizmetlerin etkinliği konusundaki tereddütleri de beraberinde getirmektedir. Ülkemizde sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında yürütülen faaliyetler aşağıda ayrıca incelenecektir.

a. Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Kavramları

Sosyal yardımlar, geçinme güçlüğü içinde olan ve toplumdan dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan yoksul ve az gelirliler için yaşamlarının güvence altına alınması konusunda, kamu sorumluluğu ilkesinin kabul edilmesinden doğmaktadır.²⁹⁶ Bu anlamda, sosyal yardım, gelir ve muhtaçlık kontrolüne bağlı ve karşılıksız olarak kamu tarafından sağlanan yardımları ifade etmektedir.²⁹⁷ Sosyal yardımlar, zorunlu katılma ilkesine dayanmayan ya da katılma ile karşılığı (yapılan yardım) arasında bir ilişki bulunmayan,

²⁹⁵ Kadir Arıcı, “Primsiz Ödemeler Kanunu’nun Getirdikleri”, **TİSK, İşveren Dergisi**, Ocak-Şubat-Mart 2005, (Erişim), <http://www.tisk.org.tr/isveren>, 18.09.2008, s.1.

²⁹⁶ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, s.51.

²⁹⁷ Kadir Arıcı, “Sosyal Yardım Hakkı”, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar**, ed. Emine Tuncay Kaplan, Bülent Bayat, Ankara, 2003, s. 32.

genel devlet bütçesinden ya da belirli bir amaca ayrılmış özel vergilerle finanse edilen kamu yardımlarıdır.²⁹⁸

Sosyal yardımlar, hizmet sunumu şeklinde yapılmakta ise bu tür yardımlar sosyal hizmet olarak ifade edilmektedir.²⁹⁹ 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda sosyal hizmet; kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunlukların giderilmesine yardımcı olan, hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü olarak tanımlanmıştır.³⁰⁰ Sosyal yapının gelişmesi ve değişmesinde önemli rolü bulunan sosyal hizmetlerin kapsamı, günümüzde sadece muhtaçlara, yoksullara ve marjinal gruplara hizmet götürme görevi ile sınırlı değildir. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi alanlarda da önemli görevler edinen sosyal hizmetlerin kapsamı giderek genişlemektedir.³⁰¹

b. Sosyal Yardım Faaliyetleri

Yoksullukla mücadele etmeye yönelik sosyal yardım alanındaki düzenlemeler, sosyal sigorta uygulamalarından daha geç bir dönemde gündeme gelmiştir. Bu yönde atılan ilk adım, 1976 yılında çıkarılan 2022 sayılı, 65 yaşını doldurmuş, Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanundur. DPT tarafından Dokuzuncu Kalkınma Planı çerçevesinde hazırlanan "Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu"nda, sosyal yardım alanında yürütülen faaliyetlere bir bütünlük içerisinde yer verilmiştir. Sosyal yardım alanında mevcut durumu gösteren bu faaliyetler aşağıda özetlenmiştir:³⁰²

- 1976 yılında çıkarılan 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş, Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun:

²⁹⁸ Güzel, Okur, a.g.e., s.527.

²⁹⁹ Arıcı, "Sosyal Yardım Hakkı", s.32.

³⁰⁰ Levent Akın, "Sosyal Yardım ve Hizmetler ile Bunların Organizasyonu", **Sosyal Güvenliğin Yeniden Yapılandırılması Semineri**, TİSK Yayınları No:284, Temmuz, 2007, (Erişim), <http://www.tisk.org.tr/yayinlar>, 18.09.2008, s.1.

³⁰¹ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sosyal Hizmetler**, s.11.

³⁰² DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Sosyal Güvenlik**, s.42-45.

Bu kanun hükümleri uyarınca bağlanan aylıklar T.C. Emekli Sandığı tarafından ödenmektedir. 2005 yılı itibariyle 933.044 kişiye 180.488.031,36 TL yaşlılık aylığı; 83.201 kişiye 32.188.802,88 TL malullük aylığı ve 240.734 kişiye 93.135.169,92 TL sakatlık aylığı olmak üzere 1.256.979 kişiye toplam 1.089.047.543 TL aylık ödenmiştir.

- 1992 yılında çıkarılan 3816 sayılı Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşılanması Hakkında Kanun: Bu kanunun amacı, hiç bir sosyal güvenlik kurumunun güvencesi altında olmayan ve sağlık hizmetleri giderlerini karşılayacak durumda bulunmayan Türk vatandaşlarının bu giderlerinin, Genel Sağlık Sigortası uygulamasına geçilinceye kadar Devlet tarafından karşılanması ve bu hususta uyulacak usul ve esasların belirlenmesidir. Bu kanun uyarınca yapılan sağlık yardımları Sağlık Bakanlığı eliyle yürütülmektedir. 2005 yılı sonu itibariyle 10.811.554 kişi yeşil kart sahibidir. 2005 yılında yeşil kart sahipleri için yapılan toplam harcama miktarı 1.701.000.000 TL olarak gerçekleşmiştir. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunuyla, bu kişilere sunulacak sağlık hizmetleri genel sağlık sigortası kapsamına alınmış, dolayısıyla yeşil kart sahipleri de genel sağlık sigortalısı sayılmıştır.

- 227 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilen sosyal yardım ve sosyal hizmetlerde bulunma görevi: Bu görev, Muhtaç Aylığı ve Vakıf İmaret Yönetmeliği hükümleri aracılığıyla yerine getirilmektedir. 227 sayılı KHK, Muhtaç Aylığı ve Vakıf İmaret Yönetmeliği hükümleri uyarınca aylık bağlanacak muhtaç, özürü ve yetim sayısı her yıl Maliye Bakanlığının görüşü alınarak, Vakıflar Genel Müdürlüğüne belirlenmektedir. 2005 yılı için bu sayı 3000 kişidir.

- 29.05.1986 tarih ve 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu: Bu kanunun amacı, fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adil bir biçimde

düzenlenmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir. Söz konusu Kanun hükümleri uyarınca kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, 1.12.2004 tarihinde yürürlüğe giren 5263 sayılı Kanunla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Fonun başlıca faaliyetleri, il ve ilçe vakıfları kanalıyla her ay yapılan periyodik yardımlar, sağlık yardımları, özel amaçlı yardımlar, eğitim yardımları, yakacak yardımları, gelir getirici ve istihdam yaratıcı proje yardımlarından ibarettir. Periyodik yardımlar, il ve ilçe vakıfları tarafından, ihtiyaç sahiplerine, gıda, yakacak, ilaç gibi acil ve gündelik ihtiyaçların karşılanması amacıyla yapılan yardımlardır. Bu yardımlar için Fon tarafından vakıflara her ay kaynak aktarımı yapılmaktadır. Bu aktarımda payların belirlenmesinde, il ve ilçe nüfusları ile DPT tarafından belirlenen sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi dikkate alınmaktadır. Bu amaçla, 2003 yılı itibariyle, vakıflara periyodik yardımlar için 109 milyon TL kaynak aktarılmıştır.

- 24.05.1983 tarih ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) tarafından yapılan sosyal yardımlar, SHÇEK Ayni ve Nakdi Yardım Yönetmeliği'ne dayanmaktadır. 2003 yılında ayni-nakdi yardımlardan 13.253 kişi yararlanmıştır. 2004 yılında ise, 21.817 kişi sosyal yardımlardan yararlanmıştır. Son yıllarda sosyal yardım hizmetlerinden yararlanmak üzere başvuranların sayısında artış gözlenmektedir. 2000 yılında 8.153 olan müracaat sayısı, 2004 yılında 33.064'e ulaşmıştır. 2004 yılında kişi başına aylık olarak yapılan yardım miktarı 76,19 TL iken, yapılan yönetmelik değişikliği ile bu miktar 2005 yılında 158,08 TL'ye yükseltilmiştir.

c. Sosyal Hizmet Faaliyetleri

Sosyal hizmet alanındaki faaliyetler, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ile getirilen hukuki düzenlemeler

çerçevesinde yürütülmektedir. DPT raporunda ayrıntılı olarak yer alan bu hizmetler aşağıda özetlenmektedir.³⁰³

- Korunmaya Muhtaç Çocuk ve Gençlere Yönelik Hizmetler: Ekim 2005 itibariyle, SHÇEK çocuk yuvalarında (0-12 yaş arası) 9935 ve yetiştirme yurtlarında (13-18 yaş arası) 10.193 olmak üzere toplam 20.128 çocuk kalmaktadır. Bu gruba dâhil çocuklar için sunulan bir başka sosyal hizmet ise istihdam imkânı sağlanmasına yöneliktir. 25.2.1988 tarih ve 3413 sayılı Kanuna göre, kamu kurum ve kuruluşları, reşit olana kadar Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından bakılan ve korunan çocuklar için her yılbaşında, hangi statüde olursa olsun serbest kadro mevcutlarının binde biri nispetindeki kısmını ayırarak bu çocuklar arasında yapılacak sınavda başarılı olanlar arasında atama yapmak zorundadırlar. Bu Kanunun uygulanmasını sağlamak üzere 1995 yılında çıkarılan tüzük gereği, her yıl kurumdan ayrılma aşamasına gelen ortalama 1600 çocuk işe yerleştirilmiştir. Ayrıca Kurum bünyesinde “sevgi zinciri” ve “uçurtmayı vurmasınlar” adı altında iki önemli proje çalışması yürütülmektedir. Sevgi Zinciri Projesi ile korunmaya muhtaç çocukların yuva ortamından uzaklaştırılıp daha farklı ortamlarda sosyal, kültürel ve psikolojik yönden desteklenmeleri sağlanmaktadır. Ayrıca, bu çocuklar, Kuruma bağlı veya Kurum denetiminde bulunan kreş ve gündüz bakımevlerine gönderilerek okul öncesi eğitimden de yararlandırılmaktadır. 2003 yılı itibariyle bu projeden yararlanan çocuk sayısı 322’dir. Uçurtmayı Vurmasınlar Projesi’nin amacı ise, cezaevlerinde hükümlü ve tutuklu bulunan kadınların 0-12 yaş arası çocuklarının cezaevi yaşamından bir ölçüde kurtarılmasıdır. Bu yaş aralığındaki çocuklar kreş ve gündüz bakımevi hizmetlerinden yararlandırılmaktadır. 2003 yılında bu projeden yararlanan çocuk sayısı 74’tür. Son olarak 2005 yılında çıkarılan Çocuk Koruma Kanunu’na değinmek gerekir. Bu Kanun ile korunma ihtiyacı olan veya suça sürüklenen çocuklara sağlanacak koruyucu ve destekleyici tedbirlerin uygulanmasında ve hakkında denetim altına alınma kararı verilen çocukların denetim ve gözetiminde SHÇEK görevlendirilmiştir.

³⁰³ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Sosyal Güvenlik**, s.45-48.

- Yaşlılara Yönelik Hizmetler: SHÇEK Genel Müdürlüğü yaşlılara; huzurevleri, yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri ve yaşlı dayanışma merkezleri aracılığıyla hizmet götürmektedir. 2005 yılı Ekim ayı itibariyle, Kurum'a ait 66 huzurevi ile yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezinde toplam 5573 kişi kalmaktadır. Ekonomik yoksunluk içinde olan ve Kurum'a bağlı kuruluşlarda ücretsiz kalan yaşlıların bakım ve tedavi masrafları da karşılanmaktadır.

- Özürlülere Yönelik Hizmetler: SHÇEK bünyesindeki bakım ve rehabilitasyon merkezleri aracılığıyla, özürülülerin toplumsal yaşama uyumu ve katılımını sağlamaya yönelik hizmetler; fiziksel ya da ruhsal nedenlerle bu imkandan bütünüyle yoksun olanlara da bakım hizmetleri verilmektedir. Kurumun, yatılı bakım ve rehabilitasyon merkezlerine yerleştirmede, annesi ve babası olmayan, terk edilmiş veya anne ve babası da engelli olanlara öncelik tanınmaktadır. Bu hizmetlerin yanısıra özürülülere ve ailelerine hukuki, sosyal, ekonomik, psikolojik açıdan her türlü yardım, rehberlik ve aile eğitimi hizmetleri verilmektedir. 2005 yılı Ekim ayı itibariyle, Kurum'a bağlı rehabilitasyon ve danışma merkezlerinden 2658'i yatılı ve 2287'si gündüzlü olmak üzere toplam 4945 özürülü hizmet almıştır. 539 özürülü ve ailelerine ise danışmanlık ve rehberlik hizmeti verilmiştir. Yatılı ve gündüzlü hizmet verilen rehabilitasyon merkezlerinde, yetişkin özürülülerin mesleki rehabilitasyonu amacıyla iş atölyeleri oluşturulmuştur. Bu atölyelerde, el sanatları, dokuma, resim, bilgisayar vb. alanlarda mesleki eğitim verilmektedir. Bu kapsamda Mayıs 2004 itibariyle, 615 özürülüye mesleki eğitim verilmiştir.

- Kadına ve Aileye Yönelik Hizmetler: SHÇEK, kadına ve aileye yönelik hizmetleri yerine getirmek üzere, 1993 yılında Toplum Merkezleri oluşturmuştur. Toplum Merkezlerinin hedef kitlesinde öncelikle çocuklar ve kadınlar bulunmaktadır. Toplum Merkezlerinin amacı, kentin dezavantajlı kesimlerinde yaşayan kişilerin daha iyi yaşam koşullarına ulaşmaları ve kentle uyumlarının sağlanması için gerekli hizmetlerin verilmesidir. Halen hizmet vermekte olan 61 toplum merkezinin hizmetlerinden bugüne kadar yaklaşık 350.000 kişi yararlanmıştır. Aile Danışma Merkezleri ise 2001

yılından itibaren 32 ilde 34 merkezde hizmet vermektedir. Merkezlerden 2005 yılı Ekim ayına kadar toplam 8615 kişi yararlanmıştır. Bu merkezlerde sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak ailede meydana gelebilecek sorunların giderilmesine yönelik hizmetler verilmektedir. Kadınlara yönelik sosyal hizmetlerden biri de kadın konukevleri aracılığıyla sağlanmaktadır. Kadın konukevleri; fiziksel, cinsel, duygusal ve ekonomik açıdan istismara uğrayan kadınların çocukları ile birlikte geçici bir süre kalabilecekleri yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Kuruma bağlı olarak toplam 14 kadın konukevi faaliyet göstermektedir. Bunların toplam kapasitesi 259'dur. 1990 yılından 2005 yılı Ekim ayı sonuna kadar bu kurumlardan yararlanan kadın sayısı 5012'ye, çocuk sayısı ise 3917'ye ulaşmıştır.

F. Eğitim

Eğitim, toplumu oluşturan kurumlardan biridir ve diğer kurumlarla (ekonomi, siyaset, din, aile, hukuk, sanat) da organik bir ilişki içindedir. Zira her kurum belirli bir alanda toplumsal bir ihtiyacı karşılamaya çalışır. Toplumsal kurumların öngördüğü nitelikte insan gücünün hazırlanması ise toplumun eğitim sisteminden beklenmektedir. Eğitim sisteminin bu işlevi yerine getirmede gösterdiği başarı, eğitim sürecinin çıktısı olan eğitilmiş insan gücüyle topluma hizmet sunmaya çalışan toplumsal kurumların başarısı için bir ön koşul niteliğindedir.

Toplumsal yapının korunması, yenilenmesi, kültürün aktarılması ve geliştirilmesi gibi işlevlere sahip olan eğitim, alt gelir gruplarında yer alan kişilerin toplumsal hareketliliğinin sağlanması konusunda da önemli bir rol üstlenmektedir.³⁰⁴ Toplumun düşük gelirli kesimlerinin eğitim yoluyla hareketlilik kazanmaları ve durumlarını iyileştirebilme olanağına sahip olmaları eğitimde fırsat eşitliği konusunun önemini artırmaktadır.³⁰⁵ Eğitimde fırsat eşitliği, herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkesin yeteneklerini en elverişli biçimde geliştirmede, eğitim hizmetlerinden eşit ölçüde yararlanma

³⁰⁴ Mustafa Aydın, "Toplum, Kültür ve Eğitim İlişkisi", **Eğitim Sosyolojisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 1991, s.19, 20.

³⁰⁵ Mustafa Erkal, **Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.113.

şansına sahip olmaları şeklinde tanımlanabilir.³⁰⁶ Fırsat eşitliğinin sağlanması, eğitim hizmetini üretenlerin bu hizmeti toplumun tüm kesimlerine ulaştırabilmesi ile mümkündür. Bununla birlikte, kişilerin gelirleri, eğitimden beklentileri, eğitime ilişkin tutumları, aile ve sosyal çevreleri gibi değişkenler, kişilerin kendilerine sunulan olanaklardan yararlanma şansını farklılaştırabilecek ya da eşitleyebilecektir. Örneğin, farklı düzeylerde gelire sahip olan kişiler, farklı tüketim kalıpları nedeniyle, gelirlerini çeşitli ihtiyaçları arasında farklı şekilde dağıtmaktadırlar. Temel ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilen yüksek gelir grupları lüks tüketim mallarına yönelirken, düşük gelir grupları ise temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik harcamalarda bulunmaktadır. Bu nedenle, düşük gelir gruplarında daha yüksek eğitim düzeyleri için bir istek oluşsa dahi çoğu zaman bu isteğin eğitim talebine dönüşmesi oldukça güçtür.³⁰⁷ Bu anlamda, gelirin adaletli dağılımıyla eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması birbirini etkileyen süreçlerdir. Bir taraftan eğitimde sağlanan fırsat eşitliğiyle gelir dağılımı düzeltilirken; diğer taraftan gelir dağılımının düzelmesi, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasında etkili olmaktadır.

Ekonomideki yapısal sorunlar ve dönemsel dalgalanmalar bir kenara bırakıldığında istihdam edilebilmek ve dolayısıyla yaşamı idame ettirebilecek bir gelire sahip olmak, özellikle işgücü piyasasında ilk kez iş arayanlar için eğitimin önemini ortaya koymaktadır. Gelir getirici bir işe sahip olmayanlar ya da düşük nitelikli işlerde düşük ücretle ve herhangi bir sosyal güvenceden yoksun olarak çalışanlar mutlak yoksulluk riskiyle karşı karşıyadırlar. Bu anlamda, gelir yoksulluğu açısından sahip olduğu önem nedeniyle ülkemizde eğitimle gelir ve istihdam arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekir. Eğitim, sadece gelir yoksulluğu açısından değil, insani gelişmişlik ve insani yoksulluk açısından da değerlendirilmesi gereken bir konudur.

³⁰⁶ Işıl Ünal, “Ekonomi ve Eğitim İlişkisi”, **Eğitim Sosyolojisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 1991, s.54.

³⁰⁷ Ünal, “Ekonomi ve Eğitim İlişkisi”, s.54, 55.

1. Gelir Yoksulluğu Açısından Eğitim – Gelir İlişkisi

İşgücüne nitelik kazandıran bir süreç olarak eğitim ve bunun ürünü olan eğitimsel nitelikler ile işgücü verimliliği ve elde edilen gelir arasındaki ilişki, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok araştırmaya konu olmuştur. Eğitim ile gelir arasındaki ilişki hem kişisel hem de ulusal gelir anlamında ele alınırken genellikle hareket noktasını, eğitimin verimlilikle olan bağlantısı oluşturmuştur. Verimliliğin ölçülmesindeki güçlükler,³⁰⁸ hem ücret düzeyini ve ücret farklılıklarını hem de verimliliği açıklayan pek çok değişkenin bulunması ve buna bağlı olarak ücret ile verimlilik arasındaki ilişkinin doğrudan kurulamaması gibi nedenlerden dolayı günümüzde eğitim-gelir ilişkisini tam olarak tanımlayabilmek olanaklı görünmemektedir. Bu nedenle, eğitim-gelir ilişkisinin çeşitli piyasalarda farklı görünümlere sahip olması doğal karşılanmalıdır.³⁰⁹ Bununla birlikte, eğitim ve gelir arasındaki ilişkiye açıklık kazandırılması gelir dağılımı açısından önemli bir konudur. Eğitim olanaklarının dağılımı, gelirin gelecekteki dağılımı üzerinde bir etkiye sahip olacağı için, devletin gelirin uzun dönemde yeniden dağılımında eğitimin rolünü dikkate alması gerekir.

Eğitimli kişilerin daha yüksek gelire sahip olmaları, onların verimliliğiyle ilişkilendirildiği için kaynakların etkin kullanımı konusundaki kararlarda da eğitim-gelir ilişkisi oldukça önemlidir. Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, kişinin eğitimi dışında, bireysel yetenekler, aile geçmişi, diğer kişisel özellikler, tarihsel ve kurumsal etkenler ve toplu pazarlık gibi pek çok faktör kazanç farklılıkları üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu nedenle de eğitimin beşeri sermayeye yapılan bir yatırım olduğunu ve maliyet-fayda analizi gibi tekniklerin kaynak kullanımını yönlendirmesi gerektiğini savunan ekonomistler ile eğitimin, işverenleri en verimli kişileri tanıması konusunda

³⁰⁸ İşgücü verimliliği, sadece işgücünün kullanılan miktarına ve niteliğine bağlı değildir. Üretim sürecinde kullanılan her bir girdinin verimliliği diğer tüm girdilerin niceliksel ve niteliksel durumuna bağlıdır. Bu anlamda, işgücü verimliliğini açıklayıcı etkenler olarak; işletmelerin ortalama büyüklüğü, sermaye yoğunluğu, mekanizasyon ve otomasyon, işgücünün uzmanlaşma ve beceri düzeyi, pazarın büyüklüğü ve uzmanlaşmadan söz edilebilir; Işıl Ünal, “Verimliliğin Önemi ve Eğitimle İlişkisi”, **Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, cilt 22, sayı 1, 1989, s.438.

³⁰⁹ Işıl Ünal, “Eğitim ve Gelir İlişkisi”, **Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, cilt 25, sayı 1-2, 1992, s.113, 114.

yönlendiren bir eleme aracı olduğunu savunan ekonomistler arasında önemli bir tartışma bulunmaktadır.³¹⁰

Beşeri sermaye görüşüne bir diğer itiraz, ikili ya da bölünmüş işgücü piyasalarının varlığına işaret eden ekonomistler tarafından ileri sürülmektedir. Buna göre, eğitilmiş kişiler birincil sektörlerde yoğunlaşırken daha az eğitilmiş olanlar ikincil işgücü piyasalarında yoğunlaşmaktadır ve bu farklı piyasalarda elde edilen gelirleri belirleyen etkenler farklıdır. Özetlemek gerekirse, pek çok nedenden dolayı eğitim ve gelir arasındaki ilişki önemli ve tartışmalıdır. Bu tartışmaların merkezinde, kişilerin kazanç kapasitelerini neyin belirlediği, kazanç farklılıklarının kişilerin verimlilik farklılıklarını yansıtıp yansıtmadığı ve kazanç farklılıkları konusundaki bilgilerin eğitim planlaması kararlarını yönlendirmede nasıl kullanılması gerektiği soruları yer almaktadır.³¹¹

Eğitim-gelir ilişkisini test etmeye yönelik araştırmalardan biri Psacharopoulos'un 1975 yılında OECD ülkeleri için yaptığı çalışmaya dayanmaktadır. Bu araştırma, ortalama yıllık kazançların ortaokul mezunlarında ilköğretim mezunlarına göre %40, yüksek öğretim mezunlarında ise ortaokul mezunlarına göre %77 oranında daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Az gelişmiş ülkelerde ise bu fark çok daha fazladır.³¹²

Eğitim-gelir ilişkisine yönelik uygulamalı araştırmaların büyük bir kısmı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kişilerin eğitim düzeyleri ile yaşam boyu kazançları arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.³¹³ Ancak, Beşeri Sermaye Kuramı'nın ortaya attığı görüşlerin,

³¹⁰ Eğitim-gelir ilişkisine yönelik kuramsal açıklamalardan, Beşeri Sermaye Kuramı; ücret gelirleri ile kişisel eğitim harcamaları arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmış ve eğitimin gelire doğrudan etkisi üzerinde durmuştur. Bu kuramı savunanlar, verimlilik ve dolayısıyla gelir farklılıklarını, yazında temel insan sermayesi değişkenleri olarak anılan iki değişkenle "eğitim" ve "tecrübe" ile açıklamaktadırlar. Beşeri Sermaye Kuramı'nın görüşlerini kabul etmeyen bazı ekonomistler de eğitimin gelire dolaylı etkisi üzerinde dururlar. Eğitimin gelire dolaylı etkisi, işyerindeki yetiştirmelerden veya geçirilen bazı öğrenme dönemlerinden sonra, kişilerin ulaşabilecekleri verimlilik düzeyinde eğitimin bir araç olarak kullanılmasına dayanmaktadır. Bu nedenle de eğitim, başlangıçtaki ücretin belirlenmesinde dolaylı bir rol oynamaktadır; Ünal, "Eğitim ve Gelir İlişkisi", s.114-116, 124.

³¹¹ M. Woodhall, "Earnings and Education", **Economics of Education Research and Studies**, ed.George Psacharopoulos, Pergamon Press, Oxford, 1987, s.209.

³¹² K. Hinchliffe, "Education and the Labour Market", **Economics of Education Research and Studies**, a.g.e., s.141.

³¹³ Hinchliffe, a.g.m., s.142.

başlangıçta, yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunda desteklenmesine rağmen daha sonra yapılan çalışmalar bu görüşleri destekler nitelikte bulunmamıştır. Örneğin, konuyla ilgili bir araştırmada, Batı ve Doğu Afrika’da, Güneydoğu Asya’da ve Hindistan’da, eğitilmiş işsizlerin gözlemlendiği, eğitilmiş olanların sayısı artarken bu kişilere ihtiyaç duyan yeni işler konusunda rekabetin hızlandığı ve eğitimin yarattığı ücret farkının düştüğü belirtilmektedir.³¹⁴

Eğitim-gelir ilişkisine yönelik Türkiye’de de bazı araştırmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri, Kasnakoğlu’nun 1968 verilerine dayanarak 1975 yılında yaptığı çalışmadır. Bu çalışmada, gelir farklılıklarının açıklanmasında modele alınan “aile temeli”, “baba mesleği”, “çocuğun okul yaşamını sürdürdüğü bölgedeki okul olanakları indeksi”, “eğitimin niteliği indeksi”, “tecrübe”, “yaşadığı yer” ve “doğum bölgesi” değişkenlerinin tümü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ancak, aile kökeninin etkisini belirleyen değişkenler, baba mesleği ve babanın okur-yazarlık durumu değişkenlerinin açıklayıcılıkları daha yüksek bulunmuştur. Buradan yola çıkarak, Türkiye’de “yüksek gelirli ailelerin çocuklarının daha fazla ve kaliteli öğrenim görmeleri ve yüksek statülü bir meslek edinmeleri, böylece yüksek kazanç sağlama şanslarının daha yüksek olduğu” sonucuna ulaşılmıştır.³¹⁵

Konuyla ilgili bir başka çalışma ise, 1976-1977 yıllarında Kasnakoğlu ve Çıngı tarafından Ankara’nın Merkez, Altındağ, Yenimahalle ve Çankaya ilçelerinde yapılan bir anketin verilerine dayanmaktadır. Bu çalışmada, gelir getiren bir işte çalışan kişiler arasındaki gelir farklılıkları temel insan sermayesi modeli ve sosyo-ekonomik geçmiş ile fiziksel sermaye değişkenlerini içeren genişletilmiş modeller çerçevesinde incelenmiştir. Temel insan sermayesi modelinde, eğitim süresindeki bir yıllık bir artışın, gelirden %6’lık bir artışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Genişletilmiş

³¹⁴ Russell G. Davis, “Linking Education and Work”, **Planning Education for Development: Volume I Issues and Problems in the Planning of Education in Developing Countries**, Cambridge: Center for Studies in Education and Development, Harvard University, 1980’den aktaran Işıl Ünal, “İşgücü Piyasalarında Eğitimsel Niteliklerin Rolü”, **Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, cilt 24, sayı 2, 1991, s.753.

³¹⁵ Ünal, “Eğitim ve Gelir İlişkisi”, s.118.

modellerde ise sosyo-ekonomik geçmiş değişkenlerinin kişinin eğitim düzeyini ve mesleğini belirlemede önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aile reisinin eğitim ve meslek düzeyi yükseldikçe ailedeki çocukların daha iyi bir eğitim gördükleri ve daha yüksek statülü bir meslek sahibi oldukları tespit edilmiştir.³¹⁶

Türkiye’de gelir farklılıkları ile ilgili bir diğer araştırma, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü tarafından 1973 yılında gerçekleştirilen alan çalışmasına dayanmaktadır. Araştırmada “tarım dışı emek gelirleri”nin dağılımının nedenlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonunda, ücretli erkek nüfusun öğrenim düzeylerinin, ortalama olarak, serbest çalışan erkek nüfusa göre daha yüksek olmasına rağmen, ortalama gelirlerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir. Buradan, eğitimin, “sosyal kesimlerin kendi içlerindeki gelir farklılıklarının açıklanmasında” belirli bir ağırlığa sahip olduğu, ancak “kesimler arasındaki eşitsizliklerin belirlenmesinde” etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ücretli erkeklerin gelir farklılıklarını en fazla etkileyen değişkenin çalışılan sektör olduğu, bunu “eğitim” ve “yaş dilimlerinin” izlediği gözlenmiştir. Kendi hesabına çalışanlarda ise, eğitim ve yaş kategorileri ile birlikte “talep koşulları” ve “sermaye büyüklüğü” nün etkisinin önemli olduğu görülmüştür.³¹⁷

Eğitim düzeyleri, toplumun yoksul kesimine ilişkin de önemli bilgiler vermektedir. Eğitim düzeyleri yükseldikçe yoksulluk oranlarının azalması eğitim ve yoksulluk arasında negatif bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Nitekim Türkiye’de yoksulluk oranlarının en yüksek düzeyde, okuma-yazma bilmeyenler ve okur-yazar olup bir okul bitirmeyenler arasında olduğu görülmektedir.³¹⁸ Gelişmekte olan ülkelerde eğitim, yoksullukla mücadelede elbette, tek başına yeterli değildir. Ancak, kişilerin becerileri eğitimle geliştirilip gelir düzeyleri artırılabilir, sağlık durumları iyileştirilebilir ve

³¹⁶ Zehra Kasnakoğlu, Atilla Kılıç, “Ankara’da Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler (1977)”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 10 (2), 1983, s.182, 196.

³¹⁷ Ünal, “Eğitim ve Gelir İlişkisi”, s.118, 119.

³¹⁸ Bkz. s.109; Tablo:9.

doğurganlık oranları azaltılabilir. Böylece, düşük gelirlı ve yoksul ailelerin yaşam standardının iyileştirilmesine katkı sağlanabilir.³¹⁹

2. İşgücünün Eğitim Durumu ve Eğitim – İstihdam İlişkisi

Günümüzde eğitim, mesleksel olarak kişilere yararlı bilgi ve beceriler kazandırdığı kadar kişilerin istihdam edilebilirliğini belirlemeye yardım eden tüm değerler, güdüler ve tutumları da etkilemektedir. Eğitim ile gelir arasında doğrusal bir ilişki olduğunu öne süren Beşeri Sermaye Kuramı, kuramsal temelde ideal piyasa koşullarının geçerli olduğuna dayanır.³²⁰ Bu kuramda ayrıca, kişilerin rasyonel hareket ettikleri düşünölmektedir. Bir diğer ifadeyle, beşeri sermayelerini geliştirmek için yaptıkları yatırımlar ya da katlandıkları ek maliyetler, bunların sağlayacağı gelecekteki kazanç artışlarının iskonto edilmiş değerine eşit olduğu düzeye kadar, kişilerin bu yatırımları artıracakları ve böylece optimum düzeyi belirleyebilecekleri düşünölmektedir.³²¹ Ancak, bu maliyet hesabı, kişilerin içinde yaşadıkları ülkenin toplumsal gerçekliklerinden bağımsız düşünölemez. Örneğin, ücretsiz aile işçiliğinin yaygın olduğu tarımsal üretim yapısında böyle bir davranış görmek zordur. İktisadi faaliyet kolu ve mesleğin niteliği, işgücünün niteliği ve dolayısıyla eğitimin niteliğiyle doğrudan ilişkilidir.³²²

Günümüzde piyasalar, neoklasik piyasa koşullarından uzak bir işleyişe sahiptir. Özellikle, gelişmekte olan ölkelerde yaygın işsizlik dolayısıyla kişiler, eğitim seviyelerine uygun işlerde istihdam edilemedikleri gibi eğitimlerine uygun bir gelire ulaşma şansları da çoğu zaman mümkün olmamaktadır. İstihdam yaratma olanaklarının yetersiz olduğu gelişmekte olan ölkelerde mesleki ve teknik eğitim sahalarındaki geri kalış, yüksek öğretim önünde yığılmalara neden olmaktadır. Yüksek öğrenim görmüş olanların sayısındaki artış, eksik istihdam nedeniyle bu kişilerin gelecekteki gelirlerini de

³¹⁹ Kemal Baş, “Eğitim, Kalkınma, Gelir ve Doğurganlık İlişkileri: Mersin Örneği”, **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 52, no.1-4, 1997, s.137.

³²⁰ Ünal, “Eğitim ve Gelir İlişkisi”, s.124, 125.

³²¹ R. McNabb, “Labour Market Theories and Education”, **Economics of Education Research and Studies**, a.g.e., s.158.

³²² Ercan Dansuk, **Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi**, DPT, Ankara, 1997, s.10, 11.

düşürebilmektedir.³²³ Bu çerçevede, Türkiye’de işgücünün niteliğinin incelenmesi ve eğitim-istihdam ilişkisine yönelik sorunların tespit edilmesi gerekmektedir.

Tablo 20: Türkiye’de Eğitim Durumuna Göre İşgücü

	Toplam	Kadın	Erkek
Okur-yazar Olmayanlar			
İşgücü (bin kişi)	1.089	717	372
İstihdam (bin kişi)	1.022	696	307
İşsiz (bin kişi)	87	21	65
İşgücüne Katılma Oranı (%)	18,8	15,0	37,1
İşsizlik Oranı (%)	8,0	3,0	17,6
Lise Altı Eğitimliler			
İşgücü (bin kişi)	14.596	3.426	11.170
İstihdam (bin kişi)	12.563	3.034	9.528
İşsiz (bin kişi)	2.033	392	1.642
İşgücüne Katılma Oranı (%)	45,8	21,8	69,1
İşsizlik Oranı (%)	13,9	11,4	14,7
Lise ve Dengi Meslek			
İşgücü (bin kişi)	5.283	1.307	4.056
İstihdam (bin kişi)	4.392	944	3.448
İşsiz (bin kişi)	891	333	558
İşgücüne Katılma Oranı (%)	58,7	34,7	75,5
İşsizlik Oranı (%)	16,8	26,1	13,9
Yükseköğretim			
İşgücü (bin kişi)	3.780	1.430	2.350
İstihdam (bin kişi)	3.321	1.197	2.123
İşsiz (bin kişi)	459	233	226
İşgücüne Katılma Oranı (%)	78,0	70,8	83,1
İşsizlik Oranı (%)	12,1	16,3	9,6

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi 2009 Yılı Sonuçları, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 25.10.2010.

Yukarıdaki Tablo incelendiğinde Türkiye’de; işgücünün, istihdamdakilerin ve işsizlerin lise altı eğitim düzeyinde yoğunlaştığı

³²³ Erkal, a.g.e., s.123, 124.

görülmektedir. Mevcut işgücünün nitelik düzeyinin düşük olması, işgücü verimliliğini ve işgücü arz ve talebi arasındaki uyumsuzluk nedeniyle işgücü piyasasının etkinliğini azaltan bir faktördür.³²⁴ Tabloda dikkati çeken bir başka husus ise, eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılma oranlarının artmasıdır. Ancak, işgücüne katılma oranlarındaki artışla birlikte işsizlik oranlarının da arttığı görülmektedir. İşsizlik oranlarındaki artış, yükseköğretim seviyesinde lise ve dengi meslek okul mezunlarına göre daha sınırlı olmakla birlikte %14,1 oranıyla oldukça yüksektir. Lise ve dengi meslek okul mezunlarında ise %17 oranıyla en yüksek düzeydedir.

Ülkemizde bu alanda yaşanan temel sorun, örgün ve yaygın eğitim kurumlarında verilen bilgi ve becerilerin işgücü piyasasının taleplerine uygun olmamasıdır. Eğitim ile istihdam arasında işlevsel bir ilişkinin kurulması gerekmektedir. Aksi halde, eğitilmiş ancak işgücü piyasasında istihdam edilemeyen işgücünün oranının artması kaçınılmazdır. İhtiyaca göre öğrenci yetiştirmek yerine mevcut kapasitelerin kullanılması sonucu, mezun olanların önemli bir kısmı mezun oldukları alanlarda iş bulamamaktadırlar. Konuyla ilgili olarak Ankara’da yapılan bir araştırmada endüstriyel mesleki ve teknik öğretim kurumlarından mezun olanlardan istihdam imkânı bulanların %48’inin aldıkları eğitimle ilişkisi olmayan alanlarda istihdam edildikleri görülmüştür.³²⁵

Türkiye’de eğitim sisteminin, mesleğe yöneltme ve mesleki eğitim alanındaki temel sorunlarının tespit edilmesi, işgücü arzı ve talebindeki muhtemel değişimleri ortaya koyan projeksiyonların yapılması, örgün ve yaygın öğretim kurumlarının eğitim ve öğretim kalitesinin artırılması ve yaşam boyu eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.³²⁶ Nüfusun eğitim ve istihdam seviyesinin yükseltilmesiyle, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksulluğun azaltılmasında bir aşama kaydedilebilir.³²⁷ Bu ise ekonominin üretim yapısı ve istihdam yaratma kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir.

³²⁴ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013 İşgücü Piyasası**, s.50.

³²⁵ DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Nitelikli İnsan Gücü Meslek Standartları Düzeni ve Sosyal Sermaye Birikimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, s.37.

³²⁶ Eyüp Bedir, “Yirmi Birinci Yüzyılda İstihdamın Artan Önemi ve Eğitim-İstihdam İlişkisi”, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar**, s.68, 69.

³²⁷ Dansuk, a.g.e., s.85.

3. İnsani Gelişme ve İnsani Yoksulluk Açısından Eğitimin Önemi

Eğitim, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından geliştirilmiş insani gelişme ve insani yoksulluk endekslerinde de çeşitli kriterlere göre yer almaktadır. Yoksulluk ve gelişmişlik göstergelerinin sadece gelire dayalı olarak açıklanmasının yeterli görülmemesi, böyle bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Bir ülkedeki milli gelir artışının yüksek olması, o ülkenin gelişmiş ülke olarak kabul edilmesi için yeterli değildir. Ekonomik büyüme kavramının dışında “sosyo-ekonomik gelişme” kavramı, ülkeler arası refah ve yaşam standardını açıklamak için kullanılmaktadır.³²⁸

a. İnsani Gelişme ve Eğitim

Birleşmiş Milletler bünyesinde oluşturulan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 1990 yılından günümüze “İnsani Gelişme Raporu” adını taşıyan yıllık bir araştırma yayınlamaktadır. Bu raporda ülkeler arası insani gelişmişlik düzeyini karşılaştırmak için İnsani Gelişme Endeksi adı verilen bir endeks geliştirilmiştir. Bu endekste yer alan üç değişkenden biri de eğitim düzeyidir. Diğer iki değişken, doğumda yaşam beklentisi ve kişi başına düşen milli gelirdir. Eğitim düzeyi iki farklı değişken ile ölçülmektedir. Bunlar erişkin okuryazarlık oranı (15 yaş ve yukarısı için) ve okullaşma oranıdır. İnsani Gelişme Endeksi, uzun bir yaşam sürmek, bilgi sahibi olmak ve onurlu bir yaşam standardına sahip olmak gibi en basit insani özelliklerdeki kazanımları yansıtır.³²⁹

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 2009 İnsani Gelişme Raporu'nda, 2007 İnsani Gelişme Endeksi ve bu endekste ki değişkenler yer almaktadır. 0 ile 1 arasında değişen değerler alan ve 1'e yaklaştıkça insani gelişmedeki yükselişe işaret eden endeks toplam dört kategoride sıralama yapmaktadır. Bu kategoriler, çok yüksek insani gelişme, yüksek insani gelişme, orta insani gelişme ve düşük insani gelişme düzeyleridir. Türkiye bu endekste 182 ülke arasında 0,806 endeks değeriyle 79. sırada yüksek insani

³²⁸ Aktan, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, s.209.

³²⁹ UNDP, *İnsani Gelişme Raporu Türkiye 2001*, Ankara, s.8.

gelişme kategorisinde yer almaktadır.³³⁰ İnsani Gelişme Endeksi'nde ilk üç sırada yer alan ülkeler; Norveç, Avustralya ve İzlanda'dır. Son üç sırada ise, Sierra Leone, Afganistan ve Nijer bulunmaktadır.³³¹ Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin insani gelişme endeksi, OECD ortalaması ve AB ortalaması ile karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

Tablo 21: Türkiye, OECD ve AB 27'de İnsani Gelişme Endeksi (2007)

	İnsani Gelişme Endeksi	Doğumda Yaşam Beklentisi (Yıl)	Yetişkin Okur-yazar Oranı (%) 1999-2007*	Birleşik Okullaşma Oranı** (%)	Kişi Başına Milli Gelir (US\$)
AB (27)	0,937	79.0	-	91.0	29.956
OECD	0,932	79.0	-	89.1	32.647
Türkiye	0,806	71.7	88.7	71.1	12.955

Kaynak: UNDP, **Human Development Report 2009 Overcoming Barriers:**, s.172-174.

* Veriler, 1999-2007 arasında yapılan ulusal nüfus sayımlarına ya da hanehalkı anketlerine dayanmaktadır.

** Birleşik ilk, orta ve yükseköğretim kayıt oranları, bu okullara kayıt yaptırmış öğrencilerin, söz konusu düzeylerdeki resmi okul yaşında bulunan nüfusa oranını göstermektedir.

Türkiye, her ne kadar İGE'de yüksek insani gelişme kategorisinde yer alıyorsa da OECD ve AB 27 ortalamasının gerisinde kalmaktadır. Eğitim düzeyine ilişkin okullaşma oranları açısından bir karşılaştırma yapmaya olanak tanıyan yukarıdaki tabloda, okullaşma oranlarında Türkiye ile OECD ve AB 27 arasında yaklaşık 20 puanlık bir fark olduğu dikkati çekmektedir. Doğumda yaşam beklentisi ve kişi başına düşen milli gelir açısından da Türkiye'nin geride olduğu görülmektedir.

İnsani gelişmişlik açısından eğitimin önemi, eğitimin daha çok toplumsal dışsal getirilerinden kaynaklanmaktadır. Bu getirilerin önemli bir

³³⁰ Sıralamada, 1-38 arasındaki ülkeler çok yüksek insani gelişme kategorisinde; 39-83 arasındaki ülkeler yüksek insani gelişme kategorisinde; 84-158 arasındaki ülkeler orta insani gelişme kategorisinde; 159-182 arasındaki ülkeler ise düşük insani gelişme kategorisinde yer almaktadır.

³³¹ UNDP, **Human Development Report 2009 Overcoming Barriers: Human mobility and development**, (Erişim), <http://hdr.undp.org>, 15.11.2009, s.171-174.

kısmı da kadınların eğitimiyle ilgilidir. Nitekim kadınların eğitilmesiyle daha iyi beslenme, daha iyi sağlık, çocuk ölüm oranlarında ve doğurganlık hızında azalma arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kadınların eğitilmesiyle çocukların daha iyi eğitilmesi arasında da doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Eğitimin piyasa dışı getirileri, hem ailelerin hem de toplumun refahına olumlu bir katkıda bulunmaktadır. Bu sonuçlar, kadınların eğitiminin kamu tarafından yaygınlaştırılmasına haklılık kazandırdığı gibi aileleri de kızlarının eğitime yatırım yapma konusunda cesaretlendirmektedir.³³²

b. İnsani Yoksulluk ve Eğitim

İnsani yoksulluk, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) tarafından 1997 yılında geliştirilmiş bir yoksulluk ölçütüdür. İnsani Gelişme Endeksi, bir ülkenin insani gelişmesindeki ortalama ilerlemeyi ölçmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için geliştirilen İnsani Yoksulluk Endeksi ise, İGE ile aynı olan insani gelişme boyutlarının başlangıç seviyesinin altında olan insanların oranı üzerinde odaklanır.³³³ Buna göre, uzun ve sağlıklı bir yaşam değişkeninde, 40 yaşına kadar yaşayamayan kişilerin oranı esas alınmaktadır. Eğitim değişkeninde, okuma-yazma bilmeyen yetişkinlerin oranı; iyi bir yaşam standardı değişkeninde ise geliştirilmiş bir su kaynağına erişimi olmayan kişilerin oranı ile yaşına göre düşük ağırlıkta olan çocukların oranı esas alınmaktadır.³³⁴

BM'nin 2009 İnsani Gelişme Raporu'nda, İnsani Yoksulluk göstergeleri açısından gelişmekte olan 135 ülke sıralamasında, Türkiye 40. sırada yer almaktadır. 135. sırada yer alan Afganistan, insani açıdan en yoksul ülke konumundadır. İnsani yoksulluk açısından en iyi durumda olan ülke ise 1.sırada bulunan Çek Cumhuriyeti'dir. Tablo 22, Türkiye ve seçilmiş bazı ülkelerde insani yoksulluk göstergelerini yansıtmaktadır.

³³² Aysıt Tansel, "Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Eğitimin Getirisi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 26 (3-4) 1999, s.468, 469.

³³³ UNDP, *Türkiye Aylık Haber Bülteni*, Özel Sayı, Ocak 2008, (Erişim), <http://www.undp.org.tr>, 12.06.2008.

³³⁴ UNDP, *Human Development Report 2009 Overcoming Barriers*:, s.208.

Tablo 22: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde İnsani Yoksulluk Göstergeleri

İnsani Yoksulluk Endeksi		40 yaşına kadar yaşayamayan nüfus (%) 2005-2010	Okur-yazar olmayan yetişkin nüfus (%) 1999-2007*	Geliştirilmiş bir su kaynağına erişimi olmayan nüfus (%) 2006	5 yaş altı, yaşına göre düşük ağırlıkta olan çocuklar (%) 2000-2006**
Sıralama	Değer (%)				
Çek Cumhuriyeti (1)	1,5	2,0	-	0	1
Bosna Hersek (5)	2,8	3,0	3,3	1	2
Arjantin (13)	3,7	4,4	2,4	4	4
Romanya (20)	5,6	4,3	2,4	12	3
Rusya (32)	7,4	10,6	0,5	3	3
Türkiye (40)	8,3	5,7	11,3	3	4
Brezilya (43)	8,6	8,2	10,0	9	6
Azerbaycan (50)	10,7	8,6	0,5	22	7
Endonezya (69)	17,0	6,7	8	20	28
Güney Afrika (85)	25,4	36,1	12	7	12
Pakistan (101)	33,4	12,6	45,8	10	38
Afganistan (135)	59,8	40,7	72,0	78	39

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2009 Overcoming Barriers:, s.176-

* Veriler, 1999-2007 arasında yapılan ulusal nüfus sayımlarına ya da hanehalkı anketlerine dayanmaktadır.

** Veriler belirtilen dönemde ulaşılabilen en yakın yıla aittir.

Tablo 22’de yer alan göstergeler içinde, eğitim düzeyine ait bir gösterge olan okur-yazar olmayan yetişkin nüfus oranı açısından Türkiye; İnsani Yoksulluk sıralamasında kendisinden sonra gelen Brezilya, Azerbaycan ve Endonezya gibi ülkelerden daha yüksek bir orana sahiptir. Eğitim düzeyine ilişkin göstergeler dışındaki göstergelerde ise bu ülkelere göre daha iyi konumdadır. Türkiye’de %11,3 olan okur-yazar olmayan yetişkin nüfus oranı, Romanya’da 2,4; Rusya’da ise 0,5’tir.

Gelişmiş ülkelerde, insan sermayesi ve fiziksel sermayenin getirileri eşitlenmeye doğru giderken, gelişmekte olan ülkelerde insana yatırım yapmanın üstünlükleri bulunmaktadır. Eğitime yapılan yatırımın toplumsal ve özel getirilerinin, öğretim düzeyi, öğretim programı türleri ve toplumsal cinsiyet bakımından hesaplanması, eğitim politika ve reformlarının geliştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Özellikle, kırsal kesimlerde okuma-yazma bilmeyenlerin oranının hem kadın hem de erkeklerde daha yüksek olduğu Türkiye’de eğitim hizmetlerinin kırsal kesimlere ulaştırılması eğitimde fırsat eşitliğine de katkıda bulunacaktır.³³⁵

G. Aile ve Dayanışmacı Unsurlar

Dayanışma, genel olarak, bir grup içinde yer alan kişilerin aralarında veya grupların birbirleriyle olan ilişkilerinde karşılıklı yardımlaşma, işbirliği, ortak tavır ve toplu hareket etmeye dayalı olarak gelişen bir bağlılık duygusu olarak ifade edilebilir.³³⁶ Tarihi derinliklerine bakıldığında, toplumsal dayanışmanın toplumların, sosyal, kültürel yapıları ve inançlarıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Türkler’de, toplumsal dayanışma anlamında sosyal yardım ve sosyal hizmetlerle ilgili inanç ve geleneklerin öteden beri var olduğu bilinmektedir. Nitekim eski Türkler’de tanrı adına yoksullara yardım etme, açları doyurma inancına İslamiyet öncesi Türk destanlarında da

³³⁵ Tansel, a.g.m., s.469.

³³⁶ Ali Rıza Abay, “Kent Yoksulluğu ve Sivil Dayanışma”, **IV. Aile Şurası, Aile ve Yoksulluk**, s.515.

rastlanmaktadır. Türkler'in İslamiyeti kabulüyle birlikte, kaynağını dinin evrensel insani yardımlaşma ve dayanışma ilkelerinden alan muhtaç ve güçsüzlere yardım anlayışı günümüzde de varlığını korumaktadır.³³⁷ Dinin toplumsal yaşamın güçlendirilmesi için öngördüğü ilkeler (zekât, fitr sadakası gibi uygulamalar), zenginler ve yoksullar arasındaki yardımlaşmayı teşvik etmektedir.

Dayanışmacı unsurlar arasında, Türk-İslam medeniyetinde önemli bir yeri olan vakıf kurumundan da söz edilmesi gerekir. Toplum içindeki ferdi yardımlaşmayı toplumsal hale getirerek organize eden kurumlardan biri³³⁸ olan vakıflar, Osmanlı döneminin sonuna kadar sürekli gelişerek varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde, vakıfların yoksullukla mücadelede, sosyal yardımlaşma alanında yürütmüş oldukları bazı faaliyetler; yoksul kızlara çeyiz verilmesi, hapisteki borçluların borçlarının ödenmesi, iflas eden tüccara yardım edilmesi, öğrencilerin gıda, elbise, öğretim malzemeleri ve gezi masraflarının karşılanması, yoksulların yakacak ihtiyacının karşılanması, bayramlarda çocukların ve yoksulların sevindirilmesi vb. şeklinde sıralanabilir.³³⁹ Osmanlı Devletinden günümüze etkinliği azalmakla birlikte, gerek eski vakıf eserler gerek yeni kurulan vakıflar yoluyla bu kurum varlığını sürdürmektedir.³⁴⁰

Nüfusu yenileme, kültürü gelecek nesillere taşıma, çocukları sosyalleştirme gibi işlevlere sahip bir kurum olan aile, toplumların sürekliliği için vazgeçilmez olduğu gibi, toplumsal dayanışmanın da merkezinde yer almaktadır. Güçlü bir toplumsal yapının temelinde toplumun küçük bir modeli olan güçlü aile kurumu bulunmaktadır.³⁴¹ Aile kurumu, Türk toplumunda önemli bir sosyal koruma görevi de üstlenmektedir. Her ne kadar kırsal bölgelerden kente göçün bir sonucu olarak; geleneksel geniş aile tipinden, çekirdek aileye doğru bir geçiş söz konusu olsa da yaşlı anne baba, engelli

³³⁷ Abay, a.g.m., s.515.

³³⁸ Arıcı, a.g.e., s.69.

³³⁹ Ahmet Turan Yüksel, "Türk-İslam Medeniyetinde Vakıfların Önemi ve Fonksiyonları", **Yoksulluk (III. Cilt)**, ed. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, s.27.

³⁴⁰ Yüksel, a.g.m., s.24.

³⁴¹ Erkal, a.g.e., s.93.

veya 18 yaşını geçen kız ve erkek çocuklar, aile dışına itilmemekte ve ailenin koruyuculuğu altında kalmaktadır.³⁴²

Tarih boyunca güçlü aile değerleri ile birlikte var olan toplumumuzun gelişmesinde önemli dinamiklerden birini, aile içi işbölümü ve aileler arası dayanışma oluşturmuştur. Yaşanan ekonomik krizlerin etkilerinin güçlü aile değerleriyle birlikte, bir ölçüde de olsa hafifletildiği ve bir sosyal patlama yaratmadığı konusunda toplumda ortak bir kanaat bulunmaktadır.³⁴³ Aile üyelerinin paylaştıkları yük, güçlük, imkân ve kolaylıklar aile refahı üzerinde etkili olmaktadır. Ailedeki çalışan sayısı, bağımlı kişi sayısı, engelli ve yaşlı kişilerin varlığı genel olarak refah düzeyini etkileyen faktörlerdir. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük, özürlü ve yaşlı bireyi olan ve çalışan sayısı yetersiz olan aileler risk grubu içinde yer almaktadır. Bir diğer ifadeyle, işsizlikle birlikte düşük gelir, aile bölünmeleri, özürlü ve yaşlı bakımı gibi ilave yükler aileler için önemli risklerdir. Risk grubunda yer alan aileler, genellikle sosyal destek programları içinde ele alınması gereken yardıma muhtaç ailelerdir. Sahip olduğu önem nedeniyle bu kurumun desteklenmesi ve korunması için, aile kurma sebebiyle meydana gelen gider artışlarının telafi edilmesi amacını taşıyan aile yardımları sigortasının Türk sosyal güvenlik sistemine dâhil edilmesi gerekliliği de vurgulanmaktadır.³⁴⁴

Ekonomik kriz dönemlerinde risk grubundaki aile sayısında önemli oranda bir artış yaşanmaktadır. Ekonomik alanda yaşanan güçlüklerin aile üzerindeki olumsuz etkileri; geçimsizlik, boşanmalar, aileden kopmalar, aile içi çatışmalar ve şiddet olarak sıralanabilir. Ailenin sorun çözme yeteneğini kaybetmesi, komşuluk, akrabalık gibi ilişkilerin yıpranması, ahlaki değerlerde aşınma, yasadışı kazanç yollarının aranması, küçük yaştaki çocukların sokakta çalışmaları ya da aileden kopuş süreciyle birlikte sokakta yaşamaları, bakıma muhtaç kişilerin kendi hallerine terk edilmeleri gibi pek

³⁴² Erkal, a.g.e., s.99.

³⁴³ İsmail Doğan, "Türkiye Yoksulluğunun Sosyo-Kültürel Zemini", **Yoksulluk (I. Cilt)**, ed. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, s.86.

³⁴⁴ Arıcı, "Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak Sosyal Güvenlik", s.262, 263; Sevgi Kurtulmuş, "Yoksulluğu Önlemede Sosyal Güvenlik Aracı Olarak Aile Ödeneklerinin Rolü", **IV. Aile Şurası, Aile ve Yoksulluk**, s.314-318.

çok toplumsal sorunun kökeninde, geçim zorluklarının ve yoksulluğun aileler üzerinde yarattığı tahribat bulunmaktadır.³⁴⁵ Ailenin, odak noktasını oluşturduğu akrabalık, hemşerilik, komşuluk, etnik ve dini cemaat aidiyetleri gibi toplumsal ilişki ağları ile yoksulluğun ilişkilendirildiği bir çalışmada da ayakta kalma, tutunma ya da bir yaşam stratejisi geliştirme noktasında toplumsal ağların oluşturulamadığı durumlarda yoksullukla karşı karşıya kalındığı tespiti yapılmıştır.³⁴⁶

Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir raporda, Türkiye’de, sosyal ilişkilerin yeniden üretilmesi anlamında önemli bir role sahip olan yüksek düzeyde bir sosyal dayanışmanın varlığına işaret edilmektedir.³⁴⁷ Türkiye’nin geleneksel refah rejiminde önemli bir yeri olan toplumsal dayanışma unsurlarının, kırdan kente göçün özellikle ilk evrelerinde, göç eden insanların ayakta kalma mücadelesinde önemli bir rolü olduğu konuyla ilgili araştırmalarda da ortaya konmuştur. Ancak, söz konusu araştırmalardaki önemli bir tespit, zaman içerisinde bu dayanışma potansiyelindeki daralmaya işaret etmektedir. Bu ise, özellikle kente göçle birlikte bir yaşam stratejisi geliştirememiş ailelerin, bunu başarabilmiş ailelere kıyasla yoksulluğu daha derinden yaşamalarına neden olmaktadır. Ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi giderek zorlaşan, kente geçiş sürecini tamamlayamayan ve toplumsal dışlanma riskiyle karşı karşıya bulunan kişilerin varlığına işaret eden bu durum, Türkiye’de yoksulluğun “yeni yoksulluk” şeklinde farklı bir görünüm kazandığı yönünde değerlendirmelere neden olmaktadır.³⁴⁸

³⁴⁵ Sadık Güneş, “Yoksullukla Mücadelede ve Toplumsal Kalkınmada Aile Odaklı Çözüm Programı”, **IV. Aile Şurası, Aile ve Yoksulluk**, s.472, 473.

³⁴⁶ Sibel Kalaycıoğlu, “Türkiye’de Kentsel Yoksulluğun Tanımlanmasında Geçinme ve Aile Stratejilerinin Etkileri”, **8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu, Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama**, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, 2002, s.67, 68.

³⁴⁷ World Bank, **Turkey: Poverty and Coping After Crises**, Report No: 24185-TR, July 28, 2003, (Erişim) <http://www.worldbank.org.tr>, 15.06.2008, s.33.

³⁴⁸ Buğra, Keyder, **Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi**, s.16-24; Kalaycıoğlu, a.g.m., 66-71; Işık, Pınarcıoğlu, a.g.e., s.155-158.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 2000, 2001 EKONOMİK KRİZLERİ, KRİZ SONRASI DÖNEMDE UYGULANAN EKONOMİK VE SOSYAL POLİTİKALAR VE YOKSULLUK

I. KASIM 2000, ŞUBAT 2001 EKONOMİK KRİZLERİ ve GÜNÜMÜZE KADAR OLAN GELİŞMELER

Türkiye'de 24 Ocak 1980'de alınan ekonomik istikrar kararları ile ekonomi politikalarında başlayan dönüşüm, 1989'da ödemeler dengesinde sermaye hareketlerinin tümüyle serbest bırakılması anlamına gelen dış finansal serbestliğe geçilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. 1970'li yılların sonunda ekonomiyi içinde bulunduğu ağır koşullardan çıkarmak üzere hazırlanan ve 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan ekonomik istikrar tedbirleri, Türkiye'de neoliberal dönüşüm ve uyum sürecinin fiili başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Serbestleşme ve dışa açılma ekseninde uzun vadeye yayılmış, kapsamlı bir yapısal dönüşümü öngörmesi, bu istikrar paketini öncekilerden ayırmaktadır.³⁴⁹ 1989 yılında geçilen dış finansal serbestlikle, uluslararası finansal piyasalardan serbestçe borçlanabilme, yurt dışında serbestçe yatırım yapabilme veya yurt dışına sermaye transfer edebilme ve borçlu-alacaklı ilişkilerinde döviz kullanabilmenin önündeki engeller kaldırılmıştır.³⁵⁰

1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında Türkiye ciddi ekonomik krizler yaşamıştır. Özellikle, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin toplumsal alandaki yansımaları oldukça ağır olmuş, artan işsizlikle birlikte yoksulluk daha görünür hale gelmiştir. 2008 yılında dünyada baş gösteren küresel krizin etkileriyle, Türkiye yeni bir kriz süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Bu sürecin anlaşılmasında 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin öncesine ilişkin kısa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

³⁴⁹Sinan Sönmez, "Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri", **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, a.g.e., s.26.

³⁵⁰ Sinan Sönmez, "Türkiye'de Finansal Serbestlik: İstikrarsızlık Faktörü mü? Kalkınmanın İtici Gücü mü? **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:14, Sayı:49, s.216.

1990'lı yıllarda artan sermaye giriş ve çıkışlarının belirlediği dalgalı büyüme süreci; enflasyonun hızlanmasından, GSMH'de payı artan iç ve dış borçlara, faiz ödemelerinin devlet bütçesindeki artan yükünden, zayıf yapılı bankalara ve gelir dağılımının giderek bozulmasına uzanan bir çizgide pek çok sorunu 2000'li yıllara taşımıştır. Bu süreçte, Asya ve Rusya krizlerinden yansıyan olumsuzluklar ve 1999 yılındaki büyük depremin etkisiyle ekonomik koşullar daha da ağırlaşmıştır.³⁵¹

1989 yılında geçilen dış finansal serbestlikle birlikte, Türkiye ekonomisinde dışa açılım öncelikleri reel üretim sektöründen finans sektörüne doğru bir değişim göstermiştir. Böylece, Türkiye ekonomisi dünya pazarlarıyla eklemlenme ve küreselleşme sürecinde yeni bir aşama kaydetmiş, 1990'lı yıllara tamamıyla dışa açık bir makroekonomi görünümünde girmiştir. Bu yapı altında uyarılan kısa vadeli spekülasyon yabancılara sermaye akımları, bir yandan ekonominin dış açıklarını finanse ederken diğer yandan da ülkedeki tasarruf eğilimini düşürerek tüketim ve ithalat hacmini genişletmiştir.³⁵² Bu durum, 1988 yılındaki durgunluğun ardından gerçekleşen büyüme süreci üzerinde etkili olmuştur. Özellikle 1989-1993 döneminde, ekonomide iç pazara yönelik yüksek büyüme oranları yakalanmıştır. Ancak, ihtiyaç duyulan dış kaynağın dış borçla sağlanması dış borç stokunu önemli oranda artırmıştır. Nitekim 1986 yılında 32 milyar dolar olan dış borç stoku iki katın üzerinde artarak 1993 sonunda 67 milyar dolara ulaşmıştır.³⁵³ Döviz kuru ve faiz oranları arasında son derece hassas dengelere dayanan (yüksek reel faiz - düşük kur uygulaması) bu yapay

³⁵¹ Kazgan, **Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s.405.

³⁵² Uluslararası sermaye akımlarının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin incelendiği bir çalışmada, harcanabilir gelirdeki ve bütçe harcamalarındaki artışların özel tüketim harcamalarını artırdığı ve bu etkinin özellikle bankalar tarafından verilen tüketici kredilerindeki artıştan kaynaklandığı belirtilmektedir. Çalışmada vurgulanan bir diğer husus, tüketimin artması sonucunda görece fiyatların ticarete konu olmayan sektörler lehine gelişmesi ve yatırımların da bu sektörler yöneldiğidir. Bu süreçte, ülkenin uzun dönemli rekabet gücünü koruyabilmesi için gerekli yatırımlar yapılmamış, iç talebin karşılanması öncelik kazanmış olmaktadır. Kısaca, yüksek düzeyde spekülasyon sermaye girişi TL'nin değerlenmesi, kısa vadeli dış borçlarda artış gibi dengesizlikler dışında, yüksek tüketim, yüksek faiz, reel sektörün yatırımlarında daralma ve dış ticaret açığının artması gibi etkilerle krizi körükleyen dengesizlikler yaratmaktadır; Nurhan Yentürk, Ahmet Çimenoglu, "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisinin Krizleri Üzerindeki Etkisinin Modellemesi", **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, s.126, 127.

³⁵³ Mustafa Sönmez, **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.121.

büyüme süreci, ekonomideki yatırım ve birikim önceliklerinin üretim dışı (spekülatif) alanlara yönelmesine neden olmuştur. Gelir dağılımının giderek bozulması ve mali piyasalardaki güvenilirlik bunalımıyla birlikte kriz ortamının doğması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim 1994 finansal krizi böylesi bir sürecin ürünüdür.³⁵⁴ İthalat hacminin %25 düzeyinde azaldığı bu dönemde, GSYİH %5,5, sanayi sektörü ise %7,6 oranında küçülmüştür. Yatırımlar özel sektörde %9,6; kamu sektöründe %44,6 gerilemiş; enflasyon oranı ise %106'ya yükselmiştir.³⁵⁵

Türkiye ekonomisinin yakın tarihinin büyüme-kriz sarmalında sıkışmış bir görüntüye sahip olduğu söylenebilir. 1972'den başlayarak 1976'da tepe noktasına ulaşan büyüme dönemini, 1978-1980 krizi izlemiş; 1983-1987 ekonomik büyüme dönemi ise 1988'de sona ermiştir. 1989'dan 2000'li yıllara kadar Türkiye'de büyüme ve kriz dönemleri yine ardı ardına gitmiş, bu dönemde yaşanan krizler daha kısa aralıklarla ve ekonominin büyüme hızındaki istikrarsızlık açısından daha şiddetli gerçekleşmiştir.³⁵⁶ 1970'li yılların sonundaki kriz döneminin ardından yoğun teşviklerle gerçekleşen ihracata dayalı büyüme, 1980'li yılların sonunda sınıra ulaşmıştır. 1989'daki dış finansal serbestlikle birlikte, bu yıllardan itibaren büyüme sürecinde sermaye hareketleri belirleyici olmuştur. 1990'lı yıllarda sermaye hareketlerinin miktarı ve yönündeki değişiklikler, finansal yükseliş ve çöküş dönemleri yaratmış ve bu durum ekonominin büyüme oranındaki değişkenliği artırmıştır. Ekonomi, istikrarsızlık- kriz- (yapay) büyüme- istikrarsızlık yönünde gelişmelere sahne olmuştur.³⁵⁷ İstikrarı olmayan bir ekonomik büyüme, yatırım kararlarının etkin bir şekilde alınmasını ve buna bağlı olarak da kaynakların daha verimli kullanılmasını engellemektedir.³⁵⁸

³⁵⁴ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.39, 40.

³⁵⁵ Yeldan, a.g.e., s.51.

³⁵⁶ Yeldan, a.g.e., s.32.

³⁵⁷ Korkut Boratav, Erinç Yeldan, "Turkey, 1980-2000: Financial Liberalization, Macroeconomic (In) Stability, and Patterns of Distribution" (Erişim) <http://www.bilkent.edu.tr/yeldane>, 19.09.2009, s.7.

³⁵⁸ Erol Taymaz, Halit Suiçmez, "Türkiye'de Verimlilik, Büyüme ve Kriz", **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2005/4**, (Erişim) <http://www.tek.org.tr>, 20.07.2008, s.7.

2000’li yılların başında yaşanan ekonomik kriz sonrasında, 2002 yılından itibaren Türkiye’nin yine bir ekonomik büyüme sürecine girdiği bilinmektedir. Bu süreçte gerçekleşen büyümenin dinamikleri aşağıda ayrıca incelenecektir. Ancak, daha önce Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri ele alınacaktır.

A. Kasım 2000 Ekonomik Krizi

Türkiye, 2000 yılına IMF’nin desteğinde yeni bir ekonomik programla girmiştir. Üç yıllık bir perspektif içinde hazırlanan istikrar programının birbiriyle yakından ilişkili üç ayağı bulunmaktaydı: Birincisi, kamu finansman açıklarının düşürülmesiydi. Bu çerçevede, gerçekleştirilecek sıkı bütçe uygulamasıyla KİT açıklarının azaltılması ve tarım kesimine verilen destekleme fiyatlarının hedeflenen enflasyon oranında artırılması amaçlanmıştır. Programın ikinci ayağı, kamu açıklarını kapatmaya yönelik bir dizi yapısal reformun yapılması ve özelleştirmeye hız verilmesi şeklinde belirlenmiştir. Bu amaca yönelik olarak; tarım kesiminin desteklenmesinin daha akılcı bir sisteme oturtulması, elektrik üretim ve dağıtımının özelleştirilmesi, sosyal güvenlik sisteminin yeniden gözden geçirilerek özel emeklilik sisteminin kurulması ve siyasi etkilerden arındırmak amacıyla kamu bankalarının yeniden yapılandırılması gibi önlemler öne çıkarılmıştır. Programın üçüncü ayağı, ilk ikisi eksiksiz bir biçimde uygulandığı takdirde sürdürülebilecek bir politikaydı. Merkez Bankası, döviz kurunu önceden açıklayarak kurun beklenen enflasyon kadar yükselmesine izin verecekti. Bu şekilde, geçmiş enflasyona göre çok yavaş artan döviz kuru enflasyon beklentilerini düşürecekti.³⁵⁹ Programa göre, Merkez Bankası ancak döviz

³⁵⁹ Özellikle devalüasyon-enflasyon sarmalının güçlü olduğu ülkelerde enflasyonla mücadelede nominal çapa uygulamasına gidilmektedir. Enflasyonla mücadelede nominal çapa uygulaması, hızla yol alan bir geminin çapa atılarak yavaşlatılması benzetmesinden hareketle adlandırılmıştır. Bu uygulama enflasyonu ortaya çıkaran yapısal dengesizlikleri düzeltmek için ekonomik belirsizliğin ortadan kaldırılması amacıyla uygulanmaktadır. Nominal çapa uygulamasına dayalı enflasyonla mücadele politikasının taşıdığı en önemli tehlike, döviz kurunun sabit tutulabilmesi ya da düşük oranda devalüe edilebilmesi için programın yüksek oranda dış kaynak girişine bağımlı olmasıdır; Nurhan Yentürk, “Finansal Sermaye Girişi Gölgesinde İstikrar Uygulaması: 2000 İstikrar Paketinin İncelenmesi”, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, s.83, 84.

alımını ya da satımını yoluyla piyasaya likidite verebilecekti. Bu durumda, Merkez Bankası'nın borç verme yoluyla piyasaya verdiği likiditeye bir limit getirilmiş olmaktadır.³⁶⁰ Piyasaların Merkez Bankası'na döviz satması ya da döviz talep etmesi ise faizler aracılığıyla belirlenecekti. Bir diğer ifadeyle, kur kontrol altında kalırken, faizler serbest olacaktı.³⁶¹ Bu politikanın temel amacı, enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının sağlanması idi.³⁶²

2000 istikrar programında, maliye politikasının hedeflerini desteklemek için özelleştirme uygulamalarına ek olarak tarımsal destekleme, sosyal güvenlik, kamu maliyesi ve bankacılık sistemine ilişkin bir dizi yapısal düzenleme öngörülmüştür. Bu anlamda programın, enflasyonu düşürme hedefi ile sınırlı teknik bir belge olmanın ötesinde anlamlar taşıdığı ve planlanan uygulamalarla ekonomide kalıcı dönüşümlerin hedeflendiği söylenebilir.³⁶³ Programda yer alan gelirler politikasıyla, ücret ve maaşların beklenen enflasyon oranında sınırlandırılması öngörülmüştür. Gelir dağılımı açısından bakıldığında, gelirleri hedeflenen enflasyona göre önceden ayarlanan ücretli kesim programdan olumsuz etkilenenlerin başında gelmektedir.³⁶⁴

Programın bütçe ayağında, vergi gelirlerinin artırılması yoluyla faiz dışı fazlanın yükseltilmesi ve hazinenin iç borçlanma yükünün ve dolayısıyla faizlerin düşürülmesi temel yaklaşım olmuştur. Bu yaklaşımı desteklemek amacıyla dış borçlanmanın artırılarak iç borçlanma yerine ikame edilmesi öngörülmüştür.

³⁶⁰ Bu mekanizmayla para politikasının döviz hareketleriyle sınırlandırılmış olduğu ve ekonominin likidite ihtiyacını karşılayabilecek en önemli unsurun uluslararası spekülasyon sermaye akımlarının sürekliliğine dayandırıldığı, bu şekilde iç mali piyasaların spekülasyon sermaye çıkışlarına karşı savunmasız bırakıldığı belirtilmektedir. Enflasyonu düşürme programının Türkiye'nin finans piyasalarının kırılgan koşullarını tamamıyla göz ardı ettiği ve Merkez Bankası'nın parasal kontrol ve istikrar araçlarını kullanmasını engellediği üzerinde durulmaktadır; Erinç Yeldan, *Behind The 2000/2001 Turkish Crises: Stability, Credibility, and Governance, for Whom?*, (Erişim) <http://www.bilkent.edu.tr/yeldane>, 12.08.2008, s.4, 5.

³⁶¹ Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.391, 392.

³⁶² Eğilmez, Kumcu, a.g.e., s.384.

³⁶³ Yeldan, a.g.e., s.161, 169.

³⁶⁴ Kepenek, Yentürk, a.g.e., s.590; Mustafa Sönmez, **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, s.190.

Programın açıklanmasının yarattığı olumlu etkiler sonucunda, 1999 yılında ortalama %106'ya ulaşmış olan hazine iç borçlanma yıllık bileşik faiz oranı, Ocak 2000'de %37'ye gerilemiştir. Program, geleceğe ilişkin kur gelişmeleri belirlenmiş ve dolayısıyla devalüasyon riski ortadan kalkmış olduğu için bankaların açık pozisyonlarını yükseltmeleri yönünde de etkili olmuştur. Ancak, faizlerin bu kadar hızlı gerilemesi, enflasyonla mücadele politikası açısından bir tehlikeyi de beraberinde getirmiştir. Ertelenmiş tüketim isteklerinin hızla devreye girmesi sonucunda, bankaların düşük faizler ile önerdikleri bireysel kredilerin de desteğiyle tasarruflar tüketime kaymaya başlamıştır. Sonuçta talep canlı kaldığı için enflasyondaki düşüş beklenen hızda olmamıştır.³⁶⁵

Ekim ayı sonunda Türkiye'de ekonomik büyüme %6,5-7 aralığında seyretmiş, böylece 1999 yılındaki %6,1 oranındaki küçülme, tekrar büyümeye dönüşmüştür. Büyümenin altında yatan temel neden, hem iç piyasaya hem de dış piyasaya (ithalata) yönelik talep canlılığı olmuştur. Talep canlılığına rağmen enflasyon %69'dan %40'ların altına inmiştir. Enflasyonun hedeflenen oranın (birinci yılda TEFİE %20) üstünde gerçekleşmesi, daha önce de belirtildiği gibi, bankalarca açılan bireysel kredilerin talebi desteklemesinden kaynaklanmıştır. Bütçe, faiz dışı fazla konusunda önemli bir iyileşme göstermiş, bütçe açıklarının yarattığı enflasyonist baskı ortadan kalkmaya başlamıştır. Yapısal düzenlemelerde gecikmeler olmasına karşın uzun yıllardır yapılamamış olan reformlar gerçekleştirilmiştir. Önce bütün desteklemesinde, daha sonra hububat taban fiyatlarında verilen sözler tutulmuştur. Dolar bazında tarım ürünlerinde iç fiyatlar dünya fiyatlarına mümkün olduğunca yaklaştırılmıştır. Bankacılık kesiminin yeniden yapılandırılması yönünde çalışmalar sürdürülmüştür. Özelleştirmelerde aksamalar ortaya çıkmasına karşın, son 15 yılda yapılan özelleştirmelerden daha fazla gelir tek başına 2000 yılında elde edilmiştir. Bu süreçte en önemli sorun, cari açığın başlangıçta tahmin edilenin çok üzerinde bir noktaya, 8-10

³⁶⁵ Eğilmez, Kumcu, a.g.e., s.384-386.

milyar dolar aralığına doğru ilerlemesi olmuştur.³⁶⁶ Faizlerdeki hızlı düşüşe paralel, özellikle tüketici kredilerindeki artış, talepte hızlı bir genişlemeyi beraberinde getirmiştir. İç talebin artması ve TL'nin reel olarak değerlendirilmesi (enflasyonun kur artışına göre yüksek olması) ihracatın duraklamasına neden olmuştur. Bu gelişmelerle cari açık hızla yükselmiş, programda öngörülenin (GSMH'nin %1,5-2'si olan 3-4 milyar dolar arası) oldukça üzerinde 9,8 milyar seviyesinde gerçekleşmiştir.³⁶⁷

Yıl sonuna yaklaşılması nedeniyle bankaların açık pozisyonlarını kapatmaya yönelmeleri döviz talebini artırmış, bu gelişme de faiz oranlarını bir miktar yukarı çekmiştir. Aynı dönemde, bankacılık kesimine yönelik yeni düzenlemeler birden hız kazanmaya başlamıştır. Bu yeni gelişme, bankaları, açık pozisyonlarını kapatma yolunda çok daha hızlı ve ani davranışlar içine sokmuştur. Bu durumda, bankalar döviz alabilmek için likiditelerini daha fazla artırmaya yönelmişler, daha fazla likidite talebi ise doğal olarak faizlerin çok daha hızlı bir şekilde yukarı hareketlenmesine neden olmuştur. Yükselen faizler, ellerinde yüksek düzeyde hazine bonosu olan bankaların risklerini yükseltmiştir. Çünkü yükselen faizlerle birlikte, bankaların ellerindeki bonoların değeri düşmüş ve zarar etmeye başlamışlardır. Bu süreçte, bazı bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) alınacağına ilişkin söylentilerin yayılması, bankaların birbirlerine olan kredi hatlarını iptal etmelerine ya da minimum düzeye düşürmelerine yol açmıştır. Bu gelişmenin yarattığı ek likidite daralması, faiz oranlarını daha da yükseltmiştir. Hazine bonosuna yatırım yapmış olan yabancı yatırımcılar, ellerindeki bonoları satamayacaklarını düşünerek piyasadan çıkmaya başlamışlardır. Kasım ayı sonunda faizler yüzde 1000'lere ulaşmıştır.³⁶⁸ Bu süreçte ortaya çıkan gelişmelerde ve krize giden yolda, programın, kamu maliyesindeki ve

³⁶⁶ Eğilmez, Kumcu, a.g.e., s.386.

³⁶⁷ Ercan Uygur, "Krizden Krize Türkiye:2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri" **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2001/1**, (Erişim) <http://www.tek.org.tr>, 14.06.2008, s.13, 14.

³⁶⁸ Eğilmez, Kumcu, a.g.e., s.394.

özellikle bankacılık sektöründeki yapısal sorunlara ve kırılganlıklara rağmen uygulamaya konulması önemli bir rol oynamıştır.³⁶⁹

Mali kesimde ortaya çıkan sarsıntı, kısa sürede reel kesimi de etkilemeye başlamıştır. Piyasadaki faiz dalgalanmaları talep canlılığını ortadan kaldırmıştır. Azalan taleple birlikte, reel kesimin satışları daralmış ve stoklar hızla yükselmeye başlamıştır.³⁷⁰ Bu süreçte kapanan işyerlerinin açılan işyerlerine oranındaki değişim krizin reel sektör üzerindeki etkilerini görmek açısından önemli bir göstergedir. 1999 yılında kapanan işyerlerinin açılan işyerlerine oranı %26 iken, bir diğer ifadeyle kurulan her 100 işyerine karşılık 26 işyeri kapanmış iken, 2000 yılında bu oran %50'ye yükselmiştir. 2001 yılının ilk yedi ayında ise söz konusu oran %72'ye ulaşmıştır.³⁷¹

B. Şubat 2001 Ekonomik Krizi

Türkiye yirmi birinci yüzyıla AB'ye tam üyelikte "aday ülke" statüsü kazanmış olarak girerken üç temel ekonomik sorunu aşamamanın getirdiği sıkıntıları yaşamaktaydı. Bunlar; enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek, kamu finansman dengesini sağlamak ve cari işlemler açığını kontrol altına almaktı. Piyasalarda tam bir belirsizliğin yaşandığı, kamu ve özel bankaların kurtarılma yollarının yoğun biçimde tartışıldığı kırılgan bir ekonomik ortam içinde 2001 yılına girilmiştir.

Kasım 2000 Krizi'nden üç ay sonra 19 Şubat 2001'de çıkan siyasi kriz mali piyasalar üzerinde ciddi bir tahribat yaratmış; İMKB endeksi %14,6 oranında değer kaybederken, repo faizleri %760'a yükselmiştir. TL'den dövize geçişin hızına paralel olarak Merkez bankasından 7,6 milyar dolar çekilmiştir. Kriz 20, 21 ve 22 Şubat günlerinde de derinleşerek devam etmiştir.³⁷² Bankalar arası Para Piyasası'nda gecelik faiz önce %3000'e sonra, %7.500'e çıkarken; Hazine bir ay önceki borçlanma faiz oranının

³⁶⁹ Yılmaz Akyüz, Korkut Boratav, "The Making of the Turkish Crises", UNCTAD, Cenevre, (Erişim) <http://www.econturk.org/TurkishEconomy/boratav.pdf>, 19.08.2007, s.2.

³⁷⁰ Eğilmez, Kumcu, a.g.e., s.389.

³⁷¹ Sönmez, **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, s.137.

³⁷² Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009, s.286.

(%65) iki katından daha yüksek bir faiz oranı ile (%144) borçlanabilmiştir. Kısa sürede derinleşen mali krizi aşmak için TCMB, IMF'nin de telkinleriyle 21 Şubat gecesi döviz kurlarını dalgalanmaya bıraktığını ilan etmiştir. Uygulamanın ilk gününde TL %40 civarında değer kaybetmiştir. Bu sonuç, bir anda devletin dış borç toplamının 29 milyar TL artmasına neden olmuştur.

Şubat 2001 krizi ile döviz çapasına dayalı enflasyonu düşürme programı terk edilmiştir. Şubat krizinin döviz piyasalarından kaynaklanan bir kriz olması, piyasalara güven verilmesi açısından IMF'nin mali desteğini, zorunlu hale getirmiştir. TL piyasalarında faizin olağanüstü yükselmesine karşın dövize yönelen talep bir türlü kırılmamıştır.³⁷³

Şubat 2001 sonrasında bir yandan dalgalı kur rejimine geçilmesi, diğer yandan Merkez Bankası'na hukuki özerklik verilmesi ve 2002 yılından itibaren hükümet tarafından bağlayıcı enflasyon hedefleri belirlenmesi yönündeki gelişmelerin Türkiye'nin makroekonomik politikalarında önemli bir dönüşüme işaret ettiği belirtilmektedir. Buna göre, enflasyonla mücadele programı çerçevesinde maliye politikasının yüksek faiz dışı fazla (GSMH'nin %6,5'i) hedefine odaklanması, para politikasının ekonomik konjonktürdeki rol ve etkinliğinde önemli bir artış anlamına gelmektedir.³⁷⁴

Türkiye'de bankacılık sistemi, Kasım ve Şubat krizleri sonucu büyük zararlarla karşı karşıya kalmıştır. Kriz öncesi dönemde bankacılık sektöründeki sorunlar krizlerin tetiklenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kamu bankalarında önemli oranlara ulaşan görev zararları başlıca sorunken, özel bankalarda döviz cinsinden borçların döviz cinsinden alacaklara göre oldukça fazla olması ve yüksek düzeydeki kısa vadeli borçlar temel sorunlar olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla, bankacılık sektörü, olası faiz ve kur artışlarına karşı oldukça kırılgan bir görünüme sahip olmuştur.³⁷⁵ Bu nedenle, Mart 2001'den itibaren başta kamu bankaları olmak üzere, çökmekte olan bankacılık sisteminin güçlendirilmesi ekonomi yönetiminin öncelikleri arasına girmiştir. Mali kesimin yapısal sorunları, dış borçlanma

³⁷³ Tokgöz, a.g.e., s.286, 287.

³⁷⁴ Asaf Savaş Akat, "Dalgalı Kur ve Para Politikası: Bir Parasal Kural Önerisi", **Türkiye Ekonomisi Gülten Kazgan'a Armağan**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 79, İstanbul, 2004, s.79.

³⁷⁵ Özatay, a.g.e., s.86.

olanaklarının daralması, hızla yükselen iç faizler karşısında hükümetin iç ve dış borçlarını çevirebilme gücü asgariye inmiştir. Bu çok boyutlu ekonomik krizi aşmak için hükümetin önünde üç seçenek bulunmaktaydı: Borçlarını para basarak ödemek, borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmek (maratoryum), güçlü bir ekonomik reform programı hazırlayıp dış kaynak sağlamak. Hükümet bu seçeneklerden üçüncüsünü tercih etmiştir.³⁷⁶

C. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Türkiye, 2000 yılı boyunca uygulamış olduğu enflasyonu düşürmeye yönelik istikrar programının ardı ardına yaşanan iki krizle başarısızlığa uğramasından sonra 14 Nisan ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde iki aşamada açıklanan IMF destekli yeni bir istikrar programını uygulamaya koymuştur. “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” olarak tanımlanan yeni istikrar programının temel amacı “...güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve... bir daha geri dönmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak” şeklinde açıklanmıştır.³⁷⁷

“Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nda 2000 yılında uygulanan enflasyonu düşürme programının daha önce açıkladığımız ilk iki ayağı korunmuş, yaşanan krizlerin de etkisiyle programın üçüncü ayağında (kur sisteminde) değişikliğe gidilerek Şubat 2001 Krizi ile geçilen dalgalı kur sisteminin sürdürülmesi benimsenmiştir. Programda esas olarak kamu kesiminin olumsuz borç dinamiğinin kırılması amaçlanmış, bu amaca uygun olarak para ve mali piyasaların yeniden yapılandırılması ve bankacılık kesimine işlerlik kazandırılması öngörülmüştür. Bu uzun vadeli temel hedefe ulaşmanın anahtarı olarak makro ekonomik dengelerin kurulması öne çıkmıştır. Ekonomide kısa vadede bir daralmayı gerektiren bu dengenin kurulması, toplumun değişik kesimlerinin fedakârlığını gerekli kılmıştır. GEGP'nin reel ekonomiye yönelik politikaları yurt içi talebin daraltılarak

³⁷⁶ Tokgöz, a.g.e., s.288.

³⁷⁷ Bağımsız Sosyal Bilimciler, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”, (Erişim) <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisat.htm>, 12.05.2007, s.3.

ihracat için bir fazla oluşturulması yönünde olmuştur.³⁷⁸ Bunu gerçekleştirmek için, bir yandan kamu harcamalarının kısılması ve işgücü ve kırsal kesim gelirlerinin baskı altında tutularak yurt içi talebin azaltılması, diğer yandan ücret maliyetlerinden ve tarımsal ürün fiyatlarından sağlanacak tasarruflarla ihracatın teşvik edilmesi öngörülmüştür. Programda sabit sermaye yatırımlarının artırılmasına ya da sanayi sektörünün sorunlarının çözümüne yönelik somut önerilere yer verilmemiştir.³⁷⁹

Program, reel ekonomideki yükselişi ihracat ve turizm geliri artışlarına bağlamış, büyük boyutlu kamu varlıklarının özelleştirilmesi (THY, TELEKOM, TÜPRAŞ, ERDEMİR, TEKEL, şeker fabrikaları, TEDAŞ vb.) ve bütçe giderleri üzerinde yük oluşturduğu gerekçesiyle tarımsal destekleme politikalarının yeniden düzenlenmesi gibi konulara öncelik vermiştir.³⁸⁰ Programın öngördüğü tarım politikaları kapsamında, devletin özellikle şeker ve tütün alanından çekilmesiyle bu alanlarda üretim yapan kesimlerin işsizliği sonucunu doğuran gelişmelerin önü açılmıştır. Ayrıca, tarımda çalışan kesimi toplam istihdamın %3-5 arasında olan gelişmiş ülkelerin, tarımdaki üretim fazlasını sınırlarken üreticinin yoksullaşmasını önlemek amacıyla getirdikleri “doğrudan gelir desteği” uygulaması, bu programla Türkiye’deki tarım politikalarının da ana eksenini oluşturmuştur. Tarım istihdamının toplam istihdam içinde halen % 25’ler civarında olduğu ve yüksek işsizlik baskısı altında olan bir ekonomide böyle bir uygulama, tarımsal üretimin artırılmasında ciddi sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Üretimden bağımsız

³⁷⁸ Kamu ve bankacılık sektörlerinde reformların öngörüldüğü programda, reel sektörün kendi içindeki dengesizlikler dikkate alınmadan ihracat artışı ve ithalat daralması hedefleri gözetilmiştir. Türkiye ekonomisinde reel sektörün uluslararası rekabet gücünde var olan sorunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: ticarete konu olabilecek sektörlerin yatırım oranının düşük olması, uzun yıllardır ithalatın gerisinde kalan ihracat, ihracatçı sektörlerin ithalata bağımlılığı, gelirin ithal tüketim malı talep esnekliğinin yüksek olması; Nurhan Yentürk, “‘‘Yangın Söndü, Arsayı Kurtardık’’: 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’’, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, s.56, 57.

³⁷⁹ Bağımsız Sosyal Bilimciler, a.g.m., s.4.

³⁸⁰ Tarımsal destekleme politikalarının eleştirilen yönlerinden biri; fiyat tespitinde politik amaçların ağır basması nedeniyle ekonomik etkenlerin geri plana itilmesi sonucu ortaya çıkabilen stok birikimi ve bunu takip eden mali desteğin ortaya çıkardığı enflasyonist etkidir. Bir diğer eleştiri de ürüne verilen sübvansiyonun satılan ürün miktarı ya da girdiye verilen sübvansiyonun satın alınan girdi miktarı ile doğru orantılı olması nedeniyle, sübvansiyonlardan, büyük üreticilerin daha çok yararlanması ve bu durumun, tarım içi gelir dağılımını olumsuz etkilemesidir; Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 50, İstanbul, 2003, s.383, 384.

olarak toprak sahipliği belgesi olan “tapu senedi” ne göre, dönüm başına ödemenin yapıldığı bu uygulamada birçok ilde gelir desteği, yoksul tarım üreticilerinden ziyade muhtar, belediye başkanı gibi kişilere verilmiştir.³⁸¹ Araziyi işleyeni değil, mülk sahiplerini destekleyen DGD ile şehirlerde ikamet eden bazı mülk sahipleri, tarım dışı işler yapsalar dahi DGD kapsamında yapılan ödemelerden faydalanabilmektedir. Dolayısıyla, bu sistem ile yoksul çiftçilerin desteklenmesi arasındaki ilişkinin güçlü bir ilişki olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.³⁸²

Türkiye’de 2000 sonrası dönemde tarım politikalarının şekillenmesinde birbiri içine geçen farklı süreçler söz konusudur: 1999 yılının sonlarından itibaren yaşanan ekonomik krizlerin hemen sonrasında “ekonomik istikrar politikaları” kapsamında IMF’ye verilen Niyet Mektupları, DTÖ çerçevesinde Türkiye’nin de taraf olduğu tarım anlaşmaları gereğince yerine getirilmesi gereken yükümlülükler ve 2005 yılında AB ile başlatılan tam üyelik müzakereleri kapsamında yürütülen Türkiye’nin tarım mevzuatını AB tarım mevzuatına uyumlu hale getirme gerekliliğinin ortaya koyduğu gelişmeler bu kapsamda değerlendirilebilir. Türkiye’nin AB Ortak Tarım Politikası’na uyumu; tarım nüfusu, işletme büyüklüğü, örgütlenme, tarımsal desteklemeler, teknoloji kullanımı, verimlilik, ürün kalite ve standartları gibi pek çok alanda ortaya çıkmaktadır.³⁸³

Yukarıda temel hedef ve önceliklerine yer verdiğimiz GEGP, 2005 yılına kadar uzatılarak sürdürülmüştür. 2005 yılında IMF ile imzalanan üç yıllık bir anlaşma ile de 2008 yılının ortalarına kadar uzatılmıştır.³⁸⁴ Kısaca ifade etmek gerekirse Türkiye, 1990’lı yılların sonundaki kriz koşullarının etkisiyle yapılan stand-by anlaşmaları ve imzalanan Niyet Mektupları ile IMF’nin denetim ve gözetimindeki ekonomik programlarını 2008 yılının

³⁸¹ Kazgan, **Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, s.422, 423.

³⁸² İstanbul Ticaret Odası, **Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası**, Hazırlayan: Okan Gaytancıoğlu, Yayın No:2009-14, İstanbul, 2009.s.104.

³⁸³ Fahriye Öztürk, “Tarım Kesimi: Türkiye’de Tarımsal Yapı ve Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarihsel Gelişim Süreci”, **Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi**, s.84, 85.

³⁸⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler, **IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler Tek Siyaset, 2006 Yılı Raporu**, Ankara, 2006, (Erişim) <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>, 14.04.2008, s.8, 9.

ortalarına kadar sürdürmüştür. Nitekim 2005 yılında sona eren 18. stand-by anlaşmasını Mayıs 2008'e kadar devam eden 19. stand-by anlaşması izlemiştir.³⁸⁵ Mayıs 2008'den sonra ise IMF ile yeni bir stand-by anlaşması imzalanmamıştır. Türkiye, 2000'li yılların başında yaşadığı ciddi ekonomik kriz koşullarına ek olarak 2000'li yılların sonlarına doğru da küresel ekonomik krizin etkilerine maruz kalmıştır. Söz konusu dönemi kapsayan temel ekonomik göstergeler aşağıda incelenmektedir.

D.Temel Ekonomik Göstergeler (1999-2009)

Türkiye'nin 1999-2009 dönemine ait temel ekonomik göstergeleri Tablo 23'te yer almaktadır. Tablo 23'ü incelemeye geçmeden önce belirtilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Tabloda, GSYİH' deki değişme, Kişi Başına GSYİH' deki değişme ve Cari İşlemler Dengesi/GSYİH oranındaki değişme için 1987 yılına ait eski seri ve 1998 yılına ait yeni seri verileri bir arada sunulmaktadır. TÜİK, 8 Mart 2008 tarihinde, 1998 baz yıllı yeni milli gelir serisini kamuoyuna açıklamıştır. Avrupa Hesaplar Sistemine uygun olarak TÜİK tarafından hazırlanan 1998 baz yıllı yeni seri hesaplamalarında önemli yöntem ve kapsam değişikliklerine gidilmiştir.³⁸⁶ Bu değişiklikler sonucunda örneğin, 1998-2006 döneminde, cari fiyatlarla yeni GSYİH serisi, eski GSYİH serisinden %31,70 oranında daha yüksek çıkmıştır. Benzer şekilde, 1998-2006 döneminde yıllık ortalama GSYİH büyüme hızı, eski seride %3,74 iken, yeni seride %4,09'a yükselmiştir. Yeni seride, 1999 ve 2001 yıllarında ekonomide ortaya çıkan daralmanın daha sınırlı olduğu kriz sonrasındaki iki yılda (2002, 2003) gerçekleşen canlanmanın ise daha yavaş olduğu sonucu çıkmaktadır. 2004-2006 döneminde GSYİH' deki büyüme yeni seride daha yüksek düzeyde görülmektedir.³⁸⁷

³⁸⁵ Ercan Uygur, "The Global Crises and the Turkish Economy", Turkish Economic Association, Discussion Paper 2010/3, February, 2010, (Erişim) <http://www.tek.org.tr> 15.05.2010, s.1.

³⁸⁶ Bu değişiklikler ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz.; Zafer Yükseler, "Yeni Milli Gelir Serisi ve Analizi", Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2008/11, Temmuz 2008, (Erişim) <http://www.tek.org.tr>, 14.07.2009.

³⁸⁷ Yükseler, a.g.m., s.2.

Yukarıdaki örneklere eklenebilecek bir başka gösterge de kişi başına GSYİH' deki farklılıktır. Yeni seride kişi başına GSYİH, eski seriye göre daha yüksektir. Karşılaştırma yapmaya olanak sağlayan 2006 yılı verilerine bakıldığında, eski ve yeni seri arasındaki fark görülecektir. Nitekim eski seriye göre yapılan hesaplamalarda kişi başına GSYİH 2006 yılında 5.482 \$ iken, yeni seriye göre yapılan hesaplamalarda bu rakam 7.583 \$'a yükselmiştir. Milli gelirdeki artışı ve cari işlemler dengesindeki açıkları değerlendirirken yeni serinin etkisini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Belirtmesi gereken bir diğer husus da dolar cinsinden verilen rakamlarda ortaya çıkan gelişmedir. 2002-2008 döneminde, TL, dolar karşısında değer kazanmıştır. Bunun gerisinde, giderek büyüyen dışarıdan mali yatırımlar ve dış borçlanmalar bulunmaktadır. 2001 krizinde 1,7 TL/dolar olan kur, 2007 yılında 1,3; 2008 yılı ortalarında ise 1,2 seviyelerinde gerçekleşmiştir. TL/dolar kurunda ortaya çıkan bu değişme, hem GSYİH' nin dolar değerini hem de dolarla oluşup dolarla GSYİH' ye oran olarak verilen hesapları değiştirmiştir.³⁸⁸ Örneğin, dolarla oluşan CİB açığının GSYİH' ye oranı, 2006 yılı için %8,2'den %6,1'e gerilemiştir. Bu farklılıkları ortaya koyabilmek ve rakamları daha iyi değerlendirebilmek için yukarıdaki tabloda yer alan ilgili ekonomik göstergelerde eski ve yeni seriye ait verilerin bir arada sunulması uygun görülmüştür. Baz alınan yıla göre değişen eski ve yeni seri arasındaki farklılıkları gözden kaçırmamak kaydıyla, temel ekonomik göstergelere ilişkin aşağıda yapılan değerlendirmelerde yeni seriye ait veriler esas alınmıştır.

Tablo 23'te yer alan veriler, 1999 yılındaki ekonomik krizin etkisiyle %3,4 oranında küçülen Türkiye ekonomisinin, 2000 yılında tekrar büyümeye geçtiğini ve bu yıldaki büyüme oranının %6,8 oranında gerçekleştiğini göstermektedir. 2000 yılının sonunda ve 2001 yılının başında yaşanan krizlerin etkisiyle ekonomi 2001 yılında %5,7 oranında küçülmüştür.

³⁸⁸ Kazgan, *Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s.433.

Tablo 23: Temel Ekonomik Göstergeler (1999-2009)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GSYİH (%)											
değişme	-3,4	6,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7
(1998 bazlı yeni seri)											
(1987 bazlı eski seri)	-4,7	7,4	-7,5	7,9	5,8	8,9	7,4	6,1	-	-	-
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu/GSYİH	19,8	21,8	16,2	17,5	19	22,3	24,1	25,5	25,2	23,5	19,9
Kişi Başına GSYİH (ABD \$)											
(1998 bazlı yeni seri)	3.907	4.130	3.020	3.492	4.559	5.764	7.021	7.583	9.234	10.440	8.590
(1987 bazlı eski seri)	2.847	2.941	2.156	2.622	3.412	4.187	5.016	5.482	-	-	-
İşgücüne Katılma Oranı (%)	51	49,9	49,8	49,6	48,3	46,3	46,4	46,3	46,2	46,9	47,9
İşsizlik Oranı	7,4	6,5	8,4	10,3	10,5	10,8	10,6	10,2	10,3	11	14
İstihdam Oranı	47,2	46,7	45,6	44,4	43,2	41,3	41,5	41,5	41,5	41,7	41,2
Tarım	36,7	36	37,5	34,9	33,8	29,1	25,6	24	23,4	23,6	24,6
Sanayi	18,5	17,6	17,5	18,5	18,1	19,9	16	20,9	20,8	20,9	19,4
İnşaat	6,7	6,3	5,1	4,4	4,5	4,9	5,5	5,8	5,9	5,8	5,8
Hizmetler	37,9	40	39,7	42,8	43,3	46	47,9	49,2	49,7	49,5	50
Dış Ticaret Dengesi (milyar \$)	-14,0	-26,7	-10,0	-15,4	-22,0	-34,3	-43,2	-54,0	-62,8	-70,0	-38,8
Cari İşlemler Dengesi/GSYİH (%) (1998 bazlı)	-0,5	-3,7	1,9	-0,3	-2,5	-3,7	-4,6	-6,1	-5,9	-5,7	-2,3

yenı serı)											
(1987 bazlı eski serı)	-0,7	- 4,9	2,3	-0,8	-3,4	-5,2	-6,3	-8,2	-	-	-
TÜFE (%)	64,8	54,9	54,4	44,9	25,3	9,4	7,7	9,7	8,4	10,1	6,5

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar GSYİH İstatistikleri, İşgücü İstatistikleri, Enflasyon ve Fiyat İstatistikleri (Tüketici Fiyatları Endeksi), Dış Ticaret İstatistikleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr> 20.06.2010; DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ekonomik Gelişmeler (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr> 20.06.2010; DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2011 Yılı Programı**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr> , 28.12.2010, s.7'den derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 23'te gözlenen önemli bir gelişme, Türkiye'nin 2001 yılında yaşadığı ciddi orandaki küçülmenin ardından 2002-2007 döneminde yılda ortalama %6,8 oranında büyümesi olmuştur. Özellikle, 2004 ve 2005 yıllarındaki büyüme oranları oldukça yüksek düzeylerde (sırasıyla %9,4 ve %8,4 olmak üzere) seyretmiştir. 2007 yılından itibaren büyüme hızı yavaşlamış, 2008 yılında baş gösteren küresel ekonomik krizin etkileriyle 2008 yılında oldukça düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir. 2009 yılında ise ekonomi %4,7 oranında küçülmüştür. Tablo 23'te gözlenen diğer önemli gelişmeler; kriz yıllarının ardından dış ticaret açığı, cari açık ve işgücü piyasası göstergelerinin olumsuz seyridir. Gerçekten, bu dönemde yüksek oranlı büyümeye eşlik eden yüksek düzeydeki dış ticaret açığı ve cari açık dikkati çekmektedir. İşgücüne katılma oranı ve istihdam oranındaki gerileme ve işsizlik oranındaki artış yine ayrıca değerlendirilmesi gereken göstergelerdir. Tabloda olumlu görüntü sergileyen göstergeler; yüksek oranlı büyüme, gayri safi sabit sermaye oluşumundaki artış, kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıladaki yükseliş ve enflasyon oranındaki gerilemedir. Bu göstergelerin daha iyi yorumlanabilmesi için öncelikle kriz sonrası yüksek oranlı büyüme döneminin temel özelliklerini incelemek gerekmektedir.

E. 2002-2007 Ekonomik Büyüme Döneminin Temel Özellikleri

Kriz yıllarının ardından IMF gözetiminde uygulanan ekonomik program, mali disiplinin oluşturulmasına (faiz dışı fazlanın GSYİH'ye oranında %6,5 hedefinin tutturulması) ve enflasyon hedeflemesi yoluyla fiyat

istikrarının sağlanmasına yönelik daraltıcı bir para politikasına dayanmaktadır. Bu dönemde mali ve parasal hedeflerin tutturulması yoluyla ekonomide güvenilirliğin artırılacağı anlayışı programın içeriğine hâkim olmuştur. Programın öngörüsüne göre, ekonomide risk algısının azaltılması faiz oranlarının düşmesini sağlayacaktı. Bu şekilde özel tüketim ve sabit yatırım harcamaları uyarılarak sürekli bir büyümenin yolu açılacaktı. Bu anlamda programın gerçekte genişletici bir mali daralma programı olduğu savunulmaktaydı.³⁸⁹

2001 sonrasındaki ekonomik büyüme çeyrek dönemler itibariyle değerlendirildiğinde, yirmi dört dönem boyunca ekonomide kesintisiz bir büyüme dönemine şahit olunmaktadır. Bu süreç, 1987 yılından bu yana kaydedilen en kesintisiz büyüme sürecine karşılık gelmektedir. Ancak, büyüme oranı dışındaki göstergeler daha karmaşık bir ekonomik gelişime işaret etmektedir. Bu süreçte büyüme oranındaki artışla birlikte, ihracat da artmış ve enflasyon oranlarında önemli bir iyileşme kaydedilmiştir. 1999 yılında %64,8 olan TÜFE, 2003'te %25,3'e, 2004'te ise %9,4'e gerileyerek tek haneli rakamlarla ifade edilir hale gelmiştir. Bununla birlikte, yüksek düzeyde gerçekleşen büyüme oranları, işsizlik oranlarında bir azalış sağlamamıştır. Diğer yandan, büyüme oranında ve ihracatta meydana gelen artış, ihracatın ithalata bağımlı olması nedeniyle, ithalat oranlarının da artmasına neden olmuştur. Bu durum ise kaçınılmaz biçimde cari işlemler açığını artırmıştır.³⁹⁰ Nitekim Tablo 23'te 2002 yılından itibaren dış ticaret açıklarındaki sürekli artışlar dikkati çekmektedir. 2002'de %15,4 olan dış ticaret açığı; 2004'te %34,3'e; 2006'da %54'e; 2008'de ise %70'lere kadar yükselmiştir. Cari işlemler dengesindeki³⁹¹ açıklar da yine söz konusu

³⁸⁹ Erinç Yeldan, "Finans Çağında Eklemlenme Kalıpları: Neoliberal Küreselleşmenin Çevresel Bir Ekonomisi Olarak Türkiye Örneği" **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, s.132.

³⁹⁰ Şeref Saygılı, Cengiz Cihan, **Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri: 1987-2007 Döneminde Büyümenin Kaynakları, Temel Sorunlar ve Potansiyel Büyüme Oranı**, TÜSİAD, Yayın No: 2008-06/462, İstanbul, 2008, s.13.

³⁹¹ Ödemeler bilançosunun cari işlemler dengesi; dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, yatırım geliri dengesi ve cari transferlerden oluşmaktadır. Cari açık, bir ekonominin kazandığından daha çok döviz harcayabildiğine işaret eden bir durumdur. Bu durum, dış borçlanmanın artması anlamına gelmektedir. Borç almanın devam edebilmesi için alınan borçların geri ödenebilmesi gerekmektedir. Sürekli dış kaynak kullanımı, bu nedenle gelişmekte olan ülkeler için sık rastlanan bir olgu değildir. Bu süreçte

dönemde sürekli bir artış göstermiştir. Dolayısıyla, yüksek düzeyde ekonomik büyümenin yaşandığı 2002-2007 döneminin, Tablo 23'te yer alan diğer ekonomik ve işgücü piyasası göstergeleriyle birlikte değerlendirilmesi gerekir. Böylece, hem büyümenin temel dinamiklerine hem de toplumsal alandaki yansımalarına ilişkin bir değerlendirme yapmak mümkün olabilir.

1. Spekülatif Amaçlı Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Girişine Bağlı Olarak Artan Cari Açık

2000'li yılların başında yaşanan ekonomik kriz yıllarının ardından Türk mevduat piyasalarındaki yüksek faiz oranları kısa vadeli mali sermayeyi ülkeye çekmiş ve bu şekilde oluşan yabancı döviz bolluğu karşısında TL aşırı değerlenmiştir. Yabancı döviz maliyetlerinin ucuzlamasıyla hem tüketim hem de yatırım mallarının ithalatında önemli bir artış yaşanmıştır. Cari işlemler dengesinde sürekli açık verilmeye başlanmıştır. Geleneksel ihracat mallarının rekabet güçlerini kaybetmesiyle yeni ihracat alanları açılmış, ancak bunların önemli bir kısmı otomobil parçaları ve dayanıklı tüketim malzemeleri gibi ithalata bağımlı montaj endüstrileri alanında ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla ithalata bağımlı olan bu endüstriler katma değer ve istihdam yaratılmasında düşük kapasiteye sahiptirler. Dolayısıyla, geleneksel ihracat kalemleri güçlerini yitirdikçe ortaya çıkan ihracata dönük sanayiler, dış ticaret açığının kapatılmasına yeterince destek verememiştir.³⁹²

1999 ve 2001 yıllarında önemli boyutlara ulaşan ekonomik daralmanın ardından, 2002 ve sonrasında geçerli olan büyüme hızında sermaye hareketleri önemli bir etkiye sahiptir. 2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinin dış dünyayla bütünleşmesi, sermaye veya dış kaynak hareketleri-büyüme-cari açık çizgisinde gerçekleşmiştir. Sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide fiili hâsıla, potansiyel hâsılanın altında bir düzeyde gerçekleşmekte ise, artan sermaye girişleri iç talep ve

belirli bir dönem dış kaynak kullanımını daha sonra dışarıya kaynak transferi dönemi izlemektedir. Türkiye'de de bu olgu, 1989 dış finansal serbestlik dönemi ile kendini göstermektedir; Nurhan Yentürk, "2004 Yılı Türkiye Ekonomisi: Başarı mı, Tehlike Çanları mı?", **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, s.26, 27.

³⁹² Yeldan, a.g.m., s.133-138.

büyüme hızı üzerinde farklı mekanizmalarla genişletici etkiler yaratmaktadır. Bu koşullarda, cari işlem açığı öncelikle ithalat aracılığıyla yükselmektedir.³⁹³

Büyüme ile cari işlem dengesi arasındaki ilişkilere bakıldığında, özellikle 2000 sonrasındaki büyüme hızlarına giderek artan boyutlarda cari açığın eşlik ettiği görülmektedir. Nitekim Tablo 23 incelendiğinde, 2003 yılından itibaren cari işlemler dengesindeki açığın arttığı dikkati çekmektedir. Yüksek oranda ekonomik büyümenin gerçekleştiği 2004, 2005 ve 2006 yıllarında cari açığın GSYİH'ye oranı sırasıyla -3,7; -4,6 ve -6,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda, imalat sanayinde ithal bağımlılığındaki artışın da önemli bir rolü vardır. Gümrük Birliği, 1995 sonrasında dış ticaret açığının hızla büyüdüğü Çin gibi ülkelere karşı koruma oranlarının tek yönlü olarak düşmesinde önemli bir rol oynayarak bu sürece katkıda bulunmuştur. Ara mal ithalatının, imalat sanayi hâsılasına göre esnekliği 1994 ve 2001 krizlerini izleyen dörder yıl (1995-1998 ve 2002-2005) için hesaplanmış ve esnekliğin iki alt dönem arasında 2,7'den 4,7'ye yükseldiği tespit edilmiştir. Bu dönüşüm Gümrük Birliği'nin gecikmiş etkileri olarak da değerlendirilmektedir.³⁹⁴

Uluslararası piyasalara göre yüksek reel faiz ve düşük döviz kuru, yani değerli TL uygulaması, ilk aşamada spekülâtif nitelikteki kısa vadeli sermaye girişini hızlandırmıştır. Ticari bankalar ve diğer özel sektör kuruluşları uluslararası likidite bolluğundan yararlanarak yurt içine göre daha düşük maliyetle ve giderek artan miktarlarda dış piyasalardan borçlanmaya yönelmiştir. Bu politikaların şekillenmesinde uluslararası piyasalardaki likidite bolluğu belirleyici dış etken olarak dikkate alınmalıdır. Döviz girişindeki artış aynı zamanda ithalatın finansmanını sağlamaktadır. Ancak, düşük döviz kuru ithalatı cazip hale getirdiği için, üreticiler girdi ihtiyaçlarını ucuzlayan ithalat ile karşılamakta ve böylece üretim maliyetini aşağıya çekmektedir. Burada üzerinde durulması gereken bir başka husus, ihracatın büyük ölçüde ithalata bağımlı olmasıdır. Bu durumda, ihracat artışı ithalatı daha da hızlı artırmakta ve ihracata yönelen sanayi ürünleri yüksek ithal girdi kullanımı nedeniyle düşük katma değer üretmektedir. İthalat artışına bağlı olarak yükselen mal

³⁹³ Boratav, a.g.m., s.16, 17.

³⁹⁴ Boratav, a.g.m., s.18-20.

arzi enflasyonist baskının hafifletilmesi yönünde etkili olmaktadır. Ancak, ülke içinde faaliyette bulunan küçük ve orta ölçekli işletmelerin böylesi bir rekabete dayanmaları oldukça güçtür. Dolayısıyla, giderek genişleyen dış ticaret açığı ve cari açığa paralel olarak işsizlik de önemli boyutlara ulaşmaktadır.³⁹⁵

2. Ekonomik Büyümenin İstihdam Yaratma Kapasitesinin Zayıflığı (İstihdamsız Büyüme)

2000 sonrası dönemin bir diğer özelliği, istihdam yaratma kapasitesinin yavaşlığıdır. Yüksek işsizlik ve düşük işgücüne katılım oranları, bu dönemde yüksek büyüme oranlarıyla birlikte gerçekleşmiştir. 2001 krizinin ardından %10'lara çıkan işsizlik oranını düşürmek hızlı büyüme sürecine rağmen mümkün olamamıştır. Sanayi ve hizmetlerdeki hızlı büyüme performansına karşın, istihdamdaki büyüme son derece sınırlı kalmıştır.³⁹⁶ 1990'lı yılların son çeyreğinden itibaren işgücü piyasasında gerçekleşen başlıca değişimler arasında; ekonomik büyüme ile istihdam artışları arasındaki ilişkinin zayıflaması, toplam istihdamda tarımın payının azalması, hâlihazırda düşük olan işgücüne katılım ve istihdam oranlarının daha da gerilemesi, devletin ve sendikaların düzenleyici rollerinin gerilemesi, esneklik uygulamalarının yaygınlaşması ve sendikaların toplu pazarlık gücünün zayıflaması sayılabilir.³⁹⁷

Kriz sonrası döneme genel olarak bakıldığında, istihdam oranlarında 2002 yılından itibaren bir azalış dikkati çekmektedir. 2002 yılında %44,4 olan istihdam oranı, 2003-2007 döneminde gerileyerek ortalama %41,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. İstihdamın sektörel dağılımda tarım sektörünün istihdamdaki payının gerilemesi yönünde ortaya çıkan gelişme ise kırsal ekonomide nüfus kaybını açığa çıkarmaktadır. İstihdamın tarım sektöründeki payı, 2002'de %34,9 iken 2007 yılında %23,4'e gerilemiştir. Bu gerileme

³⁹⁵ Sinan Sönmez, "Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, s.63.

³⁹⁶ Yeldan, a.g.m., s.147.

³⁹⁷ Nergis Mütevellioğlu, Sayım Işık, "Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm", **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, s.160, 161.

karşısında, sanayi sektörünün istihdamdaki payı aynı yıllar için %18,5'ten %20,8'e oldukça sınırlı bir yükseliş göstermiştir. Hizmetler sektörünün istihdamdaki payı ise %37,9'dan %49,7'ye çok daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler, sanayi sektörünün istihdam yaratma kapasitesinin sınırlılığını açık bir biçimde göstermektedir. Nitekim aynı dönem için imalat sanayi üretim değeri ağırlıklı kapasite kullanım oranlarındaki gelişmelere bakıldığında, istihdam artışının sınırlı kalmasının nedeni daha iyi anlaşılabilir.

Tablo 24: İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (%)

Yıllar	I. Dönem			II. Dönem			III. Dönem			IV. Dönem		
Yıllar*	1.ay	2.ay	3.ay	4.ay	5.ay	6.ay	7.ay	8.ay	9.ay	10.ay	11.ay	12.ay
2001	69,8			69,9			71,1			72,8		
2002	73,8			75,9			77,1			74,9		
2003	75,0			78,1			80,7			79,7		
2004	78,4			82,2			82,8			81,7		
2005	76,6	77,1	80,5	79,8	81,3	81,4	80,6	79,8	82,7	82,3	80,9	80,7
2006	75,4	77,2	80,7	82,3	82,6	83,1	81,8	79,4	82,7	82,4	82,8	81,7
2007	78,3	80,1	82,0	81,7	83,3	83,5	81,9	80,3	83,2	83,1	82,6	81,1
2008	80,3	79,3	81,2	81,7	82,4	82,3	80,0	76,2	79,8	76,7	72,9	64,7
2009	63,8	63,8	64,7	66,8	70,4	72,7	72,3	69,7	70,1	71,8	70,7	69,7

Kaynak: TÜİK, Üç Aylık İmalat Sanayi Eğilim Anketi Sonuçları Haber Bülteni, İmalat Sanayinde Eğilimler Haber Bültenleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 02.03.2010.

*İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları, 2001-2004 arası veriler, Üç Aylık İmalat Sanayi Eğilim Anketi Haber Bülteni ile TÜİK tarafından dönemsel olarak yayınlanmıştır. 2005-2009 yıllarına ait veriler ise yine TÜİK tarafından İmalat Sanayinde Eğilimler Haber Bültenleri ile aylık gelişmeler şeklinde yayınlanmıştır. İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı verileri 2010 yılı Ocak ayından itibaren TÜİK ile Merkez Bankası arasında yapılan anlaşma gereğince Merkez Bankası tarafından yayınlanmaktadır.

Tablo 24 incelendiğinde, kriz yıllarında %70'lerin altına düşen kapasite kullanım oranlarının, kriz sonrası dönemde 2002 yılından itibaren yükselmeye başladığı görülmektedir. Tam kapasite ile çalışmama nedenleri arasında, ilk sırada iç pazarda yaşanan talep yetersizliği gösterilmektedir.

2004 yılının ikinci döneminden itibaren %80'lere çıkan kapasite kullanım oranları, 2007 yılına kadar büyük ölçüde bu düzeyi korumuştur. Bu dönemde düşük seyreden (ortalama %41,4) genel istihdam oranının da gösterdiği gibi, üretim artışı, yeni üretim alanlarının açılması ve yeni istihdam alanlarının yaratılmasından çok, mevcut kapasite kullanım oranlarının artırılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Dünya Bankası'nın Türkiye'nin işgücüne piyasasına ilişkin raporunda da, 2001 yılından itibaren artan verimlilikte, çalışma saatlerindeki artışa dikkat çekilmektedir.³⁹⁸

Küresel ekonomik krizin etkisiyle 2008 yılının üçüncü döneminden itibaren yeniden %80'lerin altına düşen kapasite kullanım oranları, 2009 yılının ilk döneminde %65 seviyesinin de gerisinde kalmıştır. 2009 yılının son döneminde ise ortalama %70'ler seviyesinde gerçekleşmiştir.

2000, 2001 ekonomik kriz dönemlerinin ardından gözlenen önemli bir diğer gösterge de reel ücretlerdeki gerilemedir. TÜİK'in verilerine göre imalat sanayi üretiminde, çalışılan saat başına reel ücret endeksi 1997 yılı temel alındığında (1997:100), 2002 yılında 90'a; 2003 yılında 88'3 gerilemiştir. 2004 ve 2005 yıllarına ait reel ücret endeksleri ise 90,5 ve 92,3 olarak gerçekleşmiştir.³⁹⁹

Enflasyon karşısında finansal kuruluşların servet değerleri hızla eridiği için, finansal işlemlerin yoğunluk kazandığı günümüz koşullarında enflasyonun denetlenmesi gerekliliği kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Enflasyonun denetlenmesinde yüksek faiz haddi politikası önemli bir işlev görmektedir. Yüksek faiz, toplam harcamaları frenleyerek enflasyonun yanında döviz kurunu da baskı altında tutmakta ve içerideki görece verimsiz üretim alanlarının yerine dış dünyanın görece verimli alanlarının geçirilmesini sağlamaktadır. Bu yöndeki bir politikanın

³⁹⁸ World Bank, **Turkey Labor Market Study**, Document of the World Bank, Report No:33254-TR, April 14, 2006, (Erişim) <http://www.worldbank.org.tr>, 10.07.2008, s.15.

³⁹⁹ TÜİK, Dönemler İtibariyle İmalat Sanayi Üretiminde Çalışılan Saat Başına Reel Ücret Endeksi, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 14.06.2010.

ekonomideki bazı üretim alanlarının gerilemesine, işsizliğin artmasına ve cari açığın büyümesine neden olacağı ise açıktır.⁴⁰⁰

Dünya Bankası ve IMF başta olmak üzere uluslararası kuruluşların tarım kesimine yönelik “neoliberal reform” paketleri ve hükümetin bu doğrultudaki politikaları, özellikle büyük kentlere göçü hızlandırmış ve kentlerde genç nüfus başta olmak üzere işsiz sayısı giderek artmıştır.

1998 yılında Dünya Bankası'nın, devletin izlediği tarımsal destek politikalarının pahalı ve iktisaden verimsiz olduğu yönündeki görüşleri bu politikaların daha sonraki dönemlerde nasıl şekilleneceği konusunda önemli ipuçları vermiştir. Aralık 1999'da IMF'ye ve Mart 2000'de Dünya Bankası'na verilen niyet mektuplarında, Türkiye, tarımsal destekleme politikalarında değişikliğe gideceğini taahhüt etmiştir. Tarımsal üretime yönelik sübvansiyonların kaldırılması, tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi gibi unsurları içeren bir reform programı uygulamaya konulmuştur. Çok sayıda çiftçinin geçim kaynağı olan bazı ürünlerin ekim alanlarının daraltılmasının ortaya çıkardığı sorunları telafi etmek amacıyla, çiftçiye doğrudan gelir desteği sistemine geçilmiştir.⁴⁰¹ Türkiye tarımında temel örgütlenme biçiminin küçük ölçekli aile işletmeleri olduğu dikkate alındığında, küçük aile işletmelerinin ayakta kalabilmesi ve kente göçün önlenmesi konusunda tarımsal destekleme politikalarının önemi ihmal edilemez.

⁴⁰⁰ Hale Balseven, İzzettin Önder, “Türkiye’de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, s.108.

⁴⁰¹ Türkiye tarım politikalarında 1999 yılı önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. 1999 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşmasında, Türkiye'nin tarım politikalarını yeniden yapılandırması bir ön koşul olarak belirtilmiştir. Bu çerçevede, 9 Aralık 1999'daki IMF Niyet Mektubu ve Yeniden Yapılandırma Programı tarım politikaları açısından yeni bir döneme işaret etmektedir. Türkiye'deki mevcut tarımsal destekleme politikalarına son verilip 2002 yılından itibaren “Doğrudan Gelir Desteği” uygulamasına geçilmesi 3.4.2001 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu süreçte, Türkiye ekonomisinin ardı ardına yaşadığı ekonomik krizlerin de etkisi olmuştur. 2000'li yıllara kadar uygulanmış olan tarımsal destekleme politikalarını; destekleme alımları, girdi destekleri, kredi sübvansiyonları ve tarıma yönelik devletçe verilen hizmetler olarak özetlemek mümkündür. Fiyat desteğine konu olan ürünlerin sayısı zaman zaman 20'lerin üzerine çıkmış, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ise 10'ların altına gerilemiştir. 2000 yılında Dünya Bankası ile yapılan anlaşma çerçevesinde Tarım Reformu Uygulama Projesi Türkiye'nin gündemine girmiştir. Bütçe üzerindeki baskıyı azaltmak ve tarım sektöründeki büyümeyi teşvik etmek amacıyla yönelik tarım reformu; doğrudan gelir desteği, fiyat ve girdi teşviklerinin aşamalı olarak kaldırılması ve tarımdaki devlet işletmelerinin özelleştirilerek tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında hükümet müdahalelerinin azaltılmasını kapsamaktadır; İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s.88-90.

Tarımsal üretimin gerilemesinin en temel sonucu, son dönemde tarımsal faaliyetin gelir getirici bir iş olma özelliğini büyük ölçüde kaybetmiş olmasıdır. İzlenen tarımsal politikalarla artan kırsal yoksulluk kente göçe neden olmaktadır. İstihdam yaratmayan ekonomik büyüme sürecinde kente göçenlerin büyük bir bölümü düzenli işlerde istihdam olanağı bulamamakta, düzensiz ve geçici işlerde kayıt dışı çalışmaya yönelmektedir. Kayıt dışı istihdamda yer almak, kente göç edenlerin nitelik ve becerilerini kullanmalarını ya da geliştirmelerini engellemektedir. Açık işsizlik kadar, geçici, düşük ücretli, nitelik gerektirmeyen işlerde, normal çalışma süresinin üzerinde kayıt dışı çalışmak da kişilerin beceri ve nitelikleriyle birlikte özgüvenlerini zayıflatmaktadır.⁴⁰² Bu süreçte, kadın işgücü erkek işgücüne göre daha hızlı bir şekilde üretim dışında kalmaktadır. Zira şeker pancarı, tütün, çay, pamuk, fındık gibi ürünlerin üretiminde yaygın olarak kullanılan kadın işgücüne duyulan gereksinim azalmaktadır.⁴⁰³ Bu durum şüphesiz kırsal yoksulluğu beslemekte ve derinleştirmektedir.

2002-2007 döneminde yılda ortalama %6,8 oranında gerçekleşen büyüme hızı istihdam yaratmada yeterli olamamıştır.⁴⁰⁴ Bu dönemde uygulanan ve fiyat istikrarını hedefleyen sıkı para ve maliye politikaları ile yapısal uyum politikalarına dayalı yüksek faiz, düşük kur uygulaması, üretim sürecini olumsuz etkileyerek ekonomiyi dış dinamiklere bağımlı hale getirmiştir. İthalatın ucuzlamasıyla yurt içi üretim ve ihracat yapan firmaların rekabet gücü azalmış, bu süreçte cari işlem açıkları artmıştır. Yüksek faiz, düşük kur politikalarının ihracat ve üretim üzerinde artan baskısı, büyük ölçüde düşük ücretlerle dengelenmeye çalışılmıştır.⁴⁰⁵

Tablo 23'te yer alan başlıca işgücü piyasası verileri incelendiğinde, istihdam ve işgücüne katılma oranlarındaki gerileme ve işsizlik oranlarındaki artış dikkati çekmektedir. 1999 yılında %51 olan işgücüne katılma oranı ekonomik kriz yıllarının ardından düşüş eğilimine girmiş, yüksek oranda

⁴⁰² Mütevellioğlu, Işık, a.g.m., s.172, 173, 181.

⁴⁰³ Gülay Toksöz, "Neoliberal Piyasa ve Muhafazakâr Aile Kısılcında Türkiye'de Kadın Emegi", **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, s.214.

⁴⁰⁴ Sönmez, a.g.m., s.69, 70.

⁴⁰⁵ Mütevellioğlu, Işık, a.g.m., s.174, 175.

ekonomik büyümenin yaşandığı 2004, 2005 ve 2006 yıllarında %46,3 seviyesine gerilemiştir. Bu dönemde işsizlik oranları da artmıştır. 1999'da %7,4 olan işsizlik oranı, kriz yıllarının ardından tırmanışa geçerek 2002-2007 döneminde %10 seviyesinin altına düşmemiştir. Uzunca bir süre %10'lar seviyesinde sabitlenen işsizlik oranı küresel ekonomik krizin etkisiyle, 2008'de %11'e, 2009 yılında ise daha da artarak %14'e kadar yükselmiştir. İstihdam oranlarındaki gerileme, söz konusu dönemde dikkati çeken bir başka önemli işgücü piyasası göstergesidir. 1999 yılında %47,2 olan istihdam oranı, 2001 yılında %45,6'ya 2003 yılında ise %43,2'ye gerilemiştir. Yüksek düzeyde büyüme oranlarının söz konusu olduğu 2004, 2005 ve 2006 yıllarında ise istihdam oranının %41 seviyesinin üzerine çıkamadığı görülmektedir.

2002-2007 döneminde gerçekleşen yüksek oranlı ekonomik büyümenin istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı kalmasında etkili olan bir diğer gelişme de, bu dönemde yüksek düzeyde gerçekleşen uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin sektörel dağılımıyla açıklanabilir. Hazine Müsteşarlığı'nın Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni'ne⁴⁰⁶ göre, 2000 yılında 1.707 milyon \$ olan uluslararası doğrudan sermaye girişi, 2002 yılında 622 milyon \$'a gerilemiş, 2003 yılından itibaren ise artarak devam etmiştir. Nitekim 2005 yılında 8.538 milyon \$'a yükselen uluslararası doğrudan sermaye girişi; 2006 yılında 17.645 milyon dolara; 2007 yılında ise 19.190 milyon \$'a ulaşmıştır. Küresel ekonomik krizin etkisiyle 2008 ve 2009 yıllarında uluslararası doğrudan sermaye girişleri gerilemiş, 2009 yılında 5.694 milyon \$ dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Uluslararası doğrudan sermaye girişlerinin sektörel dağılımı istihdam yaratma kapasitesi açısından önemli ipuçları vermektedir. Yüksek düzeyde ekonomik büyümenin gerçekleştiği yıllarda, yüksek düzeyde seyreden uluslararası doğrudan sermaye girişinin sektörel dağılımda imalat sanayi sınırlı bir paya sahip olmuştur. Bununla birlikte, en yüksek payı sırasıyla hizmetler sektörü içindeki "Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri" ile "Ulaştırma,

⁴⁰⁶ Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bültenleri, Şubat, 2008; Şubat 2010, (Erişim) <http://www.hazine.gov.tr>, 14.06.2010.

Haberleşme ve Depolama Hizmetleri” almaktadır. Örneğin, 2005 yılında uluslararası doğrudan sermaye girişi içinde “Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri” nin payı %47 seviyesinde iken; “Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Hizmetleri” nin payı %38,4 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayinin payı ise %9,1 düzeyinde kalmıştır. 2006 yılı için de bu rakamlar sırasıyla, %39,4; %37,9 ve %10,5’dir. Bu verilerden de anlaşıldığı üzere yatırımlar mali aracı kuruluşlar ile ulaştırma ve haberleşme hizmetlerinde toplanmaktadır.

Yıllara göre ağırlıkları değişmekle birlikte doğrudan dış yatırımlarda söz konusu iki sektörün toplam payı, 2005’te %85; 2006’da %77 ve 2007 yılında %65 civarındadır. Sektörel dağılım, özelleştirilen kamu işletmelerinin yanı sıra özel sektörde faaliyet gösteren ticari bankalar ve diğer işletmelerin yabancı şirketlere satışını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, doğrudan yatırımlar cari açığın finansmanına katkıda bulunmakta, ancak yeni üretim kapasitesi ve istihdam yaratmada yetersiz kalmaktadır.⁴⁰⁷

Kısaca ifade etmek gerekirse, finansal serbestleşme ve dünya ekonomisine eklemlenme doğrultusunda ekonominin disiplin altına alınması ve neoliberal ilkeler temelinde yapısal dönüşümün hızla gerçekleştirilmesi yönündeki kararlılık, IMF gözetiminde uygulanan politikalarla 1998-2008 döneminde belirleyici olmuştur.⁴⁰⁸

F. Küresel Ekonomik Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri

2007 yılının ikinci yarısında ABD’de emlak piyasasındaki gelişmelerle tetiklenen küresel finansal kriz, 2008 yılı Eylül ayında, başta ABD’dekiler olmak üzere büyük mali kuruluşların iflas etmesiyle giderek derinleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Kriz, finansal sektörde başlamış olmasına rağmen dünya genelinde üretim, ticaret ve işsizlik gibi reel ekonomik büyüklükleri oldukça olumsuz etkilemiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Sönmez, a.g.m., s.64, 65.

⁴⁰⁸ Sönmez, a.g.m., s.71.

⁴⁰⁹ Zafer Yükseler, “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumlu” Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Temmuz, 2009, (Erişim) http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Krizler_Yukseler.pdf, 10.11.2009, s.10.

2008 yılının ikinci yarısında, krizin etkilerini hafifletmek amacıyla sanayileşmiş ülkeler para politikalarını gevşeterek ekonomiyi canlandırma paketlerini devreye sokmuşlardır. Buna rağmen, 2008 yılı son çeyreğinde ve 2009 yılı ilk çeyreğinde, dünya genelinde, özellikle imalat sanayi üretim ve dış ticareti büyük ölçüde gerilemiştir. İmalat sanayi üretim ve dış ticaretindeki gerileme, istihdam azalmasına ve temel mal fiyatlarının düşmesine neden olmuştur. Para ve maliye politikalarının gevşetilmesine rağmen 2007 yılında %5,2 olan dünya ekonomisinin büyüme hızı, 2008 yılında %3,2'ye düşmüştür. Küresel finansal kriz dünya ticaret hacmini büyük ölçüde daraltırken, işsizlik oranlarının da yükselmesi sonucunu doğurmuştur.⁴¹⁰

2004 yılından itibaren yüzde 7'nin üzerinde seyreden dünya ticaret hacmindeki artış, 2008 yılında ancak yüzde 3 seviyesinde gerçekleşebilmiştir. 2009 yılından itibaren işsizlik oranlarında da artış görülmektedir. ABD'de işsizlik oranı son bir yılda yaklaşık 4 puan artmış ve 2009 yılı Ağustos ayı itibariyle son 26 yılın en yüksek seviyesi olan yüzde 9,7'ye yükselmiştir. Euro Bölgesinde de işsizlik oranı yaklaşık 2 puan artarak yine aynı dönemde yüzde 9,5'e ulaşmıştır. Almanya'da 2009 yılı Ağustos ayı itibariyle işsizlik oranındaki son bir yıllık artış 0,8 puanla sınırlı kalmıştır. Ülkeler arasındaki farklılıklarda istihdamı koruyucu yasal düzenlemelerin önemli bir rolü bulunmaktadır.⁴¹¹

Daha önce de incelediğimiz gibi Türkiye 2002-2007 döneminde hızlı bir büyüme süreci yaşamıştır. Bu hızlı büyüme döneminin ardından 2007 yılının ikinci çeyreğinden itibaren ekonomide başlayan yavaşlama eğilimi, 2008 yılının ikinci yarısından itibaren küresel krizin etkisiyle hızlanarak yerini daralmaya bırakmıştır. 2008 yılında Türkiye ekonomisi yüzde 0,9 oranında büyümüş, 2009 yılının ilk yarısında ise bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 10,6 oranında daralmıştır. Küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri üç kanaldan gerçekleşmiştir. Bunlar; dış ticaret olanaklarındaki daralma, finansman ve likidite koşullarındaki kötüleşme ve

⁴¹⁰ Yükseler, "Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu" s.8.

⁴¹¹ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2010 Yılı Programı**, 17 Ekim 2009, R.G:27379, Ankara, 2009, s.7, 8.

beklentilerdeki olumsuzluk olarak sıralanabilir. İhracatın yaklaşık yarısının gerçekleştirildiği AB ülkelerinde krizin şiddetli bir şekilde hissedilmesi, Türkiye'nin ihracat performansı üzerinde olumsuz bir etkide bulunmuştur. Özellikle ihracata yönelik üretim yapan taşıt araçları, ana metal, demir-çelik, makine-teçhizat ve haberleşme alt sektörlerinde ihracat reel olarak hızlı bir biçimde gerilemiş ve yurt içi üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin toplam ihracatının yüzde 94'ünün imalat sanayi ürünlerinden oluştuğu dikkate alınırsa sanayi sektöründeki üretim daralmasında ihracattaki hızlı düşüşün önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Yurt içi üretim ve ihracatın ithalata bağımlılığının son yıllarda artmasının da etkisiyle, ithalattaki daralma daha derin olmuştur.⁴¹²

Türkiye ekonomisi daralma dönemlerinde genel olarak döviz kurundaki yükselmeye bağlı olarak ithalatın düşmesi, ihracatın artması ve cari işlemler dengesinin fazla vermesi şeklinde bir süreçle karşı karşıya kalmaktadır. Küresel kriz sürecinde ise dünyada baş gösteren talep daralması nedeniyle ithalatla birlikte ihracat da önemli miktarda azalmıştır. Bu nedenle cari açık önemini korumaya devam etmektedir.

Küresel kriz, Türkiye ekonomisini finansman ve likidite olanaklarının daralması üzerinden de etkilemiştir. 2002-2007 dönemi dünyada likidite bolluğunun yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türkiye ekonomisi önemli ölçüde yabancı sermaye çekmiş ve yüksek oranlı bir büyüme yakalamıştır. Bu süreçte Türk Lirası değer kazanmış ve bu durum ithalatı özendirerek cari işlemler açığının artmasına ve özel kesimin yurt dışı kaynaklara daha fazla yönelmesine neden olmuştur. Bu durum, ekonomide dış finansmanın önemini artırmıştır. Dış kaynağın önemli rol oynadığı böyle bir ortamda, küresel kriz nedeniyle Türkiye'ye gelen sermayenin azalması, büyümenin finansmanını zorlaştırmıştır.⁴¹³ Yurt içi kredilerdeki daralma nedeniyle firmalar finansman sıkıntısı yaşamışlardır. Yüksek ölçüde dış borç biriktirmiş olan ve dış borçlarını çevirmek zorunda bulunan reel kesim, yükselen kredi maliyetlerinden olumsuz etkilenmiştir. Bu süreç kuşkusuz

⁴¹² DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2010 Yılı Programı**, s.10.

⁴¹³ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2010 Yılı Programı**, s.11.

üretimde gerileme ve işsizlikte artışı beraberinde getirmiştir.⁴¹⁴ Küresel ekonomik krizin reel ekonomi üzerindeki etkileri, 2001 yılında yaşanan ekonomik krize göre daha derin olmuş ve daha hızlı bir biçimde gerçekleşmiştir. Nitekim 2009 yılının ilk çeyreğinde GSYİH'deki düşüş, 1945 yılından bu yana kayıtlarda yer alan en kötü düşüştür. İşsizlik oranlarındaki artış, 2001 krizi sonrası işsizlik oranıyla karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmiş; 2009 yılının ilk çeyreğinde %16 oranına yaklaşarak rekor bir düzeye ulaşmıştır.⁴¹⁵

Küresel krizin bir başka olumsuz etkisi belirsizlik ortamını artırması şeklinde ortaya çıkmıştır. Piyasalarda güvenin azalması, ekonomik birimlerin ileriye yönelik karar ve beklentilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu süreç, yatırım ve tüketim kararlarının ertelenmesine ve ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Ekonomik daralmayla birlikte istihdam azalmış ve işsizlik artmıştır. İşgücü piyasasındaki mevcut yapısal sorunlar küresel kriz ortamının getirdiği belirsizliklerle birleşince yeni iş olanaklarının yaratılması daha da güçleşmiştir.⁴¹⁶

Daha önce de belirtildiği gibi, küresel ekonomik krizin etkisiyle dünya genelinde üretim ve talepte ortaya çıkan gerileme temel mal fiyatlarının düşmesine neden olmuştur. Bu durum ise enflasyon ve enflasyon beklentilerinde düşüşü beraberinde getirmiştir. Başta ABD olmak üzere pek çok ülkede maliye politikaları gevşetilmiş ve faiz oranları indirilmiştir. Küresel krizin üretim ve istihdam üzerindeki olumsuz etkisinin belirginleşmesiyle T.C. Merkez Bankası da faiz indirimi sürecini başlatmıştır. Ekonomideki daralmayı sınırlandırmak amacıyla bazı vergilerde indirim gidilirken, üretim ve istihdamdaki gerilemenin yol açabileceği sorunların hafifletilmesi için bir takım tedbirlerin getirilmesi yoluna gidilmiştir.⁴¹⁷ Küresel ekonomik krizin istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesine yönelik getirilen düzenlemeler

⁴¹⁴Erinç Yeldan, "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?", **Çalışma ve Toplum**, 2009/1, s.18.

⁴¹⁵ Dani Rodric, "The Turkish Economy After Crises", **Turkish Economic Association, Discussion Paper 2009/9**, December, 2009, (Erişim) <http://www.tek.org.tr>, 20.05.2010, s.7-9.

⁴¹⁶ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2010 Yılı Programı**, s.11.

⁴¹⁷ Yükseler, "Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu", s.23, 27.

yatırım teşvikleri ve istihdam paketleri kapsamında aşağıda değerlendirilmektedir.

1. Küresel Ekonomik Krizin İstihdam Üzerindeki Olumsuz Etkisinin Giderilmesine Yönelik Bakanlar Kurulu Kararıyla Getirilen Yatırımlarda İstihdam Teşviki

16.07.2009 tarihinde 27290 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı (2009/15199) ile büyük ölçekli yatırımlar ile bölgesel uygulama kapsamında desteklenen yatırımlara yönelik olarak istihdam teşviki uygulaması getirilmiştir. Söz konusu Bakanlar Kurulu Kararı’nın birinci maddesinde, bu kararın amacı şu şekilde belirtilmektedir:⁴¹⁸

“Bu Kararın amacı, Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedefler ile uluslararası anlaşmalara uygun olarak, tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmek, üretimi ve istihdamı artırmak, yatırım eğiliminin devamlılığını ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, uluslararası rekabet gücünü artıracak teknoloji ve araştırma-geliştirme içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımları özendirmek, doğrudan yabancı yatırımları artırmak, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek, çevre korumaya yönelik yatırımlar ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemektir.”

Bakanlar Kurulu Kararı’nın üçüncü maddesinde de belirtildiği üzere yatırım desteklerinin uygulanması açısından 28.08.2002 tarihli ve 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’nda yer alan İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması - Düzey 2 bölgeleri sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyeleri dikkate alınarak dört gruba ayrılmıştır. Bölgesel desteklerden yararlanacak yatırım konuları her bir il grubunun yatırım potansiyeli ve rekabet gücü dikkate alınarak belirlenmiştir. Bakanlar Kurulu Kararı’nın üçüncü maddesinin ikinci fıkrasında, teşvik edilmeyecek yatırım konuları ve aranan şartları

⁴¹⁸ R.G: 2009/27290, Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, (Erişim) <http://rega.basbakanlik.gov.tr>, 24.12.2010.

sağlayamayan yatırım konuları hariç olmak üzere, asgari yatırım tutarının üzerindeki tüm yatırımların (asgari sabit yatırım tutarı, birinci ve ikinci bölgelerde 1 milyon TL, üçüncü ve dördüncü bölgelerde ise 500 bin TL'dir) bölgesel ayırım yapılmaksızın gümrük vergisi muafiyeti ve KDV istisnasından yararlanacağı belirtilmektedir. Kararla getirilen bir başka düzenleme, bölgesel desteklerden yararlanacak bölgelerin her biri için öngörülen destek kalemlerinin kapsamına ilişkindir. Buna göre, bölgesel desteklerden yararlanacak yatırımlarda birinci ve ikinci bölgelerde belirlenen destek unsurları; gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği ve yatırım yeri tahsisidir. Üçüncü ve dördüncü bölgelerde ise birinci ve ikinci bölgeler için belirlenen destek unsurlarına ek olarak faiz desteği de öngörülmektedir. Büyük ölçekli yatırımlarda ise faiz desteği dışındaki diğer destek unsurlarının uygulanması söz konusudur (md.3/3,4).

Yatırımların bu karar kapsamındaki destek unsurlarından yararlanabilmesi için makro-ekonomik programlar, arz-talep dengesi, sektörel, mali ve teknik değerlendirmeler çerçevesinde projenin uygun görülmesi ve teşvik belgesi düzenlenmesi gerekmektedir (md.5).

2009/15199 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile getirilen ve istihdamın teşviki amacına yönelik sigorta primi işveren hissesi desteği kapsamındaki düzenlemeler ise şöyledir:

Büyük ölçekli yatırımlar ile bölgesel uygulama kapsamında desteklenen yatırımlardan, teşvik belgesinde kayıtlı istihdam öngörülerini ile tutarlı olmak şartıyla, komple yeni yatırımlarda işletmeye geçiş tarihinden itibaren sağlanan; diğer yatırım türlerinde ise yatırımın tamamlanmasını takiben yatırıma başlama tarihinden önceki son altı aylık dönemde Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğüne verilen aylık prim ve hizmet belgesinde bildirilen ortalama işçi sayısına ilave edilen istihdam için ödenmesi gereken sigorta primi işveren hissesinin asgari ücrete tekabül eden kısmı her bölge için belirlenmiş farklı sürelerde Hazine tarafından karşılanacaktır. Söz konusu süreler, 31.12.2010 tarihine kadar başlanılan yatırımlarda, birinci bölge için 2

yıl; ikinci bölge için 3 yıl; üçüncü bölge için 5 yıl ve dördüncü bölge için 7 yıl olarak belirlenmiştir. 31.12.2010 tarihinden sonra başlanacak yatırımlarda ise bu süreler üçüncü ve dördüncü bölgeler için sırasıyla 3 yıl ve 5 yıl olarak öngörülmüştür (md.9/1).

Küresel ekonomik krizin üretim daralmasına neden olarak istihdamı olumsuz etkilediğine ve bu süreçte işsizlik rakamlarında gözlenen artışa çalışmamızın önceki kısımlarında yer vermiştik. TÜİK tarafından yayınlanan son yoksulluk araştırmasının sonuçları da özellikle 2009 yılında yoksulluk oranlarında bir artış olduğuna işaret etmektedir. Yoksullukla mücadelede kalıcı çözümlerin ortaya konulması noktasında yeni istihdam alanlarının yaratılması büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, özellikle ekonomik krizlerin sosyal alandaki olumsuz yansımalarını gidermeye yönelik getirilen, yatırımları ve istihdamı teşvik amaçlı düzenlemeleri olumlu gelişmeler olarak değerlendirmek gerekir.

Tablo 25: 2007-2010 Ocak-Kasım Döneminde Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin ve İstihdamın Sektörel Dağılımı

Belge Sayısı	Sektörler					
	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Hizmetler	Toplam
2007	60	123	1.313	91	596	2.183
2008	70	131	1.392	135	580	2.308
2009	72	118	894	93	419	1.596
2010	429	232	1.973	142	919	3.695
İstihdam	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Hizmetler	Toplam
2007	2.205	3.872	63.173	4.558	50.201	124.009
2008	2.557	4.453	43.975	5.024	34.562	90.571
2009	2.026	2.902	33.247	1.343	23.511	63.029
2010	12.325	4.963	55.500	2.347	32.044	107.179

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yatırım Teşvik İstatistikleri, (Erişim)

<http://www.hazine.gov.tr>, 11.01.2011.

2009 yılında çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararı ile getirilen ve önceki yatırım teşviklerine göre destek unsurları ve uygulama alanı itibariyle daha kapsamlı bir niteliğe sahip olan bu düzenleme kapsamında verilen yatırım teşvik belgelerine ve istihdam rakamlarına ilişkin bilgiler tablo 25'te yer almaktadır. Buna göre, 2009 yılında getirilen yatırım ve istihdam teşvikine ilişkin düzenlemenin ilk etkilerini 2010 yılına ait rakamlardan izlemek mümkündür.

Tablo 25 incelendiğinde, 2010 yılının Ocak-Kasım döneminde alınan teşvik belgesi sayısının hem bir önceki kriz yılına göre hem de kriz öncesi 2007 yılına göre önemli ölçüde arttığı görülmektedir. 2007 yılında verilen teşvik belgesi sayısı 2.183 iken, 2010 yılında bu rakam 3.695'e ulaşmıştır. Talep ve üretim daralmasına bağlı olarak 2009 yılında 1.596'ya gerileyen yatırım teşvik belgesi sayısında, 2010 yılında bu sayının iki katının üzerinde bir artış gerçekleşmiştir. İstihdam rakamlarında da 2010 yılında, 2008 ve 2009 yıllarına göre bir artış görülmekle birlikte, kriz öncesi rakamlara ulaşamamıştır. Nitekim 2007 yılında 124.009 olan istihdam, 2009 yılında yaklaşık %50 oranında azalarak 63.029'a gerilemiş, 2010 yılında ise yatırımları ve istihdamı teşvik paketinin etkisiyle 107.109'a ulaşmıştır.

2. İstihdam Teşvikine Yönelik Diğer Düzenlemeler

Küresel ekonomik krizin istihdam üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesine yönelik Bakanlar Kurulu Kararıyla getirilen yatırımlarda istihdam teşvikine yönelik düzenleme dışındaki diğer önemli düzenlemeler aşağıda yer almaktadır.

a. 18-29 Yaş Arası Erkek ile 18 Yaşından Büyük Kadın Çalıştıran İşverenler İçin İstihdam Teşviki

Genç ve kadın istihdamının teşviki amacıyla 2008 yılında çıkarılan 5763 sayılı İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında

Kanunun 20. maddesi ile 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanununa eklenen geçici 7.madde ile getirilmiş bir düzenlemedir.⁴¹⁹

Buna göre, 18 yaşından büyük ve 29 yaşından küçük erkekler ile üst yaş sınırı getirilmeksizin 18 yaşından büyük kadınların bu maddenin yürürlük tarihinden önceki altı aylık dönemde prim ve hizmet belgelerinde kayıtlı sigortalılar dışında olması şartıyla, bu maddenin yürürlük tarihinden önceki bir yıllık dönemde işyerine ait prim ve hizmet belgelerinde bildirilen ortalama sigortalı sayısına ilave olarak bu maddenin yürürlük tarihinden itibaren bir yıl içinde işe alınan ve fiilen çalıştırılanlar için prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin birinci yıl için %100'ü; ikinci yıl için %80'i; üçüncü yıl için %60'ı; dördüncü yıl için %40'ı ve beşinci yıl için %20'si İşsizlik Sigortası Fonundan karşılanacaktır.

25.02.2011 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 74. maddesiyle, 4447 sayılı Kanuna geçici 10. madde eklenmiştir.⁴²⁰ Bu düzenlemeyle 18 yaşından büyük ve 29 yaşından küçük erkekler ile 18 yaşından büyük kadınlara ilişkin teşvik uygulaması bazı değişikliklerle 2015 yılına kadar uzatılmıştır.

6111 sayılı Kanunun 74. maddesindeki düzenlemeye göre, 31/12/2015 tarihine kadar işe alınan her bir sigortalı için geçerli olmak üzere, bu maddenin yürürlük tarihinden itibaren özel sektör işverenlerince işe alınan ve fiilen çalıştırılanların; işe alındıkları tarihten önceki altı aya ilişkin Sosyal Güvenlik Kurumuna verilen prim ve hizmet belgelerinde kayıtlı sigortalılar dışında olmaları, aynı döneme ilişkin işe alındıkları işyerinden bildirilen prim ve hizmet belgelerindeki sigortalı sayısının ortalamasına ilave olmaları ve bu maddede belirtilen diğer koşulları da sağlamaları kaydıyla, 5510 sayılı

⁴¹⁹ R.G: 2008/26887, İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, (Erişim) <http://www.resmi-gazete.org>, 30.12.2009.

⁴²⁰ R.G: 2011/27857, Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Knaun, (Erişim) <http://www.resmi-gazete.org>, 15.4.2011.

Kanunun ilgili maddesi uyarınca belirlenen prime esas kazançları üzerinden hesaplanan sigorta primlerinin işveren hisselerine ait tutarı, işe alındıkları tarihten itibaren İşsizlik Sigortası Fonundan karşılanır. Bu maddede belirtilen destek unsurundan, 18 yaşından büyük ve 29 yaşından küçük erkekler, 18 yaşından büyük kadınlar ve belirli koşulları sağlamaları halinde 29 yaşından büyük erkekler de yararlanabilmektedir. Yararlanma süreleri ise, mesleki yeterlik belgesi sahipleri için kırksekiz ay; mesleki ve teknik eğitim veren orta veya yüksek öğretimi veya Türkiye İş Kurumunca düzenlenen işgücü yetiştirme kurslarını bitirenler için otuzaltı ay; bu belge ve niteliklere sahip olmayanlar için yirmidört ay; 29 yaşından büyük erkeklerden yukarıda belirtilen belge ve niteliklere sahip olanlar için yirmidört aydır. Ayrıca, bu kişilerin Türkiye İş Kurumuna kayıtlı işsizler arasından işe alınmaları halinde söz konusu sürelere altı ay ekleneceği de belirtilmektedir (md.74/III).

İşveren hissesine ait primlerin Fondan karşılanabilmesi için işverenlerin çalıştırdıkları sigortalılarla ilgili olarak; 5510 sayılı Kanun uyarınca aylık prim ve hizmet belgelerini yasal süresi içerisinde Sosyal Güvenlik Kurumuna vermesi, sigortalıların tamamına ait sigorta primlerinin sigortalı hissesine isabet eden tutarını yasal süresi içinde ödemesi ve kapsama giren sigortalının işe alındığı işyerinden dolayı Sosyal Güvenlik Kurumuna prim, idari para cezası ve bunlara ilişkin gecikme cezası ve gecikme zammı borcu bulunmaması şarttır (md.74/VI).

Söz konusu düzenlemede, Bakanlar Kurulunun bu maddenin uygulanma süresini 2015 yılından itibaren beş yıla kadar uzatmaya yetkili olduğu da belirtilmektedir (md.74/XIII).

Kadın ve genç istihdamının teşviki amacıyla işverenlere prim desteği sağlayan bu düzenlemeler; Türkiye'de genel işsizlik oranının üzerinde seyreden genç işsizliği oranı ve işgücüne katılma oranları açısından kadınlar ve erkekler arasında var olan önemli ölçüdeki fark dikkate alındığında oldukça yerindedir. Ayrıca, mesleki yeterlik belgesi sahipleri ile mesleki ve teknik eğitim veren orta veya yüksek öğretimi veya Türkiye İş Kurumunca düzenlenen işgücü yetiştirme kurslarını bitirenler için destekten yararlanma

sürelerinin 18-29 yaş arası erkek ve 18 yaşından büyük kadınlar için daha uzun olması, mesleki eğitimin ve meslek kurslarının da teşvik edilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, gençlerin işgücü piyasasının talepleri doğrultusunda mesleki eğitime yönelmelerine ve mesleki eğitim veren kurumların kalitesinin artırılmasına katkı sağlayabilecektir.

b. Sigorta Primleri İşveren Hissesinde Beş Puanlık Kısmının Hazinece Karşılanması Şeklindeki İstihdam Teşviki

5763 sayılı İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun 24. maddesi ile 5510 sayılı Kanunun 81. maddesine eklenen (ı) bendi uyarınca, 01.10.2008 tarihinden itibaren özel sektör işverenlerinin çalıştırdıkları sigortalılarla ilgili malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primlerinden, işveren hissesinin beş puanlık kısmına isabet eden tutar Hazinece karşılanacak, dolayısıyla sigorta primlerinden beş puanlık indirim yapılmış olacaktır. Bu teşvik uygulaması, istihdam üzerindeki mali yükler dikkate alındığında, diğer teşvik uygulamalarından yararlanamayan işverenlerin lehine bir düzenlemedir.

c. Özürlü İşçi Çalıştıran İşverenlere Yönelik İstihdam Teşviki

5763 sayılı İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun 2. maddesi ile 4857 sayılı İş Kanununun 30. maddesi başlığı ile birlikte değiştirilmiştir. Bu değişiklik çerçevesinde, “özürlü ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu” başlığı altında getirilen düzenleme şu şekildedir:

4857 sayılı İş Kanununun 30. maddesinde yapılan değişikliklerle, özürlü ve eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu açısından kamu ve özel işyerleri arasında bir ayrıma gidilmiştir. Ayrıca, terör mağduru çalıştırma zorunluluğu hem kamu hem de özel işyerleri için kaldırılmıştır. Yeni düzenlemeye göre, işverenler elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel işyerlerinde %3 oranında özürlü, kamu işyerlerinde ise %4 oranında özürlü ve %2 oranında eski hükümlüyü meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler. Aynı il sınırları içinde birden fazla işyeri bulunan işverenin bu

kapsamda çalıştırmakla yükümlü olduğu işçi sayısı, toplam işçi sayısına göre hesaplanacaktır. İşverenlerin çalıştırmakla yükümlü oldukları işçileri Türkiye İş Kurumu aracılığıyla sağlayacaklardır (md.30/1.2).

Özel sektör işverenlerince bu madde kapsamında çalıştırılan özürlü sigortalıların prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin tamamı; kontenjan fazlası özürlü çalıştıran ya da yükümlü olmadıkları halde özürlü çalıştıran işverenlerin bu şekilde çalıştırdıkları her bir özürlü için prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin %50'si Hazine tarafından karşılanacaktır (md.30/6).

5763 sayılı Kanun ile özel sektör işyerleri için getirilen ve özörlölerinin istihdamında işçilerin sigorta primlerinin işveren hissesinin tamamının Hazine tarafından karşılanmasına yönelik düzenleme özörlü istihdamını teşvik etme amacına yönelik olumlu bir düzenlemedir. Yine kontenjandan fazla ya da yükümlü olmadıkları halde özörlü istihdam eden özel işyerleri için bu işçilerin sigorta primlerinin işveren hissesinin %50'sinin Hazine tarafından karşılanmasına yönelik düzenleme de aynı amaca hizmet etmektedir. Ancak, önceki düzenlemede özörlöler, eski hükümlöler ve terör mağdurları için getirilmiş olan istihdam zorunluluğunun yeni düzenlemede terör mağdurları için kaldırılmış olması, terör mağdurlarını istihdam bakımından korunması gereken kişilerin dışına çıkarmıştır. Özörlölere ve eski hükümlölere göre sosyal dışlanmaya maruz kalma ihtimali daha yüksek olan bu kesimlerin istihdam yoluyla sosyal hayata uyum sağlamaları da bir anlamda engellenmiş olmaktadır.

Yukarıda belirtilen ve istihdamın teşviki amacına yönelik düzenlemeler dışında, küresel krizin etkilerinin hafifletilmesi ve iç talebin canlandırılması amacıyla getirilen diğer tedbirler şöyle belirtilebilir:⁴²¹

1 Eylül 2008 tarihi öncesindeki vergi borçlarının 18 ay süreyle %3 faizle taksitlendirilmesine imkân tanınmıştır. Gerçek kişilere kullanılan kredilerdeki Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu kesintisi oranı %15'ten

⁴²¹ Hazine Müsteşarlığı, "Küresel Mali Krize Karşı Politika Tedbirleri", 10 Ağustos 2009, (Erişim) http://www.hazine.gov.tr/doc/Guncel/politika_Tedbirleri.pdf, 02.02.2010, s.5-15.

%10'a indirilmiştir. 30 Haziran 2010'a kadar tescili silinecek ve hurdaya çıkarılacak 1979 veya daha eski model motorlu taşıtlar için vergi ve ceza affı getirilmiştir. KOBİ birleşmelerini teşvik etmek amacıyla, 31.12.2009 tarihine kadar birleşen KOBİ'lerin kanunda belirlenen şartları sağlamaları kaydıyla, kurumlar vergisi muafiyetinden ve %75'e kadar indirimli kurumlar vergisi uygulamasından yararlanabilmesine olanak tanınmıştır. 16 Haziran 2009 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Bazı Mallara Uygulanacak Katma Değer Vergisi ile Özel Tüketim Vergisi Oranlarının Belirlenmesine Dair Karar" ile iç talebin canlandırılması için bazı sektörlerde 15.06 2009 tarihine kadar uygulanan geçici ÖTV indiriminin oranları yeniden belirlenerek süresi 30.09.2009 tarihine kadar uzatılmıştır.

Yukarıdaki düzenlemelere ek olarak kısa çalışma ödeneğinin miktarı %50 oranında artırılarak, yararlanma süresi 3 aydan 6 aya çıkarılmıştır. İşsizlik ödeneği %11 oranında artırılmıştır. Toplum yararına işler için oluşturulan çalışma programlarına aktarılan kaynağın artırılmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede, program kapsamında 120 bin işsize doğrudan istihdam olanağı sağlanacaktır. İş-Kur'un mesleki eğitim faaliyetleri genişletilecektir. Kişilere girişimcilik ve eğitim danışmanlığı verilecektir. İşbaşı eğitimleri çerçevesindeki stajlar desteklenecektir. İşyerlerinde mevcut istihdamın üzerinde yaratılacak ek istihdam için prim desteği sağlanacaktır. Aktif işgücü programları güçlendirilecektir.

Reel sektörü desteklemek amacıyla KOBİ'lere sıfır veya düşük faizli kredi desteği verilmiştir. Vergi ve SGK prim borcu bulunan esnaf ve sanatkârlar ile hizmet ve ticaret sektörlerindeki KOBİ'lere de KOSGEB kredilerinden yararlanma imkânı getirilmiştir. KOSGEB'in bütçesi, 2009 yılında 2008 yılına göre %48 oranında artırılmıştır. Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kullandığı düşük faizli tarım kredilerinin vadesi işletme kredilerinde 18 aydan 24 aya, yatırım kredilerinde 5 yıldan 7 yıla çıkarılmıştır. Kredi kartı borçlarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin yapılan yasal düzenlemeyle, 31 Mayıs 2009 tarihi itibarıyla ödeme ihtarı çekilmiş, icra takibi başlatılmış ya da banka tarafından takip olunan krediler grubunda

sınıflandırılmış kredi kartı borçlarının yeni bir ödeme planına bağlanması imkânı getirilmiştir.

II- TÜRKİYE'DE 2000/2001 KRİZ DÖNEMİ SONRASINDA YOKSULLUKLA MÜCADELEYE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR

Türkiye'de 2000 ve 2001 yıllarında ardı ardına yaşanan ekonomik krizler sonrasında, IMF ile olan ilişkiler ağırlık kazanmıştır. Bu ilişkiler çerçevesinde imzalanan niyet mektupları sadece ekonomi politikaları üzerinde değil aynı zamanda sosyal politikalar üzerinde de etkili olmuştur. Nitekim IMF'ye gönderilen 31.07.2001 tarihli niyet mektubunun “sosyal diyalog ve gelirler politikası” alt başlığında şu ifadeler yer verilmiştir:⁴²²

“Dünya Bankası'nın desteğiyle bir dizi geliştirilmiş sosyal politika yürütmekteyiz. Bunlar: (i) krizin sosyal etkisinin daha yakından izlenmesi; (ii) gelecek yılın ortasından itibaren işsizlik sigortasının uygulamaya konması hazırlıkları; (iii) sosyal güvenlik ağlarının çocuklar başta olmak üzere toplumun en zayıf kesimleri için güçlendirilmesi; (iv) özelleştirme sonucu işini kaybetmiş işçilere nakdi yardım ve yeniden istihdam programlarının sağlanması; (v) sağlık, eğitim ve sosyal koruma harcamalarının (GSMH'ye oran olarak) son üç yılın ortalamasının üzerinde muhafaza edilmesi; ve (vi) 2001 yılının kalanında çiftçilere doğrudan gelir desteğinde bulunulmasıdır.”

IMF'ye gönderilen niyet mektubunda öne çıkan tedbirler; işsizlik sigortasının uygulamaya konması, özelleştirme sonucu işini kaybetmiş işçilere nakdi yardım ve yeniden istihdam programlarının sağlanması, sosyal koruma harcamalarının GSMH'ye oranının son üç yılın ortalamasının üzerinde korunması, sosyal güvenlik ağlarının güçlendirilmesi ve 2001 yılında çiftçilere doğrudan gelir desteğinde bulunulması olarak sıralanabilir. IMF'nin Türkiye'ye önerdiği politikalar içinde sosyal güvenlik reformuyla ilgili olanlar

⁴²² Mustafa Sönmez, “2001 Krizi, IMF ile İlişkiler ve Gelir Bölüşümü”, **Türkiye Ekonomisi: Gülten Kazgan'a Armağan**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:79, İstanbul, 2004, s.346.

ağırlıklı bir yere sahip olmuştur. Kamu maliyesi ile ilgili kaygıları yansıtan sosyal güvenlik reformu önerilerinin uygulamaya konulma süreci içinde, sosyal güvenlik sisteminin yapısal sorunları da kaçınılmaz olarak gündeme gelmiştir. Sosyal güvenlik sisteminin toplumun tamamını kapsamına alması gerekliliğinden hareketle, sistemin eksik yönleri sıklıkla dile getirilmiştir. Bu çerçevede sosyal politika, sosyal içerme bağlamında tartışılmaya başlanmıştır. Yaşlılık, hastalık, engellilik ya da işsizlik gibi nedenlerle toplumdan dışlanma riskiyle karşı karşıya kalan kesimlerin sorunlarına odaklanan böyle bir yaklaşımın gündeme gelmesinin gerisindeki bir başka unsur ise daha önce değinildiği gibi 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler olmuştur. Ekonomik krizlerin işsizliği artırdığı bir süreçte yoksulluk ve toplumsal dışlanma sorunları daha görünür bir hal almıştır. Kriz sonrası dönemde sosyal yardım alanında atılan adımlarda AB ile olan ilişkilerin de önemli bir payı bulunmaktadır. Nitekim AB'ye uyum sürecinin bir parçası olarak Türkiye bir Sosyal İçerme Belgesi hazırlama sürecine girmiştir. Bu süreç, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 2004 yılından itibaren yürütülmektedir. Bütün bu gelişmeler, hükümet politikalarında yoksulluk ve sosyal dışlanma sorununun boyutlarının ve bu sorunlarla nasıl mücadele edileceğinin açık bir şekilde ortaya konulması gerektirmektedir.⁴²³

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin ardından Türkiye'de yoksullukla mücadeleye yönelik uygulanan sosyal politikalar, 2000 sonrası dönemin kalkınma planları ve programları esas alınarak incelenecektir.

A.Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Yoksullukla Mücadeleye Yönelik Sosyal Politikalar

2001-2005 dönemini kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "sosyal ve kültürel alanda sağlanan gelişmeler" bölümünde, ailenin güçlü bir sosyal güvenlik işlevine sahip olduğuna vurgu yapılarak toplumdaki hızlı değişme nedeniyle aileye yönelik destek çalışmalarının kurumsal düzeyde

⁴²³ Aşye Buğra, Kapitalizm, **Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.219-221.

yürütülmesinin öneminin arttığı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, uzun süredir devam eden yüksek enflasyon ve faiz ödemelerinin bütçe üzerinde büyük bir yük oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu durumun, devletin sosyal refahı ve gelir dağılımını düzeltici ve yoksulluğu azaltıcı politikalar uygulama imkânını azalttığı belirtilmektedir. Gelir dağılımındaki bozukluğun, yoksul kesimin ekonomik büyümeden yararlanmasını güçleştirdiği üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda, sosyal güvenlik ve sosyal yardım sisteminin de yoksul kesimin korunmasında yeterince etkili olmadığı vurgulanmaktadır.⁴²⁴ Artan kentleşme, göç olgusu, yüksek enflasyon, gelir dağılımının bozulması, yoksullaşma ve aile yapısında meydana gelen değişimler nedeniyle sosyal hizmet ve yardımlara olan gereksinimin arttığı belirtilmektedir. Ayrıca, sosyal hizmetlerin yürütülmesinde kurumsal ve finansal yapıdaki dağınıklığın kurumlar arasındaki işbirliği ve koordinasyonu olumsuz etkilediği üzerinde durulmaktadır.⁴²⁵

Sosyal güvenlik kapsamındaki nüfusun %91'e, sağlık sigortası kapsamındaki nüfusun ise %86,4'e ulaştığının belirtildiği Kalkınma Planı'nda, sağlık sigortası güvencesine sahip olmayan yoksul kişilere yeşil kart verilmesi uygulamasına devam edildiği ve bu çerçevede 8,7 milyon kişinin sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanma imkânına kavuşturulduğu ifade edilmektedir.⁴²⁶

AB ülkelerinde uygulanmakta olan ve ILO tarafından dokuz temel sosyal sigorta riskinden biri olarak kabul edilen işsizlik sigortası 1999 yılında 4447 sayılı yasa ile getirilmiştir. 2000 yılında uygulamasına geçilen işsizlik sigortasıyla işini kaybeden kişilerin gelir kaybının yasada öngörülen koşullar altında belirli bir süreliğine telafisi amaçlanmaktadır. Diğer taraftan, aktif işgücü politikaları kapsamında işsizlere beceri kazandırma kursları düzenlenmiştir. Kariyer danışmanlığı sistemi ve işgücü piyasası ihtiyaçları doğrultusunda 250 meslekte meslek standardı geliştirilmiştir. Ayrıca, işsizliğin

⁴²⁴ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, Ankara 2000, s.16.

⁴²⁵ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.18.

⁴²⁶ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.75.

azaltılarak istihdamın artırılması amacına yönelik yasal düzenlemelerle yeni teşvikler getirilmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, kırsal kesimden kente olan göçün istihdam üzerinde olumsuz etkide bulunduğu belirtilmektedir. İstihdamın artırılmasında istikrarlı bir ekonomik büyüme kadar, istihdama yönelik üretken yatırımların artırılması, yerel ekonomik potansiyellerin harekete geçirilmesi, KOBİ'lerin istihdam yaratma kapasitelerinin desteklenmesi ve işgücünün genel eğitim ve beceri düzeyinin yükseltilmesi, üzerinde durulan konulardır. Yoksullukla mücadelede iktisadi politikalar ile sosyal politikaların uyum içinde uygulanması, gelir dağılımdaki dengesizliklerin giderilmesi, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinin önemi vurgulanmaktadır.⁴²⁷

Milli ve manevi değerlerin korunması ve dayanışmanın pekiştirilmesinde aile kurumunun güçlendirilmesinin önemi üzerinde durulmaktadır. Ailenin gelir devamlılığının sağlanarak sağlık ve eğitim hizmetleri ihtiyaçlarının karşılanması önemi ifade edilmekte; aileye yönelik sosyal yardımlar vurgulanmaktadır. Çocuk yetiştirme ve yaşlı ve engelli kişilerin bakımı konusunda ailenin desteklenmesi, eğitim harcamalarının aile bütçesi üzerindeki yükünün hafifletilmesi amacıyla da yoksul ailelere yardım yapılması öngörülmektedir. Bu çerçevede, çocuğun yetiştirilmesinde ve bakımında ideal ortamın aile olduğu vurgulanmaktadır. Özürlü ve korunmaya muhtaç çocukların kendi aileleri yanında yetişmesini sağlamak üzere aileye yönelik sosyal destek programlarına ağırlık verileceği ifade edilmektedir.⁴²⁸

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele" başlığı altında; ekonomik büyümeyi esas alan, mutlak yoksulluğu giderecek ve göreceli yoksulluğu azaltacak iktisadi ve sosyal politikaların uyum içinde olması temel ilke olarak benimsenmektedir. KOBİ'lerin desteklenmesine özel önem verileceği, yeni girişimcilerin ortaya çıkmasının teşvik edileceği belirtilmektedir. İşgücü piyasasına girişi kolaylaştıracak ve sektörler arası işgücü hareketliliğini artıracak tedbirlere

⁴²⁷ DPT, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, s.76.

⁴²⁸ DPT, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, s.94, 96.

ağırlık verileceği ifade edilmektedir. Bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak üzere, ekonomik yatırımlar yanında eğitim, sağlık ve sosyal hizmet alanlarında da yatırımların artırılacağı üzerinde durulmaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yoksul kesimler için ulaşılabilir olması ve bu kesimlerin konut ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik projelerin teşvik edilmesi vurgulanmaktadır.⁴²⁹

B.Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Yoksullukla Mücadeleye Yönelik Sosyal Politikalar

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda; kadınlar, çocuklar, yaşlılar, özürllüer ve kente göç edenler başta olmak üzere yoksulluk riskiyle karşı karşıya olanlara yönelik eğitim ve sağlık hizmetlerinin artırılması ihtiyacının devam ettiği vurgulanmaktadır. Sürekli hastalığı olan özürllüerinin %24,8'inin ve diğer özürllüerinin %36,3'ünün okuma-yazma bilmediği, sosyal yaşam alanları ve işyerlerinde uygun ortamın yaratılamaması ve özürllü işgücüne olan talebin sınırlı olması gibi nedenlerle, her beş özürllüden sadece birinin işgücü piyasasında yer alabildiği belirtilmektedir. Bu çerçevede gerçekleştirilen ve 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Özürllüer Kanunu'nun önemine işaret edilmektedir. Bu yasayla, özürllüerinin sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal güvenliğe erişimlerinin artırılarak topluma kazandırılmaları amaçlanmaktadır.⁴³⁰

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda, bir önceki plan döneminde gerçekleştirilen önemli düzenlemelerden biri olarak sosyal güvenlik alanındaki gelişmelere de yer verilmektedir. Sosyal sigorta kuruluşlarına bütçeden yapılan transfer tutarının GSYİH'ye oranının 2000 yılında %2,6 iken; 2005 yılında %4,8'e yükseldiği belirtilmektedir. Sosyal güvenlik sisteminde tüm nüfusun kapsanamaması, kuruluşlarca sağlanan hakların ve yükümlülüklerin farklı olması, bilgi işlem altyapısının yetersiz olması, ortak bir veri tabanının olmaması ve sistemdeki denetim mekanizmalarının etkin

⁴²⁹ DPT, *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*, s.102.

⁴³⁰ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, R.G: 1 Temmuz 2006, Sayı:26215, Ankara, 2006, s.43.

işlememesi gibi sorunların sosyal güvenlik sisteminde reform ihtiyacını ortaya çıkardığı ifade edilmektedir. Bu sorunların giderilmesi amacıyla yönelik olarak gerçekleştirilen sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında toplanması ve genel sağlık sigortasının kurulmasını kapsayan yasal düzenlemelerin önemi vurgulanmaktadır.

Ülkemizde sosyal yardım ve hizmetlere olan ihtiyacın göç, kentleşme, aile yapısında meydana gelen değişim, nüfus artışı ve işsizlik gibi nedenlerle artarak devam ettiği üzerinde durulmaktadır. Bu yöndeki önemli göstergelerden biri olarak 2000 yılında toplam sosyal yardım harcamalarının GSYİH'ye oranının %0,48 iken, bu oranın 2005 yılında %0,86'ya ulaştığı belirtilmektedir. Yine bu kapsamda özürllülere ve yaşlılara verilen aylıklar, çocuklara eğitim ve sağlık yardımları ile muhtaç ailelere yakacak ve gelir getirici proje desteği gibi yardımlar yapıldığı belirtilmektedir. Söz konusu yardımların yoksul kesimlerin eğitim ve sağlık gibi hizmetlere erişimini kolaylaştırdığı ve bu kesimlerin yaşam kalitesini yükselttiği ifade edilmektedir. Planda vurgulanan bir diğer önemli husus da sosyal yardım ve hizmetlerden yararlanacak kişi ve grupların tespiti için sağlıklı kriterlerin oluşturulması çalışmalarına başlandığıdır. Bununla birlikte, kurumlar arasındaki işbirliği eksikliği ve nitelikli personel sıkıntısı gibi nedenlerle gerçek ihtiyaç sahiplerine istenen düzeyde hizmet götürülemediği de belirtilmektedir.⁴³¹

Planda vurgulanan bir diğer husus, ülkemizde gerek kırsal ve kentsel yerleşim birimleri, gerek bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik yapı ve gelir düzeyi dengesizliklerinin önemini koruduğudur. Yoğun göç hareketlerinin ortaya çıkardığı nüfus baskısı karşısında mevcut fiziki ve sosyal altyapı ile kentlerin sunduğu istihdam olanaklarının yetersiz kaldığı belirtilmektedir. Bu anlamda, bölgelerin sorunlarına ve potansiyellerine göre değişiklik gösterebilen tedbirleri kapsayan bütüncül bir bölgesel gelişme politikasının gereği üzerinde durulmaktadır. Bir önceki plan döneminde başlatılan ve yatırım ve istihdam artışını hızlandırmayı ve bölgesel gelişmede özel sektör katkısını artırmayı amaçlayan teşvik tedbirlerinin 5084 Sayılı Yasa ile 2004

⁴³¹ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)**, s.44.

yılında yürürlüğe girdiği belirtilmektedir. İlk aşamada 36 ilde başlatılan teşvik uygulaması, 2005 yılında yapılan değişiklikle 49 ile yaygınlaştırılmıştır. Bu çerçevede, Kalkınmada öncelikli Yörelere (KÖY) kapsamındaki iller, 2001 yılı kişi başına milli geliri 1500 dolardan az olan iller ve 2003 yılı Sosyal Gelişmişlik Endeksi değeri eksi olan illerde yer alan işletmeler için, istihdam artışı şartına bağlı olarak çalışanlar üzerindeki gelir vergisi ve SSK primi ödemelerinde indirim sağlanmıştır. Ayrıca, bu işletmeler için enerji ve bedelsiz arazi desteği getirilmiştir.

Kırsal kesimde kalkınmanın sağlanmasına yönelik politikalar kapsamında 2006 yılında Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlanıp yürürlüğe konmuştur. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi ile tarımsal yapıda hızlanan dönüşümün kırsal kesimde ortaya çıkardığı uyum sorunlarını çözmek ve kırsal kalkınma proje ve faaliyetlerine çerçeve oluşturmak amaçlanmaktadır.⁴³²

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda yoksulluğun azaltılmasına yönelik hizmetlerin yoksulluk kültürünün oluşmasını önleyici ve yoksul kesimin üretici duruma geçmesini sağlayıcı nitelikte olacağı belirtilmektedir. Kayıt dışı çalışan yoksulların, sosyal güvenlik kapsamına alınması ve düzgün işlerde çalışması için gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmektedir. Yoksul kesimlere yönelik ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilerek gelir getirici projelerin destekleneceği ve özellikle kırsal kesimde ve az gelişmiş bölgelerde girişimciliğin teşvik edileceği vurgulanmaktadır. Kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımlarını artırmak için bu kesime yönelik mesleki eğitim imkânlarının geliştirilerek istihdam edilebilirliğin artırılacağı üzerinde durulmaktadır. Özellikle, kırsal kesimdeki kız çocuklarının, özürülerin ve düşük gelirlili ailelerin çocuklarının eğitime erişimlerinin kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca, çocuk işçiliğini önleyecek tedbirlerin alınacağı, yaşlılara yönelik olarak evde bakım hizmetlerinin destekleneceği, kurumsal bakım konusunda ise huzurevlerinin sayısının ve kalitesinin artırılacağı belirtilmektedir. Özürülerin ekonomik ve sosyal hayata katılımlarını

⁴³² DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)**, s. 46, 48.

sağlamaya yönelik özel eğitim imkânlarının artırılacağı ve çalışma ortamının özel olarak düzenlendiği korumalı işyerlerinin geliştirileceği vurgulanan hususlar arasındadır.

Tarımdaki yapısal değişim sonucu kente göç eden vasıfsız ve yoksul insanların işsizlik riskini azaltmak için aktif istihdam politikalarının geliştirileceği belirtilmektedir. Yoksulluk ve sosyal dışlanmanın önlenmesine yönelik politikaların uygulanmasında ve bunlara yönelik eğitim, barınma ve istihdam gibi hizmetlerde, merkezi idare ve mahalli idareler ile sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere tüm kesimlerin koordineli bir şekilde çalışmasının sağlanacağı ifade edilmektedir. Sosyal yardım ve hizmetlerde eşitlik, sosyal adalet, etkinlik ve etkililik ilkelerinin esas alınacağı, sistemden yararlanacak kişilerin belirlenmesi amacıyla ortak bir veri tabanının oluşturulacağı ve nesnel ölçütlere göre işleyen bir tespit mekanizmasının kurulacağı belirtilmektedir. Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal hizmet ve yardımlar alanındaki faaliyetlerinin destekleneceği üzerinde durulmaktadır.⁴³³

C.Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda genel hatları belirtilen yoksullukla mücadele kapsamındaki politikalar, bu Planın Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu raporda, yoksullukla mücadeleye yönelik politikalarda öncelikle Birleşmiş Milletlerin "Binyıl Kalkınma Hedefleri" ve Avrupa Birliği'nin "Lizbon Stratejisi" ilkelerinin esas alınması gerektiği belirtilmektedir.

Binyıl Kalkınma Hedefleri insani kalkınmaya yönelik yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması, tüm bireyler için temel eğitim ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadının durumunun güçlendirilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, salgın hastalıklarla mücadele, çevresel sürdürülebilirlik ve kalkınma için küresel ortaklık

⁴³³ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)**, s.89, 90.

konularını içermektedir. AB’de 2000 yılından bu yana uygulanmakta olan Lizbon Stratejisi’nde ise toplumsal dışlanma ve yoksulluk sorununun çözümü için bütüncül bir yaklaşım benimsenmektedir. Sorunun çözümü için geliştirilen sosyal politikaların ekonomik büyüme ve istihdamla ilişkisini kuran ve hem piyasa sistemini en etkin şekilde işler kılan hem de sorunu kalıcı bir şekilde çözmeyi hedefleyen uygulamalar önem kazanmaktadır. Lizbon stratejisi rehber alınarak, toplumsal dışlanma ve yoksullukla mücadelenin, sürdürülebilir büyüme ve istihdam politikalarıyla uyumlu bir biçimde uygulanması gereği üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede, yoksullukla mücadelede başarılı örneklerin aile yardımı, sosyal yardımlar ve mikro kredi uygulamaları gibi alanlarda yoğunlaştığı belirtilmektedir.⁴³⁴

Türkiye’deki uygulamaların daha çok, en yoksul kesime yönelik sosyal yardımlar konusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu uygulamalar kapsam ve amaç olarak AB hedefleri ve Binyıl Kalkınma Hedeflerine uygun olarak gerçekleştirilmektedir. 2001 yılında başlayan uygulamalardan biri olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Sekreterliği kapsamındaki Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP), bu kapsamdaki özel projelerden biridir. 2000’li yılların başında yoksullukla mücadele çerçevesinde gerçekleştirilen bir diğer uygulama ise mikro kredi alanında görülmektedir. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) da ikinci bölümde incelendiği gibi uzun yıllardır çeşitli alanlarda sosyal yardımlar yapmaktadır. Bu yardımlardan en önemlileri ayni ve nakdi yardımlar, yaşlı ve özürülü yardımları, çeşitli eğitim bursları ve ihtiyacı olan kişilere ve ailelere sağlanan yurt ve kreş olanaklarıdır.⁴³⁵

1.Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP)

Ülkemizde sosyal yardım alanında faaliyette bulunan kuruluşlardan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Sekreterliği (SYDTF/Fon) 1986

⁴³⁴ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2007, s.23, 24.

⁴³⁵ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s.29, 30.

yılında 3294 sayılı Kanun ile kurulmuştur.⁴³⁶ Fon, faaliyetlerini 931 il ve ilçede kurulu bulunan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığı ile yürütmektedir. Mevcut sosyal yardım programlarının daha etkin ve hızlı şekilde ulaştırılabilmesi amacıyla, 9 Aralık 2004 tarih ve 5263 sayılı Kanun ile Fon'un yürütme organı niteliğinde olan SYDTF Genel Sekreterliği, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) olarak teşkilatlandırılarak kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur. Türkiye'de uygulanmakta olan yapısal reform programını desteklemek amacıyla, sosyal yardım sisteminin güçlendirilmesi ve reform programının toplum üzerindeki olumsuz etkisinin azaltılması için, Dünya Bankası ile 14 Eylül 2001 tarihinde Sosyal Riski Azaltma Projesi İkraz Anlaşması imzalanmıştır. 28 Kasım 2001 tarihinde yürürlüğe giren Anlaşma ile Dünya Bankası'ndan sağlanan 500 milyon ABD Doları, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün kullanımına ayrılmıştır.⁴³⁷

SRAP'ın amacı, üst üste yaşanan ekonomik krizler sonrası oluşan yoksullukla mücadelede etkin politikaların geliştirilmesi ve bu politikaları uygulayan kamu kurumlarının kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesidir. SRAP; Hızlı Yardım, Şartlı Nakit Transferi (ŞNT), Yerel Girişimler ve Kurumsal Gelişim bileşenlerinden oluşmaktadır. SRAP'ın Şartlı Nakit Transferi bileşeni kapsamında, yoksulluk nedeniyle çocuklarını okula kaydettiremeyen, gönderemeyen veya okuldan almak zorunda kalan, okul öncesi çocuklarını düzenli sağlık kontrollerine götüremeyen ailelerin ya da düzenli sağlık kontrollerini yaptıramayan anne adaylarının ekonomik yönden desteklenmesi amaçlanmaktadır. Bu anlamda, temel sağlık ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi için nüfusun en yoksul %6'lık bölümüne yönelik düzenli bir sosyal yardım sisteminin yerleştirilmesi hedeflenmektedir. Yerel

⁴³⁶ Kanun, ekonomi politikalarında köklü bir değişime işaret eden 1980 sonrası dönemde gündeme gelmiştir. 1980 yılındaki İstikrar ve Yapısal Uyum Programı'na karşı kamuoyunda ortaya çıkan eleştiriler, gelir dağılımının bozulması ve reel ücretlerin gerilemesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Söz konusu Kanun, bu eleştirilerin artmaya başladığı bir zamanda çıkarılmıştır. Bu açıdan Kanun, hükümetin İstikrar ve Yapısal Uyum Programı'na toplumsal destek arayışlarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir; Fikret Şenses, "Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 26 (3-4), 1999, s.432.

⁴³⁷ Sosyal Riski Azaltma Projesi, (Erişim) <http://www.sydgm.gov.tr/tr/html>, 29.09.2010.

Girişimler Bileşeni kapsamında ise, kişilerin üretken hale getirilip kendi geçimlerini temin edebilmeleri amaçlanmaktadır. SRAP kapsamında yürütülen ŞNT yardımlarının başlıkları aşağıdaki gibidir:⁴³⁸

- Şartlı Nakit Transferleri, sağlık yardımı: ana-çocuk sağlığı için destekler, -0-6 yaş grubu çocuklara ve hamile kadınlara yönelik destekler

- Şartlı Nakit Transferleri, eğitim yardımı: ilköğretime devam eden her kız çocuğa (22 TL), erkek çocuğa (18 TL) verilen eğitim desteği. Orta öğretim için bu miktarlar sırasıyla 28 TL'ye ve 39 TL'ye yükselmektedir. Miktarlar her yıl yeniden düzenlenmekte ve artırılmaktadır. Eğitim desteği 12 ay boyunca devam etmektedir.

2002 yılında uygulamaya konulmuş olan SRAP, 31 Mart 2007 tarihinde sona ermiştir. SRAP Yerel Girişimler Bileşeni kapsamındaki proje destekleri (gelir getirici, işbirliğine yönelik sosyal yardım/hizmet amaçlı, geçici istihdam ve toplum kalkınması projeleri) ve Şartlı Nakit Transferi Bileşeni kapsamındaki sağlık ve eğitim yardımları, 31 Mart 2007 tarihinden itibaren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kaynaklarıyla sürdürülmektedir.⁴³⁹

2. Türkiye'de Mikro kredi Uygulamaları

Türkiye'de son zamanlarda mikro finansman konusunda bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Türkiye'de mikro kredi adı altındaki ilk uygulama, Yoksulluğu Azaltma Projesi kapsamında, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı'nın (KEDV) İstanbul ve Kocaeli'ndeki kadınlara mikro kredi vermek amacıyla 2002 yılının Haziran ayında kurduğu Maya mikro ekonomik destek işletmesidir. Vakıf, 31 Aralık 2003 itibarıyla 356 kadına 403 bin TL tahsis etmiştir. Ortalama kredi tutarı 450 TL'dir. Bir diğer uygulama ise Bangladeş merkezli Grameen Bank'ın desteği ile Türkiye İsrافی Önleme Vakfı ve Diyarbakır Valiliği'nce 11 Haziran 2003 tarihinde pilot bölge olarak seçilen Diyarbakır'da başlatılan projedir. Son olarak, Güneydoğu'da iş kurma kredilerini aynı olarak temin eden Türkiye Kalkınma Vakfı'ndan bahsedilebilir.

⁴³⁸ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s.30, 31.

⁴³⁹ Sosyal Riski Azaltma Projesi, (Erişim) <http://www.sydg.gov.tr/tr/html>, 29.09.2010.

Uzun bir geri ödeme süresine sahip olan bu krediler 300 ile 3000 dolar arasında değişmektedir.

2001 yılından bu yana sosyal yardımlarda yapılan iyileştirmelerle özür, yaşlı, dul ve yetim aylıklarında artışlar sağlanmıştır. Yukarıda belirtilen SRAP projesi kapsamında yoksul ailelere yapılan şartlı nakit transferleri yoksul ailelerin çocuklarının sağlık kontrollerini yaptırmaları şartı ile verilmektedir. Aynı projeden yapılan eğitim destekleri yoksul ailelerin çocuklarının eğitime katılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Korunmasız gruplara yönelik bu uygulamalar, bu kişilerin ekonomik durumlarını tamamen iyileştirmese de sosyal dışlanma risklerini azaltıcı yönde etkili olmaktadır.⁴⁴⁰

3.Yoksullukla Mücadelede ve Adil Gelir Dağılımda 2013 Vizyonuna Dönük Temel Amaç ve Politikalara İlişkin Sorun Alanları

Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu ilk toplantısında 2013 vizyonuna dönük temel amaç ve politikalara ilişkin dört sorun alanı tespit etmiştir. Bu sorun alanları aşağıda ayrı başlıklar halinde verilmektedir. Her bir başlık altında ise ilgili sorun alanı için belirlenen stratejik amaçlar ve bu amaçlara uygun olarak önerilen eylem ve politikalar ile kurumsal düzenlemeler yer almaktadır.

a.Yoksullukla Mücadelede ve Gelir Dağılımı Adaletinin Sağlanmasında Etkili Bir Politikanın Bulunmaması

Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda, birinci sorun alanı olarak, yoksullukla mücadelede ve gelir dağılımda adaletin sağlanmasında etkili bir politikanın bulunmadığı tespiti yapılmıştır. Bu sorun alanına ilişkin olarak belirlenen stratejik amaç ise, kişi başına düşen milli gelire endeksli hayat standardına göre belirlenmiş sınırın altında kalan kişilere kamusal sosyal yardım ve hizmetlerin sunulması yoluyla adil gelir dağılımının sağlanmasıdır. Bu stratejik amacın gerçekleştirilmesi için yapılması gerekli faaliyet ve projeler de belirlenmiştir. Bu kapsamda, kişi

⁴⁴⁰ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s.31-33.

başına asgari sosyal yardım miktarının, kişi başına düşen milli gelirin %40'ı olarak belirlenmesi ve bu miktarın, kişinin evli ve çocuk sahibi olmasına göre düzenlenmesi planlanmaktadır. Gerçekleştirilmesi gereken bir diğer faaliyet ise asgari hayat standardına bakılmaksızın “aile ödenekleri” (kira yardımı, çocuk parası vb.) uygulamasının Türk Sosyal Güvenlik Sistemi içine dâhil edilmesidir. İstihdam edilebilir nitelikteki kişilere yapılan kamusal sosyal yardımların mesleki eğitim almak, çocuğunu okula göndermek gibi şartlara bağlı olarak sürdürülmesi; istihdam edilebilir nitelikte olmayan özür, yaşlı, bakıma muhtaç vb. kesimlere yapılan yardımların ise şarta bağlı olmaması bu kapsamdaki diğer faaliyet alanlarıdır.

Bu çerçevede yapılması gereken yasal düzenleme, yoksullukla mücadelede kurumsal dağınıklığın giderilerek mevcut kurumların tek bir çatı altında toplanması şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁴⁴¹

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus, sosyal yardımların genellikle sosyal güvenlik kaydı bulunmayanlara yönelik olmasının kişileri kayıtlı çalışmaya teşvik etmek yerine sosyal yardımlara bağımlı hale getirme yönünde bir risk oluşturabileceğidir. Kişilerin üretkenlik özelliklerini olumsuz yönde etkileyebilecek bu yönde bir gelişmenin engellenmesinin gerekliliği kalkınma planları kapsamındaki yıllık programlarda da dile getirilmektedir.⁴⁴² Bu anlamda, çalışabilir durumdaki yoksul kesimin yoksulluktan kurtulabilmesi için en elverişli yolun, bu kesimin düzenli gelir elde edebileceği ve sosyal güvencesi olan işlerde istihdamının sağlanmasıdır. Bu çerçevede, 2010 yılının Nisan ayında Ekonomi Koordinasyon Kurulunda kabul edilen “Sosyal Yardım Sisteminin İstihdam ile Bağlantısının Kurulması ve Etkinleştirilmesi Eylem Planı” ile çalışabilir durumdaki yoksul kesimin işgücü piyasasına girişinin kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Bu plan ile sosyal yardım alan

⁴⁴¹ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, s.62.

⁴⁴²DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2011 Yılı Programı**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>, 10.10.2010, s.220; DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2010 Yılı Programı**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>, 10.10.2010,bs.214; DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2009 Yılı Programı**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>, 10.10.2010, s.210; DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2008 Yılı Programı**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>, 10.10.2010, s.225.

yoksul kişilerin kayıtlı çalışmaya yönelmelerini teşvik edici tedbirler öngörülmektedir. Sosyal yardım başvurusunda bulunan ya da hâlihazırda sosyal yardım alan çalışabilir durumdaki kişilerin İŞ-KUR'a kayıtlarının yapılması, eylem planı kapsamında yer almaktadır. İŞ-KUR, kaydı yapılan sosyal yardım faydalanıcılarının niteliklerini dikkate alarak bu kesime yönelik mesleki eğitim, işe yerleştirme, rehberlik, danışmanlık, toplum yararına çalışma gibi programları sunacaktır. Ayrıca, söz konusu eylem planında, sosyal yardım alan kesimin kayıtlı çalışmasının teşviki için, İŞ-KUR'un mesleki eğitim ve toplum yararına çalışma programlarına katılan kişilerin yeşil kartlılık durumlarının devamına yönelik gerekli mevzuat düzenlemelerinin hızlandırılacağı da belirtilmektedir.⁴⁴³

b.Yoksullukla Mücadelede ve Gelir Dağılımı Adaletinin Sağlanmasında Devletin Görev ve Sorumluluğunun Ön Plana Çıkarılmaması

Yoksullukla mücadelede ve gelir dağılımı adaletinin sağlanmasında ikinci sorun alanı, devletin sorumluluğunun ön plana çıkarılmayarak konunun piyasa ve aile dayanışmasına bırakılması olarak tespit edilmiştir. Bu sorun alanına ilişkin stratejik amaç, sadece belirli bir gelir düzeyini sağlamak yerine, sosyal içerme ve insanca yaşam haklarını gözeten gelir dağılımı ve yoksullukla mücadele politikalarının geliştirilmesi şeklinde ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede gerçekleştirilmesi gereken faaliyetlerden biri, üretim ve istihdam odaklı sürdürülebilir büyüme programlarının ILO'nun "decent work" (insana yaraşır iş) tanımını temel almasıdır.⁴⁴⁴ Ayrıca, yayınlanmış istatistikler ve yapılan bilimsel çalışmalarda tanımlanan yoksulluk sınırının tüm düzenleme ve uygulamalarda dikkate alınması gereği

⁴⁴³ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2011 Yılı Programı**, s.224, 225.

⁴⁴⁴ Dünya genelinde yoksulluğun azaltılması noktasında anahtar bir role sahip olan ve ILO tarafından geliştirilip ağırlıklı bir şekilde ILO'nun gündeminde yer alan "Decent Work" kavramı; çalışanların haklarının korunduğu ve sosyal koruma ile birlikte yeterli düzeyde gelir yaratan, üretken iş anlamına gelmektedir. "Decent Work", istihdam, gelir ve sosyal korumanın, çalışanların haklarından ve sosyal standartlarından ödün verilmeksizin başarılabildiği bir ekonomik ve sosyal gelişme sürecine işaret etmektedir; **ILO, Report of the Director-General: Decent Work**, 87th Session, Geneva, June, 1999, (Erişim) <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc87/rep-i.htm>, 04.07.2009, s.3.

belirtilmektedir. Devletin vergi ve transfer politikaları ile gelir dağılımı ve yoksulluk konusunda dengeleyici fonksiyonunu öne çıkarması, işgücü niteliğini artırmaya yönelik aktif istihdam politikalarının uygulanması bu çerçevede belirtilen diğer faaliyet alanlarıdır.⁴⁴⁵

c. Sosyal Yardım Kurumlarının Kapasitelerinin Yetersizliği ve Koordinasyon Eksikliği

Raporda belirtilen bir diğer sorun alanı, sosyal yardım kurumlarının kapasitelerinin yetersizliği ve koordinasyon eksikliğidir. Bu sorun alanına ilişkin stratejik amaç, mevcut sosyal yardım kurumlarının kurumsal kapasitelerinin geliştirilerek, bu alanda hizmet veren sivil toplum kuruluşları ve gönüllü kuruluşlar arası işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasıdır. Bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik faaliyet alanlarından biri, sosyal yardım alanında görev yapan kamu kurum ve kuruluşlarında bu alanda eğitimi olan personelin istihdamının sağlanmasıdır. Bir diğer faaliyet alanı ise sosyal yardım alanında hizmet veren kamu kurumları ile STK ve gönüllü kuruluşların ortak kullanabilecekleri bir veri tabanının oluşturulmasıdır. Yardıma muhtaç vatandaşların ihtiyaçlarının en hızlı ve etkin biçimde çözümlenebilmesi için sosyal yardım kuruluşlarının kurumsal kapasitelerinin artırılması da yine bu amaca yönelik faaliyet alanlarından bir diğeridir. Bu faaliyet alanlarına ilişkin yasal düzenlemeler kapsamında, sosyal yardım alanında hizmet veren kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğinin sağlanması ve görev çakışmalarının önlenmesi ile ilgili olarak kurum ve kuruluşları belirli aralıklarla bir araya getirecek bir üst kurulun oluşturulması öne çıkarılmaktadır. Kurumsal düzenlemeler anlamında ise, nitelikli eleman ihtiyacının karşılanması için üniversitelerde sosyal hizmet bölümlerin açılması ve ilgili kurumların ortak bir veri tabanını kullanmalarını sağlayacak yönetmelik düzenlemesi önem kazanmaktadır.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s.63.

⁴⁴⁶ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s.64.

d. Yüksek İşsizlik Oranları ve Kayıt Dışı Sektörün Büyüklüğü

Raporda, yoksullukla mücadelede ve gelir dağılımı adaletinin sağlanmasında sonuncu sorun alanı, yüksek işsizlik oranları ve kayıt dışı sektörün büyüklüğü şeklinde tespit edilmiştir. Bu sorun alanına ilişkin stratejik amaç ise işsizlikle ve kayıt dışı sektörle etkin olarak mücadele edilmesi ve yeni istihdam alanlarının yaratılması şeklinde ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilmesi gereken faaliyet alanında, sosyal diyalog ve işbirliği yöntemiyle ulusal istihdam stratejisi ve politikalarının uygulamaya konulması, vergi ve prim yükünün uzun vadede kademeli bir biçimde azaltılması, istihdam amaçlı teşvik sistemlerinin geliştirilmesi, ücretli kesimin vergi yükünün azaltılması, kayıtlı işletmeler üzerindeki vergi yükünün azaltılarak kurumlar vergisi ve KDV oranlarının düşürülmesi, mikro ve KOBİ girişimciliğinin desteklenmesi için mikro kredi, eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi, mesleki eğitim programlarıyla istihdam edilebilirliğin geliştirilmesi öne çıkarılmaktadır. Ayrıca, yine bu kapsamda, işgücü piyasası izleme sisteminin oluşturularak mesleki eğitim kurumları ve işletmelerdeki eğitimin bu sisteme göre düzenlenmesi, kırsal kesimde alternatif istihdam olanaklarının geliştirilmesi gereği üzerinde durulmaktadır.⁴⁴⁷

D. 2000, 2001 Ekonomik Krizleri Sonrasında Kamu Kesimi Sosyal Harcamalarındaki Gelişmeler

2000, 2001 ekonomik kriz dönemlerinin ardından kamu kesimi sosyal harcamalarındaki gelişmeler Tablo 26'da sunulmaktadır. Tablo 26 incelendiğinde, eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarını kapsayan sosyal harcamaların GSYİH'ye oranında 2001-2009 dönemi arasında bir artış dikkati çekmektedir. 2001 yılında eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarından oluşan sosyal harcamaların GSYİH'ye oranı 12,3 iken bu rakam 2009 yılında 17,2'ye yükselmiştir. Yaklaşık 5 puanlık bu artışın 2,8'lik bölümü sosyal koruma harcamalarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Sosyal

⁴⁴⁷ DPT, *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, s.65, 66.

koruma harcamalarındaki artışta öne çıkan kalem ise “emekli aylıkları ve diğer harcamalar” kalemidir.

Tablo 26: Kamu Kesimi Sosyal Harcama İstatistikleri

GSYİH'YE ORAN/YILLAR	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Eğitim(1)	3,14	3,51	3,28	3,26	3,21	3,06	3,19	3,37	3,92
Sağlık(1)	3,17	3,74	3,81	4,00	3,98	4,07	4,07	4,32	5,09
Sosyal Koruma	5,72	6,29	7,17	7,03	7,29	7,12	7,38	7,22	8,23
Emekli Aylıkları ve Diğer Harcamalar (2)	5,28	5,63	6,40	6,32	6,54	6,37	6,66	6,51	7,40
Sosyal Yardım ve Primsiz Ödemeler (3)	0,24	0,24	0,28	0,27	0,38	0,40	0,41	0,51	0,71
Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri	0,21	0,42	0,50	0,44	0,37	0,36	0,31	0,21	0,11
Toplam	12,3	13,5	14,2	14,2	14,4	14,2	14,6	14,9	17,2

Kaynak: DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Resmî İstatistik Programına Katkılarımız**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>, 15.10.2010.

(1): Konsolide ve Katma Bütçeli Kuruluşlar (2006 yılından itibaren merkezi yönetim kapsamındaki kuruluşlar) bütçe dışı fonlar, KİT'ler, sosyal güvenlik kuruluşları, döner sermayeli işletmeler ve mahalli idarelerin harcamalarını içermektedir. Ayrıca sosyal yardım mahiyetinde olan yeşil kart harcamaları sağlık harcamaları kapsamında değerlendirilmiştir.

(2): Sosyal güvenlik kuruluşlarınca ödenen emekli aylıklarının yanı sıra bu kuruluşların diğer giderlerini ve İşsizlik Sigortası Fonunun faiz giderleri dışındaki giderlerini içermektedir.

(3): Konsolide ve Katma Bütçeli Kuruluşlar (2006 yılından itibaren merkezi yönetim kapsamındaki kuruluşlar), Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonunun sağlık ve eğitim dışı harcamaları ile Emekli Sandığı tarafından yapılan primsiz ödemeler kapsamındaki harcamaları içermektedir.

Tablo 26'daki sosyal harcama kalemleri ayrı ayrı incelendiğinde ise her bir kalemdeki artış miktarının değişiklik gösterdiği görülmektedir. Nitekim 2003 yılından itibaren kamu eğitim harcamalarının GSYİH'ye oranında nispi

bir azalış görülmektedir. Ancak, aynı yıl başlatılan “Eğitime Yüzde Yüz Destek Kampanyası” çerçevesinde, eğitime sağlanan katkıların tamamının vergi indiriminden faydalanabilmesine olanak tanınmış ve özel sektör teşvik edilmiştir. 2009 yılına kadar olan dönemde kamu eğitim harcamalarının yaklaşık aynı düzeyde kaldığı tablodaki verilerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, okullaşma oranının düşüklüğü ve bölgeler arası farklılıklar, fiziki altyapı yetersizlikleri, eğitim materyallerinin müfredatla uyumunu kapsayan nitelik sorunları halen önemini korumaktadır.

2001-2009 döneminde sağlık harcamalarında artışlar görülmesine rağmen, sağlık harcamalarını sınırlamaya yönelik alınan önlemler ve döviz kurunun düşük kalması nedeniyle sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı fazla yükselmemiştir. 2008 ve 2009 yıllarındaysa, geçmiş yıllardaki kapsam genişlemesine paralel olarak sağlık hizmetlerinden yararlanma bilincinin gelişmesi, döviz kurundaki artışa bağlı olarak ilaç harcamalarının artması ve küresel ekonomik krizin etkisiyle ekonominin küçülmesi gibi nedenlerle, sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı 2009 yılında %5,09'a yükselmiştir. 2001 yılında bu oran %3,17'dir. Ancak, sağlık harcamalarındaki genel artış eğilimine rağmen, fiziki altyapı sorunları ile sağlık personelinin sayısına ve bölgeler arası dağılımına ilişkin sorunlar önemini korumaktadır.⁴⁴⁸

2001-2009 döneminde sosyal koruma harcamalarının artmasında özellikle emekli aylığı ödemelerinin artmasının önemli bir rolü bulunmaktadır. 2009 yılına ait sosyal koruma harcamalarındaki artış oranının yüksekliği tabloda dikkati çeken bir başka husustur. Bu artışın temel nedeni, 2009 yılında küresel ekonomik krizin etkisiyle ekonominin küçülmesidir. Ekonomideki küçülmeye birlikte işsizliğin artması, işsizlik sigortası fonundan yapılan ödemeleri de kapsayan “emekli aylıkları ve diğer harcamalar” kategorisinde 2008 yılından 2009 yılına yaklaşık bir puanlık artışa neden olmuştur. “Emekli aylıkları ve diğer harcamalar” ın GSYİH'ye oranı 6,51'den 7,40'a yükselmiştir. Benzer bir artış, 2002 yılından 2003 yılına geçildiğinde de

⁴⁴⁸ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2010 Yılı Programı**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>, 10.10.2010, s.227.

görülmektedir. Bu yıllarda da 2000 ve 2001 ekonomik krizlerinin etkisinden söz edilebilir.

Sosyal koruma harcamaları içinde yer alan “sosyal yardım ve primsiz ödemeler” kaleminde, söz konusu dönemde ciddi bir artış yaşanmamakla birlikte, 2005 yılından itibaren sınırlı bir artış dikkati çekmektedir. 2004 yılında 0,27 olan söz konusu oran, 2009 yılında 0,71’e yükselmektedir. Sosyal koruma harcamaları içinde yer alan “doğrudan gelir desteği ödemeleri” de 2001-2009 döneminde önemli bir değişim göstermemiştir. Uygulamanın ilk yılları olan 2000’li yılların başında nispeten daha yüksek olan doğrudan gelir desteği ödemelerinin GSYİH’ye oranı (2003 yılında %0,50), 2009 yılında 0,11’e gerilemiştir.

Türkiye’de kamu sosyal harcamalarının GSYİH’ye oranını değerlendirirken söz konusu rakamların OECD ve AB ülkelerindeki durumunu da tespit etmek ve bu anlamda bir kıyaslama yapmak daha anlamlı olacaktır. OECD verileri incelendiğinde, kamu sosyal harcamalarının GSYİH’ye oranının OECD ülkeleri ortalaması olarak 2005 yılında 20,6 olduğu görülmektedir. OECD verileri son olarak 7 Ağustos 2009 tarihinde güncellenmiş olup, son veriler 2005 yılına aittir. Almanya’da 26,7 olan bu oran; Fransa’da 29,2; Yunanistan’da 20,5; İtalya’da 25 ve İspanya’da 21,2’dir. Türkiye için 2005 yılına ait bu oran 13,7’dir.⁴⁴⁹

Avrupa İstatistik Kurumu’nun (EUROSTAT) web sayfasında sosyal koruma harcamalarına ilişkin istatistiklerde Türkiye’ye ait herhangi bir veri bulunmadığı için son istatistiklere ilişkin bir karşılaştırma yapmak mümkün görünmemektedir.⁴⁵⁰ Ancak, AB ve Türkiye’nin sosyal koruma harcamalarının karşılaştırılabilmesi için, Türkiye’nin sosyal koruma harcamalarının Avrupa İstatistik Kurumunun kullandığı yöntemle göre hesaplandığı bir çalışmanın sonuçlarını esas almak mümkündür. Bu çalışmadaki son veriler ise 2004

⁴⁴⁹ Tablo 26’da, Türkiye’de sosyal harcamaların GSYİH’ye oranı 2005 yılı için 14,4’tür. OECD verileriyle anlamlı bir karşılaştırma yapabilmek için burada OECD’nin Türkiye verisi esas alınmıştır; Social Issues: Key Tables from OECD, (Erişim) <http://www.oecd.ilibrary.org/social-issues-migration-health/government-social-spending-2009-20743904-2009-table1>, 10.09.2010.

⁴⁵⁰ EUROSTAT’ın web sitesinde yayınlanan sosyal koruma harcamalarının GSYİH’ye oranına ait son veriler 2007 yılına aittir; Total Expenditure on Social Protection, (Erişim) <http://ec.europa.eu/social/search>, 10.09.2010.

yılına aittir. Buna göre, AB 15’de sosyal koruma harcamalarının GSYİH’ye oranı 2004 yılında 27,6’dır. Bu oran, Yunanistan’da 26; Portekiz’de 24,9; İspanya’da 20; Türkiye’de ise 12,5 olarak hesaplanmıştır.⁴⁵¹ Bu rakamlar, AB ile karşılaştırıldığında Türkiye’nin sosyal koruma harcamalarının düşük bir seviyede olduğunu göstermektedir.

⁴⁵¹ Ayşe Buğra, Sinem Adar, “An Analysis of Social Protection Expenditures in Turkey in a Comparative Perspective”, April, 2007, Social Policy Watch, Social Policy Forum, (Erişim) <http://www.spf.boun.edu.tr>, 06.08.2010, s.4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANKARA İLİ İLÇELERİNDE UYGULAMALI BİR ARAŞTIRMA

I. ARAŞTIRMA PROBLEMİNİN TANIMLANMASI

Araştırmanın aşamaları içinde ilk sırada yer alan araştırma probleminin tanımlanması; konunun önemi ve gerekçesinin, araştırmanın amacının ve araştırmayla cevap aranacak soruların ortaya konulmasını gerektirmektedir.

A. Konunun Önemi ve Gerekçesi

Genelde bir azgelişmişlik sorunu olarak görülen yoksulluk, günümüzde kaynağındaki nedenler ve boyutları farklı olsa da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı önemli sosyal sorunların başında gelmektedir. Az gelişmiş ülkelerde yoksulluk konusundaki tartışmalar büyük ölçüde açlık, okur-yazar olmama, salgın hastalıklar, sağlık hizmetlerinin ya da güvenli suyun eksikliği gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır. Bu türden yoksunlukların, açlığın çok az görüldüğü, neredeyse herkesin okur-yazar olduğu, salgın hastalıkların çok iyi bir biçimde kontrol altına alındığı, sağlık hizmetlerinin standart bir biçimde yaygın olduğu ve güvenli suya erişmenin kolay olduğu gelişmiş ülkelerde aynı derecede yaygın olmadığı ise açıktır. Bu nedenle de az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere göre daha gelişmiş ülkelerde yoksulluk çalışmalarının sosyal dışlanma, toplumsal alanda yer alamama gibi farklı alanlarda yoğunlaşması şaşırtıcı değildir.

Çalışmamızın önceki bölümlerinde de belirtmiş olduğumuz gibi, Türkiye'de yoksulluk ile ilgili çalışmaların büyük ölçüde 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başladığına tanık olunmaktadır. Bu durumu, bundan önceki dönemlerde Türkiye'de yoksulluğun var olmadığı anlamında değerlendirmemek gerekir. Özellikle, 1990'lı yıllardan itibaren yoksulluk konusunun uluslararası gündemde giderek artan boyutta ilgi görmesinin, Türkiye'de sorunun akademik çevrelerde gündeme getirilmesine katkıda

bulunduğu söylenebilir. Ancak, bu süreç elbette ki sadece bu etkiyle açıklanamaz. Yoksulluk sorunu, her ülkenin kendi iç dinamiklerinden beslenen, sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel özellikleriyle şekillenen bir sorundur. Çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı şekilde incelediğimiz gibi, Türkiye’de yoksulluk sorununun üzerinde etkili olan gelir dağılımı, göç, işgücü piyasalarının yapısı, ekonomik krizler, sosyal güvenlik, eğitim, aile ve dayanışmacı unsurlar gibi birçok yapısal faktör bulunmaktadır.

Türkiye ekonomisinin yakın tarihinin büyüme-kriz sarmalında sıkışmış bir yapıda olduğuna ve yaşanan ekonomik krizlerin özellikle 1980’li yılların sonunda geçilen dış finansal serbestlikle birlikte daha kısa aralıklarla görülmeye başladığına ilişkin değerlendirmelere çalışmamızın önceki kısımlarında yer vermiştik. Türkiye’nin yaşadığı ekonomik krizler arasında toplumsal alandaki olumsuz etkileri itibarıyla 2000 ve 2001 ekonomik krizlerinin oldukça önemli yeri vardır. Ekonominin kısa süre içinde ciddi bir oranda daralması, işsizlik oranlarının artması, enflasyonun yükselmesi, reel ücretlerin düşmesi gibi sonuçları beraberinde getiren bu süreçte yoksulluk konusundaki tartışmalar da daha önce olmadığı biçimde öne çıkmaya başlamıştır. Nitekim çoğu enformel sektörde niteliksiz işlerde çalışan, kriz sırasında işini kaybeden ya da geliri azalan düşük gelirli kesimler ekonomik krizlerden en çok etkilenen kesimlerin başında gelmektedir.

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesinin ve teorik kısmının oluşturulmaya başlandığı dönemde, ABD’de baş gösteren ve 2008 ve özellikle 2009 yıllarında Türkiye ekonomisini de ciddi bir şekilde etkisi alan küresel ekonomik kriz henüz yaşanmamıştı. Bu çerçevede, 2000 ve 2001 yıllarındaki ekonomik krizlerin sonrasındaki ekonomik gelişmeleri ve yoksullukla mücadeleye yönelik sosyal politikaları yoksulluk sorunu açısından incelemeyi hedef alan çalışmamız devam ederken, küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisinde özellikle üretim daralması ve işsizlik artışı yönünde ortaya çıkan etkilerini yoksulluk sorunu açısından değerlendirmek de kaçınılmaz olmuştur.

Türkiye’de yoksulluk sorununu incelerken 2000 sonrası dönemin seçilmesinde, yoksulluğun Türkiye’de 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler sonrasında daha görünür hale gelmesi ve bu anlamda mücadele edilmesi gereken önemli sosyal sorunlardan biri olarak öne çıkmasının önemli bir payı bulunmaktadır. Ayrıca, sürece ilişkin değerlendirmelerde bulunmada son derece önemli bir işlevi bulunan ülke genelindeki yoksulluk istatistiklerinin TÜİK tarafından yayınlanmaya başlamasının yine 2000’li yılların başına rastlaması da bu seçimde etkili olmuştur. 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin sonrasında ortaya çıkan ekonomik göstergelerdeki olumlu gelişmelerin yoksulluk istatistiklerine nasıl yansıdığını tespit etmek açısından TÜİK’in yaptığı yoksulluk araştırmalarının önemli bir rolü bulunmaktadır. Uzunca bir süre Türkiye ekonomisini tehdit eden yüksek enflasyon rakamları kriz sonrası dönemde ilk defa tek haneli rakamlara indirilebilmiş, Türkiye ekonomisinde ardı ardına yüksek düzeyde büyüme sağlanmıştır. Bu olumlu ekonomik gelişmelerin yoksulların yaşam koşullarına ne ölçüde yansıdığını tespit etmek ise yerinde bir incelemeyle, bir diğer ifadeyle yürüttüğümüz saha araştırması ile mümkün olmuştur. Bu çerçevede, ekonomik krizlerin ve kriz sonrası dönemdeki olumlu ekonomik göstergelerin yoksulların yaşam koşullarına ne ölçüde yansıdığını tespit etmek, yoksul kesimlerin kendi yoksulluklarının nedenlerine ilişkin kanaatlerini sorgulamak ve yoksullukla mücadelede öncelikli politikaların ne olması gerektiği konusunda politika yapıcılara yol gösterici bilgiler sunmak noktasında, bu çalışma kapsamında yürütülen saha araştırmasının sonuçlarının önemli bir işlev göreceği düşünülmektedir.

B. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de 2000’li yıllardan günümüze kadar olan süreçte, yaşanan ekonomik krizlerin etkileri, ekonomide sağlanan olumlu gelişmeler ve yoksullukla mücadelede öne çıkarılan sosyal politikalar temelinde yoksul kesimlerin yaşam koşullarındaki olumlu/olumsuz değişimi tespit etmeye çalışmaktır. Bir diğer ifadeyle, söz konusu süreçte yoksulluğun

derinleşip derinleşmediğini sorgulayarak, yoksulluğun nedenlerine ve yoksullukla mücadele konusunda öncelikli politikaların ne olması gerektiğine yönelik çıkarımlarda bulunmaktadır. Aynı zamanda, araştırma kapsamında sorulan sorularla, çalışmamızın ikinci bölümünde incelenen Türkiye’de yoksulluk üzerinde etkili olan yapısal faktörlere ilişkin bir değerlendirme yapmak da hedeflenmiştir. Bu amaçlara ulaşmak için araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

C. Araştırma Soruları

a. Ekonomik krizler, yoksul kişilerin geçinme stratejilerinde bir farklılığa neden olmaktadır mı?

-Ekonomik krizler nedeniyle bir araya gelen ailelerin varlığına rastlanmaktadır mı?

-Ekonomik krizler nedeniyle yoksul hanelerde, satın almak yerine evde üretilen/yapılan gıda vb. şeylerin varlığına rastlanmaktadır mı?

-Ekonomik krizler yoksul hanelerde sık konut değiştirme şeklinde bir sonuca yol açmaktadır mı?

-Ekonomik krizler hanehalkı fertlerinin başka bir yere göç etme kararı almalarında etkili midir?

-Ekonomik krizler, yoksul hanelerde gıda, giyim, ısınma gibi zorunlu harcamalarda kısıntıya neden olmuş mudur?

-Ekonomik krizler yoksul kişilerin aldıkları yardımlarda ya da borçlarda bir artışa neden olmaktadır mı?

b. Yoksul hanelerde edinilen eşyalar ve edinildikleri yıllar yoksul hanelerin yaşam koşullarında bir iyileşmeye işaret etmekte midir?

c. Yoksul hanelerde maddi imkânsızlıklar çocukların okullarını terk etmelerinde etkili midir?

d. Yoksul hanelerde hanehalkı reislerinin eğitim, çalışma ve gelir durumları nasıldır? Eğitim düzeyi ile çalışma, işsizlik süresi ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

e. Geçim sıkıntısı 2000’den günümüze yoksul hanelerde;

- herhangi bir mal/eşya satışına
- hanehalkı reisinin eşinin çalışmasına
- çocukların çalışmasına
- akraba, komşuluk ya da arkadaşlık ilişkilerinin bozulmasına ya da sosyal dışlanmanın artmasına
- hanehalkı üyelerinden birinin suça karışmasına
- aile içinde huzursuzluğun artmasına neden olmuş mudur?

f. Yoksullar herhangi bir hastalık durumunda ne yapılması gerektiği konusunda gerekli bilince sahip midirler? Engellilere yönelik düzenlemelerden haberdar mıdırlar?

g. Yoksullar yoksulluklarının nedenini nasıl açıklamaktadırlar? Yoksulların çalışma durumlarıyla yoksulluklarının nedenlerine ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Yoksulların yoksullukla mücadelede öne çıkardıkları tedbirler nelerdir?

h. Yoksulların, devletin yoksullara yönelik çabalarıyla ilgili görüşleri ve önümüzdeki beş yıla ilişkin beklentileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın amaçları doğrultusunda Ankara'da mutlak yoksulların genel özellikleriyle birlikte yaşam koşullarının, tüketim eğilimlerinin, kanaatlerinin ve geleceğe yönelik beklentilerinin sorgulandığı alan araştırmasında nicel araştırma yöntemlerinden survey (tarama) tekniği kullanılmıştır. İlgili literatür taraması yapıldıktan sonra hazırlanan anket formlarıyla yukarıda belirtilen araştırma sorularına cevap aranmıştır.

A. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları sosyal yardım sağlayan kurumların başında gelmektedir. Bu vakıflar tarafından sağlanan sosyal yardım kalemlerinden birini de Şartlı Nakit Transferleri (ŞNT) oluşturmaktadır. Ankara'nın sekiz metropol ilçesinde, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından sağlanan ŞNT yardımından yararlananlar araştırmanın

evrenini oluşturmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) uygulamasına 2000, 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin ardından Dünya Bankası desteğinde yürütülen Sosyal Riskin Azaltılması Projesi kapsamında geçilmiştir. Araştırma evreninin tespitinde ŞNT hak sahiplerinin esas alınmasında, hem bu uygulamanın 2000, 2001 ekonomik krizleri sonrasında başlatılmış olması hem de hak sahiplerine ilişkin kayıtların düzenli bir şekilde tutulması nedeniyle hane adres bilgilerine daha kolay ulaşabilme imkânının olması etkili olmuştur.

Çalışmamız Ankara'da büyük çaplı bir alan araştırmasını içermektedir. Bu araştırmanın ortaya çıkaracağı maliyetin araştırmacı tarafından karşılanmasının zorluğu dikkate alınarak çalışmanın projelendirilmesi yoluna gidilmiştir. Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen araştırmamızda, gerekli olan hane adres bilgilerine ulaşılmasında resmi bir prosedür takip edilmiştir. Bu çerçevede, öncelikle Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğüne gönderilen ve araştırma için gerekli olan hane adres bilgilerinin temin edilmesine yönelik talebi belirten dilekçe neticesinde, hane adres bilgileri Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü tarafından araştırmacıya sağlanmıştır. Ancak, Genel Müdürlük bu adres bilgilerinin güncelliği konusunda araştırmacıya tam bir teminat verememiş ve adres bilgilerinin güncelliğinin ilgili ilçelerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından teyit edilmesini önermiştir. Bu aşamada, yoksullara sağlanan sosyal yardımlar konusunda, yardım sağlayan kurumlar arasında olduğu kadar bu kurumların kendi yapılanmaları içinde de gözlenen koordinasyon eksikliği dikkati çekmektedir. Sosyal yardım alan kişilerin kayıtlarının tutulduğu sistemli bir veritabanının oluşturulma sürecinde, halen hazırlık aşamasında olduğu Genel Müdürlük yetkilileri tarafından araştırmacıya ifade edilen bir husustur. Genel Müdürlük tarafından araştırma kapsamındaki ilçelere gönderilen ve kendileri tarafından sağlanan adres bilgilerinin güncellenmesi/teyit edilmesi konusunda araştırmacıya

yardımcı olunmasını dile getiren dilekçe neticesinde, araştırma kapsamındaki her bir ilçedeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına gidilerek adres bilgileri güncellenmiştir.⁴⁵²

Yukarıda ifade edilen süreç sonrasında elde edilen ŞNT hak sahiplerine ilişkin adres bilgileri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Evrenin temsili bir kümesi olan örneklemin tespitinde ise tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, evrendeki alt grupların örnekleme temsil edilmelerinin garanti altına alındığı bir örnekleme yöntemi olması nedeniyle tercih edilmiştir. Tabakalı örnekleme yönteminde, örnekleme alınırken her alt tabaka ayrı bir basit tesadüfi örnekleme gibi örneklenir. Daha sonra, alt örneklemler toplam örnekleme elde etmek üzere birleştirilir. Bu yöntemle, araştırma kapsamında yer alan Ankara'nın sekiz ilçesinin her birinin evrendeki payı ölçüsünde örnekleme yer alması da garanti edilmiş olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, bu yöntemde alt gruplar genel evrendeki payları ölçüsünde örnekleme temsil edilirler.⁴⁵³ Söz konusu yöntemle göre tespit edilen örneklem gruplarına ilişkin tablo aşağıda yer almaktadır.

⁴⁵² Hane adres bilgilerinin temini aşamasında izlenen resmi prosedüre ilişkin belgeler Ek-1'de yer almaktadır.

⁴⁵³ Ali Balcı, **Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler**, Pegem Akademi, Ankara, 2009, s.93, 94.

Tablo 27: Orantılı Tabakalı Örneklem Yöntemi ile Örneklem Seçim Tablosu

Alt Evrenler	Hane Sayısı	Alt Evrenlerin Genel Evrendeki Payı (Yığın)	Basit Yansız Örneklem Yöntemine Göre* Örneklem Sayısı	Yığına Göre Orantılandırılmış Örneklem Sayısı**
Altındağ	3503	51,0	94	315
Çankaya	517	7,4	81	46
Etimesgut	506	7,3	81	45
Gölbaşı	77	1,1	43	7
Keçiören	484	7,0	80	43
Mamak	1089	15,8	88	98
Sincan	413	6,0	78	37
Yenimahalle	305	4,4	73	27
Genel Evren	6894	100,0	618	618

*Her bir alt evren için Basit Tesadüfî Örneklem Yöntemine göre örneklem sayısının tespit edilmesinde kullanılan formül (n, örneklem sayısını; N, alt evrendeki hane sayısını belirtmek üzere) şu şekildedir: $n = [(1,96*1,96)*0,25*(N)/(N-1)*(0,1*0,1)+(1,96*1,96)*0,25]$

**Her bir alt evren için Basit Tesadüfî Örneklem Yöntemine göre tespit edilen örneklem sayıları toplanarak toplam örneklem sayısı olan 618'e ulaşılmıştır. Daha sonra bu sayı, alt evrenlerin her birinin genel evrendeki payına (yığın) göre orantılandırılarak her bir ilçe için örneklem sayısı tespit edilmiştir.

B. Veri Toplama Araçları

Saha araştırmasında veri toplama aracı olarak, araştırma amaçları doğrultusunda hazırlanan anket formu kullanılmıştır. Anket uygulamasında, cevaplayıcıların soruları kendilerinin okuyup cevaplamaları esastır. Ancak, bu araştırmada, araştırma kapsamındaki kişilerin eğitim seviyelerinin düşük, hatta okuma-yazma bilme ihtimallerinin de zayıf olabileceği dikkate alınarak, anket formları yüz yüze görüşme yoluyla ve gerektiğinde ilgili açıklamalar yapılarak anketörler tarafından doldurulmuştur. Bu uygulamayla, araştırmanın olabildiğince sağlıklı bir şekilde yürütülmesi hedeflenmiştir.

Veri toplama aracı olarak kullanılan anket formunun hazırlanması süreci, araştırmanın zaman alıcı ve en önemli aşamalarından birini

oluşturmaktadır. Anket formunda yer alan soruların iyi bir biçimde hazırlanabilmesi için gözetilmesi gereken temel unsur, soruların araştırmanın amaçlarına uygunluğudur.⁴⁵⁴ Bununla birlikte, etkin bir anket formunun hazırlanması aşamasında üç temel husus dikkate alınmalıdır. Bunlar; soruların cevaplayıcılar tarafından anlaşılabilir netlikte olması, basit olması ve cevaplayıcının bakış açısının akılda tutulmasıdır. Buradaki son husus özellikle cevaplayıcıların aynı yaşam koşullarından gelmediği heterojen örneklem grupları için önem arz etmektedir.⁴⁵⁵

Araştırma amaçlarına yönelik olarak hazırlanan anket formunda birbirleriyle bağlantılı olan sorular, gruplandırılarak sorulmuştur. Bu anlamda, farklı konuları ihtiva eden soruların farklı aralıklarla sorularak cevaplayıcının kafasında karışıklığa yol açma ihtimali engellenmek istenmiştir. Bu çerçevede, anket formu, hane halkı üyelerinin yaş, cinsiyet, eğitim ve göç etme durumlarına ilişkin genel soruların ardından, “hanehalkının ikametgâhına ilişkin sorular”, “hanede yaşayan çocukların okula devamlarına ilişkin sorular”, “hanehalkı reisinin çalışma ve gelir durumuna ilişkin sorular”, “hanehalkının yaşam koşullarına ilişkin sorular”, “hanehalkının tüketim eğilimlerine ilişkin sorular”, “hanehalkının sağlık bilgilerine ilişkin sorular” ve “kanaatlere ve geleceğe dönük beklentilere ilişkin sorular” şeklinde soru gruplarından oluşturulmuştur.⁴⁵⁶

Anket formunun hazırlık aşamasında sorular, hem ölçme tekniğine hem de araştırmanın amaçlarına uygunluk noktasında konuyla ilgili uzmanlığı bulunan akademisyenlerin görüş, eleştiri ve önerileri doğrultusunda tekrar tekrar gözden geçirilmek suretiyle olgunlaştırılmıştır. Görüşlerine başvuru

⁴⁵⁴ Elif Kuş, **Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri, Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nicel mi? Nitel mi?**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009, s.48.

⁴⁵⁵ W.Lawrence Neuman, **Basics of Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches**, Boston:Pearson/Bacon, 2007, s.169, 170.

⁴⁵⁶ Anketlerde yer alan sorular; olgusal sorular, davranış soruları, tutum-inanç-kanı soruları ve bilgi soruları şeklinde kategorilerde toplanabilir. Buna göre, kişilerin yaşına, eğitimine, gelir düzeyine, medeni durumuna ilişkin sorular olgusal sorular kapsamında değerlendirilmektedir. Ayrıca, kişilerin bilgisi dâhilinde olan olaylara ve koşullara yönelik sorular da yine bu kapsamda yer almaktadır. Davranış soruları, kişilerin bireysel alışkanlıkları, tüketim eğilimleri ve aile, grup, çevre ile olan ilişkilerine yönelik soruları içermektedir. Kişilerin belli bir konuda ne düşündüğünü saptamaya yönelik sorular, tutum-inanç-kanı soruları içinde değerlendirilirken; bilgi soruları, kişilerin belli bir konuda ne bildiklerini saptamaya yönelik sorulardan oluşmaktadır; Balcı, a.g.e., s.146, 147.

akademisyenler, ekonometri, istatistik, sosyal psikoloji, sosyoloji ve sosyal politika alanlarında uzmanlığı bulunan kişilerden oluşmaktadır.

Hazırlanan anket formunun pilot uygulaması 2010 yılında, Nisan ayının ilk haftası içinde gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama neticesinde son halini alan anket formu, Tablo 27’de belirtilen Ankara’nın sekiz ilçesinde, toplam 618 hanede, profesyonel anketörler tarafından uygulanmıştır. Sekiz ilçede eşzamanlı olarak başlatılan araştırma, 15 Nisan 2010-30 Mayıs 2010 tarihleri arasında tamamlanmıştır.⁴⁵⁷

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel analizi için SPSS 15.0 (Statistical Packages for Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Anket uygulaması neticesinde, tüm sorular için elde edilen sonuçlar, frekans (sıklık) değerleri ve yüzde payları itibariyle “Araştırmanın Bulguları” bölümünde tablolar halinde sunulmakta ve analiz edilmektedir.

C. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulduğu birinci bölümde de incelendiği üzere, yoksulluk çok boyutlu bir kavramdır. Bu anlamda yoksulluğun ne olduğunun, ya da kimlerin yoksul olduğunun tanımlanmasına yönelik çabaların tarihin eski dönemlerine kadar uzandığını görmek mümkündür. Yoksullukla ilgili çalışmalar incelendiğinde de görüldüğü üzere, yoksulluk kavramsal anlamda farklı şekillerde tanımlanabilmekte ve farklı yoksulluk türlerinden söz edilebilmektedir. Nitekim mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, insani yoksulluk, gelir yoksulluğu, objektif yoksulluk, sübjektif yoksulluk gibi kavramlarda yoksulluk farklı yönleriyle öne çıkarılmaktadır. Bu araştırmada, asgari geçim düşüncesini temel alan mutlak yoksulluk kavramından hareket edilmiştir. Bu çerçevede, araştırmanın öznelere olarak ele alınan kesim, yaşamlarını devam ettirebilmek noktasında asgari ihtiyaçlarını karşılayamayan ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından yardım alan mutlak yoksullardan oluşmaktadır.

⁴⁵⁷ Araştırmada kullanılan anket formu EK-2’de yer almaktadır.

Araştırma, Ankara'nın il merkezini meydana getiren sekiz ilçesinde yürütülmüştür. Bu ilçeler; Altındağ, Mamak, Etimesgut, Çankaya, Keçiören, Sincan, Yenimahalle ve Gölbaşı'dır. Bu çerçevede, araştırma, Ankara'nın il merkezini oluşturan ve mutlak yoksulluğun kentsel görünümüne ilişkin önemli ipuçları veren ilçeleriyle sınırlandırılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular aşağıda alt başlıklar haline sunulmaktadır.

A. Araştırma Kapsamındaki Hanehalkı ve Hanehalkının İkametgâhına İlişkin Bulgular

Saha çalışmasının gerçekleştirildiği hane sayısı 618'dir. 618 hanenin ilçelere göre dağılımı Tablo 28'de yer almaktadır.

Tablo 28: Anketin Uygulandığı İlçeler ve Hane Sayıları

İlçe	Frekans	Yüzde
Altındağ	315	51,0
Mamak	98	15,9
Etimesgut	45	7,3
Çankaya	46	7,4
Keçiören	43	7,0
Sincan	37	6,0
Yenimahalle	27	4,4
Gölbaşı	7	1,1
Toplam	618	100,0

Tablo 29, hanede yaşayan kişi sayısına göre hanelerin dağılımını göstermektedir. Buna göre, saha çalışmasının gerçekleştirildiği 618 hanenin 234'ü 5 kişiden oluşmaktadır. Bu rakam, oran olarak araştırma kapsamındaki toplam hane sayısının %37,9'una tekabül etmektedir. Saha çalışmasının gerçekleştirildiği hanelerin %25,2'si 4 kişiden oluşurken, %15,9'u da 6 kişiden oluşmaktadır. Tablodan da görüldüğü üzere, hanehalkı sayısı açısından sırasıyla 5, 4 ve 6 kişiden oluşan hanelerin toplam hane sayısı içinde ağırlıklı bir yere (%79) sahip olduğu söylenebilir. 3 ve 2 kişiden oluşan hanelerin

toplam içindeki oranı ise %9,6 ile oldukça sınırlıdır. Benzer şekilde, 6'dan fazla kişinin yaşadığı hane sayısı da %11,5 oranıyla sınırlı bir paya sahiptir.

Tablo 29: Hanede Yaşayan Kişi Sayısına Göre Hanelerin Dağılımı

Kişi Sayısı	Frekans	Yüzde
2	9	1,5
3	50	8,1
4	156	25,2
5	234	37,9
6	98	15,9
7	41	6,6
8	18	2,9
9	9	1,5
10	2	0,3
12	1	0,2
Toplam	618	100,0

Hanehalkı reisinin yaşına göre hanelerin dağılımı Tablo 30'da verilmektedir. Yaş aralığı açısından ilk sırada %45,5 oranıyla 30-39 yaş grubu yer almaktadır. İkinci sırada ise 40-49 yaş grubunun bulunduğu görülmektedir. 50-59 yaş grubu ile 60 yaş ve yukarisinin payları (%9,2) ise 30 yaş altı kesimin payıyla (%7,6) benzer biçimde oldukça sınırlı bir düzeydedir.

Tablo 30: Hanehalkı Reisinin Yaşına Göre Hanelerin Dağılımı

Yaş Aralığı	Frekans	Yüzde
20-29	47	7,6
30-39	281	45,5
40-49	234	37,9
50-59	34	5,5
60 ve yukarısı	22	3,7
Toplam	618	100,0

Tablo 31, saha çalışması kapsamında yer alan hanelerde hanehalkı reisinin cinsiyete göre dağılımını göstermektedir. Hanelerin büyük çoğunluğunda (%88,3) hanehalkı reisinin erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Kadınların oranı %11,7'dir.

Tablo 31: Hanehalkı Reisinin Cinsiyetine Göre Hanelerin Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	72	11,7
Erkek	546	88,3
Toplam	618	100,0

Hanehalkı reisinin eğitim durumuna göre hanelerin dağılımı Tablo 32'de verilmektedir. Buna göre, saha çalışmasının yürütüldüğü 618 hanede hanehalkı reislerinin %72,2'sinin ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Okur-yazar olmayanlar ve okur-yazar olup bir okul bitirmeyenlerin oranı ise %19,6'dır. İlkokul düzeyinde eğitime sahip olanların oranına bu rakam eklenince söz konusu oran %91,8'e ulaşmaktadır. Bu oran, araştırma kapsamındaki yoksul kesimin eğitim düzeyinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Türkiye geneli için yapılan yoksulluk istatistikleriyle de uyumlu olarak, çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz eğitim ve yoksulluk arasındaki negatif yönlü ilişkiyi doğrulamaktadır.

Tablo 32: Hanehalkı Reisinin Eğitim Durumuna Göre Hanelerin Dağılımı

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde
Okur-yazar değil	79	12,8
Okur-yazar (diplomasız)	42	6,8
İlkokul mezunu	446	72,2
Ortaokul/ilköğretim mezunu	37	6,0
Lise mezunu	13	2,1
Üniversite mezunu	1	0,2
Toplam	618	100,0

Hanehalkı reisinin medeni durumuna göre hanelerin dağılımını gösteren Tablo 33 incelendiğinde, araştırma kapsamındaki hanelerin %90,5'inde hanehalkı reislerinin eşleriyle resmi nikâhlı oldukları görülmektedir. İmam nikâhlı eşlerin oranı %2,1 ile oldukça sınırlı bir paya sahiptir. Dul olanların oranı, %3,6; boşanmış eşlerin oranı da %3,9'dur.

Tablo 33: Hanehalkı Reisinin Medeni Durumuna Göre Hanelerin Dağılımı

Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Resmi nikâh	559	90,5
İmam nikâhı	13	2,1
Dul	22	3,6
Boşanmış	24	3,9
Toplam	618	100,0

Hanelerde yaşayan ailelerin çekirdek ya da geniş aile olma özelliklerini gösteren veriler Tablo 34'te yer almaktadır. Buna göre anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile tipinin %97,7 oranıyla araştırma kapsamındaki hanelerin neredeyse tamamını oluşturduğunu söyleyebiliriz. İki ailenin birlikte yaşadığı hanelerin oranı ise %2,3 ile oldukça sınırlı bir düzeydedir.

Tablo 34: Hanede Birlikte Yaşayan Aile Sayısına Göre Hanelerin Dağılımı

Hanedeki Aile Sayısı	Frekans	Yüzde
Bir aile	604	97,7
İki aile	14	2,3
Toplam	618	100,0

Birden fazla ailenin yaşadığı hanelerde bir arada yaşama süresini gösteren veriler Tablo 35'te görülmektedir. Birden fazla ailenin bir arada yaşadığı toplam 14 hanenin yarısında bir arada yaşama süresi 5 yıl ve daha uzun süredir devam etmektedir. 14 hanenin diğer yarısında ise bu süre 5 yılın altındadır. Özellikle, ekonomik kriz dönemlerinde aileler ve akrabalar arası dayanışmanın bir sonucu olarak, yaşanan geçim zorluklarını daha kolay atlatabilmek için ailelerin bir araya gelmesi ihtimal dâhilindedir. Böyle bir ihtimalin boyutunu görmeyi hedefleyen bu soruya verilen cevapların oransal dağılımı, araştırma kapsamındaki hanelerde ailelerin özellikle son yaşanan küresel ekonomik krizin etkileri halen devam ederken, bir araya gelme eğilimi içinde olmadıkları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 35: Birden Fazla Ailenin Yaşadığı Hanelerde Bir Arada Yaşama Süresi

Yıl	Frekans	Yüzde
1 yıldan az	1	7,1
1-2 yıl arası	1	7,1
3-4 yıl arası	5	35,8
5 yıl ve daha fazla	7	50
Toplam	14	100,0

Oldukça sınırlı düzeyde de olsa (%2,3) birden fazla ailenin yaşadığı hanelerde, bir araya gelmenin hangi nedenlerden kaynaklandığının gösterildiği Tablo 36 incelendiğinde ise geçim zorluğu bir araya gelme nedenleri içinde ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 36: Ailelerin Bir Arada Yaşama Nedeni

Bir Arada Yaşama Nedeni	Frekans	Yüzde
Geçim zorluğu	8	57,1
Ekonomik kriz	1	7,1
Hastalık/yaşlılık/engellilik nedeniyle bakıma muhtaç olma	3	21,5
Diğer	2	14,3
Toplam	14	100,0

Araştırma kapsamındaki hanelerde yaşayan ailelerin bu kentte yaşama sürelerini gösteren Tablo 37 incelendiğinde, 15 yıldan fazla cevabını verenlerin %41,6 ile önemli bir oranda oldukları söylenebilir. Bu oranın ardından en yüksek oran %19,7 ile yaşadığı yeri memleketi olarak belirtenlerden oluşmaktadır. 5-10 yıldır bu kentte yaşayanların oranı %19,4; 11-15 yıldır bu kentte yaşayanların oranı ise %12,8'dir.

Tablo 37: Ailenin (ilk yerleşen aile) Bu Kentte Yaşama Süresi

Yıl	Frekans	Yüzde
1 yıldan az	1	0,2
1-4 yıl	39	6,3
5-10 yıl	120	19,4
11-15 yıl	79	12,8
15 yıldan fazla	257	41,6
Memleketi	122	19,7
Toplam	618	100,0

Bu kenti memleketi olarak belirten haneler (%19,7) hariç tutulduğunda ailelerin bu kente gelme nedenlerinin cevapları Tablo 38’de verilmektedir. Saha çalışması kapsamındaki 618 hanenin %80,3’ünde bu kente gelme nedenleri sorgulanmıştır. Bu nedenler arasında ilk sırada %72,0 oranıyla iş bulmak/çalışmak gelmektedir. Evlilik ve çocukların eğitimi gibi nedenler oransal olarak sırasıyla %14,9 ve %4,8 seviyesindedir. Bu sonuçlar, çalışmamızın ikinci bölümünde Türkiye’de yoksulluk üzerinde etkili olan faktörler başlığı altında incelediğimiz göç ve yoksulluk ilişkisini de doğrulamaktadır. Kentleşme sürecinde, kırsal kesimde yaşayan nüfus için kentler, istihdam ve yaşam koşulları açısından çekici yerleşim yerleri olarak görülmektedir. Ancak, daha önce de tartıştığımız şekilde, kentteki istihdam olanaklarının yetersizliği sorunu, kırsal kesimden kopan niteliksiz işgücü arzı sorunuyla birleşince, göçle gelen nüfus için kentte beklenen yaşam koşullarına ulaşmak oldukça zorlaşmaktadır.

Tablo 38: Ailenin (ilk yerleşen aile) Bu Kente Gelme Nedeni

Nedenler	Frekans	Yüzde
İş bulmak/çalışmak	357	72,0
Çocukların eğitimi	24	4,8
Evlilik	74	14,9
Terör/şiddet/baskı	10	2,0
Diğer	31	6,3
Toplam	496	100,0

Tablo 39, 2000 yılından bu yana hanehalkından herhangi birinin başka bir yere göç durumunu göstermektedir. Böyle bir sorgulamanın yapılmasında 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerle 2008 yılında Türkiye’de etkileri hissedilmeye başlanan küresel krizin hanehalkı fertlerinin göç kararı almaları yönünde etkili olup olmadığı tespit edilmek istenmiştir. Araştırma kapsamındaki hanelerde “2000 yılından bu yana hanehalkından biri başka bir yere göç etti mi?” sorusuna hayır cevabını verenlerin oranı %87,5, evet cevabını verenlerin oranı ise %12,5’tir. Ekonomik kriz dönemlerinde artan ekonomik sıkıntıların daha önce kırsal kesimden kente iş bulmak veya daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak amacıyla gelen kişilerin geldikleri yerlere dönmelerine neden olabileceği çalışmamızın ikinci bölümünde göç ve

yoksulluk ilişkisi incelenirken belirtilmişti. 2000 yılından günümüze Türkiye ciddi ekonomik krizler yaşamıştır. Bu krizlerin tersine göçte etkili olup olmadığının tespit edilmeye çalışıldığı bu soruda cevaplayıcıların büyük çoğunluğu bu soruya hayır cevabını vermişlerdir. %12,5 gibi sınırlı bir oranda da olsa evet cevabını verenlerin hangi yılda göç ettikleri Tablo 40'ta görülmektedir.

Tablo 39: 2000 Yılından Bu Yana Hanehalkından Birinin Başka Bir Yere Göç Etme Durumu

Göç Etme Durumu	Frekans	Yüzde
Evet	77	12,5
Hayır	541	87,5
Toplam	618	100,0

Tablo 40 incelendiğinde, %27,1 oranı ile göç etme zamanının en çok 2009 yılında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunu, %18,1 ile 2008; %12,9 oranıyla da 2005 yılı izlemektedir. İlk bakışta göç etme yıllarının 2009 ve 2008 yıllarında yoğunlaştığı görülmekte ve bunun küresel ekonomik krizle ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Ancak, göç etme nedenlerinin gösterildiği Tablo 41 incelendiğinde farklı bir sonuçla karşılaşmaktadır.

Tablo 40: Göç Eden Hanehalkı Üyesinin Göç Ettiği Yıl

Yıl	Frekans	Yüzde
2001	2	2,5
2002	2	2,5
2003	2	2,5
2004	8	10,3
2005	10	12,9
2006	7	9,0
2007	8	10,3
2008	14	18,1
2009	21	27,1
2010	3	3,8
Toplam	77	100,0

Göç etme nedenleri içinde en yüksek payı %54,5 ile evlilik almaktadır. Burada evliliğin de yaşanan ekonomik sıkıntıların neticesinde gerçekleşmiş olabileceği, bir başka ifadeyle daha iyi yaşam koşulları için evlilik kararının alınmış olabileceği düşünülebilir. Bu durumda, evlilik seçeneği de ekonomik

koşullarla ilişkilendirilmiş olur. Ancak, soruların cevaplandırıcılara sorulması aşamasında seçenekler, göç etme kararının gerisindeki temel nedenin sorgulanması amacıyla yönelik olarak açıklanmıştır. Bu durumda, evlilik seçeneğinin maddi koşullardan bağımsız olarak değerlendirilmesi gerekir. Tablo 41’de yer alan sonuçlar, daha önce incelediğimiz göç-yoksulluk ilişkisi çerçevesinde, özellikle ekonomik kriz dönemleri dikkate alındığında, yaşadıkları yerlere göç ederek gelmiş olan insanların ekonomik sıkıntıların etkisiyle yeniden eski yerlerine ya da başka bir yere göç etme eğilimlerinin oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Nitekim Tablo 41 incelendiğinde, 2000 yılından bu yana işsizlik ya da maddi geçimsizlik nedeniyle göç etme kararı alan hanehalkı üyesi oranının %3,9 ile son derece düşük olduğu gözlenmektedir.

Tablo 41: Hanehalkı Üyesinin Göç Etme Nedeni

Göç Etme Nedeni	Frekans	Yüzde
İşsizlik/maddi geçimsizlik	3	3,9
Buralara alışamama	1	1,3
Eğitim	7	9,0
Evlilik	42	54,5
Diğer	24	31,3
Toplam	77	100,0

İkamet edilen konut türünün gösterildiği Tablo 42 incelendiğinde, saha çalışması kapsamındaki hanelerde, hanehalkının ikamet ettiği konut türleri içinde birinci sırayı %66,3 oranı ile gecekondular almaktadır. Yaşam koşulları açısından düşük standartlara sahip olan gecekondular, yoksulların ikamet ettikleri konut türleri içinde öne çıkmaktadır. Apartman dairesi, hanehalkının ikamet ettiği konut türleri içinde %17,3 oranı ile ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 42: İkamet Edilen Konutun Türü

Konut Türü	Frekans	Yüzde
Gecekondular	410	66,3
Apartman Dairesi	107	17,3
Müstakil Ev	98	15,9
Diğer	3	0,5
Toplam	618	100,0

İkamet edilen konutun mülkiyet durumunun gösterildiği Tablo 43 incelendiğinde, araştırma kapsamındaki hanelerde ikamet edilen konut türünün %62,1'inin kiralık olduğu görülmektedir. Bu durum, araştırma kapsamındaki hanelerde yoksulların yarıdan fazlasının yaşadıkları konutlarda kiracı olduklarını göstermektedir. Mülkiyeti hane halkı üyelerinden birine ait olan konutların oranı %21,4; mülkiyeti başkasına ait olan, ancak kira ödemeyen konutların oranı ise %16,5'tir. Tablodaki sonuçlar, yoksul hane halkının çoğunluğunda yaşanan konutların kiralık olduğunu ortaya koymakla birlikte, yine azımsanamayacak bir oranda (%37,9) yoksul hane halkının ikamet ettikleri konutlara kira ödemediklerini de göstermektedir.

Tablo 43: İkamet Edilen Konutun Mülkiyet Durumu

Konutun Mülkiyet Durumu	Frekans	Yüzde
Kiralık	384	62,1
Mülkiyeti hane halkı üyelerinden birine ait	132	21,4
Başkasına ait ama kira ödemiyor	102	16,5
Toplam	618	100,0

Tablo 44, yaşadıkları konutlarda kiracı olanların ödedikleri kira miktarlarını göstermektedir. Buna göre, 101-200 TL arası, ödenen kira miktarı açısından ilk sırada yer almaktadır. Kiracıların yarısından fazlası (%61,5) 101-200 TL arası kira ödemektedir. 201-300 TL arasında ödenen kira miktarının oranı ise %22,1'dir. 100 TL ve altında kira miktarı oranı %12,5 iken; 300 TL'nin üzerinde ödenen kira miktarı %3,9 oranıyla son derece sınırlıdır.

Tablo 44: Konuta Ödenen Kira Miktarı

Kira miktarı (TL)	Frekans	Yüzde
100 TL ve altı	48	12,5
101-200 TL arası	236	61,5
201-300 TL arası	85	22,1
300 TL üzeri	15	3,9
Toplam	384	100,0

İkamet edilen konutun mülkiyet durumu sınıflandırmasında, mülkiyeti başkasına ait olan ancak, karşılığında kira ödemeyen konutların kime ait

olduğu Tablo 45'te gösterilmektedir. Araştırma kapsamındaki hanelerin %16,5'inde hanehalkı, mülkiyeti başkasına ait olan ancak, karşılığında kira ödemedikleri konutlarda ikamet etmektedirler. Bu oranın büyük çoğunluğunda (%89,3) ikamet edilen konutun mülkiyetinin "bir akraba" ya ait olduğu görülmektedir. Bu durumu, akrabalar arası dayanışmanın bir göstergesi olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Tablo 45: Başkasına Ait Olan Konutun Kimin Mülkiyetinde Olduğu

Konutun Kimin Mülkiyetinde Olduğu	Frekans	Yüzde
Yardımsız biri	8	7,8
Bir akraba	91	89,3
Apartman (kapıcı dairesi)	3	2,9
Toplam	102	100,0

Çalışmamızın amaçları doğrultusunda, 2000 ve 2001 yıllarındaki ekonomik krizlerin ardından günümüze kadar olan süreçte, yoksul hanehalkının yaşam koşullarındaki değişimi göstermesi açısından ikamet edilen konutta ne kadar süredir yaşandığına, bir başka ifadeyle sık konut değiştirme durumunun varlığına ilişkin sonuçlar Tablo 46'da gösterilmektedir. Buna göre, ikamet ettikleri konutlardaki yaşama süreleri 10 yıldan fazla oranların oranı %28,8 ile ilk sıradadır. 7-10 yıldır aynı konutta yaşayanların oranı %9,2 iken; 4-6 yıldır aynı konutta yaşayanların oranı 14,4'tür. Bu kente göç ettiğinden beri aynı konutta yaşayanların oranı ise %14,7'dir. İkamet ettikleri konutlarda yaşama süreleri itibariyle belirli bir istikrara işaret eden bu sürelerin toplamdaki oranı %67,1'dir. 1 yıldan az ve 1-3 yıldır buldukları konutta yaşayanların oranı sırasıyla %12,6 ve %20,9'dur.

Tablo 46: Hanehalkının Konutta Yaşama Süresi

Yıl	Frekans	Yüzde
1 yıldan az	78	12,6
1-3 yıl arası	129	20,9
4-6 yıl arası	89	14,4
7-10 yıl arası	57	9,2
10 yıldan fazla	178	28,8
Buraya göç ettiğinden beri	87	14,1
Toplam	618	100,0

“10 yıldan fazla” seçeneği ile “buraya göç ettiğinden beri” seçeneği dışarıda tutulduğunda, buldukları konutlardaki yaşama süreleri, 1 yıldan az, 1-3 yıl arası, 4-6 yıl arası ve 7-10 yıl arası olanların önceki konutlarından ayrılma/taşınma nedenleri Tablo 47’de gösterilmektedir.

Tablo 47: Önceki Konuttan Ayrılma/Taşınma Nedeni

Konuttan Ayrılma/Taşınma Nedeni	Frekans	Yüzde
Kirayı ödeyememe	37	10,5
Kira dışında ev sahibi ile anlaşmazlık	32	9,0
Hanehalkının mülkiyetindeki evin satışı	3	0,8
Sağlıklı yaşamaya uygun olmama	70	19,8
Çocukların okuluna uzak olma	1	0,3
Hastane/sağlık ocağına uzak olma	1	0,3
Maddi imkânsızlık nedeniyle kira vermeden oturuyordu ancak maddi imkâna kavuştu	11	3,1
Yıkım	83	23,5
Ev sahibi ya da yakını taşınacak	20	5,7
Ev satın alma	20	5,7
Göç	9	2,6
Boşanma	4	1,1
Geçim sıkıntısı	3	0,8
Yangın	3	0,8
Ev küçük geldi	35	9,9
İlk oturulan ev/evlilik	5	1,5
Geçinememe/kavga	3	0,8
Diğer	13	3,8
Toplam	353	100,0

Tablo 47’ye göre, maddi sıkıntılarının varlığı nedeniyle daha önceki konutlarından ayrılma/taşınma nedenlerinin seçenekler arasındaki yeri önem kazanmaktadır. Seçeneklerde belirtilen “kirayı ödeyememe” nedeninin payı %10,5; “geçim sıkıntısı” nedeninin payı ise %0,8’dir. Bu iki seçeneğin toplamdaki payı %11,3’tür ve oldukça sınırlı bir düzeydedir. Yoksul kesimlerin durumlarında sınırlı da olsa bir iyileşmeye işaret eden ikamet edilen konutun elverişsizliği nedeniyle başka bir konuta taşınma durumunu gösteren

seçeneklerin payını da incelemek gerekmektedir. Buna göre, “sağlıklı yaşamaya uygun olmama” seçeneğinin payı %19,8; “çocukların okuluna uzak olma” seçeneğinin payı %0,3; “hastaneye/sağlık ocağına uzak olma” seçeneğinin payı %0,3; “maddi imkânsızlık nedeniyle kira vermeden oturuyordu ancak maddi imkâna kavuştu” seçeneğinin payı %3,1; “ev satın alma” seçeneğinin payı %5,7; “ev küçük geldi” seçeneğinin payı ise %9,9’dur. Bu seçeneklerin toplamdaki payı ise %39,1’dir. Bu rakam, saha çalışması kapsamındaki yoksul hane halklarının %39,1’inin durumunda görece bir iyileşme olarak yorumlanabilir. Daha önce ikamet edilen konuttan taşınma nedenleri arasında öne çıkan diğer nedenlerden “yıkım” %23,5 oranıyla önemli bir paya sahiptir. Bunun dışında “kira dışında ev sahibi ile anlaşmazlık” seçeneğinin payı %9,0; “ev sahibi ya da yakını taşınacak” seçeneğinin payı %5,7; “göç” seçeneğinin payı ise %2,6’dır.

Araştırma kapsamındaki hanelerde, ikamet edilen konutlarda salon dâhil konuttaki oda sayısını gösteren sonuçlar Tablo 48’de gösterilmektedir. Buna göre, 3 odadan oluşan konutlar %46,6 ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada, %38,8 oranıyla 2 odadan oluşan konutlar yer almaktadır. 4 ve daha fazla odadan oluşan konutların oranı %11 iken; 1 odadan oluşan konutların oranı %3,6 ile oldukça sınırlı bir düzeydedir.

Tablo 48: Salon Dâhil Konuttaki Oda Sayısı

Oda Sayısı	Frekans	Yüzde
1	22	3,6
2	240	38,8
3	288	46,6
4 ve daha fazla	68	11,0
Toplam	618	100,0

Konutun içme suyunun sağlandığı kaynağa ilişkin sonuçlar Tablo 49’da verilmektedir. Buna göre, içme suyunun evin içinde şehir şebeke suyundan sağlandığı hanelerin oranı %92,2 ile oldukça yüksek bir düzeydedir.

Tablo 49: Konutun İçme Suyunun Sağlandığı Kaynak

İçme Suyunun Sağlandığı Kaynak	Frekans	Yüzde
Evin içinde şehir şebeke suyu	570	92,2
Evin dışında şehir şebeke suyu	20	3,2
Konutun dışında kamuya ait çeşme	6	1,0
Damacana ile satın alıyor	1	0,2
Diğer	21	3,4
Toplam	618	100,0

İkamet edilen konutun elverişli yaşam olanaklarına sahip olup olmadığına ilişkin göstergelerden biri olan evde banyo ve tuvalet mevcudiyetine ilişkin sonuçlar Tablo 50 ve Tablo 51'de gösterilmektedir. Söz konusu tablolar incelendiğinde, araştırma kapsamındaki hanelerde ikamet edilen konutların %28,6'sında banyonun olmadığı dikkati çekerken; tuvalet yokluğunun %0,2 oranıyla son derece sınırlı bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 50: Konutta Banyo Mevcudiyeti

Banyo	Frekans	Yüzde
Var	441	71,4
Yok	177	28,6
Toplam	618	100,0

Tablo 51: Konutta Tuvalet Mevcudiyeti

Tuvalet	Frekans	Yüzde
Var	617	99,8
Yok	1	0,2
Toplam	618	100,0

İkamet edilen konutların elverişli yaşam olanaklarına sahip olup olmadığına ilişkin göstergelerden bir diğeri olan evdeki ısıtma sistemlerinin türüne ilişkin sonuçlar Tablo 52'de verilmektedir. Buna göre, konutların %94,8'inde ısıtma sistemi olarak soba kullanıldığı görülmektedir. Doğalgaz sobasının payı %3,4 iken; kalorifer/kombinin oranı %1, elektrik sobasının payı ise %0,8'dir.

Tablo 52: Konuttaki Isıtma Sistemi

Isıtma Sistemi	Frekans	Yüzde
Soba	586	94,8
Kalorifer/kombi	6	1,0
Doğalgaz sobası	21	3,4
Elektrik Sobası	5	0,8
Toplam	618	100,0

Konutlarda kullanılan eşyalar da yaşam standartlarına ilişkin ipuçları vermektedir. Günümüzde buzdolabı, televizyon, çamaşır ve bulaşık makineleri, elektrikli süpürge gibi eşyalar her evde hayatı kolaylaştırıcı bir rol üstlenmektedir. Yoksul kesimlerin bu eşyalara sahip olma durumuna ilişkin sonuçlar Tablo 53'te verilmektedir. Tablo 53 incelendiğinde, televizyon, buzdolabı ve çamaşır makinesi sahipliğinin sırasıyla %97,2; %94,7 ve %85,4 oranıyla yoksul hanelerde oldukça yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. Gazlı ocak sahibi olanların oranı %53,2 iken; elektrikli süpürgeye sahip olanların oranı %49,2'dir. Bilgisayar, bulaşık makinesi, müzik seti, video oynatıcı gibi ürünlere sahiplik oranlarının ise son derece sınırlı bir düzeyde olduğu görülmektedir. Ev telefonu kullanımının cep telefonu kullanımına göre daha düşük düzeyde olduğu da yine tablodan görülmektedir. Araştırma kapsamındaki hanelerin %23,6'sında ev telefonu mevcutken, cep telefonu sahipliğinin %66,7 oranıyla daha yüksek düzeyde olduğu dikkati çekmektedir.

Sahip olma oranları açısından yüksek düzeylerde olduğu gözlenen buzdolabı, televizyon ve çamaşır makinesi gibi eşyaların edinildikleri yıl aralığı açısından birinci sırayı 2003-2007 dönemi oluşturmaktadır. Yıl aralıkları genel olarak incelendiğinde, konutta kullanılan eşyaların edinilmesinde 2000'li yılların başından itibaren bir artış olduğu dikkati çekmektedir. Eşyaların edinilme biçimleri incelendiğinde ise "birinci el" eşya kullanımının cep telefonu dışındaki eşyaların tamamında daha yüksek olduğu görülmektedir. Buzdolabı, televizyon ve çamaşır makinesinin ikinci el şeklinde edinilmesi, birinci el eşya edinme biçiminden sonra gelmektedir. Bu eşyaların hediye yoluyla edinilmesi ise diğer iki edinme biçimine göre oransal olarak daha düşük bir paya sahiptir.

Tablo 53: Konutta Kullanılan Eşyalar, Edinildikleri Yıl Aralığı ve Edinilme Biçimleri

Eşyalar	Var%	Yok%	Edinildiği Yıl Aralığı %					Edinilme Biçimi %		
			'82-'90	'91-'99	'00-'02	'03-'07	'08-'10	1.el	2.el	Hediye
Buzdolabı	94,7	5,3	5,3	20,1	19,4	34,0	21,2	44,8	32,5	22,7
Televizyon	97,2	2,8	3,1	16,9	23,3	38,4	18,3	48,5	32,1	19,4
Çamaşır Makinesi	85,4	14,6	2,5	13,6	24,2	43,3	16,4	52,7	31,2	16,1
Fırın	29,9	70,1	2,7	17,8	21,6	36,3	21,6	60,5	14,0	25,5
Gazlı Ocak	53,2	46,8	3,0	14,9	24,0	34,7	23,4	57,8	16,4	25,8
Elektrikli Süpürge	49,2	50,8	2,9	20,1	23,7	33,5	19,8	61,2	14,8	24,0
Dikiş Makinesi	3,7	96,3	26,1	21,7	43,5	8,7	-	47,8	21,8	30,4
Müzik seti	1,1	98,9	-	-	42,9	28,5	28,5	71,4	-	28,6
Video Oynatıcı	0,6	99,4	-	-	-	50,0	50,0	75,0	-	25,0
Bulaşık makinesi	2,4	97,6	-	20,0	13,3	20,0	46,7	60,0	6,7	33,3
Bilgisayar	4,2	95,8	-	3,8	-	26,9	69,3	42,3	30,7	27,0
Ev telefonu	23,6	76,4	5,4	21,2	23,2	28,7	20,5	79,5	8,2	12,3
Cep telefonu	66,7	33,3	-	1,5	6,8	53,8	37,9	16,0	71,6	12,4
İnternet bağlantısı	1,5	98,5	-	-	-	33,3	66,6	100,0	-	-

B. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde Yaşayan Çocukların Eğitim Durumlarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan hanelerde okul yaşında olmasına rağmen okula gitmeyen çocukların okula gitmeme nedenleri Tablo 54'te gösterilmektedir. Buna göre, araştırma kapsamındaki 618 hanenin 122'sinde, bir diğer ifadeyle %19,6'sında okul yaşında olmasına rağmen okula gitmeyen çocukların varlığına rastlanmıştır. Okula gitmeme nedenleri incelendiğinde, okula gitmeyen çocukların oldukça büyük bir bölümünde (%72,1) okula gitmeme nedeninin maddi imkânsızlıktan kaynaklandığı görülmektedir. Okula gitmeme nedenleri arasında başarısızlık/okula gitmek istememe %20,5 oranıyla ikinci sırada bulunmaktadır.

Tablo 54: Okul Yaşında Olmasına Rağmen Okula Gitmeyen Çocukların Okula Gitmeme Nedenleri

Okula Gitmeme Nedeni	Frekans	Yüzde
Maddi imkânsızlık	88	72,1
Sakatlık/özürlülük/engellilik	5	4,1
Başarısızlık/Okula gitmek istememe	25	20,5
Diğer	4	3,3
Toplam	122	100,0

Çalışmamızın amaçları doğrultusunda, 2000 yılından günümüze kadar olan süreçte maddi imkânsızlıklar nedeniyle okulunu bırakan çocukların varlığı da saha araştırması kapsamında sorgulanmıştır. Bu duruma ilişkin sonuçlar Tablo 55'te yer almaktadır. Buna göre, 2000 yılından bu yana maddi imkânsızlıklar nedeniyle okulunu bırakan çocukların bulunduğu hanelerin oranı %15,4'tür. Bu oran yüksek bir düzeyde olmamasına rağmen, çalışmamızın ikinci bölümünde de incelediğimiz gibi, eğitimin önemli bir beşeri sermaye yatırımı olduğu ve eğitim ile yoksulluk arasındaki negatif ilişkinin varlığı dikkate alındığında, özellikle yoksul hanelerde çocukların eğitiminin ne kadar önemli bir işleve sahip olduğunu bir kez daha düşünmeyi gerektirmektedir. Araştırma kapsamındaki hanelerde %15,4 oranında da olsa maddi imkânsızlıklar nedeniyle okulunu bırakan çocukların var olması, özellikle yoksul hanelerde çocukların okula devamlarını sağlamaya yönelik politikaların ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 55: “2000 Yılından Bu Yana Maddi İmkânsızlıklar Nedeniyle Hanede Okulu Bırakan Çocuk Var mı?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Evet	95	15,4
Hayır	523	84,6
Toplam	618	100,0

C. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde Çalışma ve Gelir Durumuna İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamındaki hanelerde, hanehalkı reisinin çalışma durumunu gösteren sonuçlar Tablo 56'da verilmektedir. Buna göre, 618 hanenin 441'inde, bir diğer ifadeyle %71,4'ünde hanehalkı reisi çalışmamaktadır. Çalışan hanehalkı reislerinin oranı %28,6 düzeyindedir. Yoksul hanelerde hanehalkı reislerinin büyük çoğunluğunun işsiz olduğu, işsizlikle yoksulluk arasındaki ilişkinin varlığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Çalışmamızın ikinci bölümünde yer verilen Türkiye geneline ilişkin TÜİK'in yoksulluk araştırması sonuçlarında da işsizlik ve yoksulluk arasındaki ilişkinin varlığını net bir biçimde görmek mümkündür.

Tablo 56: Hanehalkı Reisinin Çalışma Durumu

Çalışma Durumu	Frekans	Yüzde
Çalışıyor	177	28,6
Çalışmıyor	441	71,4
Toplam	618	100,0

Hane halkı reisinin sağlık güvencesi durumuna ilişkin veriler Tablo 57'de gösterilmektedir. Buna göre, araştırma kapsamındaki hanelerde hanehalkı reislerinin büyük çoğunluğunun (%88,0) sağlık güvencesi bulunmaktadır. Sağlık güvencesine sahip olan 544 kişinin içinde %92,2'lik pay yeşil kart sahiplerine aittir.

Tablo 57: Hanehalkı Reisinin Sağlık Güvencesi Durumu

Sağlık Güvencesi Durumu	Frekans	Yüzde
Sağlık güvencesi var	544	88,0
Yeşil kart	502	92,2
SGK (SSK, Bağ-Kur, Emekli Sandığı)	42	7,8
Kendisi üzerinden	35	
Baba, eş ve çocuk üzerinden	7	
Sağlık güvencesi yok	74	12,0
Toplam	618	100,0

Hane halkı reisinin işsizlik süresinin gösterildiği Tablo 58 incelendiğinde, hanehalkı reisinin işsiz olduğu 441 hane içinde %74,9'luk pay 3 yıldan daha uzun süredir işsiz olanlara aittir. Bu oran oldukça yüksektir. 0-6

ay arasında işsiz olanların oranı %11,8; 6 ay ile 1 yıl arasında işsiz olanların oranı %5,4; 1-2 yıl arasında işsiz olanların oranı %3,4; 2-3 yıl arasında işsiz olanların oranı ise %4,5'tir. 1 yıl ve daha uzun süredir işsiz olanların durumunu ifade etmek için kullanılan uzun süreli işsizlik tanımı dikkate alındığında, araştırma kapsamındaki yoksul kesimde hanehalkı reislerinin işsizlik süresinin oldukça uzun olduğu görülmektedir. İşsizlik süresinin uzaması, hem yoksullukla mücadele anlamında kişilerin ellerindeki gücü azaltmakta hem de yoksulluğun bir kısır döngüye dönüşerek, yardımlara bağımlı hale gelme riskini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 58: Hanehalkı Reisinin İşsizlik Süresi

İşsizlik Süresi	Frekans	Yüzde
0-6 ay arası	52	11,8
6 ay -1 yıl arası	24	5,4
1-2 yıl arası	15	3,4
2-3 yıl arası	20	4,5
3 yıldan fazla	330	74,9
Toplam	441	100,0

Çalışmayan hanehalkı reisinin iş arama durumuna ilişkin veriler tablo 59'da gösterilmektedir. Buna göre, çalışmayan 441 hanehalkı reisinin 366'sı iş aramakta iken, 75'i iş aramamaktadır. İş arayan ve iş aramayan kesimlerin oransal dağılımı sırasıyla %82,9 ve %17,1'dir. Bu durumda, işsiz yoksul kesimin büyük çoğunluğunun iş aradığı görülmektedir.

Tablo 59: Hanehalkı Reisinin İş Arama Durumu

İş Arama Durumu	Frekans	Yüzde
İş arıyor	366	82,9
İş aramıyor	75	17,1
Toplam	441	100,0

İş arayan işsiz kesimin iş arama süreleri ise Tablo 60'ta görülmektedir. Buna göre, iş arama süreleri açısından en yüksek pay 3 yıldan fazla bir süredir iş arayan kesime ait olup, bu oran %70,2'dir. 3 yıldan fazla bir süre, iş arama süresi anlamında gerçekten uzun bir dönemdir ve daha önce de

belirttiğimiz gibi yoksul kesimin yoksulluklarıyla mücadele etme güçlerini törpülemesi açısından kaygı vericidir.

Tablo 60: Hanehalkı Reisinin İş Arama Süresi

İş Arama Süresi	Frekans	Yüzde
0-6 ay arası	56	15,3
6 ay -1 yıl arası	15	4,1
1-2 yıl arası	21	5,7
2-3 yıl arası	17	4,7
3 yıldan fazla	257	70,2
Toplam	366	100,0

Çalışmayan 441 hanehalkı reisi arasında 75 kişi iş aramamaktadır. İş aramayan kesimin iş aramama nedenleri Tablo 61’de gösterilmektedir. İş aramama nedenleri içinde sürekli hastalık/iş göremezlik seçeneğini belirtenlerin oranı %32 ile en yüksek düzeydedir. Engellilik/sakatlık nedeniyle iş aramadığını belirtenlerin oranı %22,7 iken; aile üyelerinden birinin zorunlu bakımı nedeniyle iş aramadığını belirtenler %18,8’lik, yaşlılık nedeniyle iş aramadığını belirtenler ise %9,3’lük bir paya sahiptir. Bütün bu sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde, hanehalkı reislerinin, hastalık, sakatlık, aile üyelerinden birinin bakımıyla ilgilenme gibi nedenleri iş aramama nedenleri arasında öne çıkardıkları görülmektedir.

Tablo 61: Hanehalkı Reisinin İş Aramama Nedeni

İş Aramama Nedeni	Frekans	Yüzde
Sürekli hastalık/iş göremezlik durumu	24	32,0
Aile üyelerinden birinin zorunlu bakımı	14	18,8
Engellilik/Sakatlık Durumu	17	22,7
Çalışmak istememe/keyfi neden	5	6,6
Nasıl iş arayacağını bilmeme	4	5,4
İş bulma ümitsizliği nedeniyle iş aramaktan vazgeçme	1	1,3
Yaşlılık	7	9,3
Türkçe bilmeme	1	1,3
Memuriyetin çıkması	1	1,3
Emeklilik	1	1,3
Toplam	75	100,0

İşsiz olan ve iş arayan hanehalkı reislerinin iş bulamama nedenleri tablo 62'de gösterilmektedir. Tablo 62'deki sonuçlar, iş arayan hanehalkı reislerinin iş bulamama nedenleri arasında genel işsizlik/ekonomik durum seçeneğinin %64,7'lik bir payla ilk sırada yer aldığını göstermektedir. İş bulamama nedenleri arasında bir mesleğinin/becerisinin olmamasını belirtenlerin oranı ise %19,7'dir. Bu oran sıralamada ikinci sırada yer almaktadır. Bu sonuçlar, iş arayan yoksul kesimin iş bulamama nedenleri arasında ülkenin genel ekonomik koşullarını öne çıkardıklarını göstermekle birlikte, sorunun sadece bir işgücü talebi yetersizliği sorunu olmadığını, işgücü arzının nitelik düzeyinin yetersizliğinin de önemli bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Genel anlamda işsizlik sorunun çözümü noktasında, ülkenin ekonomik koşullarındaki iyileşmeye bağlı olarak yeni yatırımların yapılması ve yeni istihdam alanlarının yaratılması öncelikli bir yere sahiptir. Ancak, işgücü arzının nitelik düzeyinin iyileştirilmesi ve işgücü talebi ve arzı arasındaki dengenin sadece niceliksel anlamda değil, niteliksel anlamda da kurulması yoksulluk sorununun kalıcı bir biçimde çözümünde belirleyici olacaktır.

Tablo 62: İş Arayan Hanehalkı Reisinin Bugüne Kadar İş Bulamama Nedeni

İş Bulamama Nedeni	Frekans	Yüzde
Genel işsizlik/Ekonomik durum	237	64,7
Zaman zaman görülen ekonomik krizler	2	0,5
Bir mesleğinin/becerisinin olmaması	72	19,7
İş bulmak için ne yapacağını bilmeme	1	0,3
Diğer	54	14,8
Toplam	366	100,0

Saha araştırması kapsamındaki 618 hanenin 177'sinde hanehalkı reisinin çalıştığı daha önce belirtilmişti. Tablo 63, çalışan hanehalkı reislerinin yaptıkları işlerin türünü göstermektedir. Buna göre, sürekli ve tam zamanlı işlerde çalışanların oranı %22'dir. Gündelikçi olarak çalışanların oranı %42,4

iken; geçici/mevsimlik/kısa süreli çalışanların oranı ise %29,4'tür. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere, hanehalkı reislerinin yaptıkları işlerin büyük çoğunluğu vasıf gerektirmeyen ve düşük gelir getiren işlerden oluşmaktadır. Bu işlerin yoksul kesimlerin yoksulluktan kurtulmalarını sağlayacak nitelikte olmadığı kuşku götürmemektedir.

Tablo 63: Çalışan Hanehalkı Reisinin Yaptığı İşin Türü

Yapılan İşin Türü	Frekans	Yüzde
Sürekli ve tam zamanlı	39	22,0
Sürekli ve part-time	6	3,4
Geçici/mevsimlik/kısa süreli	52	29,4
Gündelikçi (temizlik, hurdacılık vb.)	75	42,4
Diğer	5	2,8
Toplam	177	100,0

Saha çalışması kapsamında yer alan hanelerde hanehalkı reisinin 2000 yılından bu yana sigortalı bir işte çalışma durumu Tablo 64'te gösterilmektedir. Söz konusu dönemde sigortalı bir çalışmanın varlığını sorgulayarak yoksul kesimlerin yaşam koşullarındaki değişimi görmeyi hedefleyen bu sorunun cevaplarının yer aldığı Tablo 64'e göre, 2000 yılından bu yana sigortalı bir işte çalışmış olanların oranı %17,8'dir. Bu sonuç, düşük bir düzeyde de olsa sigortalı çalışmanın varlığına işaret etmektedir.

Tablo 64: Hanehalkı Reisinin 2000 Yılından Bu Yana Sigortalı Bir İşte Çalışma Durumu

Sigortalı Bir İşte Çalışma Durumu	Frekans	Yüzde
2000 yılından bu yana sigortalı bir işte çalışmış olanlar	110	17,8
2000 yılından bu yana sigortalı bir işte çalışmamış olanlar	508	82,2
Toplam	618	100,0

2000 yılından bu yana sigortalı bir işte çalışmış olmakla birlikte, bu işten ayrılmış olanların, işten ayrılma yıllarına ilişkin veriler Tablo 65'te sunulmaktadır. 2000'li yılların başında ve sonlarında yaşanan ekonomik

krizlerin işsizlik üzerindeki etkileri ikinci bölümde ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiştir. Ekonomik kriz dönemlerinde işsizlik oranlarında ciddi artışların ortaya çıktığı bir gerçektir. Yoksul hanelerde hanehalkı reislerinin işten ayrılmalarında ve yoksulluğu daha derinden yaşamalarında bu süreçler etkili olmaktadır. Tablo 65'teki veriler incelendiğinde, sınırlı bir oranda da olsa söz konusu dönemde sigortalı bir işte çalışmış olanların, bu işten ayrılma zamanlarında 2008 ve 2009 yıllarının toplamda %36,4 ile önemli bir oranı temsil ettiğini göstermektedir. Bilindiği gibi, 2008 ve 2009 yılları küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini hissettirmeye başladığı döneme işaret etmektedir. Ancak, Tablo 65'teki sonuçlar, işten ayrılma yılları açısından küresel ekonomik krizin hemen öncesindeki 2006 ve 2007 yıllarının da toplamda %26,4 ile önemli bir oranda olduğunu göstermektedir.

Tablo 65: 2000 Yılından Bu Yana Sigortalı Bir İşte Çalışmış Olanların Bu İşten Ayrılma Zamanı

İşten Ayrılma Yılı	Frekans	Yüzde
2000	5	4,5
2002	9	8,2
2003	3	2,7
2004	6	5,4
2005	9	8,2
2006	12	10,9
2007	17	15,5
2008	23	20,9
2009	17	15,5
2010	9	8,2
Toplam	110	100,0

2000 yılından bu yana sigortalı bir işte çalışmış olanların bu işten ayrılma nedenlerinin gösterildiği Tablo 66 incelendiğinde, Tablo 65'te ekonomik kriz yıllarının öne çıkmasıyla paralel olarak ekonomik krizlerle ilişkilendirebileceğimiz üç nedenin oransal olarak benzerlik gösterdiği görülmektedir. İşten ayrılma yılları arasında 2008 ve 2009 yıllarının toplam payı %36,4'tür. Tablo 66'da yer alan nedenler içinde ekonomik krizlerle ilişkilendirebileceğimiz ilk üç nedenin toplam payı da %29,1 olup %36,4 oranına yakındır. İşten ayrılma nedenleri arasında ekonomik kriz

koşullarından bağımsız olan “diğer” seçeneğinin %64,5 oranıyla oldukça büyük bir paya sahip olması ise tabloda dikkati çeken bir başka göstergedir.

Tablo 66: 2000 Yılından Bu Yana Sigortalı Bir İşte Çalışmış Olanların Bu İşten Ayrılma Nedeni

İşten Ayrılma Nedeni	Frekans	Yüzde
Ekonomik krizde işine son verildi	19	17,3
Ekonomik krizde işyeri kapandı	8	7,3
Kendi işiydi, krizde iflas etti	5	4,5
Sağlık sorunları nedeniyle kendi ayrıldı	5	4,5
Daha iyi bir iş bulma ümidiyle ayrıldı	2	1,8
Diğer	71	64,5
Toplam	110	100,0

Hanede çalışan başka kişilerin varlığına ilişkin veriler Tablo 67’de gösterilmektedir. Buna göre, araştırma kapsamındaki hanelerin %87,2’sinde başka çalışan bulunmamaktadır. Hanelerin %12,8’inde ise çalışan başka birinin varlığına rastlanmaktadır. Araştırma kapsamındaki hanelerde çalışan çocukların payı %8,4 iken; hanehalkı reisinin eşinin payı %4,4’tür. Hanehalkı reisinin çalıştığı hanelerin düşük oranda olması gibi hanelerde hanehalkı reisinin dışındaki kişilerin çalışma oranı da son derece düşüktür.

Tablo 67: Hanede Çalışan Diğer Kişilerin Varlığı

Çalışan Diğer Kişiler	Frekans	Yüzde
Hanede çalışan başka biri yok	539	87,2
Hanede çalışan başka biri var/Çocuklar	52	8,4
Hanede çalışan başka biri var/ Hanehalkı reisinin eşi	27	4,4
Toplam	618	100,0

Hanede çalışma karşılığı elde edilen gelir miktarı Tablo 68’de gösterilmektedir. Buna göre, saha araştırması kapsamında yer alan hanelerin %53,2’sinde çalışma karşılığı elde edilen gelir miktarı 251-526 TL arasındadır. Araştırmanın yapıldığı dönemde tam asgari ücret 527 TL’dir.

Çalışma karşılığı elde edilen gelirin miktarı tam asgari ücrete eşit olan hanelerin oranı ise %3,4 ile son derece düşük bir düzeydedir. Asgari ücretin üzerinde gelir elde edilen hanelerin oranı ise %10,6'dır. Bu oran içinde en yüksek pay ise %8,6 ile 528-750 TL arasında gelir elde edenlere aittir. Çalışma karşılığı geliri olmayan hanelerin oranı %2,4'tür. Tablodaki sonuçlar, yoksul hanelerde çalışma karşılığı elde edilen gelirin büyük bir çoğunluğunun asgari ücretin altında olduğunu göstermektedir. Nitekim 251-526 TL arasında gelir elde edenlerin oranına (%53,2), 0-250 TL arasında gelir elde edenlerin oranı (%30,4) eklendiğinde asgari ücretin altında çalışma karşılığı gelire sahip olanların oranı %83,6'ya ulaşmaktadır.

Tablo 68: Hanede Çalışma Karşılığı Elde Edilen Gelir Miktarı

Gelir Aralığı	Frekans	Yüzde
0-250 TL	188	30,4
251-526 TL	329	53,2
527 TL (tam asgari ücret)	21	3,4
528-750 TL	53	8,6
751-1000 TL	9	1,5
1001-1500 TL	3	0,5
Çalışma karşılığı geliri yok	15	2,4
Toplam	618	100,0

Araştırma kapsamındaki hanelerde çalışma karşılığı gelir dışında yaşlılık aylığı, dul/yetim aylığı ve emekli aylığı alanların varlığı da sorgulanmıştır. Bu gelir türlerinin varlığına ilişkin sonuçlar tablo 69, tablo 70 ve Tablo 71'de gösterilmektedir. Hanede 65 yaş aylığı alanların varlığını gösteren tablo 69'a göre, araştırma kapsamındaki hanelerin sadece %1,6'sında 65 yaş aylığı alanlar bulunmaktadır.

Tablo 69: Hanede 65 Yaş Aylığı Alanların Varlığı

65 Yaş Aylığı Alanların Varlığı	Frekans	Yüzde
65 yaş aylığı alan yok	608	98,4
65 yaş aylığı alan var	10	1,6
Toplam	618	100,0

Hanede dul/yetim aylığı alanların varlığını gösteren Tablo 70'e göre, dul/yetim aylığı alanların bulunduğu hanelerin oranı %0,3 ile yine son derece düşük bir düzeydedir.

Tablo 70: Hanede Dul/Yetim Aylığı Alanların Varlığı

Dul/Yetim Aylığı Alanların Varlığı	Frekans	Yüzde
Dul/yetim aylığı alan yok	616	99,7
Dul/yetim aylığı alan var	2	0,3
Toplam	618	100,0

Hanede emekli aylığı alanların varlığına ilişkin sonuçların gösterildiği Tablo 71'e göre, araştırma kapsamındaki hanelerde emekli aylığı alanların bulunduğu hanelerin oranı sadece %1'dir.

Tablo 71: Hanede Emekli Aylığı Alanların Varlığı

Emekli Aylığı Alanların Varlığı	Frekans	Yüzde
Emekli aylığı alan yok	612	99,0
Emekli aylığı alan var	6	1,0
Toplam	618	100,0

D.Araştırma Kapsamındaki Hanelerde, Hanehalkı Yaşam Koşullarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamındaki hanelerde hanehalkı yaşam koşullarına ilişkin bulgular Tablo 72 ile Tablo 81 arasında gösterilmektedir.

Hanehalkının geçim sıkıntısı nedeniyle son on yılda herhangi bir mal ya da eşya satma durumuna ilişkin sonuçlar Tablo 72'de sunulmaktadır. Buna göre, son on yılda geçim sıkıntısı nedeniyle herhangi bir mal ya da eşya satışının mevcut olduğu hanelerin oranı %19,9 iken; söz konusu süreçte herhangi bir mal ya da eşya satışının mevcut olmadığı hanelerin oranı ise %80,1'dir. Bu sonuçlar, geçim sıkıntısının hanehalklarının büyük çoğunluğunda herhangi bir mal ya da eşya satışına neden olmadığını göstermektedir.

Tablo 72: “Hanehalkı Son On Yılda Geçim Sıkıntısı Nedeniyle Herhangi Bir Eşya ya da Mal Sattı mı?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Hayır	495	80,1
Evet	123	19,9
Toplam	618	100,0

Hanelerin %19,9’unda mal ya da eşya satışının mevcut olduğu yukarıdaki açıklamalarda ifade edilmişti. Bu oranın satılan mal ya da eşya türlerine göre dağılımı Tablo 73’te gösterilmektedir. Buna göre, satılan eşyalar içinde en yüksek oranın %60,2 ile ziynet/altın grubunda olduğu görülmektedir. Bunu %36,6 oranıyla ev eşyası takip etmektedir. Arsa ya da otomobil gibi yoksul kesim tarafından sahip olunması ihtimali zaten son derece düşük olan malların satışının ise %2,4 oranıyla son derece düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 73: Satılan Mal ya da Eşyanın Türü

Mal/Eşya	Frekans	Yüzde
Arsa	1	0,8
Otomobil	2	1,6
Ev Eşyası	45	36,6
Ziynet/Altın	74	60,2
Diğer	1	0,8
Toplam	123	100,0

2000’li yılların başlarında yaşanan ekonomik krizler ve 2008 yılında etkilerini hissettirmeye başlayan küresel ekonomik kriz Türkiye ekonomisini son on yılda ciddi sıkıntılarla karşı karşıya bırakmıştır. Ekonomik krizler sonucu ortaya çıkan üretim daralması ve yeni yatırımlar için gerekli koşulların ortadan kalkması, ilk etapta işsizlik oranlarını artırıcı yönde etkide bulunmaktadır. İşsizlik oranlarındaki artışlarla birlikte yoksulluk sorununun daha da görünür hale gelmesi ise kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Son on yılda yaşanan ekonomik krizler de dikkate alındığında, geçim sıkıntısının yoksul hanelerde ne gibi sonuçlara yol açtığı araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Bu duruma ilişkin veriler Tablo 74’te sunulmaktadır.

Tablo 74’te yer alan sonuçlar incelendiğinde, geçim sıkıntısının %38,3 oranıyla en yüksek düzeyde aile içinde huzursuzluk artışına neden olduğu

görülmektedir. Geçim sıkıntısının hanehalkı üyelerinden birinin suça karışmasına neden olduğu hanelerin oranı %3,1; geçim sıkıntısı nedeniyle akrabalık ilişkilerinin bozulduğunun belirtildiği hanelerin oranı %2,6'dır. Komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin bozulduğunun belirtildiği hanelerin oranı ise sırasıyla %1,9 ve %1'dir. Geçim sıkıntısının hanehalkı reisinin eşinin çalışmasına neden olduğunun belirtildiği hanelerin oranı %1,8; hanehalkı reisinin eşinin eve iş almak zorunda kaldığının belirtildiği hanelerin oranı %0,5; çocukların çalışmak zorunda kaldığının belirtildiği hanelerin oranı ise %1,1'dir. Bu sonuçlardan, geçim sıkıntısının yol açtığı sonuçlar arasında en yüksek orana sahip olan aile içinde huzursuzluk artışı dışındaki sonuçların son derece sınırlı bir oranda olduğu görülmektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde artan geçim sıkıntısının akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerini bozucu yönde ciddi bir etkiye sahip olmaması, bu kesimler arasındaki dayanışmanın varlığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Tablo 74'te dikkati çeken bir başka önemli gösterge, yukarıda oransal dağılımına yer verdiğimiz sonuçların hiçbirinin ortaya çıkmadığının belirtildiği hanelerin oranının araştırma kapsamındaki hanelerin neredeyse yarısını oluşturmasıdır. Hanelerin %49,7'sinde tabloda yer verilen sonuçların hiç birinin ortaya çıkmadığının belirtilmesi, araştırma kapsamındaki yoksul kesimin yaklaşık yarısında arkadaşlık, akrabalık ya da komşuluk ilişkilerinin geçim sıkıntısı nedeniyle zarar görmediğini ortaya koymaktadır. Buna ilaveten, geçim sıkıntısı nedeniyle aile içi huzursuzluğun artmadığı, hane üyelerinden birinin suça karışmadığı da anlaşılmaktadır. Son on yılda, geçim sıkıntısının, hanehalkı reisinin eşinin ya da çocuklarının çalışması sonucunu ortaya çıkarmadığı da yine söz konusu oranın ortaya koyduğu sonuçlardır. Araştırma kapsamında yer alan hanelerin yaklaşık yarısını ifade eden %49,7 oranı ciddi bir rakamdır. Bu rakamı şu şekilde değerlendirmek de mümkündür. Hâlihazırda büyük çoğunluğu işsiz olan ve düşük yaşam standartlarına sahip olarak hayatlarını sürdüren yoksul kesimin yaşam tarzında, makro anlamda ekonomik koşulların kötüye gitmesinin etkisiyle ortaya çıkabilecek birtakım sonuçların görülmemesi anlaşılır bir durumdur.

Tablo 74: Geçim Sıkıntısının 2000 Yılından Bu Yana Hanede Yol Açtığı Sonuçlar

Geçim Sıkıntısının Yol Açtığı Sonuçlar	Frekans	Yüzde
Hanehalkı reisinin eşi çalışmak zorunda kaldı	11	1,8
Hanehalkı reisinin eşi eve iş almak zorunda kaldı	3	0,5
Çocuklar çalışmak zorunda kaldı	7	1,1
Akrabalık ilişkileri bozuldu	16	2,6
Komşuluk ilişkileri bozuldu	12	1,9
Arkadaşlık ilişkileri bozuldu	6	1,0
Hanehalkı üyesi suça karıştı	19	3,1
Aile içinde huzursuzluk arttı	237	38,3
Hiçbiri	307	49,7
Toplam	618	100,0

Son on yılda yaşanan ekonomik krizlerle de bağlantılı olarak yaşam koşullarının bazı dönemlerde giderek zorlaşması sonucu, yoksul kesim için yaşamı idame ettirme noktasında alınan yardımların önemli bir payı bulunmaktadır. Tablo 75, geçim sıkıntısı nedeniyle hanehalkının son on yıllık dönem esas alındığında en çok hangi yılda yardım aldığını göstermektedir.

Tablo 75: “Geçim Sıkıntısı Nedeniyle Hanehalkı En Çok Hangi Yılda Yardım Almak Zorunda Kaldı?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Yıllar	Frekans	Yüzde
2000	18	2,9
2001	10	1,6
2002	22	3,6
2003	17	2,8
2004	18	2,9
2005	53	8,6
2006	40	6,5
2007	83	13,4
2008	126	20,4
2009	181	29,3
2010	50	8,1
Toplam	618	100,0

Tablo 75'e göre, araştırma kapsamındaki hanelerin %29,3'ü en çok yardım aldıkları yıl olarak 2009 yılını belirtmişlerdir. 2009 yılının ardından en çok yardım alınan yıl olarak belirtilen, %20,4 oranıyla 2008 yılıdır. Bu iki oran

birlikte araştırma kapsamındaki hanelerin yaklaşık yarısını (%49,7) oluşturmaktadır. 2008 ve 2009 yılları küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin hissedildiği ve yaşam koşullarının zorlaştığı yıllardır. Yoksul hanelerde alınan yardımların 2008 ve 2009 yıllarında yüksek oranlarda olması bu anlamda şaşırtıcı değildir.

Tablo 76, geçim sıkıntısının yoksul kesim üzerinde ortaya çıkarabileceği bir başka etki olan borçlanma durumuna ilişkin sonuçları göstermektedir. Buna göre, araştırma kapsamındaki hanelerin %30,4'ünde geçim sıkıntısı nedeniyle en çok borçlanılan yıl olarak 2009 yılı belirtilmiştir. Bu oranı %16,5 ile 2010 yılı, %13,4 ile 2008 yılı izlemektedir. Küresel ekonomik krizin etkili olduğu bu yılların en çok borçlanılan yıllar olarak belirtildiği haneler toplamda %60,3'e tekabül etmektedir. Bir başka önemli ekonomik kriz dönemine işaret eden 2000, 2001 ve 2002 yıllarında yoksul kesimin borçlanma eğiliminin daha sınırlı bir oranda (%3,2) olduğu görülmektedir. Tabloda dikkati çeken bir başka husus, araştırma kapsamında yer alan hanelerin %19,4'ünde borçlanmanın olmadığıdır.

Tablo 76: “Geçim Sıkıntısı Nedeniyle Hanehalkı En Çok Hangi Yılda Borçlanmak Zorunda Kaldı?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Yıllar	Frekans	Yüzde
2000	7	1,1
2001	1	0,2
2002	12	1,9
2003	8	1,3
2004	11	1,8
2005	11	1,8
2006	26	4,2
2007	49	7,9
2008	83	13,4
2009	188	30,4
2010	102	16,5
Borçlanmadı	120	19,4
Toplam	618	100,0

Yoksul kesimlerin bankalar aracılığıyla borçlanma durumuna ilişkin sonuçlar da Tablo 77'de gösterilmektedir. Buna göre, kredi ile borçlanmanın en çok hangi yılda yapıldığı sorusu, en yüksek oranda (%6) yine 2009 yılı olarak cevaplandırılmıştır. 2009 yılını %2,9 oranıyla 2010 ve %2,8 oranıyla

2008 yılları izlemektedir. Tablodaki sonuçlar, kredi ile borçlanmanın genel anlamda çok yüksek bir düzeyde olmadığını göstermektedir. Nitekim araştırma kapsamındaki hanelerin %84,3'ünde kredi ile borçlanmaya rastlanmamaktadır. Düşük bir oranda da olsa kredi ile borçlanmanın yoğunluk kazandığı yıllar ise yine küresel ekonomik krizin etkilerinin hissedildiği döneme rastlamaktadır.

Tablo 77: “Geçim Sıkıntısı Nedeniyle Hanehalkı En Çok Hangi Yılda Kredi ile Borçlanmak Zorunda Kaldı?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Yıllar	Frekans	Yüzde
2002	2	0,3
2003	1	0,2
2004	5	0,8
2005	3	0,5
2006	5	0,8
2007	9	1,5
2008	17	2,8
2009	37	6,0
2010	18	2,9
Borçlanmadı	521	84,3
Toplam	618	100,0

Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) dışında, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından sağlanan diğer yardımlardan yararlanma durumuna ilişkin veriler Tablo 78’de sunulmaktadır. Buna göre, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından sağlanan diğer yardımlar arasında, en çok yararlanan yardım kalemleri sırasıyla yakacak yardımı, gıda yardımı ve eğitim yardımınıdır. Araştırma kapsamındaki hanelerde yakacak yardımından yararlandıklarını belirtenlerin oranı %85,6 oranıyla en yüksek düzeydedir. Gıda yardımından yararlandıklarını belirtenlerin oranı %49,7; eğitim yardımından yararlandıklarını belirtenlerin oranı %25,4; nakit yardımından yararlandıklarını belirtenlerin oranı %9,4; giyim yardımından yararlandıklarını belirtenlerin oranı ise %6,3’tür. Yardımlardan yararlanma süresi incelendiğinde ise özellikle yakacak ve gıda yardımı kalemlerinde bu yardımlardan yararlanmanın uzunca bir süredir devam ettiği görülmektedir. Nitekim yakacak yardımı alan 529 kişi içinde 1-3 yıldır yakacak yardımı alanların oranı %38,2; 4-6 yıldır yakacak yardımı alanların oranı %35,2; 7-10

yıldır yakacak yardımı alanların oranı ise %22,7'dir. Gıda yardımı alan 307 kişi içinde ise, 1-3 yıldır gıda yardımı alanların oranı %37,5; 4-6 yıldır gıda yardımı alanların oranı %36,2; 7-10 yıldır gıda yardımı alanların oranı ise %22,2'dir.

Tablo 78: ŞNT Dışında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından Sağlanan Diğer Yardımlardan Yararlanma Durumu

Yardımlardan Yararlanma Durumu	Frekans	Yüzde	Yararlanma Süresi (Yıl)				
			1-3 %	4-6 %	7-10 %	11-15 %	16-20 %
Yakacak yardımı almayan	89	14,4	-	-	-	-	-
Yakacak yardımı alan	529	85,6	38,2	35,2	22,7	2,4	1,5
Gıda yardımı almayan	311	50,3	-	-	-	-	-
Gıda yardımı alan	307	49,7	37,5	36,2	22,2	1,9	2,2
Konut tamiri yardımı almayan	617	99,8	-	-	-	-	-
Konut tamiri yardımı alan	1	0,2	100,0	-	-	-	-
Nakit yardımı almayan	560	90,6	-	-	-	-	-
Nakit yardımı alan	58	9,4	50,0	41,4	8,6	-	-
Giyim yardımı almayan	579	93,7	-	-	-	-	-
Giyim yardımı alan	39	6,3	74,4	17,9	7,7	-	-
Eğitim yardımı almayan	461	74,6	-	-	-	-	-
Eğitim yardımı alan	157	25,4	52,3	31,8	15,9	-	-
Sağlık yardımı almayan	616	99,7	-	-	-	-	-
Sağlık yardımı alan	2	0,4	100,0	-	-	-	-

Araştırma kapsamında yer alan hanelerde, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı dışında başka bir kurum ya da kuruluştan yardım alma durumunun varlığı, yoksul kişilerin yaşamlarını idame ettirme noktasında yardımların oynadığı rolü görmek açısından sorgulanmıştır. Tablo 79, araştırma kapsamındaki yoksul kesimin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı dışında başka bir kurum ya da kuruluştan yardım alma durumuna ilişkin sonuçları göstermektedir. Buna göre, araştırma kapsamındaki 618 hanenin 530'unda, bir diğer ifadeyle %85,8'inde başka bir kurumdan yardım alma durumuna rastlanmıştır. Tablo 79, yardım alınan kurum/kuruluşların adlarını da göstermektedir. Başka bir kurumdan yardım alan 530 kişinin 504'ü, bir diğer ifadeyle %95,1'i yardım aldıkları kurum olarak Büyükşehir Belediyesini belirtmişlerdir. Yardım aldıkları kurum olarak ilçe belediyesini belirtenlerin oranı ise %4,8'dir. Yardım alınan kurumlar arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun payı son

derece sınırlıdır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı dışında başka bir kurum/kuruluştan yardım almayanların oranı ise %14,2 ile düşük bir düzeydedir.

Tablo 79: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Dışında Başka Bir Kurum ya da Kuruluşlardan Yardım Alma Durumu

SYDV Dışında Başka Bir Kurumdan Yardım Alma Durumu	Frekans	Yüzde
Başka bir kuruluştan yardım almayan	88	14,2
Başka bir kuruluştan yardım alan	530	85,8
İlçe belediyesi	24	4,5
Büyükşehir belediyesi	504	95,1
Vakıflar Genel Müdürlüğü	1	0,2
Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu	1	0,2
Toplam	618	100,0

Yoksul kişilerin normal şartların dışında, karşı karşıya kaldıkları bir maddi zorluk karşısında yardım isteyecekleri ilk kişinin kim olduğuna ilişkin sonuçlar Tablo 80'de gösterilmektedir. Tablo 80, yoksul kişilerin akrabaları, komşuları, arkadaşları gibi yakın çevrelerinde yer alan kişilerle maddi sıkıntılarını paylaşıp paylaşmadıklarına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Buna göre, maddi bir zorlukla karşılaşılması durumunda hiç kimseden yardım istemeyeceğini belirtenlerin oranı %43'tür. Yardım istenecek ilk kişiler arasında %18,6 oranıyla akrabalar ilk sırada yer alırken; %17,3 oranıyla anne, baba, kardeş ikinci sırada; %16,7 oranıyla komşular üçüncü sırada yer almaktadır. Yardım istenecek kişiler arasında arkadaşlar, hemşeriler ve işyeri/patron seçeneklerinin payları ise son derece sınırlıdır. Bu sonuçlar, yoksul kişilerin anne, baba ve kardeşleri gibi birinci derece yakınlarıyla, akrabalarıyla ve komşularıyla olan ilişkilerinin zor bir zamanda yardım istenebilecek ölçüde iyi olduğunu göstermekte ve dayanışmanın varlığına işaret etmektedir. Yardım istenebilecek kişiler olarak belirtilen bu üç kesimin toplamdaki oranı %52,6'dır. Bununla birlikte, maddi bir zorluk karşısında hiç kimseden yardım istemeyeceğini belirtenlerin oranı da (%43) azımsanacak

bir oran değildir. Bu durumu, sosyal dayanışmanın azaldığı şeklinde yorumlamak yerine, yoksul kişilerin büyük oranda kendileriyle aynı kaderi paylaşan kişilerden (anne, baba, kardeş, komşular, akrabalar) yardım istemenin bir anlam ifade etmeyeceği şeklindeki düşüncelerinin bir sonucu olarak görmek de mümkündür.

Tablo 80: “Maddi bir zorlukla karşılaştığınızda yardım isteyeceğiniz ilk kişi kimdir?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Yardım İstenecek Kişiler	Frekans	Yüzde
Anne, baba, kardeş	107	17,3
Akrabalar	115	18,6
Hemşeriler	6	1,0
Arkadaşlar	9	1,5
Komşular	103	16,7
İşyeri/patron	4	0,6
Hiç kimse	266	43,0
Diğer	8	1,3
Toplam	618	100,0

Araştırma kapsamında yer alan hanelerde, hanehalkının zorluk çekmeden yaşayabilmesi için bütün giderler dâhil ortalama aylık gelirin en az ne kadar olması gerektiği sorusunun cevapları Tablo 81’de gösterilmektedir.

Tablo 81: “Zorluk çekmeden yaşayabilmeniz için (bütün giderler dâhil) ortalama aylık geliriniz en az ne kadar olmalıdır?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Gelir Miktarı (TL)	Frekans	Yüzde
Fikri yok	4	0,6
250 TL	1	0,2
500 TL	51	8,3
750 TL	163	26,4
1000 TL	218	35,3
1250 TL	57	9,2
1500 TL	98	15,8
1750 TL	4	0,6
2000 TL	21	3,4
2500 TL	1	0,2
Toplam	618	100,0

Tablo 81'e göre, zorluk çekmeden yaşanabilmesi için bütün giderler dâhil ortalama aylık gelirinin en az 1000 TL olması gerektiğini belirtenlerin oranı %35,3 ile en yüksek düzeydedir. Bunu %26,4 oranıyla 750 TL seçeneğini belirtenler izlemektedir. Aylık ortalama gelirinin en az 1500 TL olması gerektiğini belirtenlerin oranı %15,8 iken; 750 TL'nin altında ve 1500 TL'nin üzerinde gelir belirtenlerin oranı son derece sınırlıdır. Dolayısıyla, yoksul kesim tarafından belirtilen, haneye girmesi gereken en az aylık gelir miktarı, 750 TL ile 1500 TL arasında yoğunluk kazanmaktadır.

E. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde, Hanehalkının Tüketim Eğilimlerine İlişkin Bulgular

Yaşadığımız ekonomik krizlerin araştırma kapsamında yer alan hanelerde, hanehalkının çeşitli harcamaları üzerinde yarattığı etkilere ilişkin sonuçlar Tablo 82'de gösterilmektedir. Buna göre, araştırma kapsamında yer alan hanelerin %90'ında giyim harcamalarında; %89,5'inde ise gıda harcamalarında kısıntıya gidildiği görülmektedir. Ekonomik krizler nedeniyle elektrik ve su harcamalarında kısıntıya gidenlerin oranı sırasıyla %63,2 ve %62,6 olup daha düşük düzeydedirler. Eğitim ve sağlık harcamalarında kısıntıya giden hanelerin oranları ise %45,1 ve %49,5 ile gıda ve giyim harcamaları kalemlerinde kısıntıya giden hanelerin oranının yaklaşık yarısı kadardır. Ekonomik krizler nedeniyle giyim ve gıda harcamalarında kısıntıya gittiklerini ifade eden hanelerin oranının oldukça yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. Yoksul kişilerin büyük çoğunluğunun hayatlarını devam ettirebilmeleri için giyim harcamalarında kısıntıya gitmeleri anlaşılır bir durumdur. Giyim harcamaları hayatın idamesinde öncelikli bir yere sahip değildir. Ancak, gıda harcamalarında kısıntı yaptıklarını belirten hanelerin oranı da son derece yüksektir. Gıdaya olan gereksinimin önceliği, hayatın idamesinde özellikle yoksul kesimler için vazgeçilmezdir. Bu durumda, hanehalklarının gıda harcamalarında yaptıkları kısıntıları kendilerine sağlanan yardımlar aracılığıyla telafi ettikleri söylenebilir. Nitekim ŞNT dışında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından sağlanan diğer

yardımlardan yararlanma durumunu gösteren Tablo 78, araştırma kapsamındaki hanelerin yaklaşık yarısının gıda yardımı aldığını ortaya koymaktadır. Bunun dışında, Tablo 79 da Büyükşehir Belediyesinden yardım almanın yoksul kesimler arasında oldukça yüksek bir oranda olduğunu göstermektedir.

Tablo 82: Yaşadığımız Ekonomik Krizlerin Hanehalkının Çeşitli Harcamaları Üzerinde Yarattığı Etkiler

Ekonomik krizler aşağıdaki harcamalarınızda kısıntıya neden oldu mu?	Evet		Hayır		Bazen		Böyle bir harcaması yok	
	Frks.	Yüzde	Frks.	Yüzde	Frks.	Yüzde	Frks.	Yüzde
Gıda harcamaları	553	89,5	7	1,1	53	8,6	5	0,8
Kira harcamaları	102	16,5	282	45,6	17	2,8	217	35,1
Giyim harcamaları	556	90,0	4	0,6	51	8,3	7	1,1
Elektrik harcamaları	390	63,1	168	27,2	59	9,5	1	0,2
Su harcamaları	387	62,6	173	28,0	56	9,1	2	0,3
Telefon harcamaları	508	82,2	24	3,9	83	13,4	3	0,5
Eğitim harcamaları	279	45,1	141	22,8	151	24,4	47	7,6
Sağlık harcamaları	306	49,5	204	33,0	100	16,2	8	1,3
Isınma harcamaları	510	82,5	23	3,7	76	12,3	9	1,5
Sosyal harcamalar	531	85,9	4	0,6	17	2,8	66	10,7

Araştırma kapsamındaki hanelerde geçim sıkıntısı nedeniyle dışarıdan satın alınmayıp evde yapılan/üretilen gıda ve diğer ürünlerin varlığına ilişkin sonuçlar Tablo 83'te gösterilmektedir. Buna göre, araştırma kapsamındaki hanelerin %30,9'unda evde ekmek yapılmaktadır. Bunun dışında, salça, tarhana, erişte, yoğurt, peynir, reçel gibi gıda ürünlerinin yapıldığı hanelerin oranının son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Bir önceki tablonun sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, hanelerin büyük çoğunluğunda ekonomik krizler nedeniyle gıda harcamalarında kısıntıya gidilmiş olmasına rağmen, ekmek yapımı nispeten yüksek olmakla birlikte, diğer gıda ürünlerinin evde yapımının son derece düşük bir düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durum, daha önce ifade ettiğimiz şekilde, gıda

ihtiyaçlarının karşılanmasında çeşitli kurumlar ve kişiler tarafından sağlanan yardımların yoksul hanelerde önemli bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Gıda ürünleri dışında, yoksul kesimin giyim ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli bir işleve sahip olabileceği düşünülen evde örgü ya da dikiş işleri yapımının da son derede sınırlı bir oranda olduğu görülmektedir.

Tablo 83: “Geçim sıkıntısı nedeniyle dışarıdan satın almayıp ihtiyaçlarınızı karşılamak için evde yaptığınız/ürettiğiniz gıda ve diğer ürünler nelerdir?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Evde yapılan/üretilen gıda ve diğer ürünler	Evet		Hayır	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Ekmek	191	30,9	427	69,1
Salça	36	5,8	582	94,2
Tarhana	69	11,2	549	88,8
Erişte	77	12,5	541	87,5
Yoğurt	74	12	544	88,0
Peynir	3	0,5	615	99,5
Reçel	30	4,9	588	95,1
Örgü işleri	42	6,8	576	93,2
Dikiş	6	1,0	612	99,0

F. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde, Hanehalkının Sağlık Durumuna İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamındaki hanelerde hanehalkının sağlık durumuna ilişkin bulgular Tablo 84 - Ttablo 87 arasında verilmektedir. Hanede sürekli bir hastalığı olanların varlığına ilişkin sonuçların yer aldığı tablo 84'e göre, araştırma kapsamındaki hanelerin %48,5'inde sürekli/kronik hastalığı olanların varlığına rastlanmaktadır.

Tablo 84: Hanede Sürekli/kronik Hastalığı Olanlar

Hanede Sürekli/kronik hastalığı olan var mı?	Frekans	Yüzde
Evet	300	48,5
Hayır	318	51,5
Toplam	618	100,0

Hanede özürlü/engelli kişilerin varlığına ilişkin sonuçların yer aldığı Tablo 85'e göre ise araştırma kapsamındaki hanelerin %16,5'inde özürlü/engelli kişiler bulunmaktadır.

Tablo 85: Hanede Özürlü/Engeli Olanlar

Hanede Özürlü/Engeli Olan var mı?	Frekans	Yüzde
Evet	102	16,5
Hayır	516	83,5
Toplam	618	100,0

Hanede hastalanan biri olması durumunda ilk olarak ne yapılacağına ilişkin sorunun cevapları Tablo 86'da gösterilmektedir. Buna göre, araştırma kapsamındaki hanelerin %45,8'inde sağlık ocağına gitme seçeneği; %34'ünde de hastaneye gitme seçeneği belirtilmiştir. Hastalığın kendilerince tedavi edildiğini belirten hanelerin oranı ise %19,4'tür. %19,4 oranı, yoksul kesim arasında sağlıklı yaşama yolunda alınması gereken temel önlemlerden biri olan hastalığın ilgili yerlerde tedavi ettirilmesine ilişkin önemli bir sorunun varlığına işaret etmektedir.

Tablo 86: “Hanenizde biri hastalandığında ilk olarak ne yaparsınız?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Sağlık ocağına gideriz	283	45,8
Hastaneye gideriz	210	34,0
Kendimiz tedavi etmeye çalışır, geçmesini bekleriz	120	19,4
Diğer	5	0,8
Toplam	618	100,0

Devletin engellilere/bakıma muhtaçlara sağladığı hizmetlerden haberdar olma durumuna ilişkin sonuçlar Tablo 87'de verilmektedir. Çalışmamızın önceki bölümlerinde belirtildiği gibi 2005 yılında çıkarılan bir yasayla özürülülerin yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik bir takım düzenlemeler getirilmiştir. Bu çerçevede, özürülü çocukların okullarına ulaşımında kolaylık sağlanması, bakıma muhtaç özürülülere kurumsal bakım hizmetlerinin verilmesi gibi düzenlemelere gidilmiştir. Tablo 87'in sonuçlarına

göre, bu gibi hizmetlerden haberdar olanların oranı %20,7'dir. Bu oran düşük olmakla birlikte, kendi ailesinde ya da yakınlarında özürlü kişi bulunmayan hanelerde özürlülere yönelik düzenlemelerden haberdar olmanın çok da beklenen bir durum olmadığı düşünülebilir.

Tablo 87: Devletin Engellilere/Bakıma Muhtaçlara Sağladığı Hizmetlerden Haberdar Olma Durumu

Haberdar Olma Durumu	Frekans	Yüzde
Haberdar olanlar	128	20,7
Haberdar olmayanlar	490	79,3
Toplam	618	100,0

G. Araştırma Kapsamındaki Hanelerde, Yoksullukla İlgili Kanaatlere ve Geleceğe Dönük Beklentilere İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan hanelerin yoksullukla ilgili sorulara çeşitli sorulara yönelik kanaatlerine ve geleceğe dönük beklentilerine ilişkin bulgular Tablo 88 – Tablo 98 arasında verilmektedir.

Araştırma kapsamındaki hanelerin son on yıllık dönemde devletin yoksullukla mücadele konusundaki çabalarına ilişkin görüşleri Tablo 88'de gösterilmektedir. Bu soruya, araştırma kapsamındaki 618 hanenin 414'ünde, bir diğer ifadeyle %67'sinde "devlete güveniyordum hala güveniyorum" şeklinde cevap verilmiştir. "Devlete güvenim arttı" şeklinde cevap verenlerin oranı ise %23,5'tir. "Devlete güvenmiyordum hala güvenmiyorum" şeklinde cevap verenler %1,5 oranındayken; "devlete güvenim azaldı" cevabını verenlerin oranı %6,8'dir. Bu sonuçlara göre, araştırma kapsamındaki yoksul hanelerde devlete olan güvenin varlığına ve var olan güvenin arttığına ilişkin ciddi bir oran söz konusudur. Nitekim "devlete güveniyordum hala güveniyorum" ve "devlete güvenim arttı" şeklinde cevap verenlerin oranı toplamda %90,5 ile son derece yüksek bir seviyededir.

Tablo 88: “Son 10 yılı değerlendirirseniz, devletin yoksullara yönelik çabalarıyla ilgili ne düşünürsünüz? Sorusuna Verilen Cevaplar

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Devlete güvenim azaldı	42	6,8
Devlete güvenim arttı	145	23,5
Devlete güveniyordum hala güveniyorum	414	67,0
Devlete güvenmiyordum hala güvenmiyorum	9	1,5
Fikrim yok	8	1,3
Toplam	618	100,0

Araştırma kapsamındaki hanelerin “son on yıllık dönem esas alındığında devletin yoksullara yönelik çabaları sonucunda yoksulluğun azaldığı” görüşü konusundaki düşünceleri ise Tablo 89’da verilmektedir. Buna göre, yoksulluğun azaldığı görüşüne katılanların oranı %12,3 ile sınırlı bir düzeydeyken; yoksulluğun azaldığı görüşüne katılmayanların oranı %86,9 ile oldukça yüksek bir düzeydedir. Bu konuda fikir beyan etmeyenlerin oranı ise %0,8’dir.

Tablo 88’deki ve Tablo 89’daki veriler bir arada değerlendirildiğinde ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Tablo 88’de yoksul hanelerde, devletin yoksullara yönelik çabalarına olan güvenin son derece yüksek bir düzeyde (%67+%23,5: %90,5) olduğu görülmesine rağmen; Tablo 89’daki sonuçlar, yoksul hanelerde devletin yoksullara yönelik çabaları sonucunda yoksulluğun azaldığı görüşüne katılmama oranının yine oldukça yüksek bir düzeyde (%86,9) olduğunu göstermektedir. Bu yönde verilen cevapların yüksek bir oranda olmasının nedeninin, ilk anda, yoksul kesimlerin devlet kurumlarından yardım alma oranlarının yüksekliği dikkate alındığında, bu yardımların kesilebileceğine ilişkin tereddütlerden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu anlamda, yoksul hanelerde devletin yoksullara yönelik çabaları sonucunda yoksulluğun azaldığı görüşüne katılmama oranındaki yükseklik bu kaygının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Ancak, kanaatimizce burada sorgulanması gereken asıl husus, devletin yoksullukla mücadele konusunda izlediği politikaların yoksulların yoksulluktan kurtulmalarını kalıcı bir şekilde sağlayıcı yönde olup olmadığıdır. Araştırma sonuçlarının da ortaya koyduğu gibi, yoksulların, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ve Büyükşehir

Belediyesinden yardım alma oranları bir hayli yüksektir. Elbette ki bu yardımlar mutlak yoksulluk içinde bulunan kesimlerin yaşamlarını daha kolay idame ettirebilmeleri noktasında önemli bir role sahiptir. Nitekim Tablo 88'deki veriler, yoksul kesimin bu anlamda duyduğu memnuniyetin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Ancak, yoksulluk sorununun kalıcı bir şekilde çözümlenebilmesi için yürütülmesi gereken öncelikli politikanın, yoksulların sosyal yardımlara bağımlı hale gelme tehlikesini bertaraf edecek biçimde şekillenmesi gerektiği de açıktır. Bu çerçevede, Türkiye genelinde ciddi boyutlara ulaştığına çalışmamızın önceki kısımlarında yer verdiğimiz işsizlik sorununun çözümüne, düzgün işlerin ve yeni istihdam alanlarının yaratılmasına, eğitimsiz ve becerisi olmayan yoksul kesimlerin istihdamlarını kolaylaştırıcı yönde mesleki eğitim programlarına ağırlık verilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu arada belirtilmesi gereken önemli bir husus, yoksulluk ve yoksullukla organik bir bağ içinde olan işsizlik sorununun ülke gerçekleri dikkate alındığında kısa vadede çözümlenebilecek bir sorun olmadığı gerçeğinin de gözden uzak tutulmaması gerektiğidir. Bu sorunların kalıcı bir biçimde çözümlenmesine yönelik politikalar öne çıkarılırken, mutlak yoksulluk içinde bulunan kesimlere, bağımlılık yaratmayacak şekilde yardımların ulaştırılması sosyal devlet olmanın bir gereğidir.

Tablo 89: “Son 10 yılı değerlendirirseniz, devletin yoksullara yönelik çabaları sonucu yoksulluğun azaldığı görüşü konusunda ne düşünürsünüz? Sorusuna Verilen Cevaplar

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Evet, katılıyorum yoksulluk azaldı	76	12,3
Hayır, katılmıyorum yoksulluk azalmadı	537	86,9
Fikrim yok	5	0,8
Toplam	618	100,0

Tablo 90, araştırma kapsamındaki hanelerde, görüşme yapılan kişilerin kendi yoksulluklarının nedenlerine ilişkin olarak sunulan çeşitli seçeneklere katılma durumunu göstermektedir. Buna göre, yoksulluğun nedenleri arasında belirtilen seçenekler içinde yer alan “işsiz olmam”

seçeneğine katılanların oranı %90,9; “eğitimimin olmaması” seçeneğine katılanların oranı %87,2; “düşük ücret almam” seçeneğine katılanların oranı %82,8; “sigortasız çalışmam” seçeneğine katılanların oranı %90,6; “çalışma imkânımın olmaması” seçeneğine katılanların oranı %95,1; “yetersiz yardımlar” seçeneğine katılanların oranı %31,4; “sosyal yardımlaşmanın zayıflaması” seçeneğine katılanların oranı ise %29,4’tür. Bu sonuçlar, yoksul hanelerde yoksulluğun nedenleri arasında belirtilen seçeneklerden işsizlik, eğitimsizlik, düşük ücret alma ve sigortasız çalışmaya katılma oranlarının oldukça yüksek düzeylerde ve birbirlerine yakın oranlarda olduğunu göstermektedir. Yoksulluk nedenleri arasında belirtilen seçeneklerden “işsiz olmam” seçeneğine katılma oranı yüksekken, aynı zamanda “sigortasız çalışmam” ve “düşük ücret almam” seçeneklerine katılma oranlarının da yüksek olması, yoksulluk sorununun nedenleri arasında işsizliğin önemli rolünü ortaya koyarken, aynı zamanda, istihdamın niteliğine yönelik sorunların varlığına da işaret etmektedir. Bu anlamda, kayıt dışı istihdamın halen yüksek oranlarda olduğu ülkemizde, kayıt dışı istihdamın önlenmesine ve düzgün işlerin yaratılmasına yönelik politikaların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Tablo 90’da dikkati çeken bir başka husus, yoksulluğun nedenleri arasında belirtilen “yetersiz yardımlar” ve “sosyal yardımlaşmanın zayıflaması” seçeneklerine katılma oranlarının sırasıyla %31,4 ve %29,4 ile nispeten düşük bir düzeyde olmasıdır. Yoksulluğun nedenleri arasında belirtilen bu seçeneklere katılmayanların oranı ise %47,9’dur. Saha araştırması kapsamında, sosyal yardımlaşmanın zayıfladığına ilişkin yaygın bir kanaat bulunmaması, sosyal dayanışmanın halen varlığını koruduğuna ilişkin bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde, yoksulluğun nedenlerinden biri olarak yetersiz yardımlar seçeneğinin öne çıkmaması da hem yoksul kesimin kendilerine yönelik yardımlardan duydukları belirli ölçüde bir memnuniyete işaret ederken hem de yoksulluğun çözümüne yönelik beklentilerine ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Nitekim yoksul kesimin yoksulluklarının nedenlerine ilişkin olarak yüksek düzeyde katılma oranlarının

söz konusu olduğu seçenekler, yoksullukla mücadelede işsizliğin, istihdamın niteliğinin ve eğitimin önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 90: “Yoksulluğunuzun nedeni olarak aşağıda belirtilenlerden hangileri size uygundur?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Nedenler	Katılıyorum		Katılmıyorum		Fikrim yok	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
İşsiz olmam	562	90,9	27	4,4	29	4,7
Eğitimimin olmaması	539	87,2	36	5,8	43	7,0
Düşük ücret almam	512	82,8	24	3,9	82	13,3
Sigortasız çalışmam	560	90,6	17	2,8	41	6,6
Çalışma imkânının olmaması	588	95,1	19	3,1	11	1,8
Yetersiz yardımlar	194	31,4	296	47,9	128	20,7
Sosyal yardımlaşmanın zayıflaması	182	29,4	296	47,9	140	22,7

Yukarıda, Tablo 90'daki sonuçları değerlendirirken yaptığımız yorumlar Tablo 91'deki göstergeler tarafından da doğrulanmaktadır. Araştırma kapsamındaki yoksul hanelerde, yoksulluk nedenlerinden öne çıkarılan en önemli üç nedene ilişkin göstergeler Tablo 91'de yer almaktadır. Buna göre, “işsiz olmam”, “eğitimimin olmaması” ve “sigortasız çalışmam” seçenekleri yoksulluk nedenleri arasında ilk üç sırada yer almaktadır.

Tablo 91: Yoksulluk Nedenlerinden En Önemli Üç Nedene İlişkin Değerlendirmeler

En Önemli Bulunan Üç Neden	Frekans	Yüzde
İşsiz olmam	471	76,2
Eğitimimin olmaması	239	38,7
Sigortasız çalışmam	170	27,5

Yoksulluğun önlenmesi amacıyla alınması gereken tedbirlere ilişkin görüşler Tablo 92'de gösterilmektedir. Önem sırasına göre en önemliden en az önemliye doğru bir sıralamanın yapıldığı Tablo 92'de, yoksulluğun önlenmesi konusunda alınması gereken tedbirler içinde “iş imkânları yaratma” %76,1'ile ilk sırada yer almaktadır. Bir diğer ifadeyle, cevaplayıcıların %76,1'i yoksulluğun önlenmesinde alınması gereken

tedbirler arasında en önemli seçeneği “iş imkânları yaratma” olarak belirtmişlerdir. İkinci önemli tedbir olarak “iş bulmaya yönelik kurslar açmak” seçeneği öne çıkmaktadır. Cevaplayıcıların yaklaşık yarısı (%49,2), yoksulluğun önlenmesinde en önemli ikinci tedbir olarak “iş bulmaya yönelik kurslar açmak” seçeneğini belirtmişlerdir. Üçüncü en önemli tedbir olarak öne çıkarılan seçenek ise “kendi işini kurması için teşvik ve yardımlar” dır. Cevaplayıcıların %43’ü yoksulluğun önlenmesinde en önemli üçüncü tedbir olarak “kendi işini kurması için teşvik ve yardımlar” seçeneğini belirtmişlerdir. “Sürekli ve düzenli gıda, temizlik malzemesi vb. yardımlar” seçeneğini yoksulluğun önlenmesinde alınması gereken tedbirler sıralamasında dördüncü sırada belirtenlerin oranı %44,5 iken; “aileye/haneye yönelik sürekli ve düzenli para yardımı” seçeneğini son sırada belirtenlerin oranı %44,7’dir. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere, araştırma kapsamındaki yoksul hanelerde, yoksullukla mücadele konusunda alınması gereken tedbirlere ilişkin öncelikler, işsizlik sorununun çözümü noktasında yoğunlaşmaktadır.

Tablo 92: Yoksulluğun Önlenmesinde Alınması Gereken Tedbirlere İlişkin Görüşler (Önem Sırasına Göre, En Önemliden En Az Önemliye Doğru Sıralama)

Alınması Gereken Tedbirler	Frekans	Yüzde
İş imkânları yaratma	470	76,1
İş bulmaya yönelik kurslar açma	304	49,2
Kendi işini kurması için teşvik ve yardımlar	266	43,0
Sürekli ve düzenli gıda, temizlik malzemesi vb. yardımlar	275	44,5
Ailelere/haneye yönelik sürekli ve düzenli para yardımı	276	44,7

Yoksul hanelerde yoksulluğun bir kader olarak algılanıp algılanmadığı, bu anlamda, yoksul kişilerin yoksullukla mücadelede bireysel sorumluluklarının bilincinde olup olmadıkları saha araştırması kapsamında sorgulanan bir diğer husustur. Tablo 93’te, yoksul kesimin “yoksulluk kader

değildir. İnsan isterse yoksulluktan kurtulabilir” ifadesine ilişkin görüşlerine yer verilmektedir. Aşağıda yer alan tabloya göre, bu ifadeye katılanların oranı %49’dur. Bu ifadeye katılmadıklarını belirtenlerin oranı %32,7 iken; kararsız olduklarını belirtenlerin oranı ise %18,3’dür. Yoksulluğun bir kader olmadığını düşünenlerin oranının araştırma kapsamındaki hanelerin yaklaşık yarısına tekabül etmesi, yoksullukla mücadele konusunda bu kesimin kendi üstlerine düşen sorumlulukların bilincinde oldukları şeklinde değerlendirilebilir. Ancak, %18,3 oranındaki kararsızların ve yoksulluğu kader olarak gören %32,7 oranındaki azımsanamayacak bir kesimin varlığı da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Yoksulluğun kader olarak görüldüğü hanelerde yoksulluğun bir kısır döngüye dönüşme ihtimali oldukça yüksektir. Bu anlamda, bu kesimlerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri noktasında devlet kurumlarından, çeşitli kuruluşlardan, sivil toplum örgütlerinden ya da diğer kişilerden sağlanan yardımların belirleyici bir role sahip olacağı açıktır.

Tablo 93: “Yoksulluk kader değildir. İnsan isterse yoksulluktan kurtulabilir” İfadesine İlişkin Değerlendirmeler

Değerlendirmeler	Frekans	Yüzde
Katılıyorum	303	49,0
Katılmıyorum	202	32,7
Kararsızım	113	18,3
Toplam	618	100,0

Saha araştırması kapsamında sorguladığımız bir diğer husus, araştırma kapsamındaki hanelerde, kişilerin yoksullukları nedeniyle sosyal dışlanmaya maruz kalıp kalmadıklarıdır. Bu duruma ilişkin sonuçların yer aldığı Tablo 94’e göre, yoksul oldukları için akrabaları, komşuları ve arkadaşları tarafından dışlanmadıklarını belirtenlerin oranı birbirine oldukça yakın ve bir hayli yüksektir. Bu soru hazırlanırken akrabalar, arkadaşlar ve komşuların, seçeneklerde ayrı ayrı belirtilmesinin daha anlamlı olacağı düşünülmüştür. Burada, yoksul kesimlerin kendileriyle aynı muhitte hatta çoğu zaman aynı sokakta ikamet eden komşularının yaşam koşullarının da kendilerinininkinden çok farklı olmayacağı düşüncesinden hareketle, sosyal dışlanmaya maruz kalma noktasında komşular seçeneği ile akrabalar ya da

arkadaşlar seçeneğine verilen cevapların farklı olabileceği ihtimali dikkate alınmıştır. Ancak, Tablo 94'teki göstergeler, araştırma kapsamındaki yoksul hanelerin, her üç kesim tarafından da sosyal dışlanmaya maruz kalmadıklarına yönelik oranların yüksekliğine işaret etmektedir. Bu oranlar, yoksul kesimlerin komşuları, akrabaları ve arkadaşları ile belirli düzeyde bir sosyal ilişki ve dayanışma içinde olduklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Yoksul oldukları için akrabaları, arkadaşları ve komşuları tarafından sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını belirtenlerin oranı ortalamada %24,9'dur. Bu oran, sosyal dışlanmaya maruz kalmadıklarını belirten yaklaşık %75'lik bir kesimin varlığıyla karşılaştırıldığında düşük bir oran olarak gözükse de yoksul kesim içinde, neredeyse her dört kişiden birinin yakınları tarafından dışlandığını göstermesi açısından kaygı vericidir.

Tablo 94: Yoksulluk Nedeniyle Sosyal Dışlanmaya Maruz Kalma Konusundaki Değerlendirmeler

Sosyal Dışlanma	Evet		Hayır	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Yoksul olduğumuz için akrabalarımız tarafından dışlanıyoruz	178	28,8	440	71,2
Yoksul olduğumuz için komşularımız tarafından dışlanıyoruz	145	23,5	473	76,5
Yoksul olduğumuz için arkadaşlarımız tarafından dışlanıyoruz	139	22,5	479	77,5

Ankara'daki kent yoksullarını hedef alan ve yoksulluğu sosyolojik bir açıdan inceleyen Erdem'in çalışmasında da benzer sonuçlara rastlanmıştır. Erdem, yoksulların hissettikleri dışlanmanın onların benlikleri üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ve bu durumun yoksulların çevreyle olan sosyal ilişkilerinin azalmasına neden olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, yine aynı çalışmada elde edilen bulgularda, akrabaları tarafından sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını belirtenlerin oranı, komşuları tarafından sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını belirtenlere göre yaklaşık 5 puan daha fazladır. Erdem, bu

durumu, yoksulların komşularından gördükleri ilgi ve yakınlığın daha fazlasını akrabalarından beklmeleriyle açıklamaktadır.⁴⁵⁸

Araştırma kapsamındaki hanelerde, “okula devam eden çocuklarınızın gelecekte sizden daha iyi bir hayat süreceğine inanıyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar Tablo 95’te gösterilmektedir. Buna göre, araştırma kapsamındaki hanelerin %51,3’ünde okula devam eden çocukların gelecekte daha iyi bir hayat süreceğine inanılmaktadır. Bu soruya olumsuz cevap verenlerin oranı %27 iken; kararsızların oranı %21,7’dir. Çalışmamızın ikinci bölümünde TÜİK’in yoksulluk istatistiklerini değerlendirirken de belirttiğimiz üzere, ülkemizde yoksul kişilerin büyük çoğunluğunun eğitim seviyesi son derece düşüktür. Yine aynı bölümde, eğitim-yoksulluk ilişkisini incelemiş ve en önemli beşeri sermaye yatırımlarından biri olan eğitimin istihdam edilebilirlik açısından taşıdığı önemi vurgulamıştık. Okula devam eden çocukların gelecekte daha iyi bir hayat süreceğine olan inancı yansıtan %51,3 oranı, araştırma kapsamındaki hanelerin önemli bir kısmında, ailelerin çocuklarının eğitimi önemlediklerini ve çocuklarının yoksulluktan kurtulmasında eğitimi önemli bir etken olarak gördüklerini göstermektedir.

Tablo 95: “Okula devam eden çocuklarınızın gelecekte sizden daha iyi bir hayat süreceğine inanıyor musunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Evet, inanıyorum	317	51,3
Hayır, inanmıyorum	167	27,0
Kararsızım	134	21,7
Toplam	618	100,0

Tablo 96, Tablo 95’te cevapları sunulan sorunun değişik bir açıdan sorulmasıyla ortaya çıkan sonuçları göstermektedir. Araştırma kapsamındaki hanelerde, “Okula devam eden çocuklarınızın sizi gelecekte yoksulluktan kurtaracağına inanıyor musunuz?” şeklinde sorulan sorunun cevapları tablo 96’da gösterilmektedir. Buna göre, hanelerin %40,5’inde bu soruya evet

⁴⁵⁸ Tefik Erdem, *Yoksulluk Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma “Ankara Kent Yoksulları”*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2003, s.95, 96.

şeklinde cevap verilirken, hayır cevabını verenlerin oranı %32; kararsız olduklarını belirtenlerin oranı ise %27,5'tir. Bu soruya olumlu verilen cevapların oranı olan %40,5, bir önceki tablodaki olumlu cevapların oranı ile karşılaştırıldığında yaklaşık 10 puanlık bir azalış dikkati çekmektedir. Bu durum, araştırma kapsamındaki hanelerde, okula devam eden çocukların gelecekte kendi hayatlarında sağlayacakları iyileşmeye olan inancın daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak, %40,5 oranı da azımsanacak bir oran değildir. Araştırma kapsamındaki hanelerin %40,5'inde, aileler çocuklarının eğitimi, içinde buldukları yoksulluktan çıkış için bir seçenek olarak görmektedirler.

Tablo 96: “Okula devam eden çocuklarınızın sizi gelecekte yoksulluktan kurtaracağına inanıyor musunuz?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Evet, inanıyorum	250	40,5
Hayır, inanmıyorum	198	32,0
Kararsızım	170	27,5
Toplam	618	100,0

Maddi sıkıntılar nedeniyle önümüzdeki birkaç yıl içinde memlekete ya da başka bir yere göç etme düşüncesinin varlığına ilişkin sonuçlar Tablo 97'de sunulmaktadır. Buna göre, araştırma kapsamındaki hanelerin %79,4 gibi oldukça yüksek bir oranında göç etme yönünde bir düşüncenin olmadığı görülmektedir. Göç etme yönünde bir düşünceye sahip olan hanelerin oranının %12,9 ile sınırlı bir düzeyde olduğu görülmektedir. Kararsızların oranı ise %7,6'dır. Çalışmamızın ikinci bölümünde de belirttiğimiz üzere göç kararının alınmasında belirleyici olan birtakım faktörler bulunmaktadır. Bu kararın alınmasında göç veren yerlerin itici faktörleri ve göç edilecek yerlerin çekici faktörleri etkili olmaktadır. Bu durumda, araştırma kapsamındaki hanelerin büyük bir kısmında, maddi sıkıntılar nedeniyle önümüzdeki birkaç yıl içinde başka bir yere göç etme yönünde bir düşüncenin ortaya çıkmaması, bu kişilerin göç kararı almaları durumunda içinde buldukları koşullardan

daha iyisine sahip olamayacakları şeklinde bir kanaate sahip olmalarının sonucu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 97: “Maddi sıkıntılarınızın devam etmesi durumunda önümüzdeki birkaç yıl içinde memlekete dönmeyi ya da başka bir yere göç etmeyi düşünür müsünüz?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Evet	80	12,9
Hayır	491	79,4
Kararsızım	47	7,6
Toplam	618	100,0

Araştırma kapsamındaki yoksul kesimin önümüzdeki beş yılda kendi hayatlarının ne yönde değişeceğine ilişkin görüşleri Tablo 98’de sunulmaktadır. Buna göre, önümüzdeki beş yılda hayatlarının daha kötü olacağını düşünenlerin oranı %26,7 iken; hayatlarının değişmeyeceğini düşünenlerin oranı %37,1; hayatlarının daha iyi olacağını düşünenlerin oranı ise %24,3’tür. Bu soruya “bilmiyorum” şeklinde cevap verenlerin oranı %12’dir. Yaşam koşullarında önümüzdeki beş yılda olumsuzza doğru bir gidiş olacağını düşünenlerin %26,7 ile nispeten düşük bir oranda olduğu söylenebilir. Önümüzdeki beş yılda hayatlarının değişmeyeceğini düşünenlerin oranı ile daha iyi olacağını düşünenlerin oranı bir arada değerlendirildiğinde, yoksullar içinde önemli bir kesimin en azından önümüzdeki beş yılda yaşam koşullarının daha kötüye gitmeyeceği yönünde bir beklentiye sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 98: “Önümüzdeki beş yılda hayatınız sizce nasıl olacak?” Sorusuna Verilen Cevaplar

Cevaplar	Frekans	Yüzde
Daha kötü olacak	165	26,7
Değişmeyecek	229	37,1
Daha iyi olacak	150	24,3
Bilmiyorum	74	12,0
Toplam	618	100,0

H. Araştırma Bulgularının Çapraz Tablolar Haline Verilmesi

Araştırma bulgularının çapraz tablolar halinde verildiği bu bölümde, iki sınıflamalı değişken arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek için “ki-kare testi” kullanılmıştır. İki değişken arasında ilişkinin olması, bir değişkenin düzeylerindeki cevapların, diğer değişkenin düzeylerinde farklılaştığını göstermektedir. Ki-kare testi, iki sınıflamalı değişkenin düzeylerine göre oluşan gözeneklerde, gözlenen değerlerle, beklenen değerlerin birbirlerinden anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmektedir. Buna göre, iki değer arasındaki fark arttıkça değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı çıkma olasılığı artmaktadır.⁴⁵⁹

Ki-kare testinin kullanılabilmesi için beklenen değeri 5'ten küçük olan kategori sayısının toplam kategori sayısının %20'sini aşmaması gerekir.⁴⁶⁰ Ki-kare testi sonucuna göre, beklenen değeri 5'ten küçük gözenek sayısının %20'yi aşması durumunda uygulanan yöntemlerden biri, beklenen değer düşük olduğu satır ya da sütun düzeylerinde birleştirme yapılmasıdır.⁴⁶¹ Bu çalışmada da ki-kare testi uygulanırken beklenen değeri 5'ten küçük gözenek sayısının %20'yi aştığı durumlarda, beklenen değeri düşük olduğu satır ya da sütun düzeylerinde birleştirme yapılması yoluna gidilmiştir. Yapılan ki-kare testi sonucunda, anlamlılık düzeyi (p), tablo değeri (α): 0,05'ten küçük ise değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hanehalkı reisinin çalışma durumunun, eğitim düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin ki-kare testi sonuçları Tablo 99'da verilmektedir.

⁴⁵⁹ Şener Büyüköztürk, **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum**, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2006, s.148.

⁴⁶⁰ Büyüköztürk, a.g.e., s.145.

⁴⁶¹ Büyüköztürk, a.g.e., 148.

Tablo 99: Hanehalkı Reisinin Eğitimi ile Halen Bir İşte Çalışma Durumu

Hanehalkı Reisinin Eğitimi	Hanehalkı Reisinin Halen Bir İşte Çalışma Durumu		
	Evet	Hayır	Toplam
Okur-yazar değil	8 10,1%	71 89,9%	79 100,0%
Okur-yazar (diplomasız)	8 19,0%	34 81,0%	42 100,0%
İlkokul mezunu	144 32,3%	302 67,7%	446 100,0%
Ortaokul/ilköğretim mezunu	11 29,7%	26 70,3%	37 100,0%
Lise mezunu	5 38,5%	8 61,5%	13 100,0%
Üniversite mezunu	1 100,0%	0 0,0%	1 100,0%
Toplam	177 28,6%	441 71,4%	618 100,0%
p=0,001 α=0.05			

Tablo 99 incelendiğinde, okur-yazar olmayan hanehalkı reislerinin %89,9'unun; okur-yazar olup diploma sahibi olmayanların ise %81'inin bir işte çalışmadığı görülmektedir. İlköğretim ve lise mezunlarında bu oranlar sırasıyla %70,3 ve %61,5'tir. Tablodaki veriler, araştırma kapsamındaki hanehalkı reislerinden sadece birinin üniversite mezunu olduğunu ve bu kişinin de çalıştığını göstermektedir. Bu durumda, eğitim düzeyi nispeten yüksek olan kişilerde çalışmama oranının daha düşük olduğu gözlenmektedir. Yapılan ki-kare testi sonucunda, farklı eğitim düzeylerindeki kişilerin çalışma durumlarında gözlenen bu farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($P=0.001 < \alpha =0.05$; değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel bir ilişki vardır).

Hanehalkı reisinin işsizlik süresinin, eğitim düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin ki-kare testi sonuçları Tablo 100'de verilmektedir.

Tablo 100: Hanehalkı Reisinin Eğitimi ile İşsizlik Süresi

Hanehalkı Reisinin Eğitimi	Hanehalkı Reisinin İşsizlik Süresi						Toplam
	İşi olanlar	0-6 ay arası	6ay-1 yıl arası	1-2 yıl arası	2-3 yıl arası	3 yıldan fazla	
Okur-yazar değil	8 10,1%	5 6,3%	1 1,3%	2 2,5%	3 3,8%	60 75,9%	79 100,0%
Okur-yazar (diplomasız)	8 19,0%	1 2,4%	2 4,8%	0 0,0%	1 2,4%	30 71,4%	42 100,0%
İlkokul mezunu	144 32,3%	38 8,5%	21 4,7%	12 2,7%	16 3,6%	215 48,2%	446 100,0%
Ortaokul/ilköğretim mezunu	11 29,7%	4 10,8%	0 0,0%	1 2,7%	0 0,0%	21 56,8%	37 100,0%
Lise mezunu	5 38,5%	4 30,8%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	4 30,8%	13 100,0%
Üniversite mezunu	1 100,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 100,0%
Toplam	177 28,6%	52 8,4%	24 3,9%	15 2,4%	20 3,2%	330 53,4%	618 100,0%
p=0,000		α=0.05					

Tablo 100 incelendiğinde, 3 yıldan fazla bir süredir işsiz olanların oranının okur-yazar olmayanlarda ve okur-yazar olup diploma sahibi olmayanlarda sırasıyla %75,9 ve %71,4 ile oldukça yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. İlkokul mezunlarında bu oran %48,2 iken, lise mezunlarında %30,8'e gerilemektedir. Bu sonuçlar, eğitim düzeyi yükseldikçe 3 yıldan fazla bir süredir işsiz olanların oranının azaldığına işaret etmektedir. Yapılan ki-kare testi sonucunda, farklı eğitim düzeylerindeki kişilerin işsizlik sürelerinde gözlenen bu farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($P=0.000 < \alpha =0.05$; değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel bir ilişki vardır).

Hanehalkı reisinin önümüzdeki beş yıla yönelik beklentisinin son on yılda devletin yoksullara yönelik çabalarıyla ilgili görüşüne göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin ki-kare testi sonuçları Tablo 101'de verilmektedir.

Tablo 101: Son On Yılda Devletin Yoksullara Yönelik Çabalarıyla İlgili Görüşler ile Önümüzdeki Beş Yıla İlişkin Beklentiler

Son 10 yılı değerlendirirseniz, devletin yoksullara yönelik çabalarıyla ilgili ne düşünüyorsunuz?	Önümüzdeki 5 yılda hayatınız sizce nasıl olacak?				
	Daha kötü olacak	Değişmeyecek	Daha iyi olacak	Bilmiyorum	Toplam
Devlete güvenim azaldı	17 40,5%	12 28,6%	3 7,1%	10 23,8%	42 100,0%
Devlete güvenim arttı	53 36,6%	58 40,0%	33 22,8%	1 0,7%	145 100,0%
Devlete güveniyordum hala güveniyorum	91 22,0%	156 37,7%	114 27,5%	53 12,8%	414 100,0%
Devlete güvenmiyordum hala güvenmiyorum	2 22,2%	1 11,1%	0 0,0%	6 66,7%	9 100,0%
Fikrim yok	2 25,0	2 25,0	0 0,0	4 50,0	8 100,0
Toplam	165 26,7%	229 37,1%	150 24,3%	74 12,0%	618 100,0%
p=0,000 α=0.05					

Tablo 101 incelendiğinde, yoksullukla mücadele konusunda son on yılda devlete olan güveninin azaldığını belirtenlerin %40,5'i önümüzdeki beş yılda hayatının daha kötü olacağını; %28,6'sı hayatının değişmeyeceğini; %7,1'i ise hayatının daha iyi olacağını düşünmektedir. Yoksullukla mücadelede devlete olan güveninin arttığını belirtenler içinde ise önümüzdeki beş yılda hayatının daha kötü olacağını düşünenlerin oranı %36,6'ya gerilerken; daha iyi olacağını düşünenlerin oranı da %22,8'e yükselmektedir. Bu grup içinde, önümüzdeki beş yılda hayatının değişmeyeceğini belirtenlerin oranı ise %40'tır. Tablodaki veriler incelendiğinde, yoksullukla mücadele konusunda devlete güven duyanların önümüzdeki beş yıla ilişkin beklentilerinin, devlete güven duymayanlara göre daha olumlu olduğunu görülmektedir. Yapılan ki-kare testi sonucunda, yoksullukla mücadelede devlete duyulan güven konusunda farklı görüşlere sahip olan kişilerin, önümüzdeki beş yıla ilişkin beklentilerinde gözlenen bu farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($P=0,000 < \alpha=0.05$; değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel bir ilişki vardır).

Hanede hastalanan biri olduğunda ne yapılacağına ilişkin değerlendirmelerin, hanehalkı reisinin sağlık güvencesi durumuna göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin ki-kare testi sonuçları Tablo 102’de verilmektedir.

Tablo 102: Hanehalkı Reisinin Sağlık Güvencesi Durumu ile Hanede Hastalanan Biri Olduğunda Ne Yapılacağına İlişkin Değerlendirmeler

Hanehalkı reisinin sağlık güvencesi var mı?	Hanenizde biri hastalandığında ilk olarak ne yaparsınız?				
	Sağlık ocağına gideriz	Hastaneye gideriz	Kendimiz tedavi etmeye çalışır, geçmesini bekleriz	Diğer	Toplam
Hayır	27 36,5%	15 20,3%	30 40,5%	2 2,7%	74 100,0%
Evet	256 47,1%	195 35,8%	90 16,5%	3 0,6%	544 100,0%
Toplam	283 45,8%	210 34,0%	120 19,4%	5 0,8%	618 100,0%
p=0,000		α=0.05			

Tablo 102 incelendiğinde, hanehalkı reisinin sağlık güvencesine sahip olmadığı hanelerde, “hanede biri hastalandığında ilk olarak ne yaparsınız?” sorusunu “kendi olanaklarımızla tedavi etmeye çalışırız” şeklinde cevaplayanların oranının %40,5 olduğu görülmektedir. Hanehalkı reisinin sağlık güvencesinin olduğu hanelerde ise bu oran %16,5’tir. Tablodaki veriler, hanehalkı reisinin sağlık güvencesinin olduğu hanelerde, hanehalkından birinin hastalanması durumunda sağlık ocağına ya da hastaneye gitme seçeneğinin daha yüksek oranlarda cevaplandığını göstermektedir. Bu durumda, sağlık güvencesinin olduğu hanelerde, hastalık durumunda sağlık ocağına ya da hastaneye gitme bilincinin daha yaygın olduğu söylenebilir. Yapılan ki-kare testi sonucunda, hanehalkı reislerinin sağlık güvencesine sahip olup olmamaları ile hanede hastalanan biri olduğunda ne yapacaklarına ilişkin değerlendirmeleri arasında gözlenen

farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($P=0,000 < \alpha=0.05$; değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel bir ilişki vardır).

Hanede zorluk çekmeden yaşanabilmesi için ihtiyaç duyulan en az aylık gelir miktarına ilişkin değerlendirmelerin, hanehalkının çalışarak elde ettiği toplam gelire göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin ki-kare testi sonuçları Tablo 103'de verilmektedir.

Tablo 103: Hanehalkının Çalışarak Elde Ettiği Toplam Gelir ile Zorluk Çekmeden Yaşanabilmesi için İhtiyaç Duyulan En Az Aylık Gelir

Hanehalkının çalışarak elde ettiği toplam gelir (TL)	Zorluk çekmeden yaşayabilmeniz için (bütün giderler dâhil) ortalama aylık geliriniz en az ne kadar olmalıdır? (TL)										
	Fikri yok	250	500	750	1000	1250	1500	1750	2000	2500	Toplam
0-250	1 0,5%	1 0,5%	27 14,4%	57 30,3%	52 27,7%	16 8,5%	28 14,9%	1 0,5%	5 2,7%	0 0,0%	188 100,0%
251-526	3 0,9%	0 0,0%	21 6,4%	99 30,1%	127 38,6%	26 7,9%	41 12,5%	3 0,9%	8 2,4%	1 0,3%	329 100,0%
527 (tam asgari ücret)	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 9,5%	9 42,9%	3 14,3%	6 28,6%	0 0,0%	1 4,8%	0 0,0%	21 100,0%
528-750	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 3,8%	23 43,4%	7 13,2%	16 30,2%	0 0,0%	5 9,4%	0 0,0%	53 100,0%
751-1000	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 22,2%	1 11,1%	5 55,6%	0 0,0%	1 11,1%	0 0,0%	9 100,0%
1001-1500	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	2 66,7%	0 0,0%	0 0,0%	1 33,3%	0 0,0%	3 100,0%
Çalışma karşılığı geliri yok	0 0,0%	0 0,0%	3 20,0%	3 20,0%	5 33,3%	2 13,3%	2 13,3%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	15 100,0%
Toplam	4 0,6%	1 0,2%	51 8,3%	163 26,4%	218 35,3%	57 9,2%	98 15,9%	4 0,6%	21 3,4%	1 0,2%	618 100,0%
p=0,000		α=0.05									

Tablo 103 incelendiğinde, 0-250 TL arasında gelire sahip olan hanelerde, zorluk çekmeden yaşanabilmesi için belirtilen gelir miktarının en yüksek oranda (%30,3) 750 TL olduğu görülmektedir. 251-526 TL arasında gelire sahip olan hanelerde zorluk çekmeden yaşanabilmesi için belirtilen gelir miktarı en yüksek oranda (%38,6) 1000 TL düzeyindedir. 527 TL ve 528-750 TL arasında gelire sahip olan hanelerde ise zorluk çekmeden yaşanabilmesi için belirtilen gelir miktarı sırasıyla %42,9 ve %43,4 oranlarıyla yine 1000 TL'dir. Çalışma karşılığı elde edilen gelirin 751-1000 TL arasında

olduğu hanelerde zorluk çekmeden yaşanabilmesi için belirtilen gelir miktarının en yüksek oranda (%55,6) 1500 TL olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, araştırma kapsamındaki hanelerde çalışma karşılığı elde edilen gelir miktarı arttıkça, zorluk çekmeden yaşanabilmesi için ihtiyaç duyulan en az ortalama aylık gelir miktarının da arttığını göstermektedir. Yapılan ki-kare testi sonucunda, farklı gelir düzeylerine sahip hanelerde, zorluk çekmeden yaşamın sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan gelir miktarlarına ilişkin değerlendirmelerde gözlenen bu farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($P=0,000 < \alpha=0.05$; değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel bir ilişki vardır).

Tablo 103'deki verilerde dikkati çeken bir husus bulunmaktadır. Araştırma kapsamındaki hanelerin büyük çoğunluğunda (%83) hanede çalışma karşılığı elde edilen gelir miktarı asgari ücretin altında belirtilmiştir. Bu hanelerde ihtiyaç duyulan gelir miktarı açısından öne çıkan rakamlar ise 750 TL ve 1000 TL'dir. Dolayısıyla, asgari ücretin altında bir gelirin mevcut olduğu hanelerde, zorluk çekmeden yaşamın sürdürülebilmesi için, hâlihazırda haneye giren gelirden çok da yüksek olmayan (haneye giren gelirin yaklaşık iki katı) bir gelire ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, yoksul hanelerin daha iyi yaşam koşulları için, kendi gelir düzeylerinin çok üzerinde bir beklentiye sahip olmadıklarını göstermektedir.

Hanehalkı reisinin, yoksulluğunun nedeni olarak belirtilen “yetersiz yardımlar” seçeneğine katılma durumunun çalışma durumuna göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin ki-kare testi sonuçları Ttablo 104'te verilmektedir.

Tablo 104 incelendiğinde, bir işte çalışan hanehalkı reisleri arasında, kendi yoksulluğunun nedeni olarak belirtilen “yetersiz yardımlar” seçeneğine katılanların oranı %13 iken; bu seçeneğe katılmayanların oranı %58,2'dir. Çalışanların %28,8'i ise bu konuda fikir beyan etmemişlerdir.

Tablo 104: Hanehalkı Reisinin Halen Bir İşte Çalışma Durumu ile Yoksulluğun Nedeni Olarak Belirtilen “Yetersiz Yardımlar” Seçeneğine Katılma

Hanehalkı reisi halen bir işte çalışıyor mu?	Yoksulluğun nedeni yetersiz yardımlar			
	Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Toplam
Evet	23 13,0%	103 58,2%	51 28,8%	177 100,0%
Hayır	171 38,8%	193 43,8%	77 17,5%	441 100,0%
Toplam	194 31,4%	296 47,9%	128 20,7%	618 100,0%
p=0,000	α=0.05			

Bir işte çalışmayan hanehalkı reisleri arasında, kendi yoksulluğunun nedeni olarak belirtilen “yetersiz yardımlar” seçeneğine katılanların oranı %38,8’e yükselirken; bu seçeneğe katılmayanların oranı %43,8’e gerilemektedir. Çalışmayanların %17,5’i ise bu konuda fikir beyan etmemişlerdir. Bu sonuçları, bir işte çalışan yoksulların yardım beklentilerinin çalışmayanlara göre daha düşük düzeyde olduğu şeklinde değerlendirmek mümkündür. Yapılan ki-kare testi sonucunda, bir işte çalışan ya da çalışmayan yoksulların, kendi yoksulluklarının nedeni olarak belirtilen “yetersiz yardımlar” seçeneğine ilişkin görüşlerinde gözlenen bu farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($P=0,000 < \alpha=0.05$; değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel bir ilişki vardır).

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, çalışmanın bütünü kapsamında sonuç bölümünde ayrıca değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Tarihin hemen her döneminde toplumlara etkileyen bir sorun olan yoksulluk, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı görünümlere sahip olabileceği gibi, kaynağındaki nedenler ve boyutları itibarıyla da farklılaşabilmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren yoksulluk konusu uluslararası kuruluşların gündeminde o zamana kadar olmayan bir yoğunlukta yer etmeye başlamıştır. Dünyadaki gelir dağılımının az gelişmiş ülkeler aleyhine giderek kötüleşmesi ve yoksulluğun bazı ülkelerde toplumsal barışı tehdit edici boyutlara ulaşması bu durumda etkili olmuştur. Başta Dünya Bankası ve IMF olmak üzere, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar, yaptıkları toplantılarda ve yayınladıkları raporlarda yoksulluk konusunu gündemlerine almışlardır. Bu gelişmelerde, özellikle yapısal uyum politikaları adı altında Dünya Bankası ve IMF tarafından gelişmekte olan ülkelere dayatılan neoliberal politikalar sonucu, ülkelerin, gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluktaki artış başta olmak üzere, ekonomik ve sosyal koşullarında ortaya çıkan kötüleşme önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Türkiye'de yoksulluk sorununun ağırlıklı olarak gündeme gelmesi ve akademik çalışmalara konu olmasında, bu sorunun uluslararası alanda yoğun bir şekilde tartışılmasının etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim yoksulluğun tanımlanmasına, ölçülmesine ve yoksulluğun boyutlarının belirlenmesine yönelik çabalar Türkiye'de 1990'lı yılların ortalarından itibaren başlamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan yoksulluk araştırmalarının başlangıç tarihi ise Türkiye'de ciddi ekonomik krizlerin yaşandığı 2000 ve 2001 yıllarının hemen sonrasına rastlamaktadır. Türkiye, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kısa aralıklarla ekonomik krizler yaşamıştır. Bu krizler arasında 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler toplumsal alanda ortaya çıkan etkileri itibarıyla oldukça şiddetli olmuştur. İşsizlik oranlarındaki artışla birlikte yoksulluk o zaman kadar olmadığı biçimde görünür hale gelmiştir.

Türkiye ekonomisinin yakın tarihinde büyüme ve kriz dönemlerinin birbirini takip ettiğini söylemek mümkündür. Yatırım kararlarının etkin bir şekilde alınması ve buna bağlı olarak da kaynakların daha verimli kullanılabilmesi için istikrarlı bir ekonomik büyüme ön koşuldur. 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik kriz sonrasında, Türkiye, özellikle 2002-2007 döneminde istikrarlı bir ekonomik büyüme sağlamıştır. 2008 yılından itibaren küresel ekonomik krizin etkisiyle bu büyüme yavaşlamış, 2009 yılında ise ekonomi küçülmüştür. 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizlerin sonrasında yüksek oranlı ekonomik büyüme, kişi başına milli gelir artışı ve enflasyon oranlarındaki gerileme olumlu ekonomik göstergeler olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte, gelir dağılımındaki eşitsizliğin derecesini gösteren gini katsayısında da bir azalış olduğu TÜİK'in gelir dağılımı istatistiklerinden gözlenmektedir. Ancak, söz konusu süreçte, işgücüne katılma oranları azalırken, istihdam oranları durağan bir seyir izlemiş, işsizlik oranları ise ekonomik kriz sonrasında ulaştığı %10 seviyelerinde sabitlenmiştir. Ekonomideki olumlu göstergelerin işgücü piyasasına olan yansımalarının aynı derecede olumlu olmadığı son derece açıktır.

2002-2009 dönemine ait yoksulluk oranları incelendiğinde, yoksulluk oranlarının özellikle kriz dönemlerinin ardından yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir. 2000 ve 2001 yıllarının ardından 2002 ve 2003 yıllarında gıda ve gıda dışı harcamaları esas alan yoksulluk sınırı yöntemine göre hesaplanan mutlak yoksulluk oranları, söz konusu yıllar için sırasıyla %26,96 ve %28,12'dir. Türkiye'de yüksek oranlı ekonomik büyüme yıllarına denk düşen 2003-2006 döneminde azalma eğiliminde olan yoksulluk oranı 2006, 2007 ve 2008 yıllarında hemen hemen aynı düzeyde kalmış, küresel krizin etkisiyle de 2009 yılında yeniden yükselişe geçmiştir. Gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk oranının 2003-2006 döneminde azalma eğiliminde olmasında, bu dönemde gerçekleşen yüksek oranlı ekonomik büyümeye birlikte görece düşük gıda enflasyonu da etkili olmuştur. Türkiye'de gıda enflasyonu 2007 yılı ortalarına kadar TÜFE'nin altında seyretmiş ve genel fiyat endeksini aşağı çekici bir rol oynamıştır. 2007 yılından itibaren ekonomik büyümenin yavaşlaması ve gıda fiyatlarında

küresel gıda fiyat şokuna bağlı olarak ortaya çıkan artışlar, yoksulluk oranında 2007 yılına kadar görülen belirgin azalışın durmasına neden olmuştur. 2007 yılının ortalarından itibaren artan gıda fiyatlarıyla birlikte, küresel ekonomik kriz nedeniyle artan istihdam kayıpları, gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk oranında 2009 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık bir puanlık bir artışa neden olmuştur.

Türkiye’de harcama esaslı görelî yoksulluk oranları 2002-2009 dönemi boyunca hemen hemen aynı seviyede kalmıştır. Dolayısıyla, 2003-2006 döneminde mutlak yoksulluk oranlarında gerçekleşen azalışa benzer bir azalış, görelî yoksulluk oranlarında gözlenmemektedir.

Türkiye’de yoksulluk oranlarının kent ve kırsal ayrımında oldukça farklı bir görünüme sahip olduğu, üzerinde durulması gereken bir husustur. Türkiye’de yoksulluk kırsal, kente oranla daha büyük boyutlarda yaşanmaktadır. Bu durum, hem gıda ve gıda dışı harcamaları içeren mutlak yoksulluk hem de harcama esaslı görelî yoksulluk için geçerlidir. Yoksulluk oranlarının Türkiye genelindeki ve kentteki görünümünün aksine, kırsal bir artış sürecinde olduğu da yine dikkat çekilmesi gereken bir husustur. 2005 ve 2006 yıllarında gözlenen azalış bir kenara bırakıldığında, kırsal yoksulluk oranı 2002-2009 döneminde yükselme eğiliminde olmuştur. 2002 yılında %34,48 olan yoksulluk oranı, 2009 yılı itibarıyla %38,69’a ulaşmıştır. Bu durumda, tarımsal destekleme politikalarında değişikliğe gidilmesi sonucu, tarımsal üretime yönelik sübvansiyonların kaldırılması ve çok sayıda çiftçinin geçim kaynağı olan bazı ürünlerin ekim alanlarının daraltılması yönündeki uygulamalar etkili olmuştur.

Türkiye’de yoksulluğun görünümüne ilişkin bir başka gösterge, hanehalkı büyüklüğü ve yoksulluk oranı arasında var olan doğrusal ilişkidir. Türkiye’de yoksulluk, kırsal kesimde ve kalabalık hanelerde daha yüksek oranlarda seyretmektedir. Türkiye genelinde yoksulluk oranlarının eğitim seviyesi düşük kesimlerde yoğunlaşması ise eğitim ve yoksulluk arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Türkiye’de yoksulluk sorunuyla ilgili dikkat çekilmesi gereken bir başka husus da istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranına, bir diğer ifadeyle çalışan

yoksulluğuna ilişkindir. Türkiye genelinde istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranı, özellikle 2004-2007 döneminde azalış eğilimde olmuş, 2007'den itibaren ise yeniden artışa geçmiştir. Türkiye genelinde, istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranı, genel yoksulluk oranının yaklaşık üç puan altında olmasına rağmen çalışan yoksulluğunun önemi ihmal edilemez boyuttadır. Kentte, 2002-2009 döneminde istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranındaki genel eğilimin azalma yönünde olduğu görülmekle birlikte, bu azalışın 2006 yılından itibaren oldukça düşük oranlarda gerçekleştiği de belirtilmelidir. Söz konusu dönemde, kırdaki istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranında Türkiye genelindeki eğilime uygun biçimde 2007'den itibaren artış görülmektedir. Ancak, daha önemli olan husus, kırdaki istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranının kente göre oldukça yüksek olması ve bu durumun 2002-2009 dönemi boyunca devam etmesidir (2009 yılı itibariyle istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranı, kente göre kırdaki yaklaşık altı kat daha fazladır). 2009 yılı itibariyle kırdaki %31,54 olan istihdam edilen fertlerin yoksulluk oranı, neredeyse çalışan her üç kişiden birinin yoksul olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de yoksulluğun görünümüne ilişkin olarak üzerinde durulması gereken son husus ise ekonomik faaliyet durumu itibariyle bakıldığında, yoksulluk oranının 15 yaşından küçük fertlerde ve iş arayanlarda oldukça yüksek olmasıdır. Bu durumda, çocuk yoksulluğu Türkiye'de ayrıca ele alınması gereken sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. İş arayanlar arasında yoksulluk oranlarının genel yoksulluk oranlarının üzerinde olması da işsizliği, yoksulluğun önemli bir nedeni olarak öne çıkarmaktadır. Kent-kır ayrımı çerçevesinde bakıldığında ise kırdaki iş arayanların yoksulluk oranının kentte iş arayanların yoksulluk oranına göre oldukça yüksek bir düzeyde seyrettiği ve kırdaki iş arayan her iki kişiden birinin yoksul olduğu görülmektedir.

Ekonomideki olumlu gelişmelerin mutlak yoksulların yaşam koşullarına ne ölçüde yansıdığını tespit etmek, yoksulların kendi yoksulluklarının nedenlerine ilişkin kanaatlerini sorgulamak ve yoksullukla mücadelede öncelikli politikaların ne olması gerektiği konusunda politika yapıcılara yol gösterici bilgiler sunmak noktasında, bu çalışma kapsamında Ankara'nın il

merkezini oluşturan sekiz ilçesinde mutlak yoksullara yönelik bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir.

Saha araştırması ile ekonomik krizlerin yoksul kişilerin geçinme stratejilerinde bir farklılığa neden olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır:

Bu kapsamda sorgulanan hususlardan ilki, ekonomik krizler nedeniyle bir araya gelen ailelerin varlığına ilişkindir. Özellikle, ekonomik kriz dönemlerinde aileler ve akrabalar arası dayanışmanın bir sonucu olarak, yaşanan geçim zorluklarını daha kolay atlatabilmek için ailelerin bir araya gelmesi ihtimal dâhilindedir. Ancak, araştırmanın yürütüldüğü 618 hanenin sadece 14'ünde ekonomik krizler nedeniyle birden fazla ailenin bir arada yaşadığının tespit edilmesi, bu eğilimin çok da kuvvetli olmadığını göstermektedir.

Bu kapsamda sorgulanan hususlardan bir diğeri, ekonomik krizler nedeniyle yoksul hanelerde, satın almak yerine evde üretilen ya da yapılan gıda vb. ürünlerin varlığıdır. Araştırma kapsamındaki hanelerin %30,9'unda evde ekmek yapımına rastlanmakta, ancak, bunun dışında, salça, tarhana, erişte, yoğurt, peynir, reçel gibi gıda ürünlerinin yapıldığı hanelerin oranının son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Hanehalklarının büyük çoğunluğunda, ekonomik krizler nedeniyle gıda harcamalarında kısıntıya gidilmiş olmasına rağmen, ekmek dışındaki diğer gıda ürünlerinin evde yapımının son derece düşük bir düzeyde olması, gıda ihtiyaçlarının karşılanmasında çeşitli kurumlar ve kişiler tarafından sağlanan yardımların yoksul hanelerde önemli bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Yoksul kesimlerin yaşam koşullarındaki değişimi göstermesi açısından araştırma kapsamında sorgulanan bir diğer husus, yoksul hanelerde ekonomik krizler nedeniyle sık konut değiştirme durumunun varlığına ilişkindir. Elde edilen sonuçlar, yoksulların ikamet ettikleri konutlarda yaşama süreleri itibariyle belirli bir istikrara işaret etmektedir. Ayrıca, böyle bir istikrarın olmadığı hanelerde de konut değiştirme nedenleri incelendiğinde, ikamet edilen konutun elverişsizliği nedeniyle başka bir konuta taşınmanın varlığı, yoksul kesimlerin durumlarında sınırlı da olsa bir iyileşmeye işaret etmektedir.

Araştırma kapsamında sorulan sorulardan bir diğeri, ekonomik krizlerin hanehalkı fertlerinin göç kararı almalarında etkili olup olmadığıdır. Cevaplayıcıların büyük çoğunluğunun bu soruya hayır cevabını vermesi, bu yönde bir eğilimin olmadığını göstermektedir.

Ekonomik krizler nedeniyle yoksul hanelerin zorunlu harcamalarında kısıntı yapıp yapmadıklarına ilişkin soruya verilen cevaplardan, giyim ve gıda harcamalarında kısıntıya gittiklerini belirten hanelerin oranının %90 seviyesinde olduğu görülmektedir. Yoksulların büyük çoğunluğunun hayatlarını devam ettirebilmeleri için giyim harcamalarında kısıntıya gitmeleri anlaşılır bir durumdur. Giyim harcamaları hayatın idamesinde öncelikli bir yere sahip değildir. Ancak, gıda harcamalarında kısıntı yaptıklarını belirten hanelerin oranı da son derece yüksektir. Gıdaya olan gereksinimin önceliği, hayatın idamesinde özellikle yoksul kesimler için vazgeçilmezdir. Bu durumda, hanehalklarının gıda harcamalarında yaptıkları kısıntıları kendilerine sağlanan yardımlar aracılığıyla telafi ettikleri söylenebilir.

Ekonomik krizler nedeniyle yoksulların aldıkları yardımlarda ya da borçlarda bir artış olup olmadığı sorgulanan hususlardan bir diğeridir. Buna göre, araştırma kapsamındaki hanelerde, en çok yardım alınan yıllar olarak 2009 ve 2008 yılları belirtilmiştir. 2008 ve 2009 yılları küresel ekonomik krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin hissedildiği ve yaşam koşullarının zorlaştığı yıllardır. En çok yardım alınan yıllar olarak 2008 ve 2009 yıllarının; en çok borçlanılan yıllar olarak da 2009, 2010 ve 2008 yıllarının belirtilmesi bu anlamda şaşırtıcı değildir. Ayrıca, Şartlı Nakit Transferi dışında, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından sağlanan diğer yardımlar arasında yer alan yakacak ve gıda yardımlarından yararlandıklarını belirtenlerin oranı da oldukça yüksektir ve yararlanma durumları da uzunca bir süredir devam etmektedir.

Saha araştırması ile yoksul hanelerde edinilen eşyalar ve edinildikleri yılların yoksul hanelerin yaşam koşullarında bir iyileşmeye işaret edip etmediği sorgulanmıştır. Buna göre, sahip olma oranları açısından yüksek düzeylerde olduğu gözlenen buzdolabı, televizyon ve çamaşır makinesi gibi eşyaların edinildikleri yıl aralığına göre birinci sırayı 2003-2007 döneminin

aldığı görülmektedir. Eşyaların edinilme biçimleri incelendiğinde ise “birinci el” eşya kullanımının cep telefonu dışındaki eşyaların tamamında daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu durum, söz konusu dönemde yoksul hanelerin yaşam koşullarında nispi bir iyileşme olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma kapsamında cevabı aranan bir diğer soru, 2000 yılından bu yana yoksul hanelerde maddi imkânsızlıklar nedeniyle okulu bırakan çocukların var olup olmadığıdır. Buna göre, 2000 yılından bu yana maddi imkânsızlıklar nedeniyle okulunu bırakan çocukların bulunduğu hanelerin oranı %15,4'tür. Bu oran çok yüksek bir düzeyde olmamasına rağmen, eğitimin önemli bir beşeri sermaye yatırımı olduğu ve eğitim ile yoksulluk arasındaki negatif ilişkinin varlığı dikkate alındığında, özellikle yoksul hanelerde çocukların eğitiminin ne kadar önemli bir işleve sahip olduğunu bir kez daha düşünmeyi gerektirmektedir. Araştırma kapsamındaki hanelerde %15,4 oranında da olsa maddi imkânsızlıklar nedeniyle okulunu bırakan çocukların var olması, özellikle yoksul hanelerde çocukların okula devamlarını sağlamaya yönelik politikaların ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Yoksul hanehalkı reislerinin eğitim, çalışma ve gelir durumları da yine araştırma kapsamında sorgulanan hususlardır. Buna göre, araştırma kapsamındaki hanelerin %91,8'inde hanehalkı reislerinin eğitim düzeyi son derece düşüktür. Bu oran, okur-yazar olmayanlar, okur-yazar olup bir okul bitirmeyenler ve ilkokul mezunlarının toplamından oluşmaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye geneli için yapılan yoksulluk istatistikleriyle de uyumlu olarak eğitim ve yoksulluk arasındaki negatif yönlü ilişkinin oldukça güçlü olduğunu göstermektedir. Hanehalkı reislerinin çalışma durumlarına ilişkin sonuçlar ise, araştırma kapsamındaki hanelerde %71,4 oranındaki hanehalkı reisinin çalışmadığını göstermektedir. Bu durum ise işsizlik ve yoksulluk arasındaki güçlü bağı ortaya koymaktadır. Ayrıca, %28,6 düzeyinde olan çalışan yoksullarda sigortalı çalışmanın varlığının son derece düşük bir düzeyde olması, yoksulluğun kaynağında işsizlikle birlikte kayıt dışı çalışmanın da önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. %28,6 oranında olan çalışan

yoksulların büyük çoğunluğu, gündelikçilik ya da geçici/mevsimlik/kısa süreli çalışma gibi vasıf gerektirmeyen ve düşük gelir getiren işlerde çalışmaktadırlar. Bu işlerin, yoksul kesimlerin yoksulluktan kurtulmalarını sağlayıcı nitelikte olmadığı açıktır.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus, işsiz hanehalkı reislerinin büyük çoğunluğunda işsizlik süresinin 3 yıldan fazla olmasıdır. Bu durum, hem yoksullukla mücadele anlamında kişilerin ellerindeki gücü azaltmakta hem de yoksulluğun bir kısırdöngüye dönüşerek, yardımlara bağımlı hale gelme riskini ortaya çıkarmaktadır.

Saha araştırmasında, ekonomik krizlerin yoksul kesimlerin çalışma durumlarına olan etkisini görmek amacıyla 2000 yılından bu yana sigortalı bir işte çalışma durumu sorgulanmıştır. Bu soruya verilen cevaplar, araştırma kapsamındaki hanelerde düşük bir oranda da olsa (%17,8) söz konusu dönemde sigortalı bir işte çalışmanın varlığına işaret etmektedir. Sigortalı bir işte çalışanların bu işten ayrılma yıllarında ise küresel ekonomik krizin etkilerinin görüldüğü 2008 ve 2009 yılları öne çıkmaktadır.

Hanede çalışma karşılığı elde edilen gelire ilişkin sonuçlar, hanelerin büyük bir çoğunluğunda (%83,6) çalışma karşılığı elde edilen gelirin asgari ücretin altında olduğunu göstermektedir. Çalışma karşılığı elde edilen gelir miktarının tam asgari ücrete eşit olduğu hanelerin oranı ise %3,4 ile son derece düşük bir düzeydedir.

Araştırma kapsamında cevabı aranan bir diğer husus, ekonomik sıkıntıların 2000 yılından günümüze yoksul hanelerde hangi sonuçlara yol açtığına ilişkindir. Bu kapsamda, geçim sıkıntısı nedeniyle, yoksul hanelerin %38,3'ünde aile içinde huzursuzluk artışının olması öne çıkan olumsuz sonuçlardandır. Geçim sıkıntısı nedeniyle, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin bozulduğunu belirtenlerin oranı ve geçim sıkıntısının hanehalkı reislerinin eşinin ya da çocuklarının çalışmasına neden olduğunun belirtildiği hanelerin oranı ise son derece sınırlı bir düzeydedir.

Araştırma kapsamında yoksul kesimlerin kendi yoksulluklarının nedenlerine ilişkin görüşleri de sorgulanmıştır. Bu çerçevede, yoksulluk nedenleri arasında belirtilen seçeneklerden “işsiz olmam”, “eğitimimin

olmaması” ve “sigortasız çalışmam” seçenekleri ilk üç sırada yer almaktadır. Bu sonuçlar, yoksulluk sorununun nedenleri arasında işsizliğin önemli rolünü ortaya koyarken, aynı zamanda, istihdamın niteliğine yönelik sorunların varlığına da işaret etmektedir. Bu anlamda, kayıt dışı istihdamın halen yüksek oranlarda olduğu ülkemizde, kayıt dışı istihdamın önlenmesine ve düzgün işlerin yaratılmasına yönelik politikaların önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Nitekim yoksul hanelerde, yoksulluğun önlenmesi amacıyla alınması gereken tedbirler arasında öne çıkarılan hususlar, iş imkânları yaratılması, iş bulmaya yönelik kurslar açılması ve yoksulların kendi işlerini kurabilmeleri için gerekli teşvik ve yardımların yapılması gibi işsizlik sorununun çözümü noktasında ağırlık kazanmaktadır.

Buraya kadar olan açıklamalarımızda, Türkiye’de yoksulluk sorununun 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin ardından nasıl bir eğilim içinde olduğunu kısaca özetlemeye çalıştık. Yürüttüğümüz saha araştırması kapsamında ise Ankara’da mutlak yoksulluk içinde yaşayan yoksul kesimlerin yaşam standartlarında sınırlı da olsa bir iyileşmenin varlığına ilişkin sonuçlara rastladık.

Yoksulluk oranları, Türkiye genelinde ve kentte, yüksek oranlı ekonomik büyümenin gerçekleştiği yıllarda azalma eğiliminde olmakla birlikte, kırdaki önemli bir sorun olma özelliğini korumaktadır. Yoksullukla mücadelede, ekonomik büyümenin gerekli olduğu muhakkaktır ancak, ekonomik büyümenin tek başına yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Yoksullukla işsizlik arasındaki kuvvetli bağın ve çalışan yoksulların varlığı, hem işsizlikle mücadeleye hem de istihdamın niteliğinin iyileştirilmesine ve kayıt dışı istihdamla mücadeleye yönelik alınması gereken tedbirlerin önemini ortaya koymaktadır. Yüksek oranlı ekonomik büyümenin gerçekleştiği yıllarda, işsizlik sorununun önemini koruması ve bu dönemin istihdamsız büyüme dönemi olarak anılması ekonomik büyümenin istihdam yaratmadaki sınırlı etkisinin bir sonucudur. Bu arada, istihdamdaki fertlerin yoksulluk oranının genel yoksulluk oranının sadece üç puan altında olması, istihdamın yoksulluğun önlenmesi noktasında ne derece güçlü bir seçenek olduğunun sorgulanmasını gerektirmektedir. Kanaatimizce, bu aşamada dikkate

alınması gereken husus, ILO'nun düzgün iş kavramıdır. Çalışanların haklarının korunduğu ve sosyal koruma ile birlikte yeterli düzeyde gelir yaratan, üretken iş anlamına gelen düzgün iş; istihdam, gelir ve sosyal korumanın, çalışanların haklarından ve sosyal standartlarından ödün verilmeksizin başarılabilirdiği bir ekonomik ve sosyal gelişme sürecine işaret etmektedir.

Bu gerçekler dikkate alındığında, yoksulluğa karşı mücadelede, kişilere asgari bir geçim düzeyinin sağlanması, sosyal güvenlik sistemi ve sosyal yardımlar, eğitim, sağlık, konut politikaları gibi sosyal devletin ve geniş anlamda sosyal politikanın uygulama alanına giren tedbirlerin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Yoksullukla mücadelede ekonomik ve sosyal politikaların birlikte ve eşgüdüm içinde uygulanması gerekmektedir. Bu uygulamaların ulaştığı düzey ve sağladığı güvenlik, toplumun refah toplumu olarak ulaştığı gelişme düzeyini göstermektedir.

Düşük gelirli grupların yaşadığı ilçelerde ve semtlerde belirli aralıklarla yapılacak saha araştırmalarıyla yoksulluğun seyrinin ve yardım yapılan haneler ile siyasi iktidar ya da yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin gözlenmesi, yoksullukla mücadelede sağlıklı politikalar üretilebilmesi konusunda büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, çalışmamız yoksullukla ilgili yapılacak araştırmalara katkı sağlayabildiği ölçüde amacına ulaşmış olacaktır.

KAYNAKÇA

ABAY, Ali Rıza; “Kent Yoksulluğu ve Sivil Dayanışma”, **IV. Aile Şurası, Aile ve Yoksulluk Bildirileri**, Ed. Rahime Beder Şen, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2004, s.511-530.

ADAMAN, Fikret, KEYDER, Çağlar; **Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma**,(Erişim)http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study-turkey-tr.pdf., 12.06.2008.

AKAT, Mehmet; **Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı**, İstanbul, Kazancı Kitap, 1992.

AKAT, Asaf Savaş “Dalgalı Kur ve Para Politikası: Bir Parasal Kural Önerisi”, **Türkiye Ekonomisi Gülten Kazgan’a Armağan**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 79, İstanbul, 2004, s.79.

AKIN, Levent; “Sosyal Yardım ve Hizmetler ile Bunların Organizasyonu”, **Sosyal Güvenliğin Yeniden Yapılandırılması Semineri**, TİSK Yayınları No:284, Temmuz, 2007, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar>, 12.08.2008, s.1.

AKTAN, Coşkun Can, Vural, İstiklal Yaşar; “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ed. Coşkun Can Aktan, Ankara, Hak – İş Yayınları, 2002, s.39-69.

AKTAN, Coşkun Can, VURAL, İstiklal Yaşar; “Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Gelir Eşitsizliği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ed. Coşkun Can Aktan, Ankara, Hak – İş Yayınları, 2002, s.19-28.

AKYÜZ, Yılmaz, BORATAV, Korkut; “The Making of the Turkish Crises”, UNCTAD, Cenevre, (Erişim) <http://www.econturk.org/Turkisheconomy/boratav.pdf>., 19.08.2007, s.2.

ALCOCK, Pete; **Understanding Poverty**, London, Second Edition, Macmillan Press Ltd., 1997.

- ANAND, Sudhir, SEN, Amartya; "Concepts of Human Development and Poverty: A Multidimensional Perspective", Poverty and Human Development, UNDP, **Human Development Papers**, New York, 1997, s.2.
- ARICI, Kadir; **Sosyal Güvenlik Dersleri**, Ankara, 1999.
- ARICI, Kadir; "Sosyal Yardım Hakkı", **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar**, Ed. Emine Tuncay Kaplan, Bülent Bayat, Ankara, 2003, s.29-51.
- ARICI, Kadir; "Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak Sosyal Güvenlik: Türkiye'nin Öncelikli Sorunu Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler Olmalıdır", **IV. Aile Şurası, Aile ve Yoksulluk Bildirileri**, Ed. Rahime Bedir Şen, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2004, s.257-267.
- ARICI, Kadir; "Primsiz Ödemeler Kanunu'nun Getirdikleri", **TİSK, İşveren Dergisi**, Ocak-Şubat-Mart 2005, (Erişim) <http://www.tisk.org.tr/isveren>, 12.06.2008, s.1.
- ARON, Raymond; **Sanayi Toplumu**, çev. E. Gürsoy, İstanbul, Dergah Yayınları, 1997.
- ATAMAN, Berrin Ceylan; "Türkiye'de 2000-2005 Dönemi İşsizlik Üzerine Tartışmalar", **İktisat, İşletme ve Finans**, Şubat 2006, s.93-107.
- AYDIN, Mustafa; "Toplum, Kültür ve Eğitim İlişkisi", **Eğitim Sosyolojisi**, Ankara, Gazi Kitabevi, 1991, s.1-29.
- AYDOĞUŞ, Osman; "2008-09 (?) Küresel Krizi'nden Geçerken Türkiye Ekonomisi Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler", **TİSK AKADEMİ**, cilt 4, sayı II, 2009/II, s.27-49.
- AYTAÇ, Ömer, AKDEMİR, İlhan Oğuz; "Türkiye'de Yeni Kentli Yoksulluk Sorunu", **Yoksulluk (II. Cilt)**, Ed. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan, İstanbul, Deniz Feneri Yayınları, 2003, s.50-77.
- BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER; **Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım 2008-2009**, İstanbul, Yordam Kitap, 2009.
- BALCI, Ali; **Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler**, Pegem Akademi, Ankara, 2009.

- BAŞ, Kemal; “Eğitim, Kalkınma, Gelir ve Doğurganlık İlişkileri: Mersin Örneği”, **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, cilt 52, No: 1-4, 1997, s.135-152.
- BAUMAN, Zygmunt; **Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar**, çev. Ümit Öktem, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”,(Erişim)<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisat.htm>, 12.05.2007, s.3.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler, **IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler Tek Siyaset, 2006 Yılı Raporu**, Ankara, 2006, (Erişim) <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>, 14.04.2008, s.8, 9.
- BALSEVEN, Hale, ÖNDER, İzzettin; “Türkiye’de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, s.108.
- Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, **Kentleşme Şurası 2009, Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu**, Ankara, 2009.
- BEDİR, Eyüp; “Yirmi Birinci Yüzyılda İstihdamın Artan Önemi ve Eğitim-İstihdam İlişkisi”, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar**, Ed. Emine Tuncay Kaplan, Bülent Bayat, Ankara, 2003, s.53-69.
- BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)**, Ankara, İmge Yayınevi, 2007.
- BORATAV, Korkut, YELDAN, Erinç; “Turkey, 1980-2000: Financial Liberalization, Macroeconomic (In) Stability, and Patterns of Distribution” (Erişim) <http://www.bilkent.edu.tr/yeldane>, 19.09.2009, s.7.
- BRADY, David; “The Welfare State and Relative Poverty in Rich Western Democracies, 1967-1997”, **Social Forces**, Vol.83, No.4, (Jun 2005), s.1329-1364.
- BUĞRA, Ayşe, KEYDER, Çağlar; **Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi**, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara, 2003.
- BUĞRA, Ayşe, SINMAZDENİR, N. Tolga; “Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkin Bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği”, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık**

Gelirine Doğru, Der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. İsmail Çekem, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.85-114.

BUĞRA, Ayşe, ADAR, Sinem; “An Analysis of Social Protection Expenditures in Turkey in a Comparative Perspective”, April, 2007, Social Policy Watch, Social Policy Forum, (Erişim) <http://www.spf.boun.edu.tr>, 06.08.2010.

BUĞRA, Ayşe, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

BULUTAY, Tuncer; “Ücretler ve Gelir ve Ücret Dağılımları”, **Ücretler, Gelir ve Ücret Dağılımları**, Ankara, T.C. **Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü**, Yayın No:2403, 2001, s.1-95.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener; **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum**, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2006.

CANER, Asena; “Finansal Serbestleşme ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine”, **İktisat, İşletme ve Finans**, Mayıs 2007, s.5-17.

CANTILLON, Bea, MARX, Ive, Van Den BOSCH, Karel; “Eşitlikçilik Bilmececi: İstihdam, Ücret Eşitsizliği, Sosyal Harcamalar ve Yoksulluk Arasındaki İlişkiler”, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, Der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. İsmail Çekem, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.63-84.

CHOSSUDOVSKY, Michel; **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İcyüzü**, çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çiviyazıları, 1999.

CRAIG, David, PORTER, Doug; “Poverty Reduction Strategy Papers: A New Convergence”, **World Development**, Vol.31, No.1, s.53.

ÇAĞLAYAN, Savaş; “Göç ve Yoksulluk: Mutlak ve Doğrusal Olmayan Bir İlişki”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, Der. Nurgün Oktik, İzmir, Yakın Kitabevi Yayınları, 2008, s.301-325.

ÇOLAK, Ömer Faruk; “2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz”, **TİSK AKADEMİ**, cilt 4, sayı II, 2009/II, s.51-69.

- DAĞDEMİR, Özcan; “Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi:1987-1994”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ed. Coşkun Can Aktan, Ankara, Hak – İş Yayınları, 2002, s.463-479.
- DANSUK, Ercan; **Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi**, DPT, Ankara, 1997.
- DEACON, Bob; “Küreselleşme ve Sosyal Politika: Hakkaniyetli Refaha Tehdit”, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. Burcu Yakut Çakar-Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 101-158.
- DEDEOĞLU, Beril; “Küreselleşme-Bölgeselleşme”, **Coşkun Kırca’ya Armağan**, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları:2, 1995, s.206.
- DENIS, Henri; **Ekonomik Doktrinler Tarihi 2**, çev. Attila Tokatlı, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 3. Baskı, 1997.
- DOĞAN, İsmail; “Türkiye Yoksulluğunun Sosyo-Kültürel Zemini”, **Yoksulluk (I. Cilt)**, Ed. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan, İstanbul, Deniz Feneri Yayınları, 2003, s.80-89.
- DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma, Planı Nitelikli İnsangücü Meslek Standartları Düzeni ve Sosyal Sermaye Birikimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001.
- DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001.
- DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001.
- DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007.
- DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007.
- DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, İşgücü Piyasası, Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2007.
- DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) 2010 Yılı Programı**, Resmi Gazete, 1 Kasım 2009, Sayı:27393.

- DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)**, R.G: 1 Temmuz 2006, Sayı:26215, Ankara, 2006.
- DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2009 Yılı Programı**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>, 10.10.2010.
- DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2008 Yılı Programı**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>, 10.10.2010.
- DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): 2011 Yılı Programı**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>, 10.10.2010.
- DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Resmi İstatistik Programına Katkılarımız**, (Erişim) <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>, 15.10.2010.
- DPT, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, Ankara 2000.
- DUMANLI, Recep; **Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları**, Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT: 2449, Ankara, 1996.
- EASTERLY, William; "The Effect of IMF and World Bank Programmes on Poverty", UNU/WIDER Discussion Paper No:2001/102, s.15.
- EĞİLMEZ, Mahfi, KUMCU, Ercan; **Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- EĞİLMEZ, Mahfi; **Küresel Finans Krizi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2008.
- ERBAŞ, Hayriye, TURAN, Feryal; "2001 Ekonomik Krizinin Tüketim, Eğitim ve Sağlık Alanlarında Ücretli ve Esnaf Kesimlerine Yansıması", **Ekonomik Yaklaşım**, cilt 15, sayı 50, Kış, 2004, s.47-66.
- ERCAN, Hakan; **Türkiye'de Gençlerin İstihdamı**, Ankara, Uluslararası Çalışma Ofisi, 2007.
- ERDEM, Tevfik; **Yoksulluk Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma "Ankara Kent Yoksulları"**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2003.
- ERDİL, Erkan; "Poverty and Turkish Labor Markets", **ODTÜ, Gelişme Dergisi**, cilt 34, sayı 2, 2007, s.137-172.

- ERDOĞAN, Güzin, “Türkiye’de ve Dünyada Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ed. Çoşkun Can Aktan, Ankara, Hak-İş Yayınları, 2002, s.363-433.
- EREN, Aslan, SÜSLÜ, Bora; “Finansal Kriz Teorilerinde Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Yeni Türkiye**, Eylül-Ekim 2001, s.662-674.
- ERKAL, Mustafa; **Sosyoloji**, İstanbul, Der Yayınları, 1996.
- ESPING-ANDERSEN, Gosta; **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Cambridge: Policy Press, 1990.
- ESPING-ANDERSEN, Gosta; “ Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. Burcu Yakut Çakar-Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.33-54.
- FELDSTEIN, Martin; “Supply Side Economics: Old Truths and New Claims”, **The American Economic Review**, Vol. 76, No. 2, (May 1986), (Erişim) <http://www.jstor.org>, 20.02.2007, s.26.
- FERRERA, Maurizio; “Sosyal Avrupa’da Güney Avrupa Refah Modeli”, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. Burcu Yakut Çakar-Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.195-229.
- FOSTER, James E.; “Absolute versus Relative Poverty”, **The American Economic Review**, Vol. 88, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Tenth Annual Meeting of the American Economic Association, 1998, (Erişim) <http://www.jstor.org>, 16.02.2006, s.336.
- GALBRAITH, John Kenneth; **İktisat Tarihi**, çev. Müfit Günay, Ankara, Dost Yayınları, 2004.
- GIBSON, Heather D., TSAKALATOS, Euclid; “Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler”, çev. Sedef Öztürk, **Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi**, Der. ve Yay.Haz., Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.173-210.
- GIDDENS, Anthony; **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004.
- GOODIN, Robert E.; “Work and Welfare: Towards a Post-Productivist Welfare Regime”, **British Journal of Political Science**, Vol.31, No.1 (Jan..,

2001), Published by: Cambridge University Press, (Erişim) <http://www.jstor.org>, 25.02.2008, s.14.

GOUGH, Ian; "Güney Avrupa'da Sosyal Yardım", **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. Burcu Yakut Çakar-Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.231-260.

GÖKÇEOĞLU BALCI, Şebnem; **Tutunamayanlar ve Hukuk**, Ankara, Dost Kitabevi, 2007.

GÜNDOĞAN, Naci; "Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü ve Önemi", **Yoksulluk (I.Cilt)**, Ed. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan, İstanbul, Deniz Feneri Yayınları, 2003, s.160-171.

GÜNDOĞAN, Naci; **Yoksulluğun Değişen Yüzü Çalışan Yoksullar**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007.

GÜNEŞ, Sadık; "Yoksullukla Mücadelede ve Toplumsal Kalkınmada Aile Odaklı Çözüm Programı", **IV. Aile Şurası, Aile ve Yoksulluk Bildirileri**, Ed. Rahime Beder Şen, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2004, s.471-481.

GÜRSEL, Seyfettin, TUNALI, İnsan; "İstihdam ve İşsizlik Sorunu, Politikaları, Çalışma Ekonomisi Yazınından Çıkarılacak Dersler ve Türkiye için Bir Araştırma Gündemi", **Türkiye Bilimler Akademisi İktisat Öngörü Çalışması 2003-2023**, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, sayı 17, 2007, s.197-217.

GÜRSEL, Seyfettin, ALTINDAĞ, Onur, "Kriz ve Gıda Enflasyonu Yoksulluğu Olumsuz Etkiliyor", **Bahçeşehir Üniversitesi, Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (Betam), Araştırma Notu 10/73**, 28.05.2010, (Erişim) <http://www.betam.bahcesehir.edu.tr>, 29.11.2020, s.1-5.

GÜRSEL, Seyfettin, ALTINDAĞ, Onur, "Enflasyon Yoksulu Vuruyor", **Bahçeşehir Üniversitesi, Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (Betam), Araştırma Notu 10/68**, 26.03.2010, (Erişim) <http://www.betam.bahcesehir.edu.tr>, 29.11.2020, s.2.

GÜRSEL, Seyfettin, İMAMOĞLU, Zümrüt, ZEYDANLI, Tuğba, "Tarımda İstihdam Bilmecesi", **Bahçeşehir Üniversitesi, Ekonomik ve Toplumsal**

Araştırmalar Merkezi (Betam), Araştırma Notu 10/95, 26.03.2010, (Erişim)

<http://www.betam.bahcesehir.edu.tr>, 29.11.2020, s.1-4.

GÜZEL, Ali; "Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Yeniden Yapılandırma: Nedenler, Amaçlar" **Sosyal Güvenliğin Yeniden Yapılandırılması Semineri**, TİSK Yayınları No:284, Temmuz, 2007, (Erişim)

<http://www.tisk.org.tr/yayinlar>, 12.06.2008, s.1.

GÜZEL, Ali, OKUR, Ali Rıza, CANIKLIOĞLU, Nurşen; **Sosyal Güvenlik Hukuku**, İstanbul, Beta Basım, 2009.

HAGENAARS, Aldi J. M., PRAAG, Bernard M. S. Van.; "A Synthesis of Poverty Line Definitions", **The Review of Income and Wealth**, Vol.31, Jun. 1985, s.143.

HAGENAARS, Aldi, DE VOS, Klaas; "The Definition and Measurement of Poverty", **The Journal of Human Resources**, Vol. 23, No. 2, 1988, (Erişim)

<http://www.jstor.org>, 05.02.2007, s.215.

HANEL, Johannes; "Basic Income and Social Justice", An Analysis for the BIEN (Basic Income Earth Network)-Congress in Dublin 20 June 2008, (Erişim) <http://www.basicincome.org>, 26.08.2008, s.5.

Hazine Müsteşarlığı, "Küresel Mali Krize Karşı Politika Tedbirleri", 10 Ağustos 2009, (Erişim) http://www.hazine.gov.tr/doc/Guncel/politika_Tedbirleri.pdf, 02.02.2010, s.5-15.

Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bültenleri, Şubat, 2008; Şubat 2010, (Erişim) <http://www.hazine.gov.tr>, 14.06.2010.

Hazine Müsteşarlığı, Yatırım Teşvik İstatistikleri, (Erişim) <http://www.hazine.gov.tr>, 11.01.2011.

HINCHLIFFE, K.; "Education and the Labour Market", **Economics of Education Research and Studies**, Ed.George Psacharopoulos, Pergamon Press, Oxford, 1987, s.141.

HUBER, Ernest Rudolf; "Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet", çev. Tuğrul Ansay, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XXVII, 1970, s.36.

ILO, **Report of the Director-General: Decent Work**, 87th Session, Geneva, June, 1999, (Erişim) <http://www.ilo.org/public/english/standarts/reln/ilc87/rep-i.htm>, 04.07.2009.

ILO, **Decent Work and Poverty Reduction Strategies**, 2007, (Erişim) <http://www.ilo.org>, 23.02.2009.

İŞİK, Oğuz, PINARCIOĞLU, M.Melih; **Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

İNSEL, Ahmet; "İktisat Aklına Sokulan Siyasal Çomak: Vatandaşlık Geliri", **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, Der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. İsmail Çekem, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.37-50.

İNSEL, Aysu, SOYTAŞ, Mehmet Ali and GÜNDÜZ, Seda; "The Direction, Timing and Causality Relationships between the Cyclical Components of Real and Financial Variables during the Financial Liberalization Period in Turkey", **Turkish Economic Association Discussion Paper**, 2004/1, (Erişim) <http://www.tek.org.tr/dosyalar/aysuercjan04.tek.pdf>, 12.10.2008.

İstanbul Ticaret Odası, **Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası**, Hazırlayan: Okan Gaytancıoğlu, Yayın No:2009-14, İstanbul, 2009.

İZMİRLİOĞLU, Akın; "Gelir Dağılımı Sorunu Kronik ve Yapısal Özellikler Taşıyor", **İktisat Dergisi**, Ekim-Kasım 2001, s.31-38.

KAKWANI, Nanak C.; **Income Inequality and Poverty: Methods of Estimation and Policy Applications**, Oxford University Press, Washington, D.C., USA, 1980.

KAKWANI, N.; "Measuring Poverty: Definitions and Significance Tests with Application to Cote d'Ivoire", **Including the Poor**, Ed. By Michael Lipton and Jacques Van Der Gaag, The World Bank, Washington D.C., 1993, s.43.

KALAYCIOĞLU, Sibel; "Türkiye’de Kentsel Yoksulluğun Tanımlanmasında Geçinme ve Aile Stratejilerinin Etkileri", **8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokiyumu, Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama**, Ankara, TMMOB Şehir Plancıları Odası, 2002, s.65-72.

KAMERMAN, Sheila B., KAHN, Alfred J.; “The Problem of Poverty in the Advanced Industrialized Countries and Policy and Programme Response”, Poverty and Human Development, UNDP, **Human Development Papers**, New York, 1997, s.83.

KASNAKOĞLU, Zehra, KILIÇ, Atilla; “Ankara’da Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler (1977)”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 10 (2), 1983, s.179-198.

KAZGAN, Gülten; **Tarım ve Gelişme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 50, İstanbul, 2003.

KAZGAN, Gülten; **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

KAZGAN, Gülten; **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 109, 2005.

KELEŞ, Ruşen; **Kentleşme Politikası**, Ankara, İmge Yayınevi, 2006.

KEPENEK, Yakup, YENTÜRK, Nurhan; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2008.

KEYNES, John Maynard; **İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi**, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2008.

KILIÇ, Cem; “Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Kriz”, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar**, Ed. Emine Tuncay Kaplan ve Bülent Bayat, Ankara, 2003, s.71-93.

KİBRİTÇİOĞLU, Aykut; “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”, (Erişim) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ytd-kibritcioglu.pdf>, 12.06.2009, s.1.

KORAY, Meryem, ALEV, Hülya; “Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara, TODAİE Yayını, No:311, 2002, s.452.

- KORAY, Meryem; **Sosyal Politika**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2005.
- KORAY, Meryem; “Sosyal Politika: Nereye Doğru? , **Cahit Talas Anısına Güncel Sosyal Politika Tartışmaları**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayın No: 595, 2007, s.445-478.
- KORAY, Meryem; “Sosyal Politikanın Anlamını ve İşlevini Tartışmak” **Çalışma İlişkileri Kongresi, 25-27 Mayıs 2007**, Ankara, TÜRK-İŞ, 2008, s.67-123.
- KORAY, Meryem; “Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset tartışmaları”, (Erişim) <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale1.htm>, 29.10.2008, s.1.
- KORPI, Walter; “Welfare-State Regress in Western Europe: Politics, Institutions, Globalization, and Europeanization” **Annual Review of Sociology**, Published by: Annual Reviews, Vol.29, 2003, s.590.
- KOYUNCU, Murat, ŞENSES, Fikret; “Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri”, **ERC Working Papers in Economics 04/13**, October, 2004, s.1–43.
- KURTULMUŞ, Sevgi; “Yoksulluğu Önlemede Sosyal Güvenlik Aracı Olarak Aile Ödeneklerinin Rolü”, **IV. Aile Şurası, Aile ve Yoksulluk Bildirileri**, Ed. Rahime Beder Şen, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2004, s.307-318.
- KUŞ, Elif; **Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri, Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nicel mi? Nitel mi?**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2009.
- LIPTON, Michael; “Defining and Measuring Poverty: Conceptual Issues”, Poverty and Human Development, **Human Development Papers**, New York, 1997, s.125, 126.
- MACPHERSON, Stewart, SILBURN, Richard; “The Meaning and Measurement of Poverty”, **Poverty : A Persistent Global Reality**, Ed. John Dixon, David Macarow, Routledge, 1998, s.1 – 2.
- MARKS, Karl; **Capital – A Critique of Political Economy**, Moscow, Progress Publishers, 1978.

- MCNABB, R.; “Labour Market Theories and Education”, **Economics of Education Research and Studies**, Ed.George Psacharopoulos, Pergamon Press, Oxford, 1987, s.157-163.
- MEDA, Dominique; **Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi?**, çev. Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- MINGIONE, Enzo; “Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele”, **Sosyal Politika Yazıları**, Der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. Burcu Yakut Çakar-Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.261-286.
- MÜTEVELLİOĞLU, Nergis, IŞIK, Sayım; “Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, s.160, 161.
- NEUMAN, W.Lawrence; **Basics of Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches**, Boston: Pearson/Bacon, 2007.
- Online OECD Employment Database; <http://stats.oecd.org>.
- OPPENHEIM, Carey, HARKER, Lisa; **Poverty: the facts**, London, CPAG Ltd., 3. Edition, 1996.
- ÖZATAY, Fatih; **Finansal Krizler ve Türkiye**, İstanbul, Doğan Kitap, 2009.
- ÖZDEK, Yasemin “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, Ankara, TODAİE Yayını, No:311, 2002, s.2, 3.
- ÖZDEMİR, Süleyman; **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2004-69, İstanbul, 2004.
- ÖZLEM, Doğan; “Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek”, **Doğu-Batı**, Yıl.4, Sayı.13, 2001, s.20.
- ÖZŞUCA, Şerife; “Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi”, **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, 58–2, s.134–152.
- ÖZŞUCA, Şerife TÜRCAN; “Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Refah Devleti”, **Kamu-İş, İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Prof. Dr. Kamil Turan’a **Armağan**, cilt 7, sayı 2, 2003, s.227–237.

ÖZTÜRK, Mustafa, ALTUNTEPE, Nihat; “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, **Journal of Yasar University**, (Erişim) <http://ioy.yasar.edu.tr>, 24.08.2009, s.1590.

ÖZTÜRK, Fahriye; “Tarım Kesimi: Türkiye’de Tarımsal Yapı ve Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarihsel Gelişim Süreci”, **Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi**, s.84, 85.

POLANYÍ, Karl; **Büyük Dönüşüm**, çev. Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

RAVALLION, Martin; Poverty Lines in Theory and Practice, **LSMS Working Paper**, No. 133, The World Bank, Washington D.C., 1998, s.10.

RAVALLION, Martin, HUPPI, Monica; “Measuring Changes in Poverty: A Methodological Case Study of Indonesia during an Adjustment Period”, **The World Bank Economic Review**, Vol.5, No.1, s.60.

Resmi Gazete: 2008/26887, İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, (Erişim) <http://www.resmi-gazete.org>, 30.12.2009.

Resmi Gazete: 2009/27290, Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, (Erişim) <http://rega.basbakanlik.gov.tr>, 24.12.2010.

Resmi Gazete: 2011/27857, Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Knaun, (Erişim) <http://www.resmi-gazete.org>, 15.4.2011.

RODRICK, Dani; **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**, Çev. İzzet Akyol, Fatma Ünsal, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 1998.

RODRICK, Dani; “The Turkish Economy After Crises”, **Turkish Economic Association, Discussion Paper 2009/9**, December, 2009, (Erişim) <http://www.tek.org.tr>, 20.05.2010, s.7-9.

ROOM, Graham; **New Poverty in the European Community**, Macmillan Pressed, 1990.

ROSANVALLON, Pierre; **Refah Devletinin Krizi**, çev. Burcu Şahinli, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2004.

SALLAN GÜL, Songül; **Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa**, Ankara, Ebabil Yayıncılık, 2006.

SALLAN GÜL, Songül, GÜL, Hüseyin; “Türkiye’de Yoksulluk, Yoksulluk Yardımları ve İstihdam”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, Der. Nurgün Oktik, İzmir, Yakın Kitabevi Yayınları, 2008, s.361–396.

SAVAŞ, Vural Fuat; **İktisadın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.

SAYGILI, Şeref, CİHAN, Cengiz, **Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri: 1987-2007 Döneminde Büyümenin Kaynakları, Temel Sorunlar ve Potansiyel Büyüme Oranı**, TÜSİAD, Yayın No: 2008-06/462, İstanbul, 2008.

SEN, Amartya; “A Sociological Approach to The Measurement of Poverty: A Reply to Professor Peter Townsend”, **Oxford Economic Papers**, 37, 1985, s. 669 – 676.

SEN, Amartya; “Poor, Relatively Speaking”, **Oxford Economic Papers**, New Series, Vol.35, No.2, 1983, (Erişim) <http://www.jstor.org>, 17. 04. 2007, s.158, 159.

SKOUSEN, Mark; **İktisadi Düşünce Tarihi, Modern İktisadın İnşası**, çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak, Ankara, Adres Yayınları, 3. Baskı, 2007.

SMITH, Adam; **Milletlerin Zenginliği**, çev. Haldun Derin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Social Issues: Key Tables from OECD, (Erişim) <http://www.oecd.ilibrary.org/social-issues-migration-health/government-social-spending-2009-20743904-2009-table1>, 10.09.2010.

Sosyal Riski Azaltma Projesi, (Erişim) <http://www.sydg.gov.tr/tr/html>, 29.09.2010.

SÖNMEZ, Mustafa; “2001 Krizi, IMF ile İlişkiler ve Gelir Bölüşümü”, **Türkiye Ekonomisi: Gülten Kazgan’a Armağan**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:79, İstanbul, 2004, s.346.

SÖNMEZ, Sinan; “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, a.g.e., s.26.

SÖNMEZ, Sinan; “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**.

SÖNMEZ, Sinan; “Türkiye’de Finansal Serbestlik: İstikrarsızlık Faktörü mü? Kalkınmanın İtici Gücü mü? **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:14, Sayı:49, s.216.

SÖNMEZ, Mustafa **100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

SÖNMEZ, Mustafa; **100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2009.

SPICLAR, Paul; **Poverty and Social Security: Concepts and Principles**, London, 1993.

STANDING, Guy; “Temel Gelir: Küreselleşen Dünyada Yoksullukla Bir Mücadele Yöntemi”, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, Der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, çev. İsmail Çekem, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.17-36.

STIGLITZ, Joseph E.; **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, çev. Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural, İstanbul, Plan B Yayıncılık, 2006.

ŞAYLAN, Gencay; **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

ŞEN, Mustafa; “Kökene Dayalı Dayanışma- Yardımlaşma: Zor İş”, **Yoksulluk Halleri Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Ed. Necmi Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2007, s.249–292.

ŞENKAL, Abdülkadir; **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2005.

ŞENSES, Fikret; “Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 26 (3–4), 1999, s.432.

ŞENSES, Fikret; "Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?, **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, Der. ve Yay.Haz., Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.93-128.

ŞENSES, Fikret; **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

TABAN, Sami; "Türkiye'de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", **TİSK AKADEMİ**, cilt 3, sayı 5, 2008/1, s.145–167.

TALAS, Cahit; **Toplumsal Ekonomi**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997.

TANSEL, Aysıt; "Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Eğitimin Getirisi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 26 (3-4) 1999, s.453-472.

TAYMAZ, Erol, SUIÇMEZ, Halit; "Türkiye'de Verimlilik, Büyüme ve Kriz", **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2005/4**, (Erişim) <http://www.tek.org.tr>, 20.07.2008, s.7.

TOKGÖZ, Erdinç; **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–2009)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009.

TOKSÖZ, Gülay; "Neoliberal Piyasa ve Muhafazakâr Aile Kıskaçında Türkiye'de Kadın Emegi", **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, s.214.

Total Expenditure on Social Protection, (Erişim) <http://ec.europa.eu/social/search>, 10.09.2010.

TOWNSEND, Peter; "The Meaning of Poverty", **The British Journal of Sociology**, Vol.13, No.3, September, 1962, (Erişim) <http://www.jstor.org>, 05.02.2007, s.210.

TOWNSEND, Peter; "A Sociological Approach to The Measurement of Poverty – A Rejoinder to Professor Amartya Sen", **Oxford Economic Papers**, 37, 1985, s.659 – 668.

TSAKLOGLOU, Panos; "Aspects of poverty In Greece", **Review of Income and Wealth**, Series. 36, No.4, December, 1990, s.383.

TUNCAY, A. Can, EKMEKÇİ, Ömer; **Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**, İstanbul, Beta Basım, 2005.

TÜİK, Dönemler İtibariyle İmalat Sanayi Üretiminde Çalışılan Saat Başına Reel Ücret Endeksi, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 14.06.2010.

TÜİK, Üç Aylık İmalat Sanayi Eğilim Anketi Sonuçları Haber Bülteni, İmalat Sanayinde Eğilimler Haber Bültenleri, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 02.03.2010.

TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları 2008, Haber Bülteni, Sayı:134, 29 Temmuz 2010, (Erişim) <http://www.tuik.gov.tr>, 29.08.2010.

UNCTAD, “Küreselleşmenin Yedi Günahı”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Eylül 1997, s.6 vd.

UNDP, **Türkiye Aylık Haber Bülteni**, Özel Sayı, Ocak 2008, (Erişim) <http://www.undp.org.tr> 12.12.2008.

UNDP, **Human Development Report 2009 Overcoming Barriers: Human mobility and development**, (Erişim) <http://hdr.undp.org>. 15.11.2009.

UNDP, **Human Development Report 2010, 20th Anniversary Edition, The real Wealth of Nations: Pathways to Human Development**, New York 10017 USA, 2010, (Erişim) <http://http://hdr.undp.org>, 29.12.2010.

UNITED NATIONS, **The Millenium Development Goals Report 2008**, New York, 2008.

UYGUR, Ercan; “Krizden Krize Türkiye:2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri” **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2001/1**, (Erişim) <http://www.tek.org.tr>, 14.06.2008.

UYGUR, Ercan “The Global Crises and the Turkish Economy”, Turkish Economic Association, Discussion Paper 2010/3, February, 2010, (Erişim) <http://www.tek.org.tr> 15.05.2010.

ÜNAL, Işıl; “Verimliliğin Önemi ve Eğitimle İlişkisi”, **Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, cilt 22, sayı 1, 1989, s.435–442.

ÜNAL, Işıl; “Ekonomi ve Eğitim İlişkisi”, **Eğitim Sosyolojisi**, Ankara, Gazi Kitabevi, 1991, s.49-66.

ÜNAL, Işıl; “İşgücü Piyasalarında Eğitimsel Niteliklerin Rolü”, **Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, cilt 24, sayı 2, 1991, s. 747-767.

ÜNAL, Işıl; “Eğitim ve Gelir İlişkisi”, **Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, cilt 25, sayı 1-2, 1992, s.113-129.

WAGLE, Udaya; "Rethinking Poverty: Definition and Measurement", **Open Forum**, Published by Blackwell Publishers, USA, UNESCO, 2002, s.160.

Poverty and Income Distribution in Latin America: The Story of the 1980's, **World Bank Technical Paper**, No. 351, The World Bank Washington D. C., April 1997.

WOODHALL, M.; "Earnings and Education", **Economics of Education Research and Studies**, Ed.George Psacharopoulos, Pergamon Press, Oxford, 1987, s.209.

WORLD BANK, **World Development Report 1990: Poverty**, New York, Oxford University Press, 1990.

WORLD BANK, **World Development Report 2000/2001 Attacking Poverty**, New York, Oxford University Press, 2000.

WORLD BANK, **Turkey: Poverty and Coping After Crises**, Report No: 24185-TR, July 28, 2003, (Erişim) <http://www.worldbank.org.tr>, 15.06.2008.

WORLD BANK, **World Development Report 2004, Making Services Work for Poor People**, A Copublication of the World Bank and Oxford University Press, World Bank, Washington, D.C., 2003, (Erişim) <http://www-wds.worldbank.org>, 20.08.2010.

WORLD BANK, **World Development Report 2005, A Better Investment Climate for Everyone**, The World Bank, Washington D.C., 2004, (Erişim) <http://www-wds.worldbank.org>, 20.08.2010.

WORLD BANK, **Turkey: Labor Market Study**, Document of the World Bank, Report No:33254-TR, April 14, 2006, (Erişim) <http://www.worldbank.org.tr>, 10.07.2008.

WORLD BANK, **World Development Report 2007, Development and the Next Generation**, The World Bank, Washington D.C. 2006, (Erişim) <http://www-wds.worldbank.org>, 20.08.2010.

YELDAN, Erinç; "Finans Çağında Eklemlenme Kalıpları: Neoliberal Küreselleşmenin Çevresel Bir Ekonomisi Olarak Türkiye Örneği" **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**, s.132.

YELDAN, Erinç "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?", **Çalışma ve Toplum**, 2009/1, s.18.

YELDAN, Erinç; “Behind The 2000/2001 Turkish Crises: Stability, Credibility, and Governance, for Whom?”, (Erişim) <http://www.bilkent.edu.tr/yeldane>, 12.08.2008, s.4, 5.

YELDAN, Erinç; **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

YENTÜRK, Nurhan; “”Yangın Söndü, Arsayı Kurtardık”: 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, s.56, 57.

YENTÜRK, Nurhan; “2004 Yılı Türkiye Ekonomisi: Başarı mı, Tehlike Çanları mı?”, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, s.26, 27.

YENTÜRK, Nurhan; “Finansal Sermaye Girişi Gölgesinde İstikrar Uygulaması: 2000 İstikrar Paketinin İncelenmesi”, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, s.83, 84.

YENTÜRK, Nurhan, ÇİMENÖĞLU, Ahmet; “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisinin Krizleri Üzerindeki Etkisinin Modellemesi”, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, s.126, 127.

YILMAZ, Cevdet; “Kentsel yoksulluk: Dayanışma, Güven ve Risk İlişkisinin Dönüşümü”, **Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları**, Der. Nurgün Oktik, İzmir, Yakın Kitabevi Yayınları, 2008, s.163–206.

YÜKSEL, Ahmet Turan; “Türk-İslam Medeniyetinde Vakıfların Önemi ve Fonksiyonları”, **Yoksulluk (III. Cilt)**, Ed. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan, İstanbul, Deniz Feneri Yayınları, 2003, s.22–31.

YÜKSELER, Zafer; “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu” Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Temmuz, 2009, (Erişim) http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Krizler_Yukseler.pdf, 10.11.2009, s.10.

YÜKSELER, Zafer; “Yeni Milli Gelir Serisi ve Analizi”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2008/11, Temmuz 2008, (Erişim) <http://www.tek.org.tr>, 14.07.2009.

ZHENG, Buhong; “Aggregate Poverty Measures”, **Journal of Economic Surveys**, Vol. 11, No. 2, Blackwell Publishers Ltd., 1997, s.124.

**EK-1: YOKSUL HANELERİN ADRES BİLGİLERİNİN TEMİNİ
AŞAMASINDA İZLENEN RESMİ PROSEDÜRE İLİŞKİN BELGELER**

T.C.
BAŞBAKANLIK
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü

Sayı : B.02.1.SYD.0.65.00.00.299 - 1965
Konu : Adres Bilgileri

15/02/2010

GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi)

İlgi : 02/02/2010 tarihli ve 36 sayılı yazı

Üniversiteniz tarafından yürütülmekte olan "Türkiye'de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk Sorunu: Ankara'da Uygulamalı Bir Araştırma" isimli proje için ilgi'de kayıtlı yazınızla istemiş olduğunuz adres bilgilerini içerir CD yazımız ekinde gönderilmektedir.

Bilgilerinize arz ederim.

Aziz YILDIRIM
Genel Müdür

EK:
CD (1 Adet)

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi

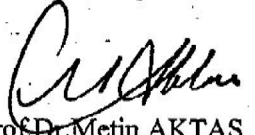
Sayı : B.30.2.GÜN.0.70.04.00/ - 36
Konu : Adres Bilgileri

ANKARA
02.02.2010

T.C. BAŞBAKANLIK SOSYAL YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA
GENEL MÜDÜRLÜĞÜNE

Üniversitemiz Bilimsel Araştırma Projeleri Birimince yürütülmekte olan 09/2009-02 kodlu "Türkiye'de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk Sorunu: Ankara'da Uygulamalı Bir Araştırma" isimli proje için gerekli olan adres bilgileriyle ilgili proje yürütücüsünün dilekçesi ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Metin AKTAŞ
Rektör Yardımcısı

EK: Dilekçe(2 Sayfa)

T.C.

GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE

(BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ)

27.01.2010

Yürütmekte olduğum Araştırma Görevlisi Banu Metin'in "Türkiye'de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk Sorunu: Ankara'da Uygulamalı Bir Araştırma" konulu tez projesi için Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğünden tezin amacı çerçevesinde adres bilgilerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bilgilerin temin edilmesi konusunda ilgili genel müdürlüğe Rektörlüğümüzce bir yazı gönderilmesi gerekmektedir.

Bilgilerini ve gerçeğini arz edirim.

Prof. Dr. Eyüp BEDİR

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Öğretim Üyesi
ve Proje Yürütücüsü

T.C.
BAŞBAKANLIK SOSYAL YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA GENEL
MÜDÜRLÜĞÜNE

27.01.2010

Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında doktora yapmakta olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Araştırma Görevlisi Banu Metin'in, Prof. Dr. Eyüp BEDİR danışmanlığında yürütmekte olduğu tez konusu, "Türkiye'de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk Sorunu: Ankara'da Uygulamalı Bir Araştırma"dır. Tezin amacı, 2000 sonrası dönemde uygulanan ekonomik ve sosyal politikaların yoksulluk açısından incelenmesi ve Ankara'da gerçekleştirilecek saha araştırmasıyla yoksulların geçim yöntemlerinin, yaşam koşullarının ve sosyal ilişkilerinin bu süre zarfında nasıl bir değişime uğradığının tespit edilmesidir. Tezin, saha araştırması kısmı Üniversitemiz Rektörlüğü, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmektedir. Bu araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için ulaşılması gereken yoksul hedef kitlenin, Ankara'daki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından yardım alanların tespiti yoluyla belirlenmesi planlanmıştır. Bu çerçevede, Ankara Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde yer alan ve aşağıda isimleri belirtilen ilçelerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından yardım alan hane halklarının adreslerinin temin edilmesi gerekmektedir. Elde edilecek bilgiler sadece bu bilimsel araştırmanın amaçları doğrultusunda kullanılacaktır.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

İlçeler

1. Mamak
2. Altındağ
3. Keçiören
4. Yenimahalle
5. Çankaya
6. Sincan
7. Etimesgut
8. Gölbaşı

EK-2: ANKET FORMU

BU ARAŞTIRMA YOKSULLUKLA İLİŞKİLİ OLUP GAZİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA PROGRAMI KAPSAMINDA YÜRÜTÜLMÜKTE OLAN BİR TEZ ÇALIŞMASIDIR.
SONUÇLAR SADECE BİLİMSEL AMAÇLI KULLANILACAKTIR.

Arş. Gör. Banu METİN

HANE ADRES BİLGİLERİ

İL		İLÇE	
BUCAK		KÖY	
SEMT		MAHALLE	

HANENİN MERKEZ ADRESİ

Meydan, Caddé, Sokak veya Kümédén		
Birini İşaretleyn ve Adını Yazın		
Türü	Dış Kapı Numarası	
Meydan	İç Kapı Numarası	
Bulvar	Posta Kodu	
Caddé		
Sokak	Telefon	
Küme/Site	Numarası	

ÖRNEKLEME TÜRÜ

Asil		1.yedek		2.yedek	
------	--	---------	--	---------	--

YEDEK ÖRNEKLEMİN SEÇİLME NEDENİ

Asil Adres Bulunamadı	
Asil Adreste Kimse Bulunamadı	
Asil Adres Görünmek İstemedi	
Diğer	

Anketör Adı Soyadı	
Kontrolör Adı Soyadı	
Tarih	
Saat	
Görüşmenin Toplam Süresi	

HANE HALKI ÜYE BİLGİLERİ

No	Adı-Soyadı	HHR Yakınlığı	Yaş	Okuma	Eğitim Durumu	Okula Devam Ediyor mu?		HH Rejisrinin Medeni Durumu	
						E	H		
1									Resmi
2									Nikah
3									İmam
4									Nikahı
5									Birlikte
6									Yaşıyor
7									Bekar
8									Dul
9									Boşanmış

Eğitim Durumu Kod Listesi

1	Okur-yazar değil	3	İlkokul mezunu	6	Lise mezunu	7	Üniversite mezunu
2	Okur-yazar (diplomasız)	4	Ortaokul/ilköğretim mez.	8	Meslek lisesi mezunu	8	Lisans Üstü

Soru 1 Hanede birlikte yaşayan aile sayısı

1)	Bir aile	4. soruya geç
2)	İki aile birlikte	
3)	Üç aile birlikte	

Soru 2 Aileler kaç yıldır birlikte yaşamaktadır ?

1)	1 yıldan az
2)	1-2 yıl arası
3)	3-4 yıl arası
4)	5 yıl ve daha fazla

Soru 3 Aileler neden bir arada yaşamaktadır ?

1)	Geçim zorluğu
2)	Ekonomik kriz
3)	Hastalık/yaşlılık/engellilik nedeniyle bakıma muhtaç
4)	Gelenek (büyüklerimizden öyle gördük)
5)	Diğer

Soru 4 Aile kaç yıldır burada/bu kentte yaşamaktadır(ilk yerleş)

1)	1 yıldan az
2)	1-4 yıl
3)	5-10 yıl
4)	11-15 yıl
5)	15 yıldan fazla
6)	Memleketi 7. soruya geç

Soru 5 Aile buraya/bu kentte nereden geldi ? (ilk yerleşen aile)

	Geldiği İl Kodu
1)	Köyden
2)	Kasabeden
3)	İlçeden
4)	Başka bir ilden/kent il merkezinden

Soru 6 Ailenin buraya/bu kente gelme nedeni nedir
(ilk yerleşen aile)

1)	İş bulmak/Çalışmak
2)	Çocukların vb. eğitimi
3)	Evlilik
4)	Terör/Şiddet/Baskı
5)	Diğer.....

Soru 7 2000 yılından bu yana hane halkından b
başka bir yere göç etti mi?

1)	Evet	
2)	Hayır	11. soruya geç

Soru 8 Bu hane halkı üyesi ne zaman göç etti?

1)	2000		
2)	2001	7)	2006
3)	2002	8)	2007
4)	2003	9)	2008
5)	2004	10)	2009
6)	2005	11)	2010

Soru 9 Bu hane halkı üyesi nereye göç etti?

1)	Memlekete geri döndü
2)	Başka bir kente/ile göçtü
3)	Başka bir ilçeye göçtü
4)	Başka bir ülkeye göçtü

Soru 10 Bu hane halkı üyesinin göç etme nedeni ned

1)	İşsizlik/Maddi geçimsizlik
2)	Buralara alışamama
3)	Eğitim
4)	Evlilik
5)	Diğer,

Hane Halkının İkametgahına İlişkin Bilgiler

Soru 11 İkamet edilen konutun türü

1)	Gecekondu (imarsız ve tapusuz)
2)	Apartman dairesi
3)	Müstakil ev (imarlı ve tapulu)
4)	Diğer,

Soru 12 Hanenin ikamet ettiği konutun mülkiyet durumu

1)	Kiralık	13.soruya geç
2)	Mülkiyeti hane üyelerinden birine	15.soruya geç
3)	Başkasına ait ama kira ödemiyo	14.soruya geç

Soru 13 Konuta ne kadar kira ödüyor (TL)

Bu soruyu sor ve 15. soruya geç

1)	100 TL ve altı
2)	101 - 200 TL arası
3)	201 - 300 TL arası
4)	301 TL ve üzeri

Soru 14 Konut kime aittir?

1)	Belediye
2)	Vakıf
3)	Yardım sever bir
4)	Bir akraba
5)	Sivil toplum kuruluşu

Soru 15 Hane halkı ne kadar süredir bu konutta yaşı

1)	Bir yıldan daha az	
2)	Bir ile üç yıl arası	
3)	Dört ile altı yıl arası	
4)	Yedi ile dokuz yıl arası	
5)	On yıldan fazla	17.soruya geç
6)	Buraya göç ettiğinden beri	17.soruya geç

Soru 16 Önceki konuttan ayrılmama nedeni?

1)	Kirayı ödeyememe
2)	Kira dışında ev sahibi ile anlaşmazlık
3)	Hane halkının mülkiyetindeki evin satışı
4)	Sağlıklı yaşamaya uygun olmama
5)	Çocukların okuluna uzak olma
6)	Hastane/sağlık ocağına uzaklık
7)	Maddi imkansızlık nedeniyle kira vermeden oturuyordu ancak maddi imkana kavuştu
8)	Diğer (yazınız)

Soru 17 Salon dahil konuttaki oda sayısı

1)	Bir oda
2)	İki oda
3)	Üç oda
4)	Dört oda ve daha fazla

Soru 18 Konutun içme suyu nereden geliyor?

1)	Evin içinde şehir şebeke suyu
2)	Evin dışında şehir şebeke suyu
3)	Konuta ait su kuyusu
4)	Başka birine ait su kuyusu
5)	Konutun dışında kamuya ait çeş
6)	Damacana ile satın alıyor
7)	Diğer,

Soru 19 Konutun sıhhi kullanım mekanları bilgisi

Var	Yok			İçeride	Dışarıda
		1)	Banyo		
		2)	Tuvalet		

Soru 20 Yaşanılan konutun ısıtma/ısınma türü.

1)	Soba
2)	Ocak/Mangal vb.
3)	Kalorifer/kombi
4)	Doğal gaz sobası
5)	elektrikli soba
6)	Diğer,

Soru 21 Isınmada kullanılan yakıt türü.

1)	Odun/Kömür
2)	Tezek
3)	Doğal gaz/Tüp gaz
4)	Sıvı yakıtlar (fuelöl, gazyağı vb.)
5)	Çalı çırpı ve katı atıklar/çöp
6)	Elektrik
7)	Diğer,

Soru 22 Son iki yılı dikkate alırsa en çok hangi yakıtı kullandı?

1)	Odun/Kömür
2)	Tezek
3)	Doğal gaz/Tüp gaz
4)	Sıvı yakıtlar (fuelöl, gazyağı vb.)
5)	Çalı çırpı ve katı atıklar/çöp
6)	Elektrik
7)	Diğer,

Soru 23 Daha önceki yıllarda (son iki yıldan önce) en çok hangi yakıtı kullanmıştı?

1)	Odun/Kömür
2)	Tezek
3)	Doğal gaz/Tüp gaz
4)	Sıvı yakıtlar (fuelöl, gazyağı vb.)
5)	Çalı çırpı ve katı atıklar/çöp
6)	Elektrik
7)	Diğer,

Soru 24 Evinizde aşağıdaki eşyalardan hangileri vardır?

Edinme şekli	(1. el)	(2. el)	Hediye	Sahiplik Yılı	Edinme Şekli	Faiz mi?
						E (evet) H (hayır)
1)	Buzdolabı					
2)	Televizyon					
3)	Çamaşır makinesi					
4)	Fırın					
5)	Gaslı ocak					
6)	Elektrik süpürge					
7)	Dikiş makinesi					
8)	Müzik seti					
9)	Video oynatıcı					
10)	Bulaşık makinesi					
11)	Bilgisayar					
12)	Ev Telefonu					
13)	Cep Telefonu					
14)	İnternet bağlantısı					

Soru 25 Hanenin kullandığı su nereden gelmektedir? (Banyo, tuvalet, temizlik vb.)

1)	Evin içinde şehir şebekesi suyu
2)	Evin dışında şehir şebekesi suyu
3)	Konuta ait su kuyusu
4)	Şebekesi birine ait su kuyusu
5)	Konutun dışında kamuya ait çeşme
6)	Diğer:.....

HANEHALKI ÇOCUK EĞİTİM BİLGİLERİ (Hiç çocuk yoksa 28.soruya geç)

Soru 26 Hanede okul yaşında olmasına rağmen okula gitmeyen çocuk varsa nedeni.

1)	Maddi imkansızlık
2)	Sürekli hastalık
3)	Sakatlık/Özünlü/Engellilik
4)	Evide birinin bakımını üstlenme
5)	Çalışmak zorunda olması

6)	Aile işine yardım etme
7)	Ev işlerine yardım etme
8)	Ulaşım güçlüğü
9)	Eğensizlik/Okula gitmek istememe
10)	Evlene beklenmesi/isteği
11)	Diğer,

Soru 27 2000 yılından bu yana hanede okulu maddi imkansızlıklar nedeniyle bırakan çocuk oldu mu?

		Sayı
1)	Evet	
2)	Hayır	

ÇALIŞMA VE GELİR DURUMU

Soru 28 Hane halkı reisi halen bir işte çalışıyor mu?

1)	Evet
2)	Hayır

Soru 29 HHR'nin sağlık güvencesi var mı?

		Hayır	Çalışıyorsa 35'e geç
1)			Çalışmıyorsa 31'e geç
2)	Evet	Kurum	
		SSK	TKD
		Emeklilik	Diğer

Soru 30 HHR'nin sağlık güvencesi kimin üzerinden çalışıyorsa 35.e geç çalışmıyorsa 31.e geç

1)	Kendisi
2)	Baba
3)	Anne
4)	Eş
5)	Çocuk

Soru 31 HHR ne kadar süredir işsiz

1)	0-6 ay arası
2)	6 ay- 1 yıl arası
3)	1 yıl- 2 yıl arası
4)	2 yıl- 3 yıl arası
5)	3 yıldan fazla

Soru 32 Hane halkı reisi iş arıyor mu?

1)	Hayır	
2)	Evet	Ne kadar süredir iş arıyor
34. soruya geç		0-6 ay arası
		6 ay- 1 yıl arası
		1 yıl- 2 yıl arası
		2 yıl- 3 yıl arası
		3 yıldan fazla

Soru 33 HHR'nin iş aramama nedeni

Bu soruyu sor ve 36.soruya geç	
1)	Sürekli hastalık/göremezlik durumu
2)	Aile üyelerinin birinin zorunlu bakımı
3)	Engelli/sakatlik durumu
4)	Çalışmak istememe/keşfi neden
5)	Nasıl iş aranacağını bilmeme
6)	İş bulma ümitsizliği nedeniyle iş aramada vaz geçme

Soru 34 HHR'nin bugüne kadar iş bulamama nedeni

1)	Genel işsizlik/ekonomik durum
2)	Zaman, zaman görülen krizler
3)	Bir mesleğinin/becerisinin olmaması
4)	İş bulmak için ne yapacağını bilmeme
5)	Diğer:.....
Bu sorudan sonra 36.soruya geç	

Soru 35 HHR ne tür bir işte çalışıyor?

1)	Sürekli tam zamanlı
2)	Sürekli ve part-timel/yanı zamanlı
3)	Evinde çalışıyor/Eve iş alıyor
4)	Geçici/Mevsimlik/Kısa süreli işler yapıyor
5)	Günderlik (Temizlik, hurdacılık, seyyer satıcılık)
6)	Diğer:.....

Soru 36 HHR 2000 yılından bu yana hiç sigortalı bir işte çalıştı mı?

1)	Hayır	39.soruya geç
2)	Evet	

Soru 37 HHR bu işten ne zaman ayrıldı?

1)	2000 de	6)	2005 de
2)	2001 de	7)	2006 de
3)	2002 de	8)	2007 de
4)	2003 de	9)	2008 de
5)	2004 de	10)	2009 de
		11)	2010 de

Soru 38 HHR'nin bu işten ayrılma nedeni ne?

1)	Ekonomik krizde işine son verildi
2)	Ekonomik krizde iş yeri kapandı
3)	Kendi işiydi krizde iflas etti
4)	Sağlık sorunları nedeniyle kendi ayrıldı
5)	Deha iyi iş bulma ümitsizliğiyle ayrıldı
6)	Diğer:.....

Soru 39 Hanede çalışan başka biri/birileri var mı?

1)	Hayır	41.soruya geç
2)	Çocuklar	
3)	HHR Eşi	
4)	Demet	
5)	Gelin	
6)	Diğer:.....	

Soru 40 Bu kişi/kişiler ne iş yapıyor (çoklu işaret)

1)	Üretici işi	5)	Mevsimlik işi
2)	Memur	6)	Günderlikçi
3)	Seyyar satıcı	7)	Atık toplayıcı
4)	Yevmiyelî işi	8)	Çirak
		9)	Diğer:.....

Soru 41 Hane halkının çalışarak elde ettiği toplam gelir?

Aynı gelirler hariç	
1)	0-250 tl
2)	251-525 tl
3)	527 tl (tam asgari ücret)
4)	528-750 tl
5)	751-1000 tl
6)	1001-1500 tl
7)	1501 tl ve üzeri
8)	Çalışma karşılığı geliri yok

Soru 42 Hanede 65 yaşını doldurmuş yaşlılık aylığı alan varmı?

1)	Hayır
2)	Evet

Soru 43 Hanede "Dul/Yetim" aylığı alan varmı?

1)	Hayır
2)	Evet

Soru 44 Hanede "Emekli" aylığı alan varmı?

1)	Hayır
2)	Evet

HANE HALKI YAŞAM KOŞULLARI

Soru 45 Hane halkı son on yılda geçim sıkıntısı nedeniyle herhangi bir mal yada eşya sattı mı?

1)	Hayır
2)	Evet
Ev	Trekör
Arsa	Ev eşyası
Otomobil	Zinnet/etkin
İşyeri	Diğer

Soru 46 Geçim sıkıntısı 2000 den bu ya hanede ne tür sonuçlara yol açmıştır?

1)	HHR eşi çalışmak zorunda kaldı
2)	HHR eşi eve iş almak zorunda kaldı
3)	Çocuklar çalışmak zorunda kaldı
4)	Akraba ilişkileri bozuldu
5)	Kompuluk ilişkileri bozuldu
6)	Arkadaşlık ilişkileri bozuldu
7)	Hane halkı üyesi suça karıştı
8)	Aile içinde huzursuzluk arttı
9)	Hiç biri

Soru 47 Geçim sıkıntısı nedeniyle hane halkı en çok hangi yılda yardım almak zorunda kaldı?

1)	2000 de	6)	2005 de
2)	2001 de	7)	2006 de
3)	2002 de	8)	2007 de
4)	2003 de	9)	2008 de
5)	2004 de	10)	2009 de
		11)	2010 de

Soru 48 Geçim sıkıntısı nedeniyle hane halkı en çok hangi yılda borçlandı?

1)	2000 de	7)	2006 de
2)	2001 de	8)	2007 de
3)	2002 de	9)	2008 de
4)	2003 de	10)	2009 de
5)	2004 de	11)	2010 de
6)	2005 de	12)	Borçlanmadı

Soru 49 Geçim sıkıntısı nedeniyle hane halkı en çok hangi yılda kredi ile borçlandı?

1)	2000 de	7)	2006 de
2)	2001 de	8)	2007 de
3)	2002 de	9)	2008 de
4)	2003 de	10)	2009 de
5)	2004 de	11)	2010 de
6)	2005 de	12)	Borçlanmadı

Soru 50 ŞNT dışında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından sağlanan diğer hangi yardımlardan yararlanıyorsunuz?

1) Yakacak	Süresi (yıl)
2) Gıda	
3) Konut tami	
4) Nakit	
5) Giyim	
6) Eğitim (Kırtasiye, önlük vb.)	
7) Sağlık	

Soru 51 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı dışında başka bir kurum ya da kuruluştan herhangi bir yardım alıyor mu?

1) İlçe belediyesi
2) Büyükşehir belediyesi
3) Vakıflar genel müdürlüğü
4) Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme K.
5) Sivil toplum kuruluşları
6) Dini kuruluşlar (Cami, Cemaat vb.)
7) Almıyor

Soru 52 Maddi bir zorlukla karşılaştığınızda ilk yardım isteyeceğiniz kimdir?

1) Anne, Baba, Kardeş
2) Akrabalar
3) Hemşeriler
4) Arkadaşlar
5) Komşular
6) İşyeri/Patron
7) Hiç kimse
8) Diğer:.....

Soru 53 Zorluk çekmeden yaşayabilmemiz için (bütün giderler dahil) ortalama aylık geliriniz **en az** ne kadar olmalıdır?

1) 250 ₺	7) 1750 ₺
2) 500 ₺	8) 2000 ₺
3) 750 ₺	9) 2250 ₺
4) 1000 ₺	10) 2500 ₺
5) 1250 ₺	11) 2750 ₺
6) 1500 ₺	12) Diğer:.....

HANEHALKI TÜKETİM EĞİLİMLERİ

Soru 54 Haneye giren aylık toplam gelirin harcamalarınıza göre dağılımı nasıldır? (tahmini miktar)

1) Gıda harcamaları
2) Kira gideri
3) Giyim harcamaları
4) Elektrik/su/telefon Fat.
5) Eğitim harcamaları
6) Sağlık harcamaları
7) Isınma/yakıt giderleri
8) Sinema/Tiyatro/Tatil vb. Sosyal harcamalar

TL

Soru 55 Yaşadığımız ekonomik krizler/sıkıntılar aşağıdaki harcamalarınızdan kısmı yapmanız neden oldu mu?

1) Gıda harcamaları	Evet	Hayır	Başka
2) Kira gideri			
3) Giyim harcamaları			
4) Elektrik			
5) Su			
6) Telefon			
7) Eğitim harcamaları			
8) Sağlık harcamaları			
9) Isınma/yakıt giderleri			
10) Sinema/Tiyatro/Tatil vb. Sosyal harcamalarda			

Soru 56 Geçim sıkıntısı nedeniyle dışardan satın almayı ihtiyaçlarınızı karşılamak için evde yaptığınız gıda ve diğer şeyler nelerdir?

1) Ekmek	Kaç yıldır
2) Salça	
3) Tahhana	
4) Erişte	
5) Yoğurt	
6) Peynir	
7) Reçel	
8) Örgü çileri	
9) Dikiz	
10) Diğer:.....	

HANEHALKI SAĞLIK BİLGİLERİ

Soru 57 Hanenizde sürekli/kronik hastalığı olan biri var mı? (kalp, tansiyon, şeker vb.)

1) Hayır	2) Evet	HHÜ kodu

Soru 58 Hanenizde özürlü/engelli olan biri var mı?

1) Hayır	2) Evet	HHÜ kodu

Soru 59 Hanenizde biri hastalandığında ilk olarak ne yaparsınız?

1) Sağlık ocağına gideriz
2) Hastaneye gideriz
3) Kendimiz tedavi etmeye çalışır ve geçmesini bekleriz
4) Tanıdık doktor/hemşireden yardım isteriz
5) Belediyeden yardım isteriz
6) Kaymakamlıktan/SYD Vakfından yardım isteriz
7) Dini kuruluşlerden yardım isteriz
8) Şifeciden, kırkıçiden, hocadan vb. kişilerden yardım isteriz
9) Diğer:.....

Soru 60 Devletin engellilere/bakıma muhtaçlara sağladığı hizmetlerden haberinizi var mı?

1)	Evet	2)	Hayır	63'e geç
----	------	----	-------	----------

Soru 61 Devletin engellilere/bakıma muhtaçlara sağladığı bu hizmetlerin hangilerinden yararlanıyorsunuz?

1)	İş/çalışma olanakları
2)	Engelli ihtiyaç yardımları (işleme cih. Protez)
3)	Engelli öğrencilerin okula ücretsiz taşınması
4)	Özel eğitime maddi destek
5)	Mesleki rehabilitasyon/eğitim
6)	Bakıma muhtaç olanlara kurumsal bakım hizmeti
7)	Bakıma muhtaç engellilere bakım ödeneği
8)	Özünü maaşı
9)	Vergi indirimleri
10)	Yararlanmıyor
11)	Yararlanmak istemiyor

Soru 62 Devletin engellilere/bakıma muhtaçlara sağladığı bu hizmetler yeterli midir?

1)	Evet	2)	Hayır
----	------	----	-------

HANEHALKI KANAATLARI VE GELEGE DÖNÜK BEKLENTİLER

Soru 63 Son 10 yılı değerlendirirseniz; devletin yoksulla yönelik çabalarıyla ilgili ne düşünürsünüz?

1)	Devlete güvenim azaldı
2)	Devlete güvenim arttı
3)	Devlete güveniyordum hala güveniyorum
4)	Devlete güvenmiyordum hala güvenmiyorum

Soru 64 Son 10 yılı değerlendirirseniz; devletin yoksulla yönelik çabaları sonucu olarak yoksulluğun azaldığı görüşü konusunda ne düşünüyorsunuz?

1)	Evet kabiliyorum yoksulluk azaldı
2)	Hayır kabiliyorum yoksulluk azalmadı

Soru 65 Yoksulluğunuzun nedeni olarak aşağıda belirt nedenler arasında hangileri size uygundur?

Yoksulluğunun nedeni;	Kabiliyorum	Kabilmıyorum
1) İşsiz olmam	☐	☐
2) Eğitimimin olmaması	☐	☐
3) Düşük ücret almam	☐	☐
4) Sigortasız çalışmam	☐	☐
5) Çalışma imkanının olmaması	☐	☐
6) Yetersiz yardımlardır	☐	☐
7) Sosyal yardımlaşmanın zayıflaması	☐	☐

Soru 66 Yukarıdaki nedenlerden en önemli bulduğunu üçünü söyler misiniz?

☐	☐	☐
--------------------------	--------------------------	--------------------------

Soru 67 Yoksulluğun önlenmesinde alınması gereken tedbir önem sırasına göre (1'den 5'e kadar) söyletirmiş

Ailelere/Haneye sürekli ve düzenli para yardımı
Sürekli ve düzenli gıda, temizlik malzemesi vb. yardımlar
İş imkanları yaratarak çalışma imkanı sağlama
İş bulmaya yönelik kurslar açmak
Kendi işini kurması için teşvik ve yardımlar (ayrılına)

Soru 68 Şu söz sizce ne kadar doğrudur; "Yoksulluk kader değildir. İnsan isterse yoksulluktan kurtulabilir"

1)	Kabiliyorum
2)	Kabilmıyorum
3)	Kararsızım

Soru 69 Aşağıda yer alan cümleleri değerlendirir misiniz?

Yoksul olduğumuz için;	Evet	Hayır
1) Akrabalarımız tarafından dışlanıyoruz	☐	☐
2) Komşularımız tarafından dışlanıyoruz	☐	☐
3) Arkadaşlarımız tarafından dışlanıyoruz	☐	☐

Soru 70 Okula devam eden çocuklarınızın gelecekte sizden daha iyi bir hayat süreceğine inanıyor musunuz?

1)	Evet inanıyorum
2)	Hayır inanmıyorum
3)	Kararsızım

Soru 71 Okula devam eden çocuklarınızın sizi gelecekte yoksulluktan kurtaracağına inanıyor musunuz?

1)	Evet inanıyorum
2)	Hayır inanmıyorum
3)	Kararsızım

Soru 72 Maddi sıkıntılarınızın devam etmesi durumunda önümüzdeki birkaç yıl içinde memleketi dönmeye ya da başka bir yere göç etmeyi düşünülmüşü

1)	Evet
2)	Hayır
3)	Kararsızım

Soru 73 Önümüzdeki beş yılda hayatınız sizce nasıl olacak?

1)	Daha kötü olacak
2)	Değişmeyecek
3)	Daha iyi olacak

ÖZET

[METİN Banu]. [Türkiye’de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk Sorunu “Ankara’da Uygulamalı Bir Araştırma”], [Doktora Tezi], Ankara, [2011].

Türkiye’de 2000 ve 2001 ekonomik krizlerinin ardından yaşanan ekonomik gelişmeler ve uygulanan sosyal politikalar temelinde yoksulluk sorununun analiz edilmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, 2000’li yılların başında yaşanan ekonomik krizlerin sonrasında özellikle 2002-2007 döneminde, Türkiye’nin ekonomik göstergelerinde ortaya çıkan olumlu seyrin, toplumsal alandaki en önemli sorunlardan biri olan yoksulluk sorununa nasıl yansdığı TÜİK’in yoksulluk istatistikleri esas alınarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında, Türkiye’de yoksulluk sorunu üzerinde etkili olan yapısal faktörlerin analiz edilmesiyle böyle bir inceleme için gerekli zeminin sağlanmasına çalışılmıştır.

2002-2009 döneminde, Türkiye’de yoksulluk oranlarının özellikle ekonomik kriz dönemlerinin ardından yükselme eğiliminde olduğu görülmüştür. 2003-2006 döneminde gıda ve gıda dışı harcamaları içeren mutlak yoksulluk oranının azalma eğiliminde olmasında ise bu dönemde gerçekleşen yüksek oranlı ekonomik büyüme ile birlikte görece düşük gıda enflasyonu etkili olmuştur.

Çalışmanın önemli bölümlerinden birini saha araştırması oluşturmaktadır. Ankara’nın il merkezini oluşturan sekiz ilçesinde, nicel araştırma yöntemlerinden survey (tarama) tekniği kullanılarak yürütülen saha araştırmasıyla, 2000’li yılların başında yaşanan ekonomik krizlerin sonrasında mutlak yoksulların yaşam koşullarında ortaya çıkan değişimin yönü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda, mutlak yoksulların yaşam koşullarında görece bir iyileşmenin varlığına işaret eden bulgulara ulaşılmıştır. Yoksulların ikamet ettikleri konutlarda yaşama süreleri itibariyle belirli bir istikrarın varlığına; yaşamın daha kolay sürdürülmesinde önemli role sahip olan çamaşır makinesi, buzdolabı ve televizyon gibi eşyaların edinilmesinde 2003-2007 döneminin öne çıkmasına; yoksullukla mücadelede devletin uyguladığı politikalara duyulan güvene ve geleceğe yönelik beklentilerde daha kötüye bir gidişin olmayacağı yönündeki güçlü kanaate ilişkin bulgular bu yöndeki değerlendirmeyi desteklemektedir. Bununla birlikte, araştırma sonucunda, yoksulların kendi yoksulluklarının nedenleri olarak işsizlik, eğitimsizlik ve sigortasız çalışmayı öne çıkardıkları ve yoksullukla mücadele konusunda alınması gereken tedbirlere ilişkin görüşlerinin de işsizlik sorununun çözümüne odaklandığı

görülmektedir. Türkiye'nin yüksek oranlı ekonomik büyüme döneminde yeterli düzeyde istihdam yaratılamaması ve işsizlik oranlarının yüksek düzeylerde seyretmeye devam etmesi, yoksullukla mücadelede ekonomik ve sosyal politikaların birlikte ve eşgüdüm içinde uygulanmasını gerektirmektedir.

Anahtar Sözcükler:

1. Yoksulluk
2. Mutlak Yoksulluk
3. Ekonomik Krizler
4. Sosyal Politika
5. Yoksullukla Mücadele

ABSTRACT

[METIN Banu]. [Poverty Problem in Turkey in the Framework of Economic and Social Policies applied after the period of 2000 “A Field Research in Ankara”], [PhD Thesis], Ankara, [2011].

The analysing of poverty problem in the framework of economic developments and the social policies applied after the economic crisis which occurred in 2000 and 2001 in Turkey constitutes the aim of this study. In this context, the reflection of positive progress in the economic indicators of Turkey especially in the period of 2002-2007 on the poverty problem, which is one of the most important problems in the social field is analysed according to poverty statistics of Turkish Statistical Institute (Turkstat). The background, which is necessary for such an analyse is aimed to be formed by investigating the structural factors which have effects on the poverty problem in Turkey.

In the period of 2002-2009, it is understood that the poverty rates show a rising tendency after the recession years. The declining tendency of absolute poverty rates, which include the food and nonfood expenditures, in the period of 2002-2006 can be explained by the effects of high economic growth and the relatively low food inflation in this term.

The field research constitutes one of the most important chapters of this study. The direction of the change which occurred in the living conditions of absolutely poors after the economic crisis in the beginning of 2000s is tried to be determined by the field research, which is implemented in the eight counties of Ankara by using the survey technique that is one of the quantitative research methods.

In the end of the research field, we get some findings which indicate the existence of a relatively improvement in the living conditions of the absolutely poors. The findings which are related to the existence of stability conditions of poors about the living period in their houses; the sticking out of the term of 2003-2007 for the poors to get some goods like washing machine, refrigerator and television; the belief in the government policies against poverty and the belief which does not indicate the conditions worse than today in the future expectations support our evaluation about the relatively improvement in the living conditions of absolutely poors. However, from the findings of the field research, it is understood that the poors highlight unemployment, being uneducated and unregistered employment for the causes of their poverty and also, it is seen that they highlight the solution of unemployment

problem to struggle against poverty. In the high economic growth term of Turkey, the insufficiency of job creation and the high unemployment rates require the implementation of economic and social policies to be in coordination to struggle against poverty.

Key Words:

1. Poverty
2. Absolute Poverty
3. Economic Crises
4. Social Policy
5. Struggle Against Poverty